

ספר

בית הבחירה

על

מסכת אבות

לרבינו מנחם המאירי ז"ל

עם הנהגות ומראה מקומות מתנ"ך, הערות ותקונים, והשלמות

על פי השוואות מאמרי חז"ל הנמצאים בתלמוד בבלי

וירושלמי, תוספתא, ספרא ספרי ומכילתא, וכל

ומדרשים ואבות דרבי נתן, גם תוספתי

וסגנון אורות, מוסר ומדות,

המנחילים השלמת הנפש

וסגנון תורה.

בשט

אמונת שמואל

מאתי הצעיר

שמואל וואקסמאן איש ירושלים

באאדמו"ר הרב אשר אנשיל שליט"א

הוצאת

„חכמת ישראל“

ירושלים — ניו יארק

תש"ד

חנות וזכוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ב

אימור השגת גבול ידוע מן התורה.
ומכאן אזהרה לכל יהיו שום איש להרפיוסו בלי רשותי.

הועתק וחוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"פ חז"ל דנשי"ב

Copyright — 1944

By

RABBI S. WAXMAN

26 Canal Street, New York 2, N. Y.

or

1330 Elder Avenue, Bronx 59, N. Y.

RABBI S. WAXMAN

82 HERZL ST., BROOKLYN 12, N. Y.

דפוס האחים סברסקי

ניו יורק, נ. י.

אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה
 THE UNION OF ORTHODOX RABBIS
 OF THE UNITED STATES AND CANADA
 132 Nassau Street
 New York 7, N. Y.

כבוד ידידינו הרבנים הגאונים שליט"א
 וכל עסקני הצבור די בכל אתר
 ד' עליהם יחיו.

ב"ה

הנה אתא לקדמנא הרה"ג המצוין ר' שמואל וואקסמאן שליט"א מירושלים
 עיה"ק ת"ן, ובידו כתבים מנאוני ארצנו הק' המרכים בשכחו. ועתה העלה מרגניתא
 בידו הוציא לאור ספרי המאירי על איזה מסכתות והנהו הולך ומדפיס מחדש
 המאירי על אבות ועל מסכתא שבועות שלא בא עדין בדפוס. ולמותר לדבר אודות
 ספרי המאירי הידועים, המאירים עינים.

וע"כ הננו בזה לחזק את ידי הרב המדפיס אשר נתן נפשו עליהם וגם הוסיף
 נוסף משלו בהנהותיו על מסכתא אבות, אשר חזקה על חבר שיוציא דבר מתוקן
 מתחת ידו. והננו בעתירתנו מכל חובבי תורה ויראי ד' להיות לאחיעזר ולאחיסמך
 להרה"ג הנ"ל ולצאת לעזרתו ולקבל את ספרו בספ"י, ויביאו הברכה אל ביתם ספרי
 רבינו המאירי ז"ל ויהי להם זכות משנה שיפוצו מעינות המאירי חוצה, וגם
 יזכו במצוה רבה לתמוך את הרה"ג הנ"ל אשר פרנסתו עליהם ומזכה את הרבים
 בספרי קדש הנ"ל. ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכי' מאושר.

ונוצר תאנה יאכל פריה — וישראל קרושים הם ולא יעברו על איסור
 השנת נבול.

בברכת התורה,

אגודת הרבנים דארצות הברית וקנדה
 הרב יהודא ליב זעלצער
 מנהל

RABBI ELIEZER SILVER
820 Hutchins Avenue
Cincinnati, O.

אליעזר זילבער
הרב לאנה"ס פה
סינסינעטי, א.

ב"ה

הספר יקר ערך מאוד, המאירי על אבות" לאחד המיוחד מנאוני קרמאי להר"ם ז"ל לבית מאיר, המקורש בעיני כל גדולי תורה, ואשר דבריו על הש"ס מאירים, כספר האורים", הוגה עתה מחדש ומנופה על ידי המזכה את הרבים והמצוין בכשרונות ומדות יקרות הרה"ג שהרביץ תורה בעיה"ס תוע"א, מיקירי קרתא קדישא משלשלת היוחסין מהר"ר שמואל וואקסמאן שליט"א, אשר הללוהו והעירו עליו גאוני ארצנו הק' וכאשר כבר זכה רבים בהדפסתו ספרי המאירי על כמה מס', עתה הולך ומדפיס מחדש המאירי על אבות ומשלו הוסיף לבד הגהותיו עוד ילקוט נפלא מלוקט מספרי ראשונים על אבות, פנינים יקרים מאד, וקרא אותם „אמונת שמואל" מסביב לספר המאירי, גם הספר המאירי על שכועות שלא זכינו עדיין לראותו נדפס, הולך הרה"ג ומדפיס מכ"י ק' של המאירי שהעתיק המחבר אחר עמל ויגע והגיה מזוקק ומנופה.

וראוי המחבר והמדפיס לקבל תודה מכל אוהב ספרי קדמונים ומכל גדולי ישראל. ומי כמוני יודע הלחץ זה הדחש של הרה"ג הנ"ל אשר כל עסקו להפיץ ספרי קרמאי יקירי ערך, ואדע יחס משפחתו ולחצם אף חין ערכו, ע"כ אבקש מכל יודעי ומכירי לתומכו כדי שיוכל לגמר ההדפסה, והחוב על כל הרבנים וראשי הקהלות ואוהבי תורה לחזקו ולקבלו בספ"י, ובל"ג אקבל הספרים בתורה ובמחיר אשר ישית עלי.

באעה"ח א' לסדר נר תמיד, ה' אדר, שנת יתרוממו, פה סינסינעטי.

אליעזר זילבער

הרב לאנה"ס פה חבר הנשיאות לאנה"ר ונשיא אנו"י

JACOB M. CHARLAP

RABBI OF

Shaare Chessed Rehavia and Province
and Head in yeshivat "Merkaz Harav"
JERUSALEM**יעקב משה חרל"פ**חופ"ק שערי חסד, רחבי' והסביבה,
ראש חשיבה המרכזית הק' מרכז הרב
בעיה"ק ירושלים תובב"א

בעוה"ת, ח"י תמוז, „קרבה ישועה" לפ"ק.

יקר וחביב עלי האי נברא רבא ויקירא מילדי ציון ומותיקיה, מעורו נטה
שכמו לעולה של תורה בהשיבות הנדולות דפעיה"ק ועלה להצליח ללמוד וללמד,
ה"ה ידידי אהובי דיתבי בתנווי דלכאי הרה"ג המופלג יר"א מצוין מוהר"ר שמואל
בהרב החסיד מוהר"ר אנשיל שליט"א וואקסמאן, וגם עלה בידו לזכות הרבים
בהוצאת ספרי רבותינו הראשונים ז"ל אשר מפיהם אנו חיים שהיו בכתבי יד,
והוציאם לאור בהור והדר.

צר לי מאוד כי הפרח הנחמד הלזה מוכרח כעת לכתת רגליו לצאת מארץ
הקודש, ואבקש מאת כל מכירי להוקיר ולחבב את הרב הנ"ל.

אוכל להעיד כי חביב הי' גם אצל רבינו גאון ישראל וקדושו מרן אברהם
יצחק הכהן קוק זצוק"ל, זי"ע, והי' מוקירו ומכברו ליושר לבבו וטוב מפעליו
והתנהגותו בטהרה.

ולא אפונה כי כל הרבנים הנאונים אשר יבא עמהם במגע ומשא ידעו איך
להוקירו ולכברו על פני הקהל.

והי' ה' אתו לשוב מהרה לציון עיר קדשנו יחד עם שאר כל הגליות.

המצפה לישועה טרובה,

יעקב משה חרל"פ

M. A. AMIEL
Chief Rabbi of
Tel-Aviv & Jaffa District

משה אביגדור עמיאל

הרב הראשי
 למחוז תל-אביב—יפו

ב"ה, תל-אביב, כ"ח מ"ח, התרצ"ט.

הנה האברך הרב הג' החו"ב טהו"ר שמואל וקסמן הי"ו מיקירי ירושלים נרבה רוחו דבר טוב ונשגב להיות מקיץ נרדמים להוציא לאור את תורתם של הראשונים שהיו כמלאכים, שהיו עד עכשיו שפונים טמונים בנגזי הספריות ועין איש לא ראתם, ובהם אוצרות קבועים היכולים להאיר לארץ ולדרים עליה, וכבר הוציא לאור הרבה ספרים ממין זה, ועכשיו הוא הולך להדפיס את ספר המאירי על שבועות שהיה נמצא עד עכשיו רק באקסמפלר אחד במדינת איטליא ולמותר להרכות בחשיבות הספר כי כל אחד מלומדי התורה מרגיש בזה היטב. והמו"ל בעצמו כבר שבחוהו חכמים ברוב תשבחות, והנני גם כן לחזק את רוחו המהור ולהגיד לו ישר כוחו וחילו לאורייתא וע"י תהינה שפתי הראשונים דוככות בקבר, ותציע הדת דעת ה' ויתברכו כל המסיעים בזה בכל הכרכות האמורות בתורה.

הכו"ח לכבוד התורה ולומדיה

משה אביגדור עמיאל

הרב שמואל ראפאפארט

שכונת זכרון משה

ירושלים

בעה"ת, יום ב' לחודש כסלו, תרצ"ז.

אפיריון נמטי לידיד נפשי הרב הג' חו"ב משנתו קב ונקי מוה"ר שמואל בהרב ר' אשר אנשיל וואקסמאן, המוציא לאור כת"י מאחד גדולי הראשונים מרבינו מנחם בן רבינו שלמה המאירי שהיה בזמן הרשב"א צ"ל וכבר ידוע

שטובים צפונם של ראשונים מכריסן של אחרונים, ומי אנכי ליתן סהדותא על פרי עץ חיים הלז, רק מאהבת האברך שהוא אב בחכמה ורך בשנים המוציא לאור בקש ממני ליסח פרענומיראנט על הוצאת לאור לא אמנע הטוב כאשר כי רצונו של אדם זהו כבודו, ולמען כבוד התורה ולומדיה באתי עה"ח יום הנ"ל.

רפאל שמואל ראפאפארט

שהיה רב ואב"ד בספרינפער מאסס.

מאיר סמלביץ

רב בזכרון משה בירושלים ת"ו

מלפנים אבר"ק חסלביץ

בעהמ"ס מבית מאיר

הרב

שמשון אהרן פולונסקי

רומ"ץ בשכונת בית ישראל

בעה"ק ירושלים תובב"א

באתי להודיע באתרי דלא ידעי כי
הרב הגדול בתורה וידאה ר' שמואל
וואקסמאן נ"י מפה עיה"ק הוא ממכירי,
הוא השפיע בתורתו בביהב"נ הגדול
„זכרון משה" בפעיה"ק הרבה שנים
ובאשמורת הבקר מדי יום ביומו הניד
שיעור משנה בלי קבלת פרם והוא ירוע
ליר"ש גדול.

ומגורל מסירתו לתוה"ק התנוצץ בו
רעיון קדוש להוציא לאור ספרי ראשונים,
ומצוה לחזקו בזה ולסיעו לטובת רבים
הצמאים לרברי קדשם כי כל מעשה הרב
הזה הוא לש"ש, והצליח ה' בידו לזכות
את הרבים.

וע"ז באעה"ח יום ר' ברד"ח אדר,
תרח"ץ פעיה"ק.

נאום מאיר סמלביץ

הרב בזכרון משה והסביבה
ומלפנים הרב דחסלביץ (רומיא)
בעהמ"ס מבית מאיר

ב"ה, ירושלים, יום ר' ב"ג סיון חצר"ת.

בכור הרבנים הגאונים די בכל אתר
ואתר, באשר הרה"ג המוב"ז הנובחי
מילדי ארצנו הקדושה, שמו מפאדים
הרב ר' שמואל בהרה"נ וכו' הרב אשר
אנשיל שליט"א וואקסמאן מפה עיה"ק
תובב"א אשר מעורו עוסק בתורה ומגיד
שיעור ברבים שלא ע"מ לקבל פרם וגם
מזכה את הרבים להוציא לאור חדושי
הראשונים על ש"ס כמו שהוציא את
ספר „המאירי" על מסכתות אשר בזה
מזכה את כל הת"ח שבדרור, ואשר
שזכינו לכך, ע"כ בקשתי שמוחה לפני
כל הרבנים והת"ח די בכל אתר ואתר
לקרבו ולקבלו בבכור הראוי ולהעניקו
כאופן שיהי' ביכולתו להוציא את
מחשבתו לאור, ובזה נזכה לראות בנחמת
ישראל,

באעה"ח יום הנ"ל

שמשון אהרן פולונסקי

[הוא הנאב"ד טעפליק רומיא]

ב"ה, יום ב' כ"ו תמוז, ה' תפרי"ח.

ירושלים עיה"ק תובכ"א.

הרבים. ובאורם נראה אור בהיר בשחקים
כמו שכן הוציא לאור מתוך הכ"י חדושי
המאירי על מסכת מכות להאיר עיני
חכמים וזיכה אותם בהכיטם בדרכי קר',
ועור ירו נטויה אי"ה להפיץ על פני תבל
חכמת ותורת הראשונים ואשרינו שזכינו
לכך

אי לזאת בקשתי שטוחה לפני כל
הרבנים והגאונים רי בכל אתר ואתר
לסרב את הרה"ג ולקבלו בספ"י ובכבוד
הראוי ולהושיט לו שרביט החסד, באופן
שיהי' ביכולתו להוציא לאור תורתן של
ראשונים תורת מלאכי השרת ונאכל
מפרים ונשבוע מטובם וכרוחם וכה
תורתם נזכה לקול מבשר ישועות לעם
עולם לדור ולזרעו עד עולם.

שלו' מלמד

הרב מעיר אומאין במדינת רוסיה

כבוד הרבנים והגאונים תופשי רגל
התורה והיראה רי בכל אתר ואתר, ורם
יהל אור, וכסאם יגרל וינשא כראוי
לכבוד תורתם וחכמתם, חין מליצתי
ואמרי יערב לפני הרר"ג עבור האי גברא
רבא ויקירא ה"ה הרה"ג המוכ"ז הנוכחי
שמו מפארים הרב שמואל בהרה"ג וכו'
מו"ר אשר אנשיל נ"י וואקסמאן מילרי
ארצנו הק' ורר כאן עיה"ק תובכ"א
שמעורו שוסר על התורה ומשים לילות
כימים בהתמרה, ומגיד שיעור ברכים
שלא על מנת לק"פ ונוסף בו עור שכל
מנמתו ותשוקתו הוא להוציא לאור
תעמולות חכמה חרושי הראשונים על
תלמודינו הק' זי"ע זצלה"ה לזכות את

ב"ה, ירושלים עיה"ק כ"ג סיון תרח"ץ לפ"ק.

ה"ה כבוד ידידי הרב הג' ירא וחרר מיקירי ירושלים תו"ב,

מוהר"ר שמואל וואקסמאן בהרב ר' אשר שליט"א.

הנה הרב ר' שמואל הנ"ל הגני מכירו מזמן רב שהוא איש יקר מאד ומגיד
שיעור משניות בכיהמ"ר הגדול ב, זכרון משה" בירושלים ת"ו ועוסק בקרשי שמים
להפיץ תורתן של ראשוני הגנוזים בכתבי יד, וכבר הוציא לאור ספר בית הבחירה
למסכת מכות לרבינו המאירי ז"ל, ועכשיו הוא מוציא לאור ספר המאירי על מסכת
שבועות שלא ראה אור הרפוס, ע"כ אבקש מרבני וגאוני ישראל לסרב את הרב הנ"ל
בכל מיני התקרבות, וזכות רבינו המאירי ז"ל יגן על כל המסיעים.

והגני מוקירו ומכברו ידירו,

יהיא אל מיכל ז' חורוויץ

רב ומו"ץ בכנסת ישראל וסביבותיה בעיה"ק ירושלים

הקדמת המו"ל הרב שמואל וואקסמאן איש ירושלים

ישמחו הנפשות ויגילו הלבבות כספר הקדוש „בית הבחירה“ על מסכת אבות יקרה היא מפנינים, בית והון נחלת אבות. חכמה צפונה ויראת ה' נחצבה, אשר און וחקר חר מדרי קרמאי משמח אלקים ואנשים ה"ה רבינו מנחם המאירי מנוחתו בבור כננזי ערבות. אמרותיו מהורות מאירות עינים בלשונו הצחה והפניני וקרני אור פני משה הרמב"ם, ז"ל עליו זרח, עד שנדלוי חכמינו ז"ל קראו אותו „הרמב"ס השני“ וכזה פקח הלבבות ויישר המסילה להגיע לים התלמוד.

אמר שמואל בן לאדוני אבי מורי ורבי הרב הגאון החסיד ר' אשר אנשיל וואקסמאן שליט"א, אשר הרביץ תורה ברבים ביחוד בשיבת אמסטערדאם בעיר הקודש

צפת ת"ו והעמיד תלמידים גדולי תורה אשר יראתן קודמת לחכמתן ומתקיימת. **ברוך השם שזכני** שכל ימי גדלתי בין החכמים בעיר מולדתי צפת עיר הקודש ת"ו מקום משכן התנאים והאמורים והמה: בית שמאי ובית הלל, ורבי פנחס בן יאיר וחתנו רבי שמעון בן יוחאי ורבי אלעזר בנו, רבי יוחנן הסנדלר ורבי יוסי הגלילי, רבי יוסי בן קסמא ורבי יהודה ברבי אלעאי, ורבי יצחק נפחא

ואחריהם ראש לחכמי ישראל אשר חידש הסמיכה הרב הגדול רבי יעקב בירב, הרב הזה הוגלה בתוך הגולה מספרד בהיותו בן שמונה עשרה שנה ויבא מצרימה, משם הלך לירושלים וישב גם ברמשק, ולעת בואו בימים, שם את משכנו בעיר צפת בקהלה הגדולה מכל קהלות ארץ ישראל, ושימו אותו חכמי העיר לרב, וישם הרב הזה אל לבו את הדבר אשר דבר רבינו המימוני בחזקת היר, בהיות לו חזון ישעי' הנביא לעינים, לאמור: „יעד הקב"ה לישראל שכשישובו ישראל לאדמתם ישיב שופטיהם כבראשונה ויועציהם כבתחלה, וזה אינו יכול להיות אלא בהסכמת החכמים שבארץ ישראל ואפילו לא יהיו סמוכים“, שנאמר: „ואשיבה שופטין כבראשונה ויועצין כבתחילה, אחרי כן יקראו לך עיר הצדק, קריה נאמנה ציון במשפט תפרה“ עכ"ל הרמב"ם ז"ל. ויקם הרב יעקב בירב ויאסוף את כל חכמי צפת ויבאר להם כל ענין הסמיכה, וייטב בעיני חכמי צפת וחכמי הקהלות הקרובות ויקומו חמשה ועשרים איש מתוכם ויקימו אותו לראש בית דין כל ישראל, ובהיות יד חכמי ישראל נכונה עמו לא תמצא עוד יד איש מבני הגולה לערער עליו ועל בית דינו הגדול, מפני „שאין נקרא ביי"ד בשם מוחלט אלא בארץ ישראל“, וימהר לסמוך את בחירי תלמידיו, רבינו יוסף קרא ואת רבי משה דיטראני (המכ"מ), את המקובל הגדול הרמ"ק ורבי יוסף טגיס, מפני שנחפז המהר"י בירב לברוח מהארץ בי פקירי המקום למשו עיניהם על עשרו. ואח"כ שב לצפת ויאסף אל עמו. תו"י).

ואחריהם גאוני חדרות המפורסמים ה"ה הגאון רבן של כל ישראל מרן רבי יוסף קארי ז"ל בהמ"ח ספר „בית יוסף“ על די סוריס והשו"ע, ורבי יצחק לוריא אשכנזי ז"ל הארי הקדוש, והרב ר' משה קארדאבארו מח"ס „פרדס רימונים“ אשר הארי הקדוש ז"ל בא ממצרים לעיה"ס צפת בשעת הלוייה של רבינו הרמ"ק ונשא עליו הספר, וז"ל [דברים כ"א] וכי יהיה באיש חסא משפס מות פי' אם אנו רואים אדם שהוא נקי ממשפס מות (חסא מלשון וחטא את הבית) שלא מניע לו עונש מות ואעפ"כ והומת אזי ותלית אותו על עץ, ר"ל שמת מחטא אדם הראשון על שאכל מעץ הדעת, וניסו הרב שלמה אלקבץ בעל הפומון „לכה דודי“, ורבי משה האלשיך הקדוש עה"ת, והשל"ה הקדוש ובעל החרדים והגאון רבי אלעזר רקה האב"ד אמסטרדם מח"ס „מעשה רקח“ כ"כ על משניות ועל התורה, ומפני גורל חשיבתו עשו מטבע של כסף חקוק עליו תמונתו(ענין שאילת יעב"ץ), והרה"ק ר' חיים סערנאוויצער מח"ס „באר מים חיים“ עה"ת. ושאר גאוני וצדיקי עולם מנוחתם כבוד בעיה"ס צפת ת"ו זכותן יגן עלינו ועל כל ישראל אמן.

ואני נותן שבח לאל בורא עולם שזכיתי הרכה פעמים להתפלל וללמוד בבית מדרשו של מרן הב"י ובכיה"כ של רבינו הארי הקדוש. ובכיה"כ של רבינו הגדול רבי יצחק אבאב ז"ל, מחבר ספר „מנורת המאור“

ואחר מלחמת העולם הראשונה כשהייתי בר מצוה קיימתי מאמר ר' נהוראי שהוא רבי מאיר בעל הנס, האומר: „הוי גולה למקום תורה“ וננלתי בפסוקת אבא מארי שליט"א ובמצותו, לאכסני' של תורה ל„ישיבת אור תורה“ העומדת על קברו של התנא האלפי רבי מאיר בעל הנס זי"ע בעיה"ס טבריא ת"ו, ושם נמצא ספר הרמב"ם ז"ל קרוב לקברו של רב כהנא, סמוך להר של התנא רבי עקיבא ותלמידיו, גם נמצא שמה ספר הגאון רבי משה חיים לוצסו מחבר ספר „חסלת ישרים“ ועל בית החיים של טבריא ת"ו נמצא קברו של הרה"ק רמ"מ מויסעפסס והרה"ק ר' יעקב שמשון משיפאסאבאק זי"ע ושאבתי מים של תורה בששון, כנפ"ת, וכיחוד למדתי בספר „יד החזקה“ להרמב"ם ז"ל, אצל מורי ורבי הרה"ג הצדיק ר' מרדכי בר' יהודא ליב שליט"א, ניסו של מורי ורבי הגאון המקובל עוותן כהלל מרן שמחה בונים ווערנער זצ"ל שהיה דיין ומ"ץ בעיר קרשינו ירושלים ת"ו, ואשר בנו הגאון ר' אשר זאב ווערנער שליט"א מכהן פאר כתור רב הראשי דעיה"ק טבריא ת"ו, ור"מ בשיבה הקדושה „אור תורה“ ומורי ורבי הרב מרדכי הנ"ו היה מבי דינא רבא של הגאון שר התורה מרן משה קליארס זצ"ל מח"ס „תורת הארץ“ הרב והר"מ דעיה"ק טבריא ת"ו.

ואח"כ עליתי לציון ברנה, ולמדתי בהשיבות הנדולות והמפורסמות ישיבת „חיי עולם“, וישיבת „תורת חיים“, וישיבת „תורת אמת“ העומדת תחת חסותו של אור העולם וקרושו מרן האדמו"ר שליט"א מליבאוויץ **ומעודי** הייתי מתאבק בעפר רגלי החכמים גדולי התורה ועמורי העולם היושבים על מדין, ומן השמים עזרוני להיות מזכה את הרבים, ות"ל שהרבה שנים הרבצתי תורה ברבים שלא על מנת לקבל פרס בביה"מ הגדול „אהלי יעקב“ בזכרון משה בירושלים ת"ו.

ועוד במל ילדותי ואני כבן שש עשרה שנה, זכני ה' להגיד שיעור משנה באשמורת הבקר בביה"מ רייסין בירושלים העתיקה, לפני קהל חשוב. ופרנסתי הזמין לי השי"ת ברוב רחמיו וחסדיו ע"י מו"מ בספרי גפ"ת ושו"ת עתיקים וכ"י, וכו'. **ועוד אחכה** עזה ותשועה ונפש שוקה נתוסף בי להרפים ולהפיץ תורתן של ראשונים ברבים, מהם מכתבי יר, ומהם הנרפסים שספו ותמו, להשקות צמאי דבר ה' ובשנת תרפ"ח השתתפתי בהוצאת „כל חדושי הרמב"ן“ על הש"ס יחד עם גאון הנאונים מרן איסר זלמן מלצר הי"ו הגאב"ד ור"ם סלוצק, ועתה הוא הר"מ ראשי לישיבת „עץ חיים“ בירושלים ת"ו כן הו"ל ספר בית הבחירה לרבינו מנחם המאירי על מסכת מכות, וגם על מסכת שבועות התחלתי להרפסו, ויהי רצון שאזכה לגומרה של תורה. וכן הו"ל ספר „זבח שמואל“ על דיני ניקור החלב ונה"נ וספר „יסוד מורא“ לרבינו אברהם אבן עזרא ז"ל, ועוד ספרים מפורסמים

ועתה בדור הזה עקבתא רמשיחא אשר החושך כסה ארץ וערפל לאומים ואין לך יום כו' וחכמת הסופרים כו' ובעוה"ר שספרי מינות וליצנות המלאים שורש פורה ראש ולענה מתרבים, אשר בעת שריפתן ירננו כל עצי היער, ובתוספתא שבת פ' י"ד איתא, אמר ר' ישמעאל: מה אם להטיל שלום בין איש לאשתו אמר המקום ספר שנכתבה בקדושה ימחה על המים, ספרי מינין שמטילין איבה בין ישראל לאביהם שבשמים על אחת כמה וכמה שימחו הן ואזכרותיהן ועליהן הבתוב אומר: [תהלים קל"ט, כ"א] „הלא משנאך ה' אשנא“. לכן זקוקים אנו לאור התורה שיחיינו, ואור תורתן של הראשונים ירחיק הרבה מן החושך, ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

ואתם חכמי ישראל הוריעכם דרכי עבודתי שעשיתי בפנים הספר וכן מה שהוספתי בגליון מנחתי מנחת עני בשם „אמונת שמואל“ בפ"א ופי' פ"ו הנקרא „קנין תורה“

ואלה הם התקונים וההוספות אשר עשיתי בפנים הספר לסול לפני הקורא מסלה ודרך ישרה לכל יכשל בהליכתו.

(א) ברפוסים הקודמים מצאתי הרבה מאות או אלפים ראשי תבות או חצאי תבות ועליהם קו שכוך שיכולים למעות בהכנתם, בהתרשלות המעתיקים והמרפסים שקדמוני, וכתבתים מפורש היטב, והשארתי מעט מזעיר, וזה רק במקומות אשר מובנים במעוף עין כל קורא, ובטח לא יעכבו את קריאתו, כן השארתי ראשי תבות במקום שיש ספק בקריאתם.

(ב) סדרתי וערכתי את הספר בהפסקות והבדלות בין ענין לענין ובין פרק לפרק ובהוצאות הקודמות הרפסו כמעט רוב הספר בלי שום הפסק וכולו כחטיבה אחת, עד שקשה מאד על הקורא הבקי לחפש ולמצא תחלת הענין וסופו, וע"ז יש פתגם ידוע, „אם אין הברלה דעה מנין.“

(ג) הנהגתי פנים הספר ונקיתיו מאלפי שגיאות שהיתה ברפוסים הקודמים.

(ד) הוספתי מראה מקומות מתורה נביאים וכתובים ומהרבה מאמרי חז"ל אשר לא היו בקודמים, כן הרבה מראה מקומות מש"ס ומדרשים תקנתי אותם ע"פ הש"ס פוס ווילנא ראם ומדרש רבה הוצאת „ראם.“

וכן עברתי על כל המאמרים שבאים בספר והשוותי אותם עם הגמרא בבלי וירושלמי הנמצאים אתנו כדי שיהיה סולת מנופה ובמקומות שמצאתי שלא מתאים להגמרות שלנו הסגנתי אותם כזה () והעמדתי הנוסחה האמיתית בחצאי אריח כזה. []

וזאת למודעי שכמעט כל מר"מ של חז"ל וכן ההגהות המוסגרים בשני חצאי לכנה כזה () המה עבודת הגאון המפורסם מרו הזבי"ר זצ"ל שהוא עשה אותם בהוצאה הראשונה. וכן ג"כ תקן אותו החכם ר"ז בן כוכב טוב ברפוס ווין.

אבל ברפוס ווארשא קלקלו את הספר במקום לתקנו, ומצאתי בו יותר מאלף שגיאות שמשבשים את כל תוכן הספר.

(ה) כל הפסוקים הנמצאים בספר, פ ז ר ת א ו ת מ למען יאירו כאורים ותומים, וכן כל מאמרי חכמה ומוסרים געלים, ציינתי אותם בשני גרשיים „כזה“ להבליט אותם לעיני הקורא, לקיים מה שנאמר: „שימה בפהם.“

(ו) אספתי בחפני מארזי הלבנון ואדירי התורה מחז"ל וקומץ משלי, וקראתיו בשם „אמונת שמואל“, ואת הוצאתי קראתי בשם „חכמת ישראל“ ע"ש הכתוב: כי היא חכמתכם ובינתכם.

(ז) וחנני מסמן הספרים שמהם לקטתי בילקוטי: (א) פרש"י, (ב) פי' רבינו יוסף יעב"ץ, (ג) פי' הגר"א מוויילנא, (ח) חסדי אבות להרחיד"א, (י) פי' הגאון רבי יעקב יעב"ץ, (מ) מלי דאבות, (ע) עץ יוסף, (פ) פתח אלי, (ת) תפארת ישראל.

והרימותי ידי לאל עליון ותפלתי שגורה בפי שיוכני עוד ה' להוציא לאור יתר רברי רבותינו הראשונים אשר מפיהם אנו חיים מקנקנם וכרם, וזכות רבינו המאירי ז"ל אשר אני מרפס כעת ספרו בית הבחירה על מסכת אבות ועל מסכת שבועות וכל הנזכרים בספר הקדוש הזה יגיניו על כל המחזיקים והעוזרים לי בזה, שלא תמוש התורה מפנינו ומפי זרעינו עד עולם.

והנני להאציל ברכה מיוחדת לרעייתי עוזרתי המשכלת לרבר ה' מרת חוה תחי' בת הרה"ג הצדיק רבי משה מאיר שליט"א, תהי משכורתה שלמה מעם ה', ואת זרעינו היקרים ההולכים בדרך הישר ושומרים תורה ומצות ה"ה בתי הבכורה הנבונה אסתר מרים תחי' והנבונה רחל תחי' והנבונה צפורה תחי' ובנינו המצוין יניק וחכים טובא ברוך ארי' אלעזר יחי' והשני לו בחשיבות יעקב יצחק יחי' ובתי הנחמדה רבקה תחי' ובני הקטן נחמד ונעים נחום שלמה יחי', יתן ה' שנגדלם יחד על פי התורה ומסורת האבות הקדושים והשי"ת יזכנו לגדלם לתורה ולחופה ולמעשים טובים, אמן.

בן עלי להזכיר לרורות עולם את „האכסני' של תורה" בעיר נוארק, נ. דז., ביתו של אברהם אבינו ממש, ה"ה הנה"צ הרב עזריאל אלי' בן הר"ר שמעון זינגער ז"ל שהיה תלמיד מובהק להנאון שר התורה ורבן של כל בני הגולה מרו שלום מרדכי הכהן שווארדון מברעזאן זצ"ל. ויעל אלי' בסערה השמימה ביום י"ח מרחשון תש"ר, תנצב"ה. ואשתו הרבנית מרת רייזל תחיי לאוי"ט בתו של אברהם אבינו, „עון קשור באהלה וור דלוק שם תמיר", ובנם הרה"ג המצוין ויר"א מוהר"ר דוד הי"ו ממלא מקום אביו ברבנות, ממשיכים את מסורת האבות, והתורה מחזרת אל האכסני' שלה. ואני מברך את הרבנית הנ"ל שתראה רוב נחת מבנה הגדול הרב הנ"ל ומבניה היקרים מר יעקב, מר יצחק, ומר יוסף, תלמידי המתיבתא הקדושה „תורה ודעת" דברוקלין נ. י., שתגדלם באריכות ימים ושנים על פי התורה והמסורה. **ואפייים** בברכה משולשת לירידנו הרה"ג הצדיק חוסר מגזע קוה"ק תפארת כל בית ישראל כקש"ת מוהר"ר יצחק סברסקי שליט"א האדמו"ר מסקווירא אשר עזר לי הרבה בחומר וברוח, ואת רעיתי הרבנית טובת הלב ורבת החסד מרת האדיל תחי' בת האדמו"ר הרה"צ ר' מררכי' לע זצ"ל מקאנסטאנטין ישן, ואת אמו הרבנית הצדקת אשי"ה מרת פייגה מירל תחי' בת הרה"צ ר' חיים יהודה מאיר חארדאו זצ"ל ונכדת הנאון הקדוש האדמו"ר רבי דודיל מסאָלנע זצלה"ה זיע"א. וכן בניו הנחמדים מזהב ומפז ה"ה הרה"ג ר' מרדכי שליט"א, רב כביהמ"ד „ברכת יצחק" ברונקס, נ. י. ואת בנו המצוין מר אהרן הי"ו ואחרון אחרון חביב המושלם מר אברהם יהושע העשיל הי"ו אשר השקיע הרבה חכמה ועבודה בספר הקדוש

הזה, ועתה הוא משתתף במלחמת חובה של מחית עמלק ימ"ש, וזכות רבינו המחבר יגן עליו ועל כל אנשי הצבא הנלחמים עם שונאי ה' ועמו בעד החופש והדרור, שישובו בנזר הנצחון לחיים ולשלום בנופם וברוחם, ונזכה כלנו יחד בשוב ה' ציון ובבנין „בית הבחירה", אמן.

כנה"י ונפש ידידם לנצח החותם בכל חותמי ברכות

שבמקדש ושכמדינה באה"ר,

שמואל וואקסמאן, איש ירושלים

קיצור תולדות רבינו מנחם המאירי ז"ל מאתי הצעיר שמואל ואקסמאן איש ירושלים ת"ו

נודע ג"כ חשיבתו בעיני קהלתו פרפיניון וכאשר הודיעו פמירתו לרבי אבא מארי כתבו לו בזה הלשון „ומה אנחם למחוטת רמעת עשוקים ואין להם מנוח ועוד בחיים חיותו כשבקשו רבי אבא מרי שישתתף בחרם על למוד שאר החכמות הפילספיות והמושכלות, לא הסכים המאירי לזה רק לאסור הלמודים הנ"ז „לאיש שלא מילא עורנה כריסו בלימוד התלמוד" וכן התנגד להפילוסופ' המוצאים דברי התורה מפשומם והשאירו רק רמזים שכלים. [בפ' לשבת ס"ז ודף קנ"ה].

וזה הרב ר' חיים יוסף דוד אזולאי בספרו „שם הגדולים" „הרב המאירי ז"ל חבר ספר גדול שמו „בית הבחירה" פסקי הלכות [וביאור המשנה להרמב"ם] וסידר חבורו בסדר הש"ס שהיו לומדים הנאונים. ברכות, תענית, מגילה, חגיגה, יו"ט, מו"ק, ראש השנה, יומא, סוכה, פסחים, שקלים, שבת, ערובין, וחולין. זה סדר לימוד הנאונים בסדר מועד: קדושין, כתובות, נמין, יבמות, סוטה, נזיר, נדרים, ונדה. סדר נשים: סנהדרין, מכות, שבועות ע"ז, הוריות, אבות, עדיות, קמא, מציא, בתרא. סדר נזיקין: סימן „לכ מהור". ואחר כך האחרונים חרשו לחלק פסחים לשנים, פסח ראשון ובסופו ערכי פסחים, ופסח שני. ויהיו

רבינו מנחם ברבי שלמה לבית מאיר המכונה הרב המאירי ז"ל נולד בעיר פרפיניון Perpignan בדרום צרפת, בשנה התשיעית לאלף הששי, ונעלם כבורו בערך שנת ס"ו ונודע בין החכמים בשם „דון וידאל שלמה" ותורתו של שם היתה ממוזגת ביפיפתו של יפת, את תורתו שאב מכאר מים חיים הוא רבו המובהק החכם הכללי אדו"ר רבי ראובן בן כבוד החכם הישיש רבי חיים, שהיה בקי לפי עדותו בכל התלמוד בקיאות מופלג. ושמש גם את רבינו יונת מגירונדא והיה קרוב להיות חבר לרבינו שלמה בן אדרת הרשב"א ז"ל והיה ביניהם חליפות מכתבים, ומתוך „אגרת הרשב"א" נראה שגם משרתו ברבנות היתה בעיר פרפיניון ושם מנוחתו כבוד. והחכם רבי אבא מארי בעל „מנחת קנאות" הספידו ז"ל: „אל קהל פרפיניון בהער, שני המאורות הגדולים' החכם השלם דון וידאל שלמה נ"ע שמו שנכתב בקדושה רבי מנוח ברי שלמה, והחכם הכולל דון כינים קרשקש בלונל קדוש יאמר לו רי משלם ברי מזכיר ושם מתאבל ג"כ על הגזירה אשר נזר המלך מיורקא על ספרי הקודש, מזה נוכל לשער זמן פמירתו, כי הגזירה היתה בשנת ס"ו לאלף הששי, כאשר מזכיר הרלב"ג בפ' חקת ובעל ש"ה, וכן מההספר הנזכר

ל"ג מסכתות, והרב ז"ל פירש אצל מס' נדה, מקואות, ועוד פי' מס' תמיד ומדות בפתיחתו לחבורו האריך לתת טעם לסדר הנאונים, וכתב שם שחבר פרושים על התלמוד באריכות, וחבור זה הוא פסטי הלכות. והאריך מאד בפתיחתו בסדר ואופן חבורו „בית הבחירה" הנזכר דרך פסק וכו'. וספר בית הבחירה הוא ששה קובצים גדולים בכ"י כקובץ הר"ן, וראיתי שם בגליון איזה הנהות מהרב מרדכי נתן מעיר אוניון, שנת רי"ז עכ"ל. החדר"א ז"ל.

ועוד חבר ספר משיבת נפש „פרקי תשובה", שהרב חיר"א ראהו בכתי"י כוואטיקאן ודי רוסי, וכן כתב החכם ר"ז בן כוכב טוב (שטערין) בתולדות המאירי, למס' אבות דפוס ווין, וכן חבר ספר „בית יד" פסקי דיני נטילת ידים, ועוד חבר ספר „קריית ספר" בדיני כתיבת סת"ם, ומביאו המהר"ם די לינזאנו בספרו „אור תורה", וכ"כ חבר פי' על תהלים נרפ' ע"י מסי"נ בירושלים ומשלי נרפס ב' פעמים באמסטערדאם. וחבר ספר בחכמה שמו „חגן אבות" נרפס בלונדון, והששה קובצים על הש"ס נמכרו ונאספו אל תוך אוצר הספרים של הרוכסות בפארמא, (איטליה) מקום כל כת"י די רוסי אצורים שם.

ועל ל"ב מסכתות כתב יד משנת ה' רי"ב, נמכר לאוצה"ם באוקספורד. הא לך רשימת הששה קובצים הנמצאים בפארמא, שרושם החכם ר"ז שטערין ואלו הן, כרך א' (א) ברכות, א'. (ב) בית יד מ"ב. (הלכות נטילת ידים). (ג) תענית, ס"ד. (ד) מגילה, נ"ה. (ה) חגיגה, ס"ה. (ו) יום טוב, ע"ח. (ז) מועד קטן, ק"ח. (ח) ראש השנה, קכ"ד. (ט) יומא פרק האחרון דיני יו"כ הנהוגים בזמן הזה, ק"מ. (י) סוכה, קמ"ה. י"א) פסח ראשון דיני פסח הנהוגי' בזמן הזה. כרך בי (א) חלה, רי"ג. (ב) פסח שני, רכ"א. (תמיד נשחט כיצר צולין). (ג) שקלים, רל"ח. (ד) תמיד, רמ"ט. (ה) מדות, רנ"ד. (ו) יומא, רנ"ח. (דיני יוה"כ במקדש). (ז) שבת, רפ"ב. (ח) ערוכין, שנ"ט. (ט) חולין, תכ"ד. (דיני ניקור מליחה ותערובות נמצאים בירך שנתבשל). מספר המסכתות י"ח (סימן ח"י יורוך). כי „בית יד" חבור בפני עצמו.

כרך גי (א) קדושין. (ב) כתובות. (ג) גטין. (ד) יבמות. כרך די (א) סוטה. (ב) נזיר. (ג) נדרים. (ד) נדה. (ה) מקואות. (ו) עדיות. מספר המסכתות עשרה (בצירוף הכרך הנ"י) סי' להן וישכן ישראל „בדד" כרך ה' (א) סנהדרין א'. (ב) מכות מ"ט. (ג) שבועות ס"ד. (ד) ע"ז (עם דיני הגעלה) צ"ר. (ה) הוריות קס"א. כרך וי (א) בבא קמא קע"ב. (ב) ב"מ רמ"ז. (ג) בבא בתרא שמ"ר. מספר המסכתות שמונה סי' „אז" ישיר משה. כל המסכתות בבית הבחירה ל"ז, סימן להם „דגל" מחנה יהודה.

ועל ל"ב מסכתות כתב יד משנת ה' רי"ב, נמכר לאוצה"ם באוקספורד. הא לך רשימת הששה קובצים הנמצאים בפארמא, שרושם החכם ר"ז

בית הבחירה

פתיחה לפירוש מסכת אבות

להרב ר' מנחם בן שלמה יכונה הרב המאירי ז"ל

כוללת

סדר הדורות מאדם הראשון עד אנשי כנסת הגדולה, סדר התנאים חכמי המשנה המקבילים זה מזה קודם ואחר החורבן, מערכת סדר התנאים הנזכרים במשניות על פי סדר המסכתות, וסדר האמוראים בבבל וא"י, שלשלת רבנן סבוראי והגאונים, יחוס הרבנים והחכמים בארץ וארץ עד זמנו, וחברה בשנת ה' אלפים וס' ליצירה.

אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר יצ"ו

זאת המסכתא, ר"ל מסכת אבות היא מסדר נזיקים והורגלו בלימודה אחר מסכת הוריות לסיבה אשר הזכרנו בפתיחת החיבור, והיא כוללת ה' פרקים וסדרם לפי שיטתנו. א' משה קבל תורה ב' רבי אומר. ג' עקביא בן מהללאל. ד' בן זומא. ה' בעשרה מאמרות. ויש בקצת ספרים עוד פרק ששי קרוי פרקו של ר' מאיר, ומתחיל שנו חכמים כו' רבי מאיר אומר, אלא שאינו מן המשנה אלא כעין ברייתא. ואף בסוף פרק חמישי כתוב בספרינו קצת ברייתות, שאמרו שם תניא רבי יהודה הנשיא אומר עז פנים לגהינם כו', וכן תניא רבי יהודה בן בבא אומר אשרי מי שגדל בתורה כו'. וענין המסכת הלזו הוא להעיר האדם להיות מדותיו והנהגותיו על תכלית השלימות כדי שיגיע מהן לשלמות אחרון. ר"ל שלמות הנפשי עד שאין צורך לשום מדה הגונה ומעולה שלא יבא ממנה רמז בזאת המסכתא. וכן יש בה רמזים גנוזים בעניני האמונות בקצת פינות תוריות והמושכלות

אל החכם כמו שיתבאר. והוא שהפליגו בסיפור שבחיה במאמרם ז"ל (ב"ק י"ז ע"א) האי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי [דנזיקין, רבא אמר מילי] דאבות ולא באה ממסכתא זאת גמרא, לא בחיבור רבינא ורב אשי בתלמוד בבלי. ולא בחיבור ר' יוחנן בתלמוד ירושלמי. ולא בחיבור ר' חייא ור' הושעיא ובר קפרא (ו)[ב] ברייתא ותוספתא אלא שבאה עליה ברייתא גדולה לר' נתן קרואה „אבות דר' נתן“. וכן מה שנמצא בתוכה בקצת ספרים מן הברייתא בפרקו של רבי מאיר ובפ' חמישי כמו שכתבנו. וכן אין ענייני זאת המסכתא בנויים על ענין אחד ידוע רק דברים מקובצים. אלא שכלל ענייניה בה בענין שלמות המדות ושלמות המעלות כמו שביארנו. ושאר הדברים שבאו בתוכה הם מתגלגלים על גב אלו הענינים והכל מתגלגל בענין אחד. ומתוך כך סדר ענייני המסכתא לחלקים לא בכלל המס' ולא בפרטי פרקיה. אלא שנבאר פרטי המשניות אחת לאחת ונכלול בכל אחת להעיר עליו.

וקודם שנתחיל ביאור המסכתא ראוי להתעורר מה היתה הסיבה להודיע סדר הקבלה מאיש לאיש. ויראה לי בתשובת זה. שלא נעשה אלא למעלת המסכתא והוא שמצד שענייניה כוללים דברים לא תבא ראייה פרטית מן המקראות ולא מדרכי המחקר וההקש ושאר המדות כדרך שאר הדרכים התלמודיים, רק זירוז על מידות חמודות, ואזהרה על מידות הנמאסות, אולי יחשוב עליהן שאין המדות המשובחות גוף מצוה ולא המגונות גוף עבירה ויקל ענינים באזני השומעים ויבזו לשכל מליהם עם היות הם הם מדריכות לאדם לאמת או להפכו כמו שביארנו בילדותינו בחיבור התשובה. ומתוך כך הוצרכו הדברים להיותם נסעדים במעלת ולהודיע שהם דברים מבוררים מחכמי קדם, ומקובלים מפי הנבואה איש מאיש כדי לעיין בהם בעין החדוד להביט „אל צור חוצבו ואל מקבת בור נוקרו“, ורמזו העיקר הזה בשם הספר ר"ל „אבות“ הלומד שהם דברים יצאו „מאבות העולם“ העמודים אשר בית התורה נכון עליהם. או דברים שהם אבות ויסוד ושורש ועיקר לכל חכמה ומצוה, ודרך ושביל לכל מעלה כאומרם ז"ל (ב"ק י"ז ע"א) האי מאן דבעי למיהוי חסידא כו' כמו שכתבנו למעלה. כל שכן בהיות גנוזות בקרבה הרבה מפינות התורה ומשורשי האמונה, שעם היות המאמרים האמתים אמיתותם בעצמם ונימוקם עמהם, יהיה האומר מי שהיה. מ"מ יש קצת פינות דתיות תקיפם מבוכה, ותסובבם לחיצה מצד העיון, עד שיצטרך המשפיעם לזולתו ומלמדם להועיל לחזק אמיתתם בהודיע מעלת האומר

להודיע כי מה' היתה לו, כמאמר הכתוב [תהלים כ"ה י"ד], „סוד ה' ליראיו". וזו היא סיבת רצותו לכאר התיחסות הדברים, לשלמים המקבלים איש מפי איש, מפי הנביאים, עד נביא האמת אדון הנביאים, והוא משה רבנו ע"ה מפי הגבורה.

והנני מרחיב לך על יד זאת המשנה, גבול סדר הקבלה, מיום ברוא אלהים אדם עד הנה, בדרכים כלליים, כי הפרטים לא תקיף בהם ידיעה אפילו לדורות הקרובים וכ"ש לרחוקים, כאמרו הנה דרך משל שיהושע מסר תורה שבע"פ לזקנים. ואותם הזקנים שקבלו מיהושע לא נוכל להודיע אפי' אחד מאלף, אבל הכלל בידינו שמסרה לזקנים שהיו בימיו והם הזקנים [יהושע כ"ד, א'] „ויאסוף יהושע את כל שבטי ישראל [שכמה] ויקרא לזקני ישראל" [שם כ"ד, א'] „ויעבדו) ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע", והם מסרו לזקנים אחרים דור אחר דור עד שהגיע לזמן השופטים, ואף הם בכלל הזקנים, ואע"פ שבאות דר' נתן רמזה מדרגה אחרת לומר שהזקנים מסרו לשופטים, ושופטים לנביאים. ממשנה זאת יראה שהזקנים והשופטים נכללו בענין הזקנים ונתגלגל הדבר כן עד שהגיע לזמן עלי הכהן והיה מראשוני הזקנים עתניאל בן קנז, ועלי הכהן היה אחרון שבהם, ממוצע בין זמן הזקנים לזמן הנביאים, וגם הנביאים לא נוכל להודיע מהם רק מתי מספר. וכבר ידעת אומרים במס' מגילה (י"ד ע"א) הרבה נביאים [עמדין] (נתנבאו) להם לישראל „כפלים כיוצאי מצרים" אלא נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה, את שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה, ואפי' במ"ש שם מ"ה נביאים [וז' נביאות שנתנבאו] (עמדין) להם לישראל כו'. לא נתברר אצלנו מנינם אלא שנתחבטו בה המפרשים ז"ל זה בכה וזה בכה כמו שביארנו שם.

ואחר שכן שלא נוכל להודיע מהם רק מעט על דרך מה שכתבנו מעניינם לפי סדר הזמנים. וכל שכן שלא נוכל להודיע כל חכמי התלמוד שהיו לאלפים ולרבבות, והנך רואה אומרים ז"ל במס' סוכה (כ"ה ע"א) שמונים תלמידים היו להלל הזקן כו' ולא נתברר שם מהם אלא „יונתן בן עוזיאל" שהיה גדול שבכולם „ורבן יוחנן בן זכאי" שהיה קטן שבכולם. וכן ידעת אומרים ז"ל (יבמות ס"ב ע"ב) שיי"ב אלף [זוגים] תלמידים היו לו לרבי עקיבא, ואת[ה חושב] (חשוב) שאנחנו יודעים או שמענו. וכל שכן זמן הגאונים שלא נודע לנו מהם אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה לרוב פרסום מעלתם, אבל נודיע העניינים דרך כלל, זמן הזקנים והנביאים מפי קצת

מקראות, וזמן אנשי כנסת הגדולה, וחכמי המשנה, והאמוראים, ממאמרים לקומים מן התלמוד ומן המדרשות עם עזר קבלת הגאונים. וזמן האחרונים נודיע בהם סדר הזמנים דרך כלל מפי תשובות הגאונים עד באנו אל קצת הזמן אשר הגיע אלינו אנחנו פה היום, „שנת ה' אלפים וס' ליצירה, שהיא שנת „ג"א ללידתנו“, היא השנה אשר השלמנו בה כל ענייני תלתא סדרי בשלימות, הן בפירושן ובחידושין שחיברנו ופירשנו בבחורתינו, הן בחיבור הגדול הזה הנקרא „בית הבחירה“ אשר התחלנו בו „שנת ל"ח ללידתנו“, והרואה ממנו בכל זה כדי שתעמוד על כירור העניינים ושימשך עוד מזה מה שתכיר בשכלך מה שראוי לסמוך עליו להוראה למעשה, כמו שתראה או שתמצא בחיבורים או בספרים לקדמונים ולראשונים או לאחרונים.

ומעתה נתחיל בהודעת זה, דור אחר דור כפי האפשר והנאמר. ראש הנבראים בעין האנושי ר"ל אדם הראשון אם העבירו קצת המכוון, ונמותו לתאוותיו הגשמיות, הושלם לפי טבע האנושית ללכת בדרכי השם, והוליד את שת שנת ק"ל בדמותו כצלמו, ושת הוליד את אנוש בשנת ק"ה והרי רל"ה. ובימי אנוש הוחל (נמרוד) [למרוד] ולקרוא הכוכבים והמזלות להדרם למזלות ולשאר הכוכבים זה ככה וזה ככה, ואף הוא, ר"ל אנוש היה מן הטועים להדרם לכבדם ולפארום. והיו חושבין דכמו שרצון המלך שיהיו העם מכבדים שריו ויועציו הדבקים בהם, כן רצון השם שיכבדו נבראיו השפלים את העליונים, ושכלם הנסכל השתחווה להם ועבדום על זאת הכוונה, ויעש להם בתים והיכלות להקריב להם קרבנות, ולשומם אמצעיים כינם וכין השם ית', והיה העולם מתגלגל בזאת המכונה עד דור המבול שהיה בשנת שש מאות לגח, ועברו מן השנים אלף ותרנ"ו. ואחר המבול הוסיפו על חטאתם פשע, ועמדו ביניהם נביאי שקר מתנבאים בשם ה' שהוא ית' צוה להם שיעבדו מלאך פלוני או מזל פלוני, ולעשות צלמו וצורתו, והיו עושין כן ועובדים על כל הר גבוה ותחת כל עץ רענן, ויחסו להם יכולת וממשלה משותפת עם האל ית', והיה העולם מתגלגל בזאת האמונה הרעה עד דור הפלגה. ואז הפליגו במרד ועמדו ביניהם נביאי שקר מתנבאים בשם הכוכב, ואומרים מזל פלוני או כוכב פלוני מצוה כך וכך. ואז נעדר מציאות חשם ית' וכל נפרד מקרב שכלם לומר לא ידענו את ה'. אמר נכל בלכו אין אלהים, והוא שאמרו עליהם במדרש (ב"ר פל"ח ס' ו') שאמרו אף אנו עושים ע"ז וחרכ בידה כביכול כדי להרגו. ואצל רבותינו כשיונח על הנפרדים

לשון הריגה הראה ענינה דמיון ומשל לציור קיום מציאות אלא שיחלישו כח ממשלתו כמו שביארנו בקצת חיבורנו במאמר החכמים במס' חגיגה (פ"ו ע"א) על מטפורן אפקהו ומחיוהו, כלומר שהחלישו את כחו בציורם, וכשיונח לשון הריגה אם על איזה נפרד אם עליו ית' עניינה דמיון ומשל על ציור ובטול מציאות, וזה היה בזמן דור הפלגה, והוא ענין המגדל אשר בנו ראשו בשמים, אבל לא ראו את ה' נצב עליו, והוא אצלי רמוז באומרם (ב"ר פ"ה, ח') על המגדל שלישו (נבלע) [שקע], ושלישו נשרף, ושלישו קיים רמוז לדעתי על ענין ג' עולמות שהעליון מהם הוא רמוז על הנפרדים ועליו אמרו שנבלע ר"ל שנתכסה מהם ולא השיגו בו דבר והוא מלשון אם אמר איש כי יכולע, והשני והוא עולם הגלגלים בשבוש והוא משל על השריפה כמאמרם ז"ל (חגיגה י"ג ע"א) [ו]יצא[ה] אש מחשמל ושרפ[ת]ו—שנשתבש בהשגתו. והוא ענין [סוכה כ"ח א'] [כל] עוף (שהיה) [ש]פורח עליו מיד נשרף כל' שאף קלי ההכנה ומהירי הלימוד לא היו עומדים מפניו, אבל היה מעמידם לשעתם בחזקת משובשים, ועל השלישי והוא עולם היסודות אמר שהוא קיים, כלומר שבאה השגתם עליו ביושר. והוא רמוז אצלי באומרו והחמר היה להם לחומר, כלומר שלא נשתנה להם בזה דבר, כי חמר וחומר הכל אחד אצל הלבינה, והוא ענין הרמוז בלבנת הספיר היה להם לאבן נ"ל שנשתבשו בענינו. וכבר ידעת שהלבינה הוא דבר חדש מעשה ידי אומן, ויחסו בה היותה כאבן שאינו מעשה ידי אומן. והיה זה אמנם בדור פלג שעברו בלידתו אלף ותשנ"ו. ועם כל זה היו בכל הדורות יחידים מחזיקים בברית ובאמונה, ולא נתפרסמו אצלינו, זולתי בקצת הדורות, שהיו שם יחידים ונכבדים ונקובי שם. והם בזמן הראשון, — אדם ושת, ובזמן שמאנוש עד דור המבול, — חנוך ומתושלח ונח. ובזמן שמן המבול עד הפלגה, — שם ועבר. וכל אלה היה להם אחוזת מרעים רבים ונכבדים נמשכים לדעותיהם דרך למוד. לא זכו כל כך להשפיע דרך דרשת רבים והתשתדל להפוך אל העמים שפה-ברורה רק דרך למוד בבתיהם לנמצאים ולהנמשכים אחריהם, ואע"פ שבאה הקבלה בשם ועבר שהיו אוכלוסי הנמשכים אחריהם מרובים. מ"מ רוב העולם נמשכו אחר אותם האמונות הנפסדות, והיה העולם מתנונה והולך, הולך וגדל בעקבות האמונות הרעות [ש]בהם, ובני עליה הולכים ומתמעטים עד שהגיע הזמן לאברהם אבינו ע"ה, שנולד אחר הזמן הנז' קצ"ב שנים. הוקדש מרחם ומלידה ומבטן ומהריון, מקיפת אסורים יצא למלוך, ומאור כשדים ניצול, להציל עם עצום עושה דברו

לכפר על עם ה'. ולהשיב את נדחו, בתחילת למודו נגלה טוב מזגו, ונתפרסם יושר הכנתו, עד שכל יודעיו קוו לו, הבינו לאחריתו, והוא אצלי אומרם ז"ל עליו (נדרים ל"ב ע"א ובב"ר פ"ל ופס"ד) [ר"ל אמר] בן שלש שנים הכיר אברהם את בוראו, רומז על פרסום הכנתו והיות כל העולם מכירים אחדותו הצליח בלימודו והשיג עד תכלית מה שאפ' לפי טבעו. והיה אז אברהם אע"ה בן ארבעים [ושמנה] שנה. והוא אומרם ז"ל במקום אחר [ב"ר שם] [ר' יוחנן ור' חנינא תרויהון אמרי] [ע"י רמב"ם מדע ה' ע"ז פ"א] בן ארבעים [ושמנה] שנה הכיר אבר' את בוראו, וכשראה את עצמו שלם עם ראותו קלקול בני דורו, לבשתחו רוח ה' וקנא בחכמתו בשם ה' וקבץ אלפים ורכבות לעבוד את ה' וליחד את שמו בעולם לבער אלילים מן הארץ, והיה זה בשנת ג"ב ללידתו, והוא שנת יציאתו מחרן, ונשלמו אז מהשנים אלפים שנה. והם נקראים אצל רבותינו (סנהדרין צ"ז ע"א). „שני אלפים תוהו“ שלא היה שם מי שקורא בשם ה', להשיב רבים מעון עד בוא אברהם אע"ה. ואז התחילו „שני אלפים תורה“, וקראו את שלאחריהם „ימות המשיח“, לומר שהם הימים שתיחל האומה בהם ימות המשיח, לא שתעדר התורה בכך חלילה לאל משיב דברו אחר בבימול דת. ניתנה מראשו לעולמי עד, כל ימי שים אדם עלי הארץ, ואמר „אחד חרוב“ ורוצה בו לפי דעתי על אחד מן „הששה“ רומז בו על רוב צרות ומכוכות מיועדות לאלף הששי מצד קבלתם. לא שיכוין בזה ענין חדוש דת, ולא ענין חורבן עולם, יהיה מה שיהיה מחורבנו וקיומו כרצון הגזר והאומר, עם היות בזאת ההגדה רמזים אחרים לקצת מפרשים. עם לשבע חכמות ויהיה „אלפי“ מלשון [איוב ל"ג ל"ג], „ואאלפך חכמה“ ויזכירם זוגות זוגות ע"ה השביעית, שלא תושג רק בשוללות כל דבר גופני. והוא המשל לחרבן על דרך אומרם ז"ל [ברכות ס"ג ע"ב] אין [דברי תורה מתקיימין] (התורה מתקיימת) אלא במי שמטית עצמו עליה. וכן מה שאמרו [חכמי ישראל ל]הפלוסופים [תמיד ל"ב ע"א], „הרוצה להחיות את נפשו ימיתה, והרוצה להמיתה יחיה“, אם לשנות האדם שהם שבעים, ויוקח לשון אלפים במקום עשיריות להסתיר. וכבר יצאנו מהכונה להציל המאמר לפי דרכינו מכף מלעיג ומתנבל ומחייב מלבנו מצידה טענות מתנגדות.

ונשוב לעניינינו והוא, שעם כל זה לא היה עניינו של אברהם אע"ה בדרך ציווי נבואי, ושיהיה שלוח מאת השם ית', עד שיאמר להם כה אמר ה', או כה מצוה ה' לכם. אבל היה דרך למוד והודעת האמיתות ברוח הקדש ולכתו הנה והנה בארצות לדרוש להם תורת ה' ולהביא אותם

במסורת הברית בגדל העיון והשפעתו לחם, וחיבור ספרים בביטול
אמונותיהם הרעות, ובקיום עבודת האל ית'. וכבר ידעת ההבדל שיש בין
הנבואה לרוח הקודש, סוף דבר התגבר ונצח מלכים אדירים בחכמתו,
והשיב רוח העולם לאמונת ה' ית', ולא בפינות העיוניות לבד המציאות
השם ית' ואחדותו, והסתלק כל גשמות ממנו ית' אבל על הפינות התורית
גם כן. והוא אצלי מ"ש (ב"ר ס"ד) קיים אברהם אע"ה כל התורה כולה
אפילו עירובי חצרות. רומז על הדבר הקל שבכל איסור שבת כלומר שכל
הענינים הנמסרים בענין השבת, שבהם אמונת החידוש, שהיא הפינה
הגדולה שבפינות הדתיות למד ומסר לעם הקדוש. והו"ו ג"כ אצלי מה
שאמרו ז"ל במקום אחר (יומא כ"ה ע"ב) בזה הענין בעצמו קיים אברהם
אע"ה את כל התורה כולה אפילו עירובי תבשילין שהוא הדבר הקל שבכל
ענייני המועדות.

רומז להיות ענין מועדות נגד אחר אמונת השבת, והענין שהמועדות כולם
ענינם סובב על ענין יציאת מצרים, שבהאמנת ענייניהם יאמינו פינות
דתיות בענין גמול ועונש והשגחה ושינוי הטבעים שהכל נמשך אחר
אמונת החידוש, וכאשר השלימה כוונתו היה אברהם אע"ה בן נ"ב שנה
כמו שכתבנו, ולבסוף מ"ח שנה שהי' הוא בן ק' שנה נולד יצחק, כדמותו
וכצלמו על ברכיו וגדל בחק הנהגתו, למדו יושר הנהגותיו והליכותיו
„הליכות אלי מלכי בקודש“, ומסר לו סודות חכמתו חקותיו ותורותיו, וכן
יצחק ליעקב, ויעקב לבניו, ובפרט מינה על זה לראש ולקצין השלישי
שבבניו הוא לוי הנלוה אל ה' הוא זרעו לשרתו ולברך בשמו. ואחר זה
באורך הזמן לפי מלאת רל"ח שנה לפרסם אברהם אע"ה אמיתת יחודו
ית' בעולם, נתגלגל הדבר וירדו למצרים, ועמדו שם רד"ו שנים, והארץ
ההיא היתה תוהו ובהו וחשך על פני הארץ, ארץ לא מסוהרה היא, ארץ
מגוללה בדמי האלילים ושאר האמונות הרעות על תכלית הרוע, והיה
בטול מציאותו ית' כדבר האמור למלך הבלילעל [שמות ה' ב'] „לא ידעתי
את ה'“, וחזרו רובם לסורם הרע, חוץ משבט לוי, כמו שאמרו ז"ל מעולם
לא עבד שבט לוי ע"ז. ויחמול ה' על עמו לזכור להם ברית אבות, וישלח
נביא אמת משה רבנו ע"ה ויוציאנו ממצרים, ונשלמו אז מן השנים ב'
אלפים ותמ"ה, מ"ח הנשואים שמלידת יצחק לאברהם מואת הנפש אשר
עשו בחורן שהוא השלמת הב' אלפים עד לידת יצחק ות' שמלידת יצחק
עד יציאת מצרים, והוא ע"ה קבל את התורה בשנת שני אלפים ותמ"ט בששה

בסיון, ולימד דעת את העם ואון ותקן וחקר עד שהשיבם לאמונה הישרה, תחילה באמונת מציאותו ית', ואח"כ בהאמנת תורתו ומצותיו, כדרש (במכילתא ס' יתרו פ"ה) [משל] למלך שנכנס למדינה יצאו בני המדינה לקראתו ואמרו לו גזור לנו גזירות, אמר להם קבלו מלכותי, ואח"כ אני גזור עליכם גזירות, כך אמר הקב"ה אנכי ה' אלהיך כו' כלומר שתאמינו מציאותי ואח"כ לא יהיה לך ושאר הדברות. והוא אצלי אומרם ז"ל (ברכות ל"ב ע"א) „ואולם חי אני“ מלמד שאמר לו הקב"ה למשה החייתיני בדברייך, כלומר שהעמדתי אצלם במחויב המציאות. כי כמו שציור ביסול מציאות הנפרד יקרא בלשון הריגה, כמו שביארנו, (א"ה וכ"כ בהקדמתו לספר בית הבחירה בחי' לנדרים ד"ג ע"א וע"ש) כן הודעת התאמתות מציאותו אחר העדרה מהם, יקרא דרך משל תחיה, ועל זה אמר החייתיני כלומר פרסמת התאמתות [י] ומציאותי והעמדתי אחר שנשכחה מהם, והוא הרמוז בראשית נבואתי [שמות ג', י"ד], „אחיה שלחני אליכם“. נתן השם ית' על ידו לוחות הברית ותורה והמצוה. והתנבא נבואה מפורסמת שלוחה לעם מאת ה' ית' נבואה שלימה אשר כדמותה לא נהייתה ואחריה לא תהיה כן. ואע"פ שנאמר לו ע"ה, [דברים י"ח י"ח], „נביא אקים להם מקרב אחיהם כמורך“, אין ענין „כמורך“ בדמיון גודל הערך חלילה, שהרי אמר [שם ל"ד ו'] „ולא קם נביא עוד בישראל כמשה“. אבל מה שאמר זה על מין הנבואה והוא שתחילה אמר [שם י"ח ט'] „כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נותן לך לא תלמד לעשות כתועבות הגוים [ההם]“ לא ימצא כו' קוסם מעונן ומנחש ומכשף וחובר חבר ושואל אוב וידעוני ודורש אל המתים. [דברים י"ח י"ג]. „כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים כו' ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך. נביא מקרבך מאחריך כמוני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעון. כלומר כמוני במין הנבואה ושיסיר מעליכם צורך הקסם וצורך ההכמה אל משפמי הכוכבים. ויש מפרשים בו כמוני שאני מקרב אחיך כלומר שלא תצטרך לעם נכרי ללכת בחוקות הגוים אשר לא ידעת אתה ואבותיך. לא שיאמר כמוני לדמיון גודל הערך חלילה דלא קם לפנינו נביא כמוהו ואחריו לא יהיה. ואולי יקשה עליך אומרם (בספרי בסוף פ' וזאת חנכה) דבישראל הוא דלא קם אבל באה"ע קם ומנו בלעם.

ואולם המאונך ושמע ממני ביאור זה הענין, אע"פ שכבר ביארנוהו בקצת חיבורינו. והוא שכבר ידעת מספר החכמים שהשלם מעיקר יצירתו בכח השכלי עם היותו בלתי שלם בעיקר יצירתו בהכנת הכח המדמה,

הוא יהיה לפי טבעו חכם אם יתעסק וישתדל בצורכי הלימוד, אבל לא יהיה לו מבוא כלל בנבואה. ואם הוא בהפך ר"ל היותו שלם מעיקר יצירתי בהכנת הכח המדמה, עם היותו בלתי שלם בהכנת הכח השכלי, או שהיה שלם גם בזו, או שלא השלים עצמו בלימוד, הוא יהיה כחו בקסם ובחלומות צודקים ובהנחת הנימוסים ומפליא בפתרון חלומות אם הוא מן היודעים אע"פ שאינו שלם, והוא מכת הקוסמים ונביאי השקר, ואם לא למד היה כחו בהנהגות מדיניות. וכשהיה שלם מעיקר יצירתו בשני אלה הכוחות וישלים נפשו בכל מיני השלמות. אם יגיעו רצון האלהי להיות שפע אלוהי שופע על המדמה ועל השכלי יתנבא, והוא מכת נביאי האמת. ובלעם כחו המדמה חזק מאד. ולא היה הכח השכלי שבו חזק כל כך, והוא ששבחו הכתוב בחזק הכח האחד וקראו אותו שתום העין, כלומר פתוח העין, ונגזר ממנו לשון מה שאמרו ז"ל עד שישתום ויסתום, וכדי שלא תטעה באומרו נופל וגלוי עינים אמרו ז"ל סומא באחד מעיניו היה, להודיע שהכח השכלי היה חלוש בו, ולהפלת הכח המדמה אמרו ז"ל בישראל הוא דלא קם בו והוא שאתה יודע שתורתנו השלמה באה להשלימנו בכל מיני השלמות, הן בשלמות המדות, הן בדעות המושכלות והעיוניות. ושאר תורות האומות הקדומות ודתייהם אין ענינם רק הנהגות המדינה ונימוסים מונחים מצד בני אדם יודעים בענייני ההנהגות המדיניות, ונמצא אם כן שאנחנו ג"כ צריכין לנביא אמת שלם בשני הכוחות להשלימנו בענייני תורתנו הקדושה הכוללת כל הנהגה מדינית וכל דעת מושכל, ושאר האומות ההן ר"ל הקדומות לא היו צריכין רק לנביא מנהיגם הנהגות מדיניות, ונימוסים נולדים משלמות המדמה. ויספיקם זה לפי ענין דתותיהם הספקה שלימה, והיה אם כן בלעם לפי-הצורך באומות הסכליות שלם מצד הכנת טבעו, כמשרבע"ה לפי הצורך באומה הנכבדת. והוא אצלי ג"כ ענין אומרים ז"ל במס' ראש השנה (כ"א ע"ב) בנביאים הוא דלא קם, אבל במלכים קם ומנו שלמה, והוא שהנביא והמלך שניהם מיוחדים להנהגת העם, ואמר שכל מה שצריך להמלך בהנהגת עמו ביושר ובמשפט (י) היה שלמה המלך ע"ה שלם בו כמו שהיה משה למה שצריך לו בהנהגת העם ובהודעת האמתות, לא שהיה שלמה במדרגת משה חלילה — אין עוד מלבדו. וכבר העתקנו מכונתינו לביאורים נכבדים.

ונשוב לדרכינו והוא שהנביא בציווי אלהי שלוח מאת ה' לעם הקדוש במופתים גדולים ובאותות חזקים נתפרסמו לכל שומעיהם וכ"ש לרואיהם

כי מה' היתה לו וכי יד' ה' נגעה בו באומרים על כרחם „אצבע אלהים היא“ לא מחכמת אדם, רק פלא יועץ אל גבור אבי עד, איש מלחמה קנוא ונוקם, ועם מרות אנשי המונם תמיד עיני ה' משוטטות בהם מאירים להם כספירים לאורם ילכו חושך, והפליג להזהירם במצות ה' תמיד להרחיקם מע"ז לרוב הצמדם והדכסם בהם דור אחר דור. ואולם תתפלא בעד חכם איך היו מתמידים בטעות כל כך דור אחר דור. אבל תדע שטבע ההמון קרוב להאמין במה שהשיגו, יותר מי שאינו מאמין במה שאינו משיגו, ולכן היה הטבע מתקרב לע"ז שהיה נמשכת אחר הגלגלים והוא שאמרו באלה הדברים רבה שמה תאמר האומות יש להם במה לישאל אני במה אשאל, הה"ד נביא מקרבך כו' כ"ש עם השיגם הצלחה עמהם כמאמר קשי העורף אבותינו, [ירמ' מ"ד י"ה] ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל וכן אמר הנביא [חבקק א' מ"ו] „על כן יזבח לחרמו ויקטר למכמתו, כי בהמה שמן חלקו ומאכלו בריאה“, והוא שנאמר לאחד מן החכמים [פנהדרין ק"ב, ע"ב] אי הוית בההוא דרא נקיטת שיפולך ורהיטת בתרה, והוא שהיה ציר התורה סובב על זה תמיד באומרו [דברים ד' י"ט] „ופן תשא עיניך השמימה“ כו' והוה הוא ע"ה מוסר התורה ופקודיה וסודותיה וגנויה לאהרן ולאעזר ופנחס ויהושע ולזקנים הנאמר עליהם [במדבר י"א מ"ז] אספה לי שבעים איש כו' ולכל העם והוא מה שאמרו במס' [עירובין נ"ד ע"ב] כיצד סדר המשנה כו'.

והעולה מדבריהם הוא שמרע"ה היה מקבל את המצוה עם כל פירושה וענייניה והיה כותב במצות ה' עיקר המצוה ועצמותה בתורה שבכתב וביאוריה היה מלמד על פה והוא ענין תורה שבעל פה. כמו שתאמר דרך משל שהוא ע"ה כתב בתורה עיקר מצות הסוכה והוא ענין דכתיב [ויקרא כ"ד מ"ב] „בסוכות תשבו ז' ימים“, אבל למעלה מעשרים [אמה] ולמטה מיו"ד [טפחים] ושיעור האורך והרוחב והחיוב והפטור, ולבוד ודופן עקומה, ובמה מסככין, ובמה אין מסככין, וכיוצא באלו, היה מלמד על פה, כלומר הקב"ה צוה בסוכה ואין סוכה אלא בדרך זה, וכן בכלום והיה סדר לימודו [עירובין נ"ד ע"ב] שתחילה היה מלמד לאהרן ואחריו נכנסים אלעזר ואיתמר ולומד להם במעמד אהרן (ובניו) כו' ואחריהם נכנסים כל מי שירצה מהמון העם ומלמדה להם במעמד כל הראשונים ואז היה משה יוצא ואהרן מלמד לכולם פעם אחת והיה אהרן יוצא, ואלעזר ואיתמר חוזרין ומלמדין לזקנים ולעם [ואז] (ואין) הבנים יוצאים והזקנים חוזרין ומלמדין לעם, ונמצאו כולם למדים

הענין מזולתם ארבעה פעמים, אהרן מפי משה ארבעה פעמים, ובניו מפי משה ג' פעמים, ואחת מפי אהרן, והזקנים מפי משה ב', ואחת מאהרן, וא' מבניו [והעם א' ממשה, וא' מאהרן וא' מבניו] ואחת מפי הזקנים. ויהושע כבר ידעת שלא היה זו מתוך האהל וכבר שמעה הוא ד' פעמים ממשה, וכן פנחס היה עם בני אהרן, ובעת זקנתו והבינו לאחריתו בקרוב קץ אנושותו מסר סודות התורה והלכותיה עם כל ענייני תורה שבע"פ ליהושע, ובסוף ארבעים שנה ליציאת מצרים שהיה סוף ב' אלפים ותפ"ח לכריאת עולם, ביום השבת בשעת המנחה, נעלם ענין כבודו ונראה שם את פני ה' וישב שם עד עולם. ויהושע היה להם לראש ולמנהיג מדריכם בחיים ומלמדם להועיל. ובבוא עתו מסרה לזקנים גם כן, ולא לאותם שבעים זקנים שבימי משה, שכבר חלפו והלכו אלא לאותם זקנים שבימיו, ושנשארו אחריו הנאמר עליהם [יהושע כ"ד, ל"א], "ועבוד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע", לא נודע להם מספרם ולא ענינם, אלא שעתניאל בן קנז היה מהראשונים והיה בזמן יהושע והיה מופלג בדורו עד מאד, "דרך הפלגה" אמרו במסכת תמורה (ט"ז ע"א) דאלף ושבע מאות קלין וחמורין וגזירות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה רבינו ע"ה, וכולן השיבם עתניאל בן קנז מתוך פלפולו.

ולפי ענינם ענין משנה זו, השופטים אע"פ שהיו דורות אחרים נכללים הם בכלל הזקנים, והרי נאמר עליהם [שופטים ב', ט"ז] "ויקם ה' שופטים ויושיעון", והתשועה סבתה בה בהנהגתם הטובה ובהדריכם אותם ללכת בדרכי התורה השלימה אשר נא' עליה [תהלים י"ט, ח'] "תורת ה' תמימה משיבת נפש". או שמא אף בדורות השופטים היו עמהם זקנים והיה עלי הכהן מאחרוני הזקנים לדעתנו ממוצע בין זמן הזקנים לזמן הנביאים, והגיע אז זמן הנביאים ונמסרה לשמואל התורה מעלי וחבריו, ומהם לדוד וחבריו, שהיו עמו זקנים ונביאים, ומהם לשלמה ולחבריו, ואז הגיע זמן בית ראשון, ועברו מן השנים אלפים ותתקכ"ח שנה, ונמסרה הקבלה משלמה וחבריו לאחיה השילוני ושאר הנביאים שבימיו שהתנבאו בימי רחבעם, ומהם ליהוא בן חנני וחבריו שהתנבאו בימי אסא, ומהם לאליהו בן ימלה (וצ"ל סכיחו) וחבריו שנתנבאו בימי יהושפט, וכן עובדיה בימי אחאב, ומהם לאלישע וחבריו שהתנבאו בימי יהושפט ויהורם ואחזיהו, ומהם ליהוידע וחבריו שהתנבאו בימי יואש, ומהם לזכריה בן יהוידע וחבריו שהתנבאו באותו זמן גם כן, ומהם ליהושע וחבריו, ומהם לעמוס

וחבריו, ומהם למיכה המורשתי וחבריו, וכל אלו הארבעה נתנבאו בימי ד' מלכים, עוזיהו, יותם, אחז, יחזקיהו, על הדרך שהזכרנו, ומהם ליואל וחבריו, ומהם לנחום האלקושי וחבריו, ומהם לחבקוק וחבריו, ושלש אלו נתנבאו בימי מנשה על הסדר שהזכרנו, ומהם לצפניה וחבריו שהתנבאו בימי יאשיהו ובדורו של ירמיהו, כמ"ש רז"ל [פסיקתא רבתי פכ"ו הוצאת איש שלום] שלשה נביאים נתנבאו כאותו הדור ירמיה וצפניה וחולדה. ירמיה היה מתנבא בשוקים, וצפניה בכתי כנמיות, וחולדה אצל הנשים, ומהם לירמיהו וחבריו, ומהם לכרוך בן נריה וחבריו, שנתנבאו בימי יהויקים ויהויכין וצדקיהו, כמו שתראה ברוב נבואותיהם הזמן שנתנבאו בו, אם במקראות אם במדרשי הקבלה התלמודית, ואז הגיע זמן הגלות למלך יהויכין ולמלך צדקיהו ונמסרה הקבלה ליחזקאל וחבריו, ואז השלימח זמן בית ראשון ופסקה המלכות מבית דוד, והיה מהם עד זה הזמן דור אחר דור, שלמה רחבעם אביה אסא, יהושפט יהורם אחזיה יואש אמציהו עוזיהו יותם אחז יחזקיהו מנשה, אמן יאשיהו יהואחז יהויקים אחז יהויכין אחזי הוא יכניה וצדקיה' אחיו, ובגלות בבל הוליד יכניה את שאלתיאל, ושאלתיאל הוליד את זרובבל, ואחריו לא נמצא בהם בכתוב מושל במלוכה, אבל שנמשכה המעלה דור אחר דור בראשי גליות הוחזק מזרעם ומשורש מעלתם מדרך קבלה חזקה ואמתית עוד מהם בחזקת הקבלה הנזכרת „גדולי נשיאנו שכנרכונה“, וכן עברו בזמן החרבן ממלכי ישראל כ"א אחרים, והם שאול ואיש בושת ירבעם החד בעשא אלה זמרי עמרי אחאב אחזיהו יהורם יהוא יהואחז יהואש ירבעם בן יואשיה זכריה בן שלום מנחם פקחיה פקח בן רמליהו הושע בן אלה וכל אלו היו מלכים ביהודה ובישראל, מלבד השופטים שאחר יהושע וזמן יהושע ומרע"ה וקצת נביאים שהיתה ההנהגתם כעין מלכות.

ונשוב לדרכינו והוא שבזמן חורבן בית ראשון עברו מן השנים ג' אלפים ושל"ח, שהרי ת"י עמד בית ראשון בבנינו וכשתוסיף על אלפים ותתקכ"ח שבידך מבריאת העולם עד בנין בית ראשון יהיו ג' אלפים ושל"ח. ונמסרה אז הקבלה לעזרא וחבריו שהם חגי זכריה, וכבר ידעת שמלאכי הוא עזרא (מגילה מ"ו ע"א) והם היו נביאים. ואע"פ שאין נבואה שורה בחוצה לארץ. אולי התחילו במדרגת הנבואה בארץ. וכל שהתחילה בארץ אף היא שורה בחוצה לארץ. וכן תרגם יונתן כיחזקאל (א, ג) „[מהוי] (מי הוה) הוה פתגם נבואה מן קדם ה' עם יחזקאל בר בוזי כהנא (דהוה) בארעא דישראל

תב תניינות ואתמלל עמיה במדינת ארע כשדאי". ודע ג"כ דיש קצת הבדל במדריגת הנבואה באומרו מהוי הוה פתגם נבואה מן קדם ה', לאומרו ואיתמלל עמיה ואף זה ברוב השתדלות ובקושי, ואל זה רמזו לדעתי באומרם ז"ל (מכילתא בא, ובילקום ריש יחזקאל) „אין השכינה שורה על הנביאים בח"ל" וכשנדבר להם בח"ל לא נדבר עמהם אלא על מקום [סהור של מים] שנאי' על גהר כבר. וכן [דניאל ח' ב'], ואני הייתי על אוכל אולי, וכן ואני הייתי על יד הנהר והתבונן בזה המאמר שהוא אמר דאין הנבואה שורה על הנביאים ואומרו אין הנבואה שורה ענינו על תכלית מדריגת הנבואה ואומר על „הנביאים" ענינו אע"פ שהתחילה נבואתם או הכנתם ושלמותם בארץ ואח"כ אמר וכשהוא נדבר עמהם כלומר שהוא לשון חלק של נבואה ולא תכלית נבואה, ואמר שאף גם זאת במקום טהור. והוא ענין השתדלות חכנת עצמו וכחותיו אליה ופנותו מכל מרדה והבן זה. ומכאן נראה שלא נחשב דניאל במדריגת הנביאים עם היותו גדול במושכלות והיות כוחו חמדמה בתכלית השלימות ומגיד נפלאות בעתידות עם היות לנו בזו דעת אחרת „בפתיחת ספר תהלים".

סדר אנשי כנה"ג

ונשוב לדרכינו והוא שהיו בעת החורבן חכמים גדולים עד להפליא, החרש והמסגר דניאל חנניה מישאל ועזריה בן חזקיה, ישוע שריה (בן) רעליא מרדכי וזובבל והרבה כיוצא בהם. והם הנקראים „אנשי כנה"ג", ואז נבנה בית שני ועברו מן השנים בבניינו ג' אלפים ות"ח שנה, שהרי ע' שנה עמדו בגלות בבל, וכשתוסיפם על ג' אלפים ושל"ח שבידך מבריאת העולם עד חורבן בית ראשון, יהיו ג' אלפים ות"ח. ואז נסתלקה הנבואה לרוב מטרדותינו במלחמות המונעות השלמות במקצת, והוא אצלי קצת הרמז לקצת דברים האמור עליהם במס' יומא (כ"א ע"ב) שהיו חסרים מבית שני, אלא שנקרא עדיין (זמן) אנשי כנה"ג מעט זמן, והוא בתחילת בית שני כל ימי עזרא שהיה כ"ג ראשון לבית שני, וכל ימי שמעון הצדיק שהיה ג"כ כהן גדול אחר עזרא, והוא היה ממוצע בין זמן אנשי כנה"ג לזמן חכמי התלמוד, דהיה אחרון לאנשי כנה"ג וראשון לחכמים. והיה בזמן אלכסנדר שהשמיד מלכי פרס בשנת ארבעים לבנין בית שני. והוא שבשנת ל"ד לבנין הבית שנבנה במלכות דריוש מלך פרס. יצא אלכסנדר [מוקדון] מלך יון למלחמה על דריוש והתחיל בכבוש מלכותו, ובאותה שנה כיבש עילם

המדינה שהיתה ראש למלכות פרס. ובשנת ארבעים „לכנין“ מלכו בכל פרס, ואז נשתקע שם מלכות פרס, והתחיל מלכות יונים, ובקש להשמיד ירושלים ובית המקדש בשנת ארבעים לבנינו. ויצא לפניו שמעון הצדיק (כדאיתא ביומא ס"ט ע"א) והוא היה יהושע בן יהוצדק. (א"ה וצ"ל והוא היה מיהושע בן יהוצדק וכמ"ש לעיל בזה ודוק) וכשראו הדרו ונשאו מפני שדמות דיוקנו היה רואה לפניו במלחמות ונוצח, והשלים עמו, והתנה שיהיו מונים שטרותיהם לתחילת מלכותו, שהוא ש"פ שנה קודם החורבן. ודע שכל הזמנים שהוזכרו עד סוף זמן הנביאים והוא זמן חורבן בית ראשון לא ראו עצמם צריכים לכתוב דבר מן הראוי להיותו נמסר בעל פה. ולא היה להם כתוב רק התורה והנבואות, כי כל הצריך להם מכאורי המצות התלמודיים הכל היה נמסר להם איש מאיש בשלמות, ומה שהיה מתחדש, והצטרכו בו להתבוננות לפי חידוש הענינים נמסרו להם העקרים והמדות שמהם היו מוציאים תעלומותיהם לאור ומבררים כל הדינים, ומה שלא הספיק בהם (בו) [בא] ההקש והסברא. לפעמים היו הולכין בו אחר הרוב, באומרו „אחרי רבים להטות“. ולפעמים היתה הנבואה מבררת להם כל תעלומה, כמו שידעת מדברי קצת חכמינו השלמים שהנבואה תגיד השגות עיוניות, לא תוכל העיון להשיגם כל שכן הסברא. כי כמו שייגע לכת המדמה השגה מה שלא יגיע אליו מן החושים, כן יגיע לכת השכלי השגה מה שלא ישיגהו בעיון ובהקדמות ובהקש ובסברא, אבל מ"מ הם היו נושאים ונותנים בדרכי ההקש והמדות והסברא להוציא לאור תעלומותיהם, וכ"ז באין מחלוקת ביניהם כלל, כי היו אז נמסרים לנביאים וסרים למשמעתם ונשמעים אליהם. ולפעמים היו סומכין על דברים שהיה ענינם מקובל להם שכך היא הל"מ, והוא בדבר שאין העיון והסברא, ולא אחת מהמדות שהתורה נדרשת בהם שולמות בו. ולפעמים ג"כ היו סומכין קבלותיהם במקראות דרך אסמכתא בעלמא והכל היה נשאר להם דרך קבלה מאיש לאיש עם מה שיחדשו להם מנהיגיהם לפי הזמן ולפי הצורך המתחדש בלא מחלוקת.

ומה שאמרו חכמי המשנה בששי למס' שקלים (מ"ו) זה מדרש דרש יהודיע הכהן גדול, כל שהוא בא משום חטא [ת ומשום] אשמה ילקח בהם עולות, שהבשר לשם והעור [ות] לכהנים. לא שכתב זה על ספר הוא המקבלים ממנו, שלא היו צריכין לכך אלא שהם דרשו מן המקרא הכתוב ביהודיע (א"ה עיון לר"ע בפיה"מ שם בשקלים ובתמורה כ"ג יע"ש) והוא [מ"ב י"ב י"ז] „כסף אשם וכסף חטאות לא יובא בית ה' לכהנים יהיו“, עם שמצאנו בתורה

דכתיב [ויקרא ה' ו"ט] „אשם הוא אשום אשם לה” ודרשו לקיים מקראות הללו שיהא הבשר לה' והעור[ות] לכהנים. וכן תפרש בכל כיוצא בזה, כי הלשון יתיר למה שהוא סיבת הדבר שיקרו לפעמים פועל הדבר כמו שבארנו בקצת חיבורנו ולזה לא תמצא בהוראת איוו הלכה כך אמר נביא פלוני או בשם נביא פלוני, ואלו לא היה הענין על דרך שכתבנו היה כל התלמוד מלא מזה, אבל כשהגיע הזמן לאנשי כנה"ג הכירו בהתחלת חסרונם והיו כותבים כל אחד לעצמו מה ששמע מרבו. אם ראשוני החכמים במה ששמעו מאחרוני הנביאים אחר שהרגישו בהעדר הנבואה והתחלת המחלוקת, אם הבאים אחריהם כמה שחיו שומעים איש מפי איש. והוא מ"ש בראשון של יבמות (ט"ז ע"א) אמ"ר דוסא בן הרכינס על מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר ג' דברים, חדא צרת הבת (מותרת) [אמורה] לאחים, ואידך עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית, ואידך מקבלין גרים מן הקרדוויים ומן התרמודיים. ולא נודע זה הספור אלא מדרך שנמצא כתוב כן, שהרי ר' דוסא זה היה בזמן ר"ע ומזמן ר"ע לזמן חגי קרוב לת"ק שנה. ואע"פ שאמרו שם שר' דוסא בן הרכינס שהיה זקן מופלג ביותר, הוא הוא שאמר מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו כו' שמשמען של דברים שבפניו נאמר כן והוא היה המעיד, אפשר שכך מצא כתוב והעיד מפי הכתב של איזה מומחה שאין לעדות של הוראה דקדוק בענין זה כלל. וכיוצא בזה מצאתי בראשון של מגילה (ג' ע"א) „תרגום של נביאים” יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכרי' ומלאכי. וכמה דורות היו ביניהם וכן זמן יותר מג' מאות שנה, אלא שהענין שהוא תרגמו כמו שקבל מרביתו ורביתו מרביתיהם בשם אותם הנביאים, ודוגמתם בפ' כל הבשר (ק"י: ע"ב) בשמואל אמ"ר אליעזר במה שאמרו שם אמר שמואל (בשם) [משום] ר"א מנין לכהן ממא כו' ושמואל לא ראה לרבי אליעזר מעולם אלא שקבלה מרביתו בשמו כמו שפירשו שם „גדרלי הרבנים”. „ולגדרלי המחברים” ראיתי בפיה"מ (חקמת [הרמב"ם] לס' זרעים פ"ד) שעשה לר' דוסא בן הרכינס שהזכרנו בדורו של שמעון הצדיק ובדורו של ר' עקיבא כפשטות של שמועת יבמות. והדברים מתמחים איך הסכימו הם ע"ה ליחס להם מחיי העולם הזה שיעור כזה, ולדבריהם היה להם לומר ביונתן בן עוזיאל כן.

ונשוב לענינינו והוא שמזמן אנשי כנה"ג התחילו לכתוב מה שחיו שומעים זה מזה כמו שכתבנו בזו של יבמות. וכן מה שנאמר עליהם במסכתא זו בפ"ק מ"א הם אמרו שלשה דברים כו' ועם כל זה היה זה

מעט זולת בדברים זרים המציאות ענינם רחוק, „כי היה לבם רחב כפתחו של אולם והיו נשענים על טוב מזגם ויושר הכנתם ורוחב לבם והפלגת שקידתם. וכאשר תמו הדורות ההם ונאסף עזרא הסופר אל עמיו, הגענו לזמן אנשי חכמי התלמוד וראשון שבהם היה שמעון הצדיק שהיה אחרון לאנשי כנה"ג וראשון לחכמים כמו שכתבנו. והתרחבה לו עוד זאת המדה לכתוב ענייניו כמו שהוגד מדבריו בזאת המסכתא. וכן שבא מספור דבריו הנכתבים בתלמוד דברים יש להם מכוא והשתלשלות לענייני מסכתא זו באומרם ז"ל במס' נדרים (ט' ע"א) אמר שמעון הצדיק מימי לא אכלתי אשם נזיר טמא אלא אחד, פעם אחת בא אלי [אדם אחד] נזיר מן הדרום יפה עינים וטוב רואי וקוצותיו סדורות לו תלתלים, אמרתי לו בני מה ראית להשחית שער זה נאה, אמר לי רועה הייתי לאבא בעירי והלכתי לשאוב מים מן המעיין, והסתכלתי בבואה שלי ופחו עלי יצרי ובקש למרדני מן העולם. אמרתי (ריקה) [לו—רשע] מפני מה אתה מתגאה בעולם שאינו שלך שסופך להיות רימה ותולעה, העבודה הריני מגלחך לשמים, אמרתי לו בני ירבו כמותך נודרי נזירות בישראל, עליך הכתוב אומר. נזיר להזיר „לה" ולכאור הענין אחר שנתגלגל שאלו שם, מאי שנא טמא משום דאתי על חטא, כולוה אשמות נמי על חטא באים. והשיבו כל הנודרים בנזירות נודרים כשהם מועים, ר"ל מתוך כעס והקפדה, וכשהם טמאים ורכים עליהם ימי נזירות הם מתחרטים ונמצאו מביאין חולין בעזרה. אבל זה מתוך ישוב נדר, ופיו ולבו שוים. כלומר שהנודרים מתוך צער ותגר והקפדה כרוב הנודרים בזמנינו זו היא כוונה בלתי רצויה, ומתחרטים בנקל, וכ"ש כחול עליהם סבת [ה] מארכת זמן נדרם על המכוון מהם, כטומאת הנזיר שהוא צריך למנות עליה נזירות מתחילה. אבל הנודרים על צד הכונה מעולה, והוא בראותם עצמם נמשכים אחר התאוות, מתכוונים להכניע יצרם שלא ישתקעו ברוע מעשיהם. הוא נדר נאות ונבחר, ועל כיוצא בזה אמרו במסכת זו „נדרים סייג לפרישות" (א"ה עמ"ש רבי' המחבר ז"ל בס' בית הבחירה בחי' לנדרים שם יע"ש).

סדר התנאים חכמי המשנה המקבלים זה מזה

ואחריו של שמעון הצדיק ע"ה הגיע זמן אנשינו, והיה ראשון לישיבת החכמים בזמן בית שני, ולא היה לישיבתו בן זוג, ומתוך כך לא נפל מחלוקת בישיבתו בזמנו, (א"ה וכ"כ הרב מהר"י אבארבנאל ז"ל בחקירתו לס' נחית אבות יע"ש) אלא שכל חבריו ותלמידיו וחכמי דורו היו נמשכים אחריו

ואחר דבריו. ולכן לא הוזכרו מן החכמים שבימיו אחד מני אלה. ואחריו היה הנשיא הממונה בדור וראש ישיבה ר"ל אב ב"ד זוג אחד ממונה על כל ענייני הנהגות הישיבות והוראות שבהם, ואז הוחל זמן המחלוקת, ונתמנו בתחילת הנהגה זו אחר אנשינוס יוסף בן יועזר ויוסף בן יוחנן שקבלו ממנו עם הרבה חכמים שבדורם, ואחריהם יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי שקבלו מהם עם הרבה חכמים ג"כ, ואחריהם יהודה בן סכאי ושמעון בן שמח שקבלו מהם עם הרבה חכמים שבדורם ואחריהם שמעיה ואבמליון גירי הצדק (א"ה כמ"ש בגיטין נ"ו ע"ב סבני בניו של סנהריב למדו תורה ברבים ומאן נינהו שמעי' ואבמליון) שקבלו מהם עם הרבה חכמים שבדור ג"כ, וכל אלו הזוגות היה אחד מהם נשיא, וחברו הנזכר עמו אב ב"ד וראש ישיבה, והתרחב בזמנם המחלוקת מעט, מצד שהיו הנשיא והראש ישיבה חולקים זה עם זה והיו התלמידים נמשכים אחריהם זה בכה וזה בכה, ומה שנתפרסם ממחלוקתם בתלמוד הוא—בקרנן הבא ב"ט (חגיגה ט"ז ע"א) אם סומכין עליו אם לאו, שבכל אלו הזוגות היה האחד וסייעתו עמו אומרים שלא לסמוך מפני שהסמיכה יש בה איסור שבות, שהרי בשעה שסומך משמש בבעלי חיים, שהרי לסמיכה בעינין בכל כחו, והוא כעין רכיבה, ואעפ"י שהסמיכה היא מצות עשה, אין עשה דוחה שבות הבא מגזירת לאו, ר"ל חתוך וזורח. ועוד שהרי היה אפשר לעשותה מכערב, שלא היו סוברים תכף לסמיכה שחיטה. והאחר וסייעתו ג"כ היו מתירין מפני שסוברים תכף לסמיכה שחיטה, וא"א לה לעשותה מכערב, ומאחר דהותר הקרבנות, הותר נמי סמיכתן. ואחריהם עלת הלל הזקן ללמוד לפני שמעיה ואבמליון ונתמנה נשיא במקום בני בתירא. אז הוחל אור החכמה להחשיך וגדלו התעלומות והתחילו המחלוקות להתרבות, עד שבני בתירא הוצרכו להניח כתרם להעלם מהם דרכי התורה וההקש.

וכבר בא מזה בתלמוד דבר הראוי לכתבו בזאת המסכתא, אחר שנתגלגל בידנו מפני שיש ללמוד ממנו מוסרים רבים נאותים לענייני זאת המסכתא. והענין המסופר הוא שאמרו בתלמוד פסח שני (פסחים ט"ו ע"א) שזקני בתירא היו נשיאים בא"י וידועים במנהגים בכל הוראה, ואמרו עליהם שפעם אחת נעלם מהם אם פסח דוחה את השבת אם לאו, אם שיהיה הספק כפשוטו, ואם שיהיה על איזה סוד גנוז בתוכו. או שמה שנעלם מהם ידיעת הוצאת הדבר מן ההקשים התלמודיים, והוצרכו לכך, או ע"י איזה שקנטר למחות בדבר ולא ידעו בני בתירא לעמוד על נצחון הענין ונתביישו

בדבר ואמרו יש כאן אדם שידע אם פסח דוחה שבת אם לאו, כלומר שידע לנצח המקנמר בכך בתשובה מן התורה או מדרכי העיון וההיקש או שיעוד כן מן הקבלה. אמרו יש כאן אדם אחד שעלה מבבל והלל הבבלי שמו ששימש לשני גדולי הדור שמעי' ואבטליון, אפשר שיש ממנו תוחלת, שלחו ושאלו לפניו, אמר להם וכי פסח אחד יש לנו שדוחה את השבת, והלא יותר ממאתים פסחים דוחים את השבת בכל השנה, כלומר קרבנות הכבשים שהם דומים לקרבנות פסחים והם ארבעה בכל שבת שני תמידין וב' מוספין, וז' כבשים בשבת שבתוך הפסח, וי"ד בשבת של סוכות, אמרו לו כבר אמרנו שיש ממך תוחלת, אלא זו מניין לך ונאמר על זה בתלמוד המערב (פסחים ר"ט א' דברים) התחיל דורש להם מהקש, מקל וחומר, מג"ש: מהקש—תמיד קרבן צבור ופסח קרבן צבור, מה תמיד דוחה שבת, אף פסח דוחה שבת מג"ש—נאמר בתמיד במועדו ונאמר בפסח במועדו מה תמיד כו'. מקל וחומר—ומה תמיד שאין על מניעתו כרת דוחה שבת, פסח שיש בו כרת לא כ"ש, ואמרו על זה בתלמוד המערב (שם ר"ט א' דברים) שלשה הניחו כתריחם בעולם הזה וירשו [חיי] העולם הבא [ואלו הן] יונתן בן שאול ורבי אלעזר בן עזריה וזקני בתירה, אמ"ר שילא יונתן בן שאול אפי' נשים יודעות שדוד עתיד למלוך. ר"א בן עזריה אישתייר ליה תנין לר' גמליאל, כלומר שנשאר לו שני לרבן גמליאל אחר שהחזירוהו לר"ג, הא לית לך אלא זקני בתירה שרון גרמון מן נשיאותא ומנוניה נשיא. אמנם מ"ש אפי' נשים יודעות שדוד עתיד למלוך. עניינו מפני שדוד היה מזרע יהודה דכתי' ביה [ברא' מ"ט, ו'] „לא יסיר שבט מיהודה" כו' ולא נתמנה שאול אלא דרך אקראי וכעין אפוטרופסות, מצד שלא היה באותו זמן מזרע יהודה ראוי למלוך כמו שבארנו בחיבורינו זה למסכת הוריות. כענין מה שכתוב אלמלא אתם שאול והוא דוד אבדתי כמה שאול מפניו. ומ"מ נאמר עוד שחלקו עמו בראיותיו ואמרו לו אמרנו יש לנו ממך תוחלת, ההיקש שאמרת יש לו תשובה, לא אם אמרו בתמיד שיש בו קצבה, תאמר בפסח שאין לו קצבה כלומר אלא כפי מה שהם. ואין לומר בזה אין משיבין על ההקש שלא נאמר כן אלא בהקש המקראות הסמוכים. קל וחומר שאמרת יש עליו תשובה, לא אם אמרת בתמיד שהוא קדשי קדשים, תאמר בפסח שהוא קדשים קלים. ג"ש שאמרת יש לה תשו' שאין אדם דן ג"ש מעצמו, שאלו כן אף השרץ מטמא באהל והמת מטמא בכעדרה מג"ש של כגד ועור האמור בשניהם. אע"פ שהיה נושא ונותן כל היום לא קבלו ממנו עד שאמר להם

יבא עלי כך שמעתיה מפי שמעיה ואבטליון, מיד קבלו ממנו, והושיבוהו בראש ומנוהו נשיא. ומכאן א"ר זעירא בשם ר' זעירי „כל תורה שאין לה אב אינה תורה“, כלומר שאינה מקובלת מפי הראוי לסמוך עליו. ועוד אמרו שם מאחר שנתמנה נשיא, התחיל מקנטרן בדברים, אמר להם מי גרם לכם לצרוך לבבלי הזה ולהיות נשיא עליכם לא עצלות שהיתה בכם שלא שמשותם ב' גדולי הדור שמעיה ואבטליון שהיו יושבים אצלכם, כיון שקנטרן, נתעלמה הלכה ממנו, אמרו לו שכח ולא הביא מכין מע"ש כיצד יעשה, אמר להם שמעתי ושכחתי אלא הנח לבני ישראל שאם אינם נביאים בני נביאים הם, כלומר וסומכים על מה שיעשו הם מעצמן, למחר מי שפסחו מלה הי' תוחבו בין צמרו, מי שפסחו גדי קושרו בין קרניו, נמצאו פסחיהם מביאים סכיניהם עמם, כיון שראה מעשה נזכר הלכה אמר כך שמעתי מפי שמעיה ואבטליון. מכאן אמרו כל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלק ממנו. „וראה כמה מוסרים נכללו בענין זה“. אחת—שכל שנתמנה מנהיג על הצבור ראוי לו להשתדל בכל כחו להנהיג כראוי להנהגה המסורה לו. ואם נתמנה נשיא להנהיג את בני דורו בדברי תורה ובמילי דשמיא ראוי לו שיהיה שלם ובקי בכל ענייני הוראה ויודע להשיב לכל מי שבא לקנטרו. ואם מכיר בעצמו שאינו ראוי לכך, שבח הוא לו שלא יתבייש להניח את כתרו ולמוסרו למי שהוא ראוי. והשנית, שאף המכיר בעצמו שהוא בקי ושלם ויודע להשיב בכל דבר לא יחליט הדברים מסברתו בהנחה פשוטה אלא בדבר שהשכל מורה עליו הוראה מוחלטת או מפי הקבלה המומחית. שכל שמורה הוראה מצד סברתו בלא הכרח נותן מקום ופתחון פה על עצמו לחלוק עליו כשאדם רואה בו שנשען על סברתו יותר מדאי. והשלישית שאף המוצא עצמו בקי ושלם ויודע להשיב ומקובל מפי גדול או מפי גדולים לא יקנטרם בדברים להתנשא עליהם יותר מדאי, אלא כל שהגדילו הם מעלתו יהא הוא מדבר עמם בנחת ומשפיל עצמו לפניהם, ואם קנטר והתנשא עליהם, נענש ומתבייש מתוך קנטורו.

ואשוב לדרכינו והוא שאחר דור שמעיה ואבטליון נתמנה נשיא הלל הזקן ונתמנה בן זוגו לאב ב"ד מנחם אלא שיצא לעבודת המלך (הגיה) פ"ז ע"ב) ונתמנה תחתיו שמאי הזקן. והלל זה עלה מבבל כמו שכתבנו והוא היה נשיא ג"כ מצד היחס ומבני שפטיה בן אביטל כמ"ש בחמישי של כתובות (א"ה הרי אמרו שם בדס"ב ע"ב על רבי דאחי משפטיה בן אביטל) אלא שלא

היה בן אלא מצד האם וכמ"ש בתלמוד המערב (בירוש' דפ"ט דכלאים ובפ' הנושא ובכ"ר פ' נח פ"ג סי' ה') ורבי היה עניו ביותר והיה אומר כל מה שיאמר לי אדם אני עושה, חוץ מה שעשו זקני בתירא לזקני דשרון גרמיהון מן נשיאותא ומננני, ואי סליק רב הונא ריש גלותא לא שרינא גרמאי מן נשיאותא, אלא אנא מותיב ליה לעיל מיניה דהוא מדוכריא ואנא מנוקביא, כלו' שרב הונא והוא הנשיא ש[ב]בבל היה מזרע המלוכה מצד האב, ורבינו הקדוש מצד האם, כלומר שהיתה לאחד מקדומי משפחתו אשה מבני שפמיה בן אביטל. אבל מצד אביו היה משבט בנימין כמו שנתבאר בתלמוד המערב במס' כתובות בפ' הנושא. ומ"מ בסדר הקבלה מצאתי שהלל היה דור מ"ו ליהויכין בדרך זה יהויכין שאלתיאל בנו זרובבל בנו משלם בנו חנניא בנו ברכיה בנו חסדיא בנו ישעיהו בנו עובדיהו בנו שכניהו בנו שמעיהו בנו ועדיהו בנו והלל היה אחיו של חזקיהו זה ואינו נראה כן מן הירושלמי כמו שכתבנו.

ונשוב לענין והוא שהיתה לו ישיבה נכבדת מאד, ספרו בתלמוד (פוכה כ"ה ע"א) שמונים תלמידים היו לו להלל שכולם היו ראויים שתשרה שכינה עליהם. ולא נתברר לנו מהם אלא יונתן בן עוזיאל שהיה גדול שבכולם, ורבן יוחנן בן זכאי שהיה קטן שבכולם. וכן היה ג"כ לשמאי ישיבות נכבדות. עד שכימיהם התחילו המחלוקות להיות רבות יתר על זמן שלפניהם, והוא שאף הם ר"ל הלל ושמאי נחלקו בג' דברים כמו שנזכר בראשון של שבת (ט"ו ע"א) וזמן נשיאותו של הלל היה מאה שנה קודם החרבן של בית שני, וכל אותם מאה שנה נמסרה הנשיאות להלל וזרעו, וארבעה דורות ממנו היו נשיאים באותם מאה שנה. והוא מה שאמרו בראשון של שבת (ט"ו ע"א) הלל ושמעון גמליאל ושמעון נהנו נשיאותם בפני הבית, ר"ל בעוד שהבית קיים מאה שנה, כלומר שמאה שנה קודם [ה]חרבן התחיל נשיאותו של הלל ופרנסו כל אותם הדורות אלו הארבעה הלל ואחריו שמעון בנו והוא רבן שמעון בנו של הלל, ואחריו גמליאל בנו והוא רבן גמליאל הזקן, ואחריו רבן שמעון בנו והוא אותו שנהרג עם הרוגי מלכות (א"ה ע"ו מ"ש הרב כפתור ופרח פ"ה דט"ו ע"א. ומ"ש הרב שם הגדולים ח"א מער' ב"ה אות א' יע"ש) ושאר זרעו פרנסו אחר החרבן, תחילה רבן גמליאל בנו של רבן שמעון הנהרג, והוא היה בר מחלקותו של ר"א ור' יהושע, ושבקשו חכמים להעבירו כמ"ש בברכות (כ"ה ע"א), ואחריו רבי שמעון ב"ג הנז' תמיד במשניות, והוא היה נשיא בזמנו של ר"ם והוא

הוא שכונו ר"מ ור' נתן להעבירו כמו שנתברר בסוף הוריות (י"ג ע"ב) ואחריו רבנו הקדוש, ואחריו היה גמליאל בנו נשיא, והוא ר"ג בנו של ר"י הנשיא הנו' בשני של מסכתא זאת (מ"ב), ושמעון בנו חכם (כתובות ק"ג ע"ב) כלומר אב ב"ד והוא הנו' בתלמוד ר' שמעון ברבי, ואחריו ר' יהודה נשיאה שהי' בנו של גמליאל זה. ונמצא רבנו הקדוש שביעי להלל. „וגדולי המחברים” כתבו בפתיחת פי' המשנה שהוא היה ששי להלל. והדברים תמוהים וסוף הדברים אחר שנפטר הלל הזקן נחלקו הישיבות, והיו קצתם נגרות אחר הלל, ונקראו בית הלל. וקצתם אחר שמאי ונקראו בית שמאי, אז פרח מטה המחלוקות ויוצא פרח ויצץ ציץ גבה קומתו ותרבנה פארותיו ותרבנה סרעפותיו ונתחלקו הדיעות רוב העניינים, וזהו שאמרו בברייתא של חגיגה (והיא בתוספתא כ"ב) ובפ' אלו הן הנחנקין (א"ח ע"ב) בתחילה לא היתה מחלוקת בישראל, אלא ב"ד של ע"א יושבין בלשכת הגזית, ובתי דינין של כ"ג בכל העיירות שבא"י, ושני בתי דינין של כ"ג אחד בהר הבית ואחד בחיל, נצרך אחד להוראה הולך לב"ד שבעירו, אין ב"ד בעירו, הולך אצל הסמוך לו, שמעו אומרים לו, וא"ל הוא ומופלא שבהן הולכין לב"ד שבהר הבית, אם שמעו א"ל, וא"ל הולכין לב"ד שבחיל, שמעו אומרים לו, ואם לאו אלו ואלו הולכין לב"ד שבלשכת הגזית, שמעו אומרים לו, ואם לאו עומדים למנין רבו המטהרים מחרון, רבו המטמאים טמאן, משרכו תלמידי שמאי והלל „שלא שמשו כל צורכם—רבו המחלוקות בישראל” ונעשית (ה)תורה כשתי תורות. ורבן יוחנן נ' זכאי מאחרוני תלמידיו של הלל ושמאי בישיבה הרבה מאותם מאה שנה שהזכרנו. והוא היה בשעת החרבן ונשלמו מן השנים ג' אלפים ותתכ"ח, שהרי ת"כ שנים עמד הבית בבניינו, וכשתוסיפם על ג' אלפים ות"ח שהיו בידך בשעת הבנין של בית ב' יהיו ג' אלפים ותתכ"ח, והוא שאמרו קע"ב שנה אחר חרבן הבית נשלמו ד' אלפים, וכל אלו הדורות שמאנטיגנוס ועד רבן יוחנן בן זכאי היו בבית שני ונכללו בכלל התנאים אחר אנשי כנה"ג והם ה' דורות. אחד אנטיגנוס וסיעתו, ב' יוסף נ' יעזר ויוסף בן יוחנן איש ירו' וסיעתם, ג' יהושע נ' פרחיה וניתאי הארכלי וסיעתם, ד' שמעיה ואבטליון וסיעתם, וה' הלל ושמאי וסיעתם ואז חרב המקדש, ועלה ר' יוחנן בן זכאי שהיה מתלמידי שמאי והלל ליבנה, והנהיג את ישראל הוא והדורות הבאים אחריו עד סוף התנאים כמו שיתבאר. והמלכיות שבבית שני היו בדרך זה, שהבית נבנה בזמן מלכות כורש מלך פרס והיו בני ישראל תחתיו, עד שהוצרכו לעשות במקדש

צורת שושן הבירה, ומלך זרובבל, ואחריו נחמיה התרשאת מזרע המלוכה. ל"ד לבנינו כיבש אלכסנדר „עילם המדינה" ולבסוף ארבעים כיבש כל הממלכות ושלטה מלכות יון בעולם. והניחו ירושלים לכבוד שמעון הצדיק כמו שביארנו. אלא שהיו כפופים להם עד שהוצרכו למנות למלכותם ועשו שנת ראש החשבון שנת מ"א לבנין. ומשכה מלכותם קע"ד שנה לבד מאותו שש שנים שמלכו בעולם. והיונים הי' ממנים להם מלך ולסוף קע"ד שנה שהיה סוף רי"ד לבנין, מרד מתתיה בן יוחנן כהן גדול (א"ה עיון בר"ה די"ט) והוא הנקרא חשמונאי באנטיכוס מלך יון ועמד הוא ובניו על הממונה שלו והרגוהו הוא וכל חילו בעזר הרומיים, ועמדו הרומיים עמהם בנאמנות כ"ג שנים, ואח"כ נשתעבדו בהם ונמשכה מלכות בית חשמונאי עם אותם כ"ג שנים ק"ג שנים, והיו מהם הרבה מלכים חשמונאי והוא מתתי' בן יוחנן כ"ג שמלך שנה אחת, ואחריו יהודה בנו שמלך ו' שנים, ואחריו יהונתן אחיו של יהודה שש שנים, ואחריו שמעון אחיו י"ו שנים, ואחריו יוחנן בנו והוא הנקרא הורקנוס ל"ה שנים, ואחריו ארוסטובולוס בנו שתי שנים, ובקצת נוסחאות מצאתי שנה אחת, ואחריו ינאי בנו כ"ח שנה והוא הרג הרבה מן החכמים לסיבה מכוארת במס' קידושין (ס"ו ע"א), ואחריו מלכות אשכנז ורומה אלכסנדרה כשתי שנים, ואחריו הורקנוס בנו ולא הניחוהו למלוך. אבל מנוהו לכהן גדול ונתנו המלוכה לאחיו ארוסטובולוס ומלך ג' שנים וחצי. ואחריו נמל הורדוס את המלכות. ובתחילת מלכותו עוררוהו עליו בני חשמונאי בעזר מלכים אחרים ובתחכולתו הרג את כולם ונתנו המלוכה בידו ונמשכה אותו מלכות ג"ן שנה והוא לפי דברי רבותינו והוא שהורדוס מלך ל"ו שנה ויש אומרים מ'. ואעפ"י שבס' הקבלה מצאנו שהיה בהם. ואחריו מלך ארקילוס בנו אנטיפרס אחיו י"א שנים. ואחריו אגריפס בן ארוסטובולוס שהיה מזרע הורדוס ג"כ כ"ו, ואחריו בנו שהיה שמו ג"כ אגריפס ר' שנים עם מונבו בנו, וי"א שמונבו בנו מלך אחריו ג' שנים, ושניהם נהרגו ביד האויבים. ואחריו מונבו בנו והוא אדם טוב אבל לא היה לו שם במלחמות על פני חוץ. וכבר ביארנו שעזרא היה בזמן מלכות פרס. ושמעון הצדיק בימי מלכות אלכסנדר, וכן כתבאר בתלמוד סוטה שבימי ינאי המלך היה יהושע בן פרחי' והוא היה רבו של ישו הנז' במקומות בתלמודינו. (א"ה עיון בסופה מ"ז ע"א בדפוס ויגיצא יע"ש) ואם כן אינו אותו שמוענין קצת האומות עלינו מענינו לפי מנינם, שהרי הוזכר בתלמודינו בזה קודם למנינם בששים או

בשבעים שנה כמו שביארנו בחיבור זה באחרון של סוטה ובקצת תשובתינו. **ונשוב** לעניינינו והוא שצריך שתדע שבכל הדורות שהזכרנו היו עם הנשיאים ואבות הבית דין חכמים גדולים לא נודע לנו מהם רק מעט מזער, והוא שמתוך שלא היו שם מחלוקות לא הזכירו החכמים שבאותם הדורות ולא נתפרסם עניינם לדורות. והוא שבימי אנטיגנוס לא נמצא בתלמוד מי היה בימיו. אלא „שגדולי המחברים“ מצאתי שכתבו שר' אלעזר נ' חרסום היה בימיו, וכן בימי יוסף נ' יועזר ויוסף בן יוחנן לא נודע לי מי היה בימיהם, ובימי יהושע נ' פרחיה ונתאי הארכלי. היה מן הנמצאים עמהם יוחנן נ' מתתי' והוא יוחנן כ"ג הנז' בתפילת חנוכה. ובימי יהודה נ' טבאי ושמעון נ' שמוח היו מן הנמצאים עמהם חוני המעגל ואליהו ובימי שמעיה ואבמליון היו מן הנמצאים עמהם עקביא בן מהללאל וחנן ואדמון ור' מיאשא. ובזמן הלל ושמאי היו נמצאים עמהם בני בתירה ומנחם ובן בג בג ור' פפייס וחנניא בן חזקיה ונחוני' בן הקנה ובבא בן בוטא ור' יוחנן בן החורוני ור"ג הזקן ונחום הלבלר ויונתן ב"ע והוא החל לחבר ספר והוא „תרגום מנביאים“ ובזמן ר' יוחנן נ' זכאי באותו זמן ששימש קודם החורבן היו עמו רבן שמעון ב"ג הזקן והוא אותו שנהרג, ור' אליעזר בן יעקב ור' צדוק ור' אלעזר בנו ור' ישמעאל נ' אלישע כהן גדול שהיה מהרוגי מלכות ג"כ ואבא שאול ור"א המודעי ור' חנניא סגן הכהנים ור' חנניא בן אנטיגנוס ור"ח נ' דוסא ור"ח בן תרדיון ושמואל הקטן ור' אלעזר בן פרטא ור' אלעזר בן דמה וחנניה בן חכינאי ור' יהודה בר אבא וזולתם הרבה. ואז בחטאינו חרב [ה]מקדש וגלו החכמים גליות הרבה וקבעו ישיבה בביתר וחרבה גם היא וקבעוה ביבנה ובהרבה מקומות ונתפרדו הישיבות ונתחדשו צרות כפולות ונתמעטו הלכבות וכל שכן שרבו המחלוקות וכמו שהזכרנו.

סדר התנאים אחר החרבן — דור א'

ואז התחיל זמן התנאים אחר החורבן, וראשון שבהם היה ר' יוחנן נ' זכאי, והוא קבע ישיבות גדולות אחר החורבן והתקין תקנות מפורסמות והיו לו תלמידים הרבה. ומהם חמשה חשובים מאוד ומפורסמים הרבה בתלמוד (כנז' במס' זו פ"ב מ"ח) והם ר' אליעזר והוא שנקרא ר"א הגדול או ר"א בן הורקנוס, ור' יהושע והוא ר"י נ' חנניא, ור' יוסי הכהן, ור' שמעון נ' נתנאל, ור' אלעזר בן ערך. ובזה הזמן חבר ר"א הפרקים הנודעים לו בדברים סתומים וסודות גנוזים והם נקראים „פרקי רבי אליעזר“. והיה באותו זמן ר'

יוחנן בן נורי, ורבי יוסי הגלילי ור' אלעזר בן עזריה ורבן גמליאל בנו של ר"ש הנהרג ע"י טיפוס ובמצותו עם ר' ישמעאל בן אלישע כ"ג, וכן היו בימיהם ר' יוחנן בן ברוקה ושמעון בן זומא (ור"א בן עזריה) ובאותו זמן חבר אונקלוס הגר תרגום התורה והפליא בו בבאורים נכבדים, קבלם מרבי אלעזר ורבי יהושע (פגילה ג').

דור ב' ודור ג'

ואלו הם הנקראים דור ב' לרבן יוחנן ו' זכאי ודור שלישי לר' עקיבא שהיה ראש ישיבה אחר הדור הב' (א"ה עיין בעין זוכר מער' א' אות צ"ז ודוק) ור' טרפון ור' ישמעאל ור"מ שקבל תחילה מר"א ואחריו מר' עקיבא, ור' ישמעאל ור' יהודה ו' בכא ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון ור' נחמיה ור' נתן ור' יוחנן הסנדלר ור' אלעזר בן שמוע ור' שמעון בן עזאי ור' חוצפית התורגמן ואלישע בן אבויה ור' יהודה ו' דמה ור"ה ו' תרדיון ור' ישבב הסופר ור' סימאי, ובימיהם היה ר' יהודה בן בתירא. ובדור הזה היה תלמי המלך הנקרא בטלמיוס. וכן בדור הזה עמד בן כוזיבא ועשה עצמו משיח וטעו רבים אחריו, ואפי' ר"ע היה נושא כליו, ושלה בר כוזיבא זה את ידו במלך רומי שהיה שמו (?) והרג את משנהו ומלך בכיתר שנת נ"ב לחורבן הבית ומת ומלך בנו אחריו וכן בן בנו. עד שעלה אנדריאנוס קיסר שנת ע"ג לחורבן והרג את בן בנו של בר כוזיבא. ונהרגו בדור הזה ר' חנינא בן תרדיון ור' ישבב ור' יהודה בן בכא ורבי חוצפית התורגמן ור' אלעזר ו' שמוע ור' עקיבא מפני כעס בר כוזיבא ור' יהודה ו' דמה ור' יהודה הנחתום.

דור רביעי

הוא רבי שמעון בן גמליאל אביו של רבנו הקדוש, ובימיו ר' שמעון בן אלעזר ור' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה, ורבי יהושע ו' קרחה ור' יעקב איש כפר חטייא ור' פרידא ור' פדת ורבי זכריה ו' הקצב ור' סתאי בן חרש ואבא חנן, ופלימו, ור' שמעון בן יוחאי, ור' אלעזר הקפר ור' פנחס ו' יאיר וסומכוס. והרבה מלבד אלו, והרבה מאלו הנזכרים נמצאו בכ' דורות או בג' לאורך ימיהם, ולכן תמצאם בתלמוד נזכרים עם כל אחד מן הדורות כמו שמצינו לר' מאיר שהיה מן הדור חג' והיה עדיין קיים בזמן רשב"ג שהיה מן הדור הד' שהיה ר' שמעון ב"ג זה נשיא ור' נתן אב"ד כמו שמפורש בסוף הוריות (י"ג ע"ב).

דור חמישי

הוא רבינו הקדוש זה שהוליד בחמלת ה' על עמו רבן שמעון שהזכרנו ושמו ר' יהודה הנשיא ונקרא בפי הכל „רבינו הקדוש“ והוא היה אדם מסויים כללי, בכל חכמה ובכל מעלה. והיה בזמנו בניו שהם רבן גמליאל בנו של ר"י הנשיא הנו' בשני של מסכתא זאת ור' שמעון ברבי כמו שכתבנו, והם הם שאמר בשעת פמירתו בכתובות (ק"ג ע"א) גמליאל בני נשיא ושמעון בני חכם. וכן בנו של גמליאל זה ונקרא שמו ר' יהודה נשיאה, והוא הנו' במס' ע"ז בהתר השמן של גוים (ל"ו ע"א וע"ש תוס' ד"ה אשר ובס' סדר חבורות סע' יו"ד דק"ה ע"א יע"ש ודוק) וכן היו באותו זמן רשב"י אעפ"י שהיה בדור שלפניו ג"כ ור"א בנו, ור' ישמעאל ב"ר יוסי אעפ"י שהיה בדור שלפניו, (ור"ש) [ור' ישמעאל] בנו של רבי יוחנן בן ברוקה, ור' אליעזר בן יהודה ור' שמעון בן יהודה ור' יהושע בן קרחה, ופלימו, עם היותו בדור שלפניו ואיסי בן יהודה ור' אלעזר בן פרטא ור' ראובן אצטרוכלי ור"פ בן יאיר ג"כ עם היותו בדור הרביעי נמשכו חייו גם בדור החמישי, וכן היו שם הרבה כיוצא באלו לאלפים.

וזוהו דור האחרון של התנאים, וכימיו מלך ברומי אנמונינוס בן אסורוס אחר אדריאנוס. ואף אנמונינוס זה מת כימיו ומלך אנטיפוס. ואף הוא מת כימיו ומלך תומרוס. וכולם כבדוהו ונשאוהו מאד וכימיו היה גאלינוס. אבל אבוקרט היה בגלות בכל, לפי מה שנמצא בספר הקבלה. ורבינו הקדוש זה קבל מאביו ומר' אלעזר בן שמוע, וראה בזמנו צרות גדולות מתפשטות והתלמידים מתמעטים: וחבר ספר המשנה בששה סדרים הידועים במאה ונ' שנים אחר החורבן, כלל בו כל מה שנתקבל בתורה שבע"פ מביאורי התורה והמצות, ומה שנתחדש בכל דור ודור, ממה שנודע לו, עם מה שמצא לכל החכמים הם מסכיות שלימות כמו שאמרו ביום שנתמנה ר' אלעזר ו' עזריא נשיא בו ביום נשנית עדיות, וכמו שאמרו בסוף הוריות לדרוש לן מר מילי דעוקצין, הן מה שלא מצאו מסודר וסדרו מתחילה הן מה שהוסיף בכח שכלו וסברתו. ואז הגיע זמן האמוראים, וקודם שנתחיל במיפור ענין האמוראים נאמר שהתנאים היו לאלפים ולרכבות מהם שזכרו תמיד במשנה כר' אליעזר ור' יהושע ור' מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' עקיבא ור' טרפון ור' גמליאל ור' שמעון בנו. ומהם שלא נזכרו במשנה כלל אלא שבאו דברי קצתם בסתם משנה או במילה הכללית ר"ל אומרם תמיד במשנה וחכמים אומרים כר' פנחס ו' יאיר ור' אלעזר ו' חרסום והרבה

כיוצא בזה. ומהם שהוזכרו ג"כ בהרכבה מקומות, אבל לא בהתמדה כל כך כאלו שזכרנו. ומהם שהוזכרו ג"כ אבל מעט מזער שלא הוזכרו אלא פעם אחת או שתיים בכל המשנה, ומהם שלש, וכן כל כיוצא בזה, וכבר עלת ברעיוני להזכיר בזה כל אותם שלא הוזכרו אלא פעם אחת או ב', אלא שהוא ענין שהשגגה מצויה בו, ויראתי פן יקרני עון, וכ"ש בהמצא שינוי בין הספרים וכ"ש שמשכתי את ידי מזה בראותי „לגדולי המכברים" ע"ה בפתיחתו לפי המשנה, שכתב בחנניא ו' חכינאי שלא מצי' במשנה רק במס' כלאים. ואני מצאתי ג"כ באחרון של מכות (כ"א ע"א) ובשלישי של מסכת זאת (מ"ד), וכן כתב בר' אליעזר ו' חסמא שלא מצינו רק במס' תרומות, ואני מצאתיו ג"כ במשנה כשביעי של מצינא (צ"ב ע"ב) ובסוף פ"ג של מסכתא זאת (מ"ה) ובז' של נגעים (מ"ב ובפ"ו שם מ"ג) ובשמיני של מקואות (מ"ג), וכ"כ בר' יוסי ו' המשולם שלא מצאנוהו אלא במס' תרומות, ואני מצאתיו ג"כ במשנה בשלישי של כתובות, ובששי שם, (א"ה צ"ל שהוא בבכורות בפ"ג כ"ד ע"ב שם במשנה רפ"ו דל"ז ע"א וכמ"ש חיוחסין) וכ"כ בר' אליעזר ו' יהודה איש ברתותא שלא מצינו רק במגילה (א"ה פ"ט הוא וצ"ל בערלה פ"ק מ"ד) ואני מצאתיו ג"כ במשנה בג' של טבול יום (מ"ד) (א"ה וב"כ בס' יוחסין יע"ש) ובראשון של מכשירין, אלא שאין בזה איש ברתותא (א"ה מ"ש במס' מכשירין לא נמצא שם שום רמז בכל המסכתא אבל מצאתי שהוזכר ר' אליעזר ו' יהודה איש ברתותא באבות פ"ג מ"ז, אהלות פ"ג מ"ה, ובין פ"ג מ"א טבול יום פ"ג מ"ה יע"ש) וכ"כ בנחום המדי שלא נזכר אלא במס' שבת, ואני מצאתיו ג"כ במשנה במס' נזיר (פ"ה ל"ב) (א"ה גם הוזכר בב"ב במשנה בדע"ח ע"א וכמ"ש בס' יוחסין יע"ש) ואף בקצת ספרים שנמצא שם נחום איש מדי, הוא הוא. וכ"כ בר' דוסתאי בר' ינאי שלא נכתב רק במס' עירובין, ואני מצאתיו במשנה בג' של מסכת זו (מ"ה), וכ"כ בשמעון התימני שלא נמצא רק במס' יבמות (ע"ד) והנה מצאנוהו ג"כ בג' של תענית ודי"ט ובראשון של ידים (מ"ג). וכ"כ בר' שמעון ו' יהודה שלא נמצא אלא בשבועות (ד"ב). וחזא ג"ב במעשר ב' (פ"ג מ"ג) (א"ה ובס' יוחסין כתב שהוזכר בפ"ג דמכות ובפ"ד דנגעים יע"ש ובגיר' לא הוזכר ר"ש ו' יהודה בפ"ד דנגעים אלא נזכר שם בפ"ו מו"ח יע"ש) וכ"כ בשמעון אחי עזריה שלא נמצא אלא בזבחים (ד"ב) לכד, והנה הוא נמצא בשמיני של טהרות ג"כ (מ"ז) וכ"כ בר"א בר' שמעון שלא נמצא אלא בתמורה (פ"ד כ"ב ע"א) ונמצא אתנו ג"כ בשנים עשר של נגעים (מ"ג) (א"ה גם הוזכר במס' ביצה ל"ב ע"ב). וכן ראיתי שלא הוזכר אצלם ר' יהודה הכהן

ואנחנו כללנוהו כמה שעלה ברעיונונו כמנין זה והוא במס' עדיות כפ"ח (מ"ז).
 וכן מצאנו בדבריהם ר' יעקב בננעים ולא מצאנוהו במס' המשניות שלנו אלא
 במסכת זו כפ"ד (מ"ו). וכן נמצא לפי דבריהם ר' אלעזר ו' פיאבי במהרות
 כפ"ז (מ"ט). ובמס' המשניות שלנו לא נמצא שם אלא רבי אלעזר סתם (א"ה
 ובס' יוחסין כתב דיש נוסחאות ר"א ו' פאבי וי"ג ר"א ו' פילא יע"ש) „ולא שחיה שכחת
 לפני כסא כבודם" אם שנודמנה שגיאה בספריהם או בספרינו אע"פ שיש
 בידינו „ספר המשנה הספרדיים ישנים ומוגהים". אלא שמכל מקום ראינו
 לכתוב כל החכמים הנזכרים במשנה הן שיוזכר ע"פ עצמו ר"ל שיאמר היא
 ההלכה מענין אסור והיתר, או חיוב ופסור, או טמא וטהור, או כשר ופסול.
 הן שיאמר דרך ארץ או מדה ומוסר. הן שיאמרוהו אחרים על שמו, הן שיאמר
 הוא בשם אחר, הן שיעיד על איזה ענין מפי קבלתו שהוא כן או מפי אחד
 מומחה שאמר כך, הן שיוזכר ע"י איזה מעשה, אלא דמ"מ יהא הדבר ניכר
 שהוא מן החכמים, וראיתי להזכירם שלא כסדר וזמן תולדותם אלא על סדר
 המסכתות, מה שבא מהם בראשונה ומה שנתוסף עליהם בשניה, וכן בכלם,
 מסכתא אחר מסכתא, על סדר רבנו הקדוש הנזכר בפתיחת החיבור הן
 בסדרים הן במסכתות כל הנזכרים בפרט לבד הנכללים בלשון חכמים או
 שנכללו דבריהם במתמי המשניות ונאמר שבאו מהם.

סדר תנאים הנזכרים במשניות בכל הש"ס — בסדר זרעים

במס' ברכות. א) ר' אליעזר והוא ר"א בן הורקנוס תלמוד רבן יוחנן ו'
 זכאי (ד"ב ע"א). ב) רבן גמליאל [הנקרא רבן גמליאל
 דיבנה] והוא זקנו של רבנו הקדוש (ש) שרצו להעבירו מפני
 ר' יהושע. ג) רבי יהושע (ש) והוא ר' יהושע ב"ר (חנינא) [חנניא הלוי]
 תלמיד רבן יוחנן ו' זכאי. ד) שמאי הזקן וסיעתו דור אחר דור הנק' ב"ש
 (שם ד"י). ה) הלל הזקן וסיעתו דור אחר דור והם הנקראים בית הלל (שם).
 ו) רבי מרפון (שם). ז) ר' אלעזר ו' עזריה (שם ד"ט). ח) ר' מאיר (שם ד"ב). ט) ר'
 יהודה (שם) והוא ר' יהודה בר אלעאי, והוא הנק' אצלם חסיד באומרם עליו
 תמיד מעשה בחסיד א' (ב"ק קי"ג). יו"ד) ר' יהושע ו' קרחא (שם ד"ז) והוא
 בנו של ר' עקיבא. יא) ר' יוסי (שם ט"ו). יב) ר' נחוניא ו' הקנה (בבכ"ח)
 יג) ר' עקיבא (שם דכ"ח ודכ"ט). יד) ר' חנינא ו' דוסא (שם דל"ד). ט"ו) ר' יוסי
 הגלילי (שם דמ"ט ע"ב) ואינו ר' יוסי סתם שהרי בשמיני של סוטה מצאנום
 חולקים זה עם זה (דמ"ד ע"א). י"ו) רבי ישמעאל והוא רי"ש ו' אלישע (שם)

(א"ה ועיין בתוס' ביבמות דק"ד ע"ב ד"ה אמר). י"ז) בן עזאי והוא שמעון בן עזאי (נ"ד) ח"י) ר' נתן (שם).

ונתחדשו עוד במס' פיאה. י"ט) ר' שמעון (נפ"ק מ"ג). והוא ר"ש י' יוחאי (כ') ר"א בן צדוק בפ"ב (מ"ד) כ"א) ר"ש איש המצפה [נפ"ב] (מ"ו) ולא שאמרו בשמו דבר אלא שאמרו עליו שזרע את שדהו שני מיני חטים ועשאו גורן אחת והיה שואל אם צריך ב' פאות אם לאו, והבאנוהו בכלל התנאים, אע"פ שלא הבאנו נתאי איש תקוע, שאמרו במס' חלה בפ"ק (מ"ו) שהביא חלות מביתר ולא קבלו ממנו, וכן אנטיגנוס שהעלה בכורות מכבל ולא קבלו ממנו, וכן יוסף הכהן שם שהביא בכוריו יין ושמן ולא קבלו ממנו, וכן אריסטון שהביא בכוריו מדבחיה שהוא מסוריא וקבלו ממנו, וכן לא הזכרנו בכללם טוביא הרופא שנאמ' עליו בא' של ר"ה ספ"ק (דכ"ב) מעשה בטוביא הרופא שראה את החדש בירושלים הוא ובנו ועבדו משוחרר וקבלו הכהנים אותו ואת בנו ופסלו לעבדו וכשבאו לב"ד קבלו אותו ואת עבדו ופסלו לבנו, וכן הזכרנו בכללם ליהושע י' גמלא ביבמות (ס"א ע"א) (א"ה ע"ש התוס' והריסב"א בחי' ליומא לד"ח ע"א ודוק) שקדש למרתה בת ביתוס ומינהו המלך להיות כ"ג וכנסה אע"פ שהיתה אלמנה, מפני שכל אלו אין סיפור המעשה מוכיח שהיו תלמידי חכמים, אבל כאן ר"ל בר"ש איש המצפה מצינו שקראוהו בשם „רבי“ וכן מה שאמרו בא מעשה לפני רבן גמליאל ושעלו כולם ללשכת הגזית ונשאו ונתנו בדבר והדברים מוכרחים שתלמיד חכם היה (א"ה ע"י) ליומא די"ד ע"ב מאן תנא תמיד ר"ש איש המצפה כו' מאן תנא ס' ליומא ר"ש איש המצפה ודוק) ומכאן אתה למד לכל כיוצא בזה. כ"ב) נחום הלבלר (פ"ב מ"ו). כ"ג) ר' מיאשא (שם). כ"ד) ר' יהושע בן בתירא (א"ה לא מצינו בגיר' במס' פיאה כ"א ר' יהושע סתם ור' יהודה בן בתירא נזכר שם במס' פיאה בפ"ג מ"ו. ואש"ל דר' המתבר ז"ל כיון לר' יהודה י' בתירא ע"כ צ"ל במקום ר' יהושע כ"ב ר' יהודה בן בתירא. אלא שראיתי לר' המתבר לקמן באות ס"ח שכתב שר' יהודה ב"ב תמוזכר במס' בכורים דכבר מוזכר במס' פיאה מקודם ור' יהושע י' בתירא חו"ל לתוכירו במס' שבת כי שם מקומו בדק"ד אם לא שנאמר שגיר' ר' המתבר היתה במס' פיאה במקום ר' יהודה ב"ב ר' יהושע בן בתירא ובזה מתישב הכל ודוק).

ונתחדשו עוד במס' דמאי. כ"ה) ר"ש שזורי רפ"ד (מ"א). כ"ו) רשב"ג והוא אביו של ר' הקדוש (פ"ז מ"ג) אלא שיש להרגיש שכבר חוזר בברכות (י"ו ע"ב) ובמס' פיאה פ"ה מ"א ע"ש. בכלאים כ"ז) ר"א בן יעקב בפ"ב (מ"ט). כ"ח) ר' אלעזר והוא ר"א בן שמוע (א"ה בגיר' לא יש

ר"א סתם ויא' ר"א בן שמעון במס' ביאורים כ"א ר' אליעזר ומת שהוזכר סתם ר' אליעזר הוא במס' שביעית פ"ב מ"ה יע"ש). כ"ט) ר' יוסי בן החומץ אפרתי פ"ג (מ"ו) ל' [ר'] חנינא בן חנינאי, פ"ד (מ"ה) ל"א ר' יוחנן בן נורי פ"ו (מ"א). ובמס' שביעית. ל"ב) ר' חנינא בן אנטיגנוס פ"ו (מ"ג). ל"ג) ר' חוצפית פ"י (מ"ו) במס' תרומות ל"ד) ר' אליעזר (ו') חסמא פ"ג (מ"ה) ל"ה) רבי יוסי בן (ה) משולם פ"ד (מ"ו) ל"ו) ר' נחמי פ"ח (מ"ו). ל"ז) ר' צדוק פ"י (מ"ט) ובמס' מעשר ב' פ"ב מ"ט, הדנים לפני חכמים והתבאר בסנהדרין (י"ז ע"ב) שהם חמשה שמעון בן עזאי, ושמעון בן זומא, ור"ש בן ננס, וחנן, וחנניה איש אונו וכבר נזכר בן עזאי בכרכות ונשארו ארבעה מחודשים ול"ז שבידך הרי הם מ"א. מ"ב) רבי שמעון בן יהודה (שם במעשר ב' פ"ג מ"ו) מ"ג) יוחנן בן כ"ג (שם פ"ה מ"ו) והוא אביו של מתתאי החשמונאי הנזכר בנוסח תפלת חנוכה.

ובמס' ערלה מ"ד) ר' אלי(י)עזר בן יהודה איש כרתותא (פ"א מ"ח) מ"ה) דוסתאי איש כפר (א)יתמה (פ"ב מ"ה) והוא בכלל בית שמאי וכמו שאמרו עליו שם שהיה מתלמידי ב"ש. ומן התימא על „גדולי המחברים” שמנו את „דוסתאי” ולא מנו את „יועזר”.

ובמס' בכורים. מ"ו) ר' יהודה בן בתירה (פ"א מ"ו) (א"ה ע"ל אות כ"ד וק"ל, וכן נזכר שם ר"ש בן ננס אלא שכבר הוזכר בכלל הדנין לפני חכמים ועיין לעיל אות ל"ז).

ומה שנתחדש בס' מועד: במסכת שבת. מ"ח) חנניה בן חזקיה בן גוריון (י"ב וי"ג) ולא נאמר משמו דבר אלא דמאחר שהוזכר כל כך בכבוד שנאמרו כמה הלכות בעליתו ושהלכו כל החכמים לבקרו נראה שהיה מן החכמים. „וגדולי המחברים” מנאוהו בפיה"מ. מ"ט) נחום המדי (שם ד"י). ז') רבי והוא רבינו הקדוש (ס"ד ע"ב) (א"ה כבר הוזכר בס' זרעים שביעית פ"ו פ"ד ומעשרות פ"ג מ"ה יע"ש). ז"א) רבן יוחנן בן זכאי (קמ"ו). ז"ב) וכן רבי דוסא (ק"מ) ז"ג) אביו של ר' צדוק (קנ"ז). ד"ז) אבא שאול בן בוסנית ולא שאמרו משמו של שני אלו דבר, אלא שנאמר שם בפ' אחרון שבבימיחם פקקו את המאור במפתח כל' ולא מיחו בדבר, עד שממש למדו היתר בדבר זה, אלמא חכמים היו.

ובעירובין. ז"ה) ר' יוסי בר' יהודה (מ"ו, ב'). ז"ו) ר' יהודה בן בבא (כ"ג). ז"ז) ר' אלעאי (כ"ג ע"א). ז"ח) סומכוס (כ"ו ע"ב). ז"ט) אבטילוס שהעיד משום ח' זקנים שספק עירוב כשר (י"ה ע"א ובגירסתינו אבטילוס). ס') ר' דוסא בן הרכינס (י"ט) ואינו רבי דוסא סתם, שהרי בשלישי של

עדיות יראה שהם שנים וכן נראה שאינו רבי דוסא קמנותן הנזכר בסוף סוטה (ט"ט ע"א) הואיל ונזכר שם בשם לווי' (א"ה בגירסתנו הוא ר' יוסי קמנותא ועמס"ל בס"ד). ס"א ר' דו[נת]סאי ב"ר ינאי (נ"ח ע"א). ס"ב רבי יוחנן בן ברוקה (פ"ב ע"ב)

ובפסחים. ס"ג רבי חנניה סגן הכהנים (י"ד ע"א).

ובשקלים. ס"ד רבי פפייס (י"ב ע"א) ס"ה בן בוכרי (ג' ע"ב). ס"ו ר' שמשון בן הסגן (כ"א ע"ב) והוא בנו של רבי חנניה.

וביומא. ס"ז זכריה בן קבואל (י"ח) ולא שנאמר דבר בשמו אלא שאמר הרבה פעמים קריתי לפניו בדניאל ונאמר בראש המשנה שאם אינו חכם תלמידי חכמים דורשין לפניו ואם יודע לקרות קורא ואם לאו קורין לפניו. ס"ח מתיא בן שמואל (כ"ח). ס"ט רבי מנחם (ט"ג ע"ב) ע' רבי מתיא בן חרש (פ"ג ע"א).

ובתעניות. ע"א שמעון התימני (ד"ט ע"א) ע"ב רבי חלפתא (דס"ו ע"ב).

ע"ג ר' חנניה בן תרדיון (ט"ו ע"ב). ע"ד חוני המעגל (י"ט ע"א).

ע"ה שמעון בן שטח (ש).

ובחגיגה ע"ו ר"ש בן מנסיא (ד"ט ע"א). ע"ז יוסף ו' יועזר (ט"ו). ע"ח יוסף ו' יוחנן (י"ו ע"א). ע"ט יהושע בן פרחיה (ש). פ' ניתאי הארכלי

(ש). פ"א יהודה בן מבאי (ש) וכבר נזכר בן זוגו. פ"ב שמעיה (ש). פ"ג אבטליון (ש). פ"ד מנחם (ש) אלא שיצא לעבודה ולא הוזכר דבר בשמו. פ"ה יוחנן בן גודגדא (י"ח ע"ב). ולא מצינו לו דבר אלא שמעיד עליו שאכל חולין בטהרת הקדש כל ימיו ואין זה אלא בחכם, וכן שמצאנוהו אחר כן ביבמות.

ובסוכה. פ"ו יוחנן בן החורנית (כ"ה) ולא מצינו לו דבר אלא מאחר

שמביאין ראיה ממנו ודאי חכם היה וכן שמצינו בברייתא של

סוכה אמ"ר אלעזר בר' צדוק כשהייתי לומד תורה אצל ר' יוחנן בן החורנית.

ומה שנתחדש בסדר נשים, ביבמות. פ"ז ר' אלעזר ו' מתיא (צ"ב ע"א). פ"ח

ר' יוחנן הסנדלר (ק"ד ע"ב). פ"ט ר' הורקנוס ולא נאמר דבר משמו אלא

שהוקרה ע"י א' מן מקראות שבחליצה ולמדו ממנו (ק"ו). צ' נחמ' איש

בית דלי (קכ"ב ע"א). צ"א יהודה בן אבא (א"ה בקשתי ולא מצאתי שחוזר שם

ביבמות יהודה בן אבא אלא ר' יהודה בן בבא ואפשר דכיון למח ששינו שם דף קכ"ב

שאמר נחמיה איש בית דלי שמעתי שאין משיאין את האשה בו' ע"פ ע"א אלא יהודה

בן בבא כו' וגריס ר' הקח' ז"ל אבא במקום יהודה כ"ב. ואולם ראיתי בס' יוחסין באו'

יו"ד שכתב וז"ל ר' יהודה בן אבא הוא חבירו של ר' יוסי הכהן ונסתפק לי אם זה ר' יהודה נ' בבא כי הכל שם א' וזמן אחד עכ"ל ואחרי חמ"ר תמחני עליו שהרי מצינו להרמב"ם ז"ל בהקדמתו ל"ס' זרעים בפ"א בשמות התנאים הנזכרים במשנה שכתב לר' יהודה בן בבא ורבי יהודה בן אבא ש"ס דתיתי גינהו. וכן נראה שהוא דעת רבינו המחבר ז"ל).

ובכתובות. צ"ב ר' זכריה בן הקצב (כ"ז ע"ב) ואע"פ שלא הוזכרה שם שמועה משמו בששי של מוטה נמצא בו דבר וכן בבריית' של סוכה פ"ח. צ"ג ר' חנינא בן עקיבא (ע"ח ע"א). צ"ד אדמון (דק"ט ע"א) אבל חנן הנזכר שם כבר נכלל בדנים לפני חכמים (א"ה ע"ין לעיל באות ל"ז ועמש"ל בס"ד).

ובנזיר. מצינו נחום איש מדי (ל"ב) אלא שנראה לי שהוא נחום המדי הנזכר בשבת (לעיל אות מ"ט) וכן נזכר שם בן זומא וכבר נכלל בדנים לפני חכמים (לעיל אות ל"ז) ולזה כללנום במנין. צ"ה ר' נחוראי (ס"ו ע"א). ואף זה יש אומרים שהוא ר"מ (א"ה ע"ין בעירובין י"ג ע"ב). **ובנדרים.** צ"ו ר' נחמיה (ל"א ע"ב) (א"ה הנה כבר הוזכר במס' תרומות מ"ח וגם ר' תמחבר ז"ל הוכיחו לעיל באות ל"ו וגם הוזכר במס' מעשרות בפ"ג מ"ה ובמס' יומא ד"ס ע"א וגם ביבמות ד"ן ע"ב יע"ש).

ובגימין. צ"ז ר' אלעזר נ' פרמא (כ"ח ע"ב) והוזכר שם חנניה איש אונו וכבר נכלל בדנים לפני חכמים (אות ל"ז לעיל).

ובסוטה. צ"ח ר' אליעזר בנו ש"ר יוסי הגלילי (ז"ך ע"ב). צ"ט רבי יהושע בן הורקנוס (שם). ק' רבי שמעון בן אלעזר (מ"ח ע"א) (א"ה כבר הוזכר במס' כלאים פ"ט מ"ח יע"ש). ק"א רבי ישמעאל בן פיאבי (מ"ט ע"א) ולא נאמר שום דבר ממנו אלא שאמרו עליו שמשמת במלה זיו כהונה. **ובקידושין.** ק"ב רבי חנינא בן גמליאל (פ"א ע"א).

ומה שנתחדש במ' נזיקין בבבא קמא. ק"ג רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה (ק"ד ע"א).

ובמציעא. ק"ד רבי יוחנן בן מתאי (פ"ג ע"א). ק"ה ידוע הבבלי (שם).

ובמכות. ק"ו רבי שמעון ברבי והוא בנו של רבנו הקדוש (כ"ג ע"ב) ק"ז רבי חנניא בן עקשיא (שם).

ובערייות. ק"ח יהושע נ' מתאי פ"ה (מ"ז). ק"ט עקביא בן מהללאל (פ"ה מ"ו). ק"י ר"א בן הנד (א"ה הנה בגירסתנו שם בפ"ה פ"י לא

גרסי' אלעזר נ' הנד כ"א אלעזר נ' הנדך שאמרו שם ואת מי נידו את אלעזר נ' הנדך

שפקק במהרת ידים. ואע"פ שכתב ר' המחבר ז"ל יעיל באו' ק' דהמעם שלא מנה לנתאי איש תקוע שחביא חלות בו' ואנטיגוס שהעלה בכורות ולא קבלו ממנו וכיוצא שכל אלו אין סיפור המעשה מורה עליתן שהי' ת"ח בו' דו"ל דגם בתאי מעשה מוכת שחית ת"ח ממה שהעידו אותו על שפקק בנמ"י וגם מדסבר ת"ק לומר שהוא היה עקביא ו' מחלאל ואם היה ע"ה לא הוה מיתלף ליה ובמ"ש הרב שכנה"ג בי"ד סי' של"ד הגת"ם אות קכ"ב ועי' להרשב"ץ במשפטי תהרם שער ד' דגריס ר' אלעזר בן הגד ועמ"ש הרמ"ל בה' ת"ת דפ"ז וע"ש ושם ראיתי למרן הב"י בי"ד ויתרב ב"ה ולחרב שכנה"ג דגרסו אלעזר ו' הגד בגירסת ר' המחבר ז"ל ע"ש קי"א רבי נחוניא ו' אלינתן איש כפר הבבלי (פ"ו מ"ב) קי"ב ר' יקים איש הדר (פ"ו מ"ח) קי"ג מנחם (איש) [בן] סגנאי (שם מ"ח). קי"ד ר"ש ו' בתירה (פ"ה מ"א). קמ"ו ר' יהודה הכהן (שם מ"ב). קמ"ז רבי יוסף הכהן (שם) והוא תלמידו של רבן יוחנן ו' זכאי.

ובאבות. קי"ז שמעון הצדיק (פ"ק מ"ב). קי"ח אנטיגוס איש סוכו (מ"ג) קי"ט שמעון בנו של גמליאל בן רבנו הקדוש. ק"ך ר' הלל (פ"ב מ"ג) (א"ה וגירסתנו הלל אומר ועי' לרבי' המחבר מ"ש שם ומ"ש בהגהותי שם). קכ"א ר' שמעון ו' נתנאל והוא מתלמידי רבן יוחנן בן זכאי (שם מ"ח). קכ"ב ר' אלעזר ו' ערך (שם) והוא ג"כ מתלמידי ר"י ו' זכאי. קכ"ג ר' חלפתא איש כפר חנניא (פ"ג מ"ו). קכ"ד ר' יעקב (פ"ד מ"ו). קכ"ה ר' אלעזר המודעי (פ"ג מ"א). קכ"ו ר' לויטס איש יבנה (פ"ד מ"ד). קכ"ז ר' ישמעאל ב"ר יוסי (פ"ד מ"ו), ואינו רבי ישמעאל סתם. קכ"ח ר' יונתן (שם מ"ט). קכ"ט רבי ינאי (שם מ"ו). קל' שמואל הקטן (שם מ"ט) והוזכר שם אלישע ו' אבויה אלא „שיצא מן הכלל ונפקד מן המנין" (א"ה וכיוצא בזה כתב הרמב"ם ז"ל שם בהקדמתו לס' זרעים דצ"ו ע"ד יע"ש. ובזה פי' בעניותי בחי' לסנהדרין לרב"ו ע"א עמ"ש שם קשר רשעים אינו מן המנין ודו"ק ועיין בס' עץ החיים). קל"א ר' יוסי בן יהודה איש כפר הבבלי (שם). קל"ב ר' אלעזר הקפר (מכ"א) קל"ג יהודה ו' תימא (פ"ה מ"ד). קל"ד בן בג בג (שם מכ"ב). קל"ה בן הא הא (שם). ובפרקו של רבי מאיר (שהיא ברייתא דר"ם). קל"ו ר' יהושע ו' לוי (פ"ו). קל"ז ר' יוסי ו' קסמא (שם) ואע"פ שפרק זה אינו מעיקר המשנה מכל מקום הואיל והוא לר' מאיר נדון הוא לענין זה כמשנה, אלא שר"י בן לוי היה בו מן האמוראים מתלמידי רבי יוחנן כמ"ש למטה (א"ה) הנה מצינו שהוזכר ריב"ל להדיא במשנה בסוף עוקצים ולמה לוי לרבינו המחבר לאתוי מברייתא ואין לומר דס"ל דאין זו משנה שבסוף ס' עוקצים ומסיום המס'

חלות דבש כאשר נראה דהכי סיימו קצת מהראשונים שהרי תביא לקמן באות קנ"ב לר"ש בן חלפתא והרי הוא מזכיר אחר ריב"ל באותו פ' אלא ודאי דבזנות רבינו הוא דיען אבות קדם למס' עוקצים הזכיר לריב"ל בכאן שהוא קודם למס' עוקצים ויחייב מעמא דרבנא ויתירה השתכחת בכריתא זאת שהיא חשובה כמשנה ומה שיש לעמוד בזה לקמן בע"ה אכתוב כפי מה שיוורנו מן השמים).

ומה שנתחדש בסדר קדשים במס' זבחים קל"ח יוסף בן [חוני] [חנני] (ב' ע"א). קל"ט) שמעון אחי עזריה (שם) והוא דודו של ר' אלעזר נ' עזריה. **ובחולין**. ק"מ) ר' ישבב (ד"ב ע"א). ובתמורה. קמ"א) ר' אלעזר ב"ר שמעון (דב"ב ע"ב) א"ה כבר הוזכר בביצה דל"ב ע"ב).

ובכריתות קמ"ב כבא בן בוטא (דכ"ה ע"א) ולא שאמרו במשנה דבר משמו אלא שאמרו עליו שהיה מתנדב אשם תלוי בכל יום והוא מתלמידי שמאי.

ובתמיד קמ"ג רבי אלעזר נ' דגלאי (ד"ז ע"ב) ולא אמר דבר הלכה אלא שאמר עזים היו לבית אבא בערי [ה]מכוור שהיו מתעטשות מריח פטום הקטורת ומאחר שקראהו רבי חכם היה.

ובמידות קמ"ד אבא יוסף נ' הנן (פ"ב מ"ה) **ובקנים**. קמ"ה) שמעון נ' עקשיא (סו' פ"ג דכ"ה ע"א). **ומה שנתחדש במ' טהרות, אהלות**. קמ"ו) ר' אלעזר נ' עזריה (א"ה תורתו ע"כ מס' הנז' ולא נזכר שם ר"א בן עזריה. כי אם ר' אליעזר וע"ק שכבר הזכירו ר' המתבר לעיל באות ז' וצ"י).

ובמס' טהרות. קמ"ז) ר' אלעזר סתם (פ"ז מ"ט), „וגדולי המחברים“ כתבוהו בשם ר"א נ' פיאבי (א"ה הוא הרמב"ם ז"ל בתקדמתו לס' זרעים בסו' שכתב דר"א נ' פיאבי לא נזכר כי אם במקום א' במס' טהרות ובגירסתינו היה ר"א נ' פילא ועמ"ש ר' המתבר לעיל ובמ"ש שם ע"ד הרמב"ם אלו)

ובמקואות. קמח) אבא אליעזר בן [דולעאי] (דרעא) (פ"ב מ"י) **ובמכשירין**. קמ"ט) אבא יוסף אלקותרי איש טבעין (רפ"ק) (א"ה וגירסתינו היא אבא יוסי תלי קופרי איש טבעין)

ובידים. ק"ן) יוחנן נ' ישוע נ' חמיו ש"ר עקיבא (פ"ג מ"ה). קנ"א) רבי יוסי בן דורמסקית (פ"ד מ"ג).

ובעוקצין. קנ"ב) ר' שמעון נ' חלפתא (בסו' חמס'). **ובפרה**. אליהו עני נ' הקף (פ"ג מ"ה). קנ"ג) חנמאל המצרי (שם) ולא נאמרה

הלכה משמם אלא שנאמר עליהם שעשו כל אחד משניהם פרה אחת. וצריך שתדע שבזמנו של רבינו הקדוש אחר שסידר הוא המשניות סדרו אחריו ר' חייא ור' אושעיה ברייתות בכל שיתא סדרי והוזכרו בהם שמות חכמים שלא נזכרו במשנה. קצתם בכלל התנאים וקצתם בכלל האמוראים וכן קצתם הוזכרו בגמ' וקצתם לא הוזכרו, ומה שנתחדש בהם משמות החכמים שלא הוזכרו במשנה והוזכרו בתוספתא ואלו הן.

[סדר תנאים בברייתות]

סדר זרעים במס' ברכות. (א') ר' אחאי (רפ"ב) (ב') ר' שילאי (שם) (א"ה גירסתינו ר' שילאי). (ג') ר' זכאי (שם). (ד') רבי אלעזר ב"ר יוסי (רפ"ג). (ה') ר' מונא (פ"ה).
ובפיאה. ו') [חנינא] (חנניה) ו' אחי ר' יהושע [פ"ג]. ו' אבא יוסי ו' דוס[ת] אי [פ"ד].

ובדמאי. ח') ר' יהושע ו' קביסאי (פ"א) (א"ה עיין בתוס' דע"ז פ"ה ר' יהושע ו' קפסאי וכן גרסו' בפ"ו דסקנאות ובשאר דוכתי ועיין בבכורות דל"ה ודל"ט).
(ט) [ר'] נתן אחיו ש"ר יוסי ו' המשולם [פ"ג]. יו"ד) אנקלוס הגר (פ"ה).
ובתרומות. י"א) ר' יצחק (פ"א) (א"ה עיין להרא"ש בערובין לדק"ד). י"ב) ר' ו' שזורי (א"ה לא נמצא בגירסתינו ר' ישמעאל ו' שזורי אלא ר"ש בן שזורי ובפ"ה גרסו' רבי ישמעאל ור"ש שזורי יע"ש). י"ג) ר' נתן בר יוסף (פ"ח).
ובשביעית. י"ד) ר' יוסי בן כיפר (פ"א) (א"ה גיר' רבי יוסי ו' כיפה ובפ"ב גרסו' ר' יוסי ו' כיפר). ט"ו) ר' שמעון בן כיפר (א"ה בגירסתינו לא נמצא במסכתא זאת ר"ש אלא ר' יוסי שם בפ"א ובפ"ב). ט"ז) ר' דוסתאי ב"ר יהודה (פ"ב). טו"ב) שמעון ו' כהנא (שם פ"ה). ח"י) יהודה ו' ישעיה הבשם (שם).

ובכלאים. י"ט) ר' יהודה ו' אגרא (פ"ג). כ') אבא יוסי ו' חנן איש יאני (רפ"ב). כ"א) איסר הבבלי (פ"ה).
ובמעשר א'. כ"ב) (ר') נהוראי בן שוגיא (רפ"ח). ובמעשר ב'. כ"ג) ר' יהודה בן גרים (פ"ה).

ובחלה. כ"ד) ר' יוחנן ונראה לי שהוא בן בג בג שהיה שמו ר' יוחנן (א"ה תורתו על המקרא ולא מצאתי בגי' שנו' רבי יוחנן סתם אלא ר"י בן נורי. אכן מצאתי בתוספתא דמס' כתובות בפ"ח שהוזכר שם להדיא יוחנן בן בג בג ובריתא הלזו איתא ג"כ בספרי ס' קרח יע"ש).

ונתחדש בסדר מועד: במס' שבת. כ"ה) הלל בן גמליאל בנו של ר' הקדוש (פ"ה) (א"ה עיין לעיל אות ק"ד) כ"ו) מונבז (רפ"ט). כ"ז) ר' יוחנן בן [נוזף] [נוזף] (רפ"ד) ולא נאמר משמו דבר אלא מאחר שקרא אותו רבי אלמא חכם היה ונחבר עוד שם יוסף בן סימאי (שם) ולא הוזכר שם משמו דבר אלא שסיפר עליו מעשה חסידות ושלל חסיד היה ולא חכם. כ"ח) נתן הבבלי ושמו הוא רבי נתן (א"ה בתוספתא פט"ז, תני אמ"ר נתן כשהייתי במדינה של קפוסקיא היתה שם אשה אחת שהיתה יולדת זכרים והן נמולין ומתים בו' שלישי הביאתו לפני ראיתיו שהיה יורק גסתכלתי בו בו' ומלוחו וחיה וחיו קורין אותו נתן הבבלי על שמי עכ"ל. וכי האי עובדא מייתי לה תלמודא בשבת דקל"ד ע"א יע"ש הרי דר' נתן כך היה שמו נתן הבבלי מדקראו לתינוק בשם נתן הבבלי והרי באותו מעשה נזכר ר"נ סתם. וכן נזכר עוד שם לעיל מזה בשם ד' נתן סתם ובסו' ברכות ובשאר דוכתי הוזכר ר"נ סתם והוא אב ב"ד בושיבתו של רשב"ג תברו של ר"ט כמבואר בסוף הוריות. והאמת דר"נ סתם איהו גופית ר"נ הבבלי המוזכר בכמה דוכתי וכן מבואר מט"ש בגיטין דס"ה ע"ב על ברייתא דקתני התם ר"נ סתם קאמרי שם בש"ס אמר רבא ר"נ דבבליאה תוא בו' ויע"ש ברש"י ז"ל וכן הוא דעת הרב ס' יוחסין והרב סדר הדורות מער' נו"ן דקל"ו ע"א יע"ש) כ"ט) רבי אחא (ספ"ז) (א"ה כבר הוזכר מקודם במס' תרומות בפ"י). ל') ר' זכריה בן אבקילוס (רפ"ז) שאמרו עליו בהגבהת עצמות וקליפין ולא היה נוהג לא כדברי ב"ש ולא כדברי ב"ה. ל"א) אלעזר נ' תדאי (שם).

ובשקלים. ל"ב) ר' יהודה בן לקיש (ספ"ב) (א"ה כבר הוזכר בתוספתא דשבת פ"ד יע"ש). ג"ל) ר' אלעזר נ' חרסום (פ"ה)

ובמוכה. ל"ד) יוחנן בן אלעאי (פ"ק) ולא נאמר משמו דבר (א"ה בתוספתא שבידניו שם גרסינן (ר') יוחנן בן אלעזר בקיסריו ברם בש"ס בפ"ק דז"ך ע"ב דמיתיה לה לחך ברייתא גרסו' ר' יוחנן נ' אלעאי כגו' רבי' המחבר ז"ל יע"ש). **וביום טוב.** ל"ה) ר' אבא (פ"ק) (א"ה נר' שהוא רב כמ"ש הערוך בער' דב מתשו' רבי' האוי גאון וכ"כ בתשו' יוסף אומץ סי' מ"ו ועמ"ש הרב חסדי דוד בפ' התוספתא שם יע"ש ולחבר י"מ אות תקנ"ג). ל"ו) רבי עזריה (שם). ל"ז) תודוס איש רומי (סב"ט).

בר"ה. ל"ח) ר' חנינא בנו של ר' יוסי הגלילי (פ"ב).

ובמגילה. ל"ט) רבי מנחם כ"ר יוסי (פ"ב) (א"ה כבר הוזכר לעיל בתוספתא דשבת בפ"ב יע"ש).

ובתגינה מ' יוחנן נ' דהבאי (רפ"ק).

ונתחדש כס' נשים במס' יבמות. מ"א ר' יהודה ו' יאיר (פ"ו) מ"ב אליעזר ו' מהבאי (פ"ד) (א"ה כבר הוזכר לעיל בתוס' דשבת פ"ג יע"ש).

ובסומת מ"ד אליעזר ו' ירמיה (רפ"ק) (א"ה בספרים שאנינו גרסי' ר' אליעזר סתם אכל שם כש"ס דסומת ד"ד ע"א גרסי' ר"א בן ירמיה כגו' ר' המתבר ז"ל יע"ש). מ"ה חנן ו' פנחס (שם בפ"ק). מ"ו פלימו (שם). מ"ז ר' אליעזר ו' מתיא (פ"ה) (א"ה הכי הוזכר שם בתוספתא ר' יהודה אומר ר' תלפתא ואליעזר בן מתיא ותנניה ו' חכונאי עמדו על אותם האבנים כו' יע"ש אבל הוא תימא שכבר הוזכרו ר' המתבר לעיל באות פ"ז בתנאי' שנזכרו במשנה וימת ליה להזור ולמנותו ואפשר לומר דכונת ר' המתבר ז"ל הוא על ר' אליעזר בן תימא שהוזכר שם בתוספתא בפ"ב ריב"ב אומר משם רבי אליעזר בן תימא יע"ש ונפל ט"ס בדברי ר' המתבר וצ"ל במקום בן מתיא בן תימא והאותיות שוות הן מ"ח) בן פטיר (רפ"ו) (א"ה שם גרסי' ר' יהודה אמר משם בן פטירי אבל בסו' פ"ה תני אמר ר' יהושע כך היה דורש יהודה ו' פטירי יע"ש). **ובקידושין** מ"ט מנימין גר המצרי (פ"ה) (א"ה ה"ג שם בתוספתא אמר יהודה בנימין גר מצרי היה לי חבר מלימדי ר"ע כו' יע"ש) ג' ר' אליעזר

המודעי (ספ"ה) (א"ה כבר הוזכרו רבי' המתבר לעיל במשניות אות קכ"ה יע"ש). **ונתחדש** במדר נזיקין. בבא קמא נ"א יהודה בן נקוסיא (פ"ד). ג"ב ר' חלפאי בן אנרא (פ"ט).

ובסנהדרין נ"ג אליעזר בנו של ר' יוסי [הגלילי] (פ"א) ג"ד ר' יהודה איש כפר [איכוס] (אבוס) (סו' פ"י"ג).

ובשבועות נ"ה נחום איש גש זו (פ"ק) (א"ה ובגירסתינו הוא מנחום איש גש זו [המ"ם היא מ"ם השימוש] ויע"ש) ג"ו ר' יהודה בן בתירא (שם פ"ג) (א"ה כבר הוזכר במשנה וכתבו ר' המתבר לעיל אות מ"ו יע"ש)

ובעבודה זרה נ"ז ר' שמעון בן גודיא [גודיא] (נודע) (פ"ה).

ובסדר קדשים במס' חולין. נ"ח [אליעזר] (אליעזר) בן דמא (פ"ב). ג"ט [יהודה] (יהושע) בן ישעיי הבשם (פ"ג)

ובמנחות ס' ר' יוסי [בן] (איש) יאסין (פ"ק) ס"א ר' יהודה החתום ובגיר' ר"י נחתום (שם). ס"ב ר' אליעזר ו' שמוע (פ"א) (א"ה הנה רבי'

המתבר ז"ל לעיל באות כ"ח חביא מה שנזכר במשנה סתם ר"א והוא ר"א בן שמוע (פ"א) וא"כ היכי הדר ומני ליה ממה שהוזכר בתוספתא ואי משום דמפורש להדיא בשם בן שמוע חרי חכי תנן ליה להדיא במתני' דאבות פ"ד מט"ו ר"א בן שמוע אומר יתי כבוד תלמידך כו' יע"ש). ס"ג רבי יוחנן בן תורתא (סו' פ"י"ג).

ובערכין. (ס"ד) רבי יוחנן בן קרחא (א"ה ובגירסתינו לא נמצא ר"י בן קרחא כ"א שם בפ"ד תני רשב"ג ורבי יוחנן ו' ברוקא יע"ש). (ס"ה) רבי יוסי ב"ר חנינא (פ"ה).

ונתחדש בס' טהרות: בכלים. (ס"ו) רבי שמעון בן חנניה (פ"ד) (ס"ז) רבי חנניה בן תרדיון (שם). (ס"ח) יהודה בן שמוע (בסו' תמסכתא).

ובאהלות. (ס"ט) רבי יהודה בן פסירוש ונ"ל שהוא רבי יהודה בן בתירא

(פ"ד) (א"ה חנה בגירסתינו גרסו' יהושע ו' פתר ראש ויא' יהודה ובריותא תליו חוכמא ג"כ בסס' נזיר דנ"ו ע"ב והכי תניא לה התם אמ"ר אליעזר כשהלכתי לערסקיא מצאתי את יהושע ו' פתר ראש שהי' יושב ודן לפני רבי מאיר בהלכת כו' ושנ"ר דבריותא זאת מתניא ג"כ בתוספתא בפ"ה הנזיר וגרסו' חתם רבי יהודה בן בתירא להדיא כדברי ר' המתכר שכתב ושמא הוא ר"י בן בתירא ודוק גם ראיתי בס' ברית יעקב בשומחו לנזיר בס' יגל יעקב שהביא נ"א בן פתאי ונ"א רבי יהודה בן בתירא יע"ש ומה שיש לעמוד ע"ז עיין בס' סדר הדורות מערכת יו"ד דק"ה ע"א ודו"ק). (ע') אבא יודן איש צידן (פח"י). (ע"א) ר' חנין (שם) (ע"ב) ר' זריקא (שם). (ע"ג) רבי פנחס בן יאיר (שם).

ובנגעים (ע"ד) רבי שמעון בן יהודה איש כפר [עכו] (עכאם) (פ"ו). (ע"ה) ר'

חייא (פ"ה) (א"ה חנה כבר תוזכר בתוספתא בפ"ק דביצה יע"ש וסוזה תמחני עמ"ש חרב ר' שלם ברוש ספרו משם חרב רבי מוהרא"ן ז"ל דר"ה לא תוזכר בבריותא וצ"ע ועמ"ש חרב יוסף אומץ סו' מ"ו ולהרב י"מ אות תקנ"ן יע"ש). (ע"ו) בן שלקית (פ"ו).

ובטהרות. (ע"ז) רבי מרינוס (פ"ב).

ובמכשירי (ע"ח) חלפתא בן [קוינה] (קבינה) (פ"ג). (ע"ט) אוזנמים (שם פ"ו) אחיו של ר' יהושע הגרסי.

(א"ה) חנה בגירסתינו שם בתוספתא גרסו' אמ"ר יוסי אמר לי אינומים אחיו של יהושע תברסי. אך במסכת בכורות פ"ק ד"ו ע"ב הובאה ברייתא זאת ושם גרסו' אמ"ר יוסי סח לי כימוס אחיו של ר' יהושע הגרסי יע"ש ונר' דהא מיהא בין לגירסת ר' חמחבר ובין לגרסתו' בדברי התוספתא דלא גרים כימוס יש להגות בש"ס דבכורות כשהביא ברייתא הלזו וצ"ל אינומים כגו' בתוספתא או אוזנמים כגירסת ר' חמחבר ובזה מיושב קושיית חרב סדר תדורות בסע' נו"ן דקל"ה ע"ד שהביא סוגיא דבכורות הלזו שהביא ברייתא זאת דגרסי כימוס ותמ"ה יקרא דאין נקרא בשם זה דכימוס שהוא שם גוי כמ"ש באבות דר"ן ובס"ר כימוס הגרדי ותוא גוי יע"ש דהאמת הוא דלא גרסו' כימוס והוא ברור וכמ"ש).

ובזבים. פ"א) רבי אלעזר ו' ינאי (פ"ק). פ"ב) רבי אלעזר בן פנחס (פ"ב).

א"ה אנב גירסאי בקורא להניה אנכי הוואה דאיכא עוד שמות התנאים אשר נתוספו במשנה דהנה לעיל באות ב' בס' המשנה הזכיר ר' המחבר לר"ג זקנו של רבינו הקדוש והו"ל להזכיר לר"ג הזקן המוזכר במשנה במס' גיטין דל"א ע"א ודל"ב ע"ב גם באות יו"ד ביארנו דר"י בן קרחה ור"י בנו של ר"ע תרתי הוו יע"ש ובאות ג"ן הזכיר ר' המחבר ז"ל לאבא שאול בן בוטנית ולא הזכיר לאבא שאול סתם המוזכר במס' כלאים פ"ב מ"ג ושם בשבת דק"ן ע"א כלל אמר אבא שאול כל שאני זכאי באמירתו כו' ובמס' ביצה דכ"ט הוזכרו תרווייהו בחד משנה, ובפסחים נ"ז ע"א וכן בתוספתא דמנחות פ"ג. וגם הרמב"ם בהקדמתו לס' זרעים מנאן לשנים. וכן נראה מבואר דעת ר' המחבר ז"ל מדהביא לאבא שאול בן בוטנית שזכר במשנה דלקמן והו"ל להביא ממ"ש מקודם לכן. זאת ועוד שר' המחבר ממה שהביא להא דאבא שאול בן בוטנית מרקנ"ז כתב ולא שאמרו משמם דבר כו' והרי הו"ל להביא מטה שנאמר שם להדיא דבר הלכה משמו, ש"מ דהא דאבא שאול בן בוטנית הוא לאחר. ועמ"ש הרב ס' יוחסין ובסדר הדורות מע' שי"ן דף קמ"ח ע"ג יע"ש).

ובאות ס"א כתב ר' המחבר דבסוטה דמ"ט הוזכר רבי דוסא קטנותא יע"ש ולגרסתנו שהוא ר' יוסי קטנותא כמש"ל ואינו לא רבי יוסי הכהן חסיד ולא רבי יוסי הגלילי ולא רבי יוסי סתם. ובירושלמי פ' המניח קוראהו לרבי יוסי קטנותא יוסף הבבלי ועיין בס' יוחסין ובס' יד מלאכי סי' תקפ"ז ובס' פתח עינים שם בסוטה ובס' יעיר און מע' ר' אות י"ב יע"ש ועמ"ש לקמן במנין שמות התנאים שהוזכרו בתוספתות או' ז"ך יע"ש ודו"ק.

ובאות צ"ר כתב ר' המחבר אבל חנן כו' וק"ל דהא תנן בהדיא אדמון וחנן בן אבישלום, ואינו חנן המצרי שהרי שם בדק"ב ע"א רמי ומקשי מהברייתא דקתני ג' דייני נזילות היו בירושלים אדמון בן גדאי וחנן המצרי וחנן בן אבישלום ופריך בשלמא תלת אתרי לא קשיא דחשיב ליה קתני כו' וכתבו התוס' שם בד"ה דחשיב כו' דחשיב ליה בתר הכי דאיירי מתני בהו חנן אומר ב' דברים אדמון אומר שבעה קתני ולא חשיב ליה כגון חנן המצרי שלא דיבר כלום לא קתני יע"ש

ובאות ק"ו הזכיר לר' שמעון ברבי והוא בנו של ר' הקדוש ויש להקשות אמאי לא הזכיר לר"ג בנו של ר' יהודה הנשיא שהוזכר במ' אבות פ"ב מ"ב **ובאות** קמ"ז כתב ר' המחבר ז"ל חילוף הגירסאות בר"א סתם דיש גורסי' ר"א

בן פיאבי. ולפי מה שנמצא בתוכי בגירסתינו הוא ר"א בן פילא במש"ל.
הרי לך במנין שבעה תנאים. (א) ר"ג הזקן. (ב) רבי יהושע בנו של ר"ע. (ג) אבא שאול. (ד) ר' דוסא קטנותא. (ה) חנן בן אבישלום. (ו) ר"א בן פילא לפי גירסתינו (ז) ר"ג בנו ש"ר יהודה הנשיא.

והרי לך לפניך תוספת על העיקר בשמות התנאים אשר נזכרו בתוספתא שלא הזכירם ר' המחבר ז"ל. (א) [רבי] חנניה בן עקיבא בתוספתא פ"ב דברכות ובשאר דוכתי שם. וה"ג לה בשבת ד"ן ע"א ור"ס ע"ב ובאבות דר"נ בפכ"ח יע"ש. (ב) ר' יהודה ב"ר יוסי שם בפ' בתרא יע"ש.

ובבב"א. (ג) (רבי) יוסי נ' גולאי בפ"ג. (ד) רבי ישמעאל בן אלעזר שם בפ"ד. (ה) אבא חלקיה מן קרויה שם במעשר ב' פ"ד. (ו) ר' אליעזר ב"ר יצחק בשבת פ"ב. (ז) יהודה בנו של ר"ג בנו של רבינו הקדוש שם ובע"ז בפ"ה. (ח) יוסף בן פרידא בעירובין רפ"ק. ועי' שם בש"ס רי"ב ר"י בן פרידא תלמיד ר' אליעזר יע"ש. (ט) ר' יוסי בן אבטולס שם בפ"ב. יו"ד רבי מנחם איש גליא שם פ"ח ובסוכה פ"ב יוחנן בן החרבות אבל בש"ס בפ"ק דיבמות דט"ו ע"ב גרסינן התם ר' יוחנן בן החרותי יע"ש ועמש"ל ר' המחבר ז"ל בתנאים שנזכרו במשניות באות פ"ו יע"ש. י"א ר' אלעזר בן מתתאי פסחים פ"ו ובב"ק סוף פ"א הוזכר שם ישעיה איש טורא היה נוהג בחסידות בו' יע"ש י"ב ר' שמעיה בב"מ סו' פ"ו אלא דשם בש"ס דע"א ע"א גרסינן רשב"א יע"ש י"ג ר' שמעון בן יהודה איש כפר איכוס ב"ב פ"ז ומס' קרבנות פ"ב. י"ד ר' יהושע בן לקיש סנהדרין בפ"ק. ט"ו ר' יאשיא שבועות בפ"ק. ט"ז מנחם בן פוכי עדיות פ"ג. ט"ז ר' חנניה בן ערו שם. ח"י ר' חירקא פ' בתרא דע"ז. י"ט (רבי) יהושע נ' ממל בנויר פ"ה ואהלות פ"ד. כ' ר"א בנו של ר"א הקפר חולין פ"ו. כ"א ר' יוסי ברבי בצידון מס' קרבנות פ"א. כ"ב ר' שמעון הצנוע בבב"א רפ"ק. כ"ג רבי שילא שם פ"ד ועמ"ש לעיל ר' המחבר ז"ל באות ב' ושם בב"ב בפ"ה הוזכר יונתן בן חרשא ששאל לפני זקנים, ביבנה יע"ש. כ"ד ר' יהודה בן יעקב מבית גוברא, אהלות פ"ח. כ"ה יעקב בר' יצחק מבית גופנין שם ובנגעים בפ"ק הוזכר שם ר' חנניה בן בינאי שאמר משם רע"ק וחשתי דט"ס הוא וצ"ל ר' חנניה בן חבינאי וכאשר דמיתי בן מצאתי בהר"ש ז"ל ברפ"ק דנגעים דגרים בן להדיא יע"ש וכן יש להגיה בפ"ו דגירה ובמ"ש שם בש"ס דנ"ב ע"ב. כ"ו בן פאכה, פדה פ"ג. כ"ז רבי יוסי הבבלי שם פ"ד ועיין לעיל ע"ד רבינו המחבר באות ס"א ועיין ביומא דנ"ב ע"ב. כ"ח רבי אליעזר בן שמעי' איש כפר עותנאי שם פ"ו ושם בפ' אמרו ר"ש נ' בהכא

וט"ם הוא וצ"ל ו' כהנא. וכבר הוכירו רבינו המחבר ז"ל לעיל באות סו"ב יע"ש. כ"ט) רבי יונתן בן יוסף, נידה פ"ב ושם בסוף פ"ח גרסינן רבי יונתן בן יוסי יע"ש. ל') רבי יהודה בנו של ריב"ז שם כפ"ג ושם בפ"ה רבי חנינה ו' חנינה. ובנוזיר הובאה ברייתא הלזו ושם ל"ג אלא מעשה ברבי חנינה שהדירו אביו כו' יע"ש. ל"א) ר' שאול שם פ"ג. ל"ב) רבי שמואל מקואות פ"ט. ל"ג) אבא שאול בן חוני שם פ"ג. ל"ד) אבא יוסף החורני שם. ל"ה) רבי יוחנן בן יוסף סו' פ"ו. ואשה בכל אלה שתיים זו שמענו בתו של ר"ח ו' תרדיון בתוספתא דכלים פ"ק מ"ג והן שנית ברוריא אומרת שוממה כו' ואמר רבי יהושע יפה אמרה ברוריא במסכת כלים בב"מ בפרק קמא יע"ש.

ובמכילתא. א') ר' איסי בן עקיבא ס' בא [י"ב, מ"ג] ועיין ביומא נ"ב ע"ב. ב') רבי חייא ברבי נחמנו [י"ג ג'] ג') ר' בנאה סדר בשלח [י"ב ט"]. ד') ר' אבשלום הזקן שם. ה') שמעון איש קטרון שם. ו') אבא יוסי המחזוי שם. ז') ר' חנינה ו' חלניסי שם. ח') פפוס [י"ד כ"ט]. ט') איסי בן שמאי [ט"ו א"]. יו"ד) איסי בן יהודה שם. י"א) רבי יוסי המודעי שם. י"ב) רבי יאשיה שם. י"ג) רבי יוסי בן זמר שם. י"ד) רבי חנינא בן אירי שם. ט"ו) יהודה איש כפר עכו סדר יתרו. ט"ז) רבי יוסי ברבי אסי [י"ט י']. טו"ב) רבי אחאי בן יאשיה [כ' י'] (איש כפר עכו). ח"י) רבי אסי שם. י"ט) ר' יונתן בן אבטלמוס סדר משפטים [כ"א ח']. כ') איסי בן גוריא [כ"ב ל'] ועיין ביומא דנ"ב ע"ב יע"ש.

ובת"כ. א') אבא אלעזר סדר ויקרא. ב') רבי יהודה בן שמעון סדר שמיני. ג') חנניא בן יהודה שם. ד') חזקיה אביעקש שם ובבכורות דל"ח. ה') רבי יהודה בן רועץ סדר תזריע. ו') אבא יוסי בן דוסתאי [ה' ג'] סדר טהרה. ז') רבי ירמיה סדר אחרי מות. ח') יוסף בן פכסם סדר אמור. ט') חנניה עכינאי שם. יו"ד) רבי אורדימוס ברבי יוסי שם.

ובספרי. א') איסי בן מנחם סדר נשא. ב') איסי בן עקיבא שם. ג') רבי חירקא השקמוני סדר בהעלותך. ד') שמעון השקמוני סדר שלח לך. ה') אבא אלעזר בן נמליאל סדר קרח. ו') רבי יהודה בן נחמן סדר פנחס. ז') אבא כהן ברדלא סדר דברים. ח') יודן ברבי סדר ראה. ט') ר' אלעזר בן דינאי סדר שופטים. יו"ד) רבי זעירא סדר כי תצא. י"א) רבי חנניה בן גמלא שם. י"ב) רבי יהודה איש טביעים סדר האזינו.

ובאבות דר"ן. א') רבי יוסי בן בתירה כפ"ט. ב') רבי ראובן בן האצטרוכלי פ"ג. ג') אבא שאול ו' ננס שם. ד') ר' יעקב בן חנינה שם. ה') רבי יצחק בן פנחס שם. ו') רבי שמעון בן יוסי פי"ג. ומודע לכינה כי זה כתבתי

דרך העברה בקורא להגיהה וכחותה על הנחלים ואולי המדקדק ימצא עוד מזה ואנכי לא יכולתי לדקדק עוד בזה כי העת נחוצ ועת לקצר ודי בזה

וכן חברו קצת חכמים אחרים תכף לאותם הזמנים ברייתות אחרות משנת המשכן וכליו, ודרך ארץ רבא וזוטא, ומס' סופרים, (א"ה עיון מ"ש הרב ב"ר בתא"ח סימן שס"ה בשם ספר יד מלאכי קע"ד ובס' שם הג' ח"ב מער' מ"ם אות ו' יע"ש) וספרא וספרי ואבל רבתי (א"ה זוהי מס' שמחות ובס"ש הרב הליכות א"י אות ע"ג) ופרק כלה וסדר עולם וברייתות של ל"ב מדות והוזכרו ג"כ מקצת שמות החכמים שלא הוזכרו במשניות של רבינו הקדוש ובברייתות של רבי חייא ורבי הושעיא וכל שכן שבגמרא של ארבע סדרי בבלי וירוש' הוזכרו שמות [תנאים] (אמוראים) הרבה אלא שאין הכונה רק הנכללים במשנה ובברייתא וכן היו הרבה חכמים שלא נודעו לנו כמו שביארנו וכמו שאמרו במס' מקואות עמדו ל"ב זקנים וטהרוהו. וכן נתחברו באותם הזמנים ברייתות אחרות שלא נודע לנו. וכן בר קפרא חידוש תוספתא בכל שיתא סדרי כעין ברייתות של רבי חייא ורבי הושעיא אין בהם הפרש כלל אלא בלשון לא בסידור ולא בענין זולתי בקצת מקומות מועמי' והיא הסיבה שלא נמצאו אותם התוספתו' בשלימות בידינו היום וכן זו היא הסיבה שהרבה פעמים אנו מוצאים קצת ברייתות בש"ס שלא נמצאו בבריית' של רבי חייא ורבי הושעיא ולא ידענו איזהו מקומן. וגם במשניות אירע כן בקצת מקומות והוא שהדבר מקובל שכל שמצינו בו „תנן" הוא „משנה", וכל שנאמר בו „תניא" או „תנו רבנן", „ורמינהו" הוא ברייתא, וכל שנאמר בו „תנא" או „תני פלוני" היא תוספתא, ובקצת מקומות אנו מוצאים תנן שלא נזכר ולא נמצא במשנה, ואחת מהם דתנן מחיצת הכרם שנפרצה כו' (א"ה הלא היא ברפ"ק דב"ב ועיון בתוס' ובחי' הרמב"ן ז"ל ועיון במ"ש אנו יד עני בהגה' לשו"ת הרשב"א ת"ה העולים כעת על המזבח הדפוס בכו' מ' ע"ש) וכן נאמר תמיד בתלמוד ותניא שאין אנו מוצאים אותו בברייתא ואף לפעמים מצינו תנו רבנן שאינו בברייתא של רבי חייא כמו שתמצא בשלישי של חולין (ס"ה ע"א) ת"ר ארכה זה גובאי כו' וקורא לה באותה סוגי' תנא דבי רבינו (א"ה ובגירסתינו הוא דבי ר' וע"ש ברש"י ז"ל) הוא שאותה ברייתא היא בתורת כהנים בפ' שמיני ולא בברייתא ש"ר חייא כלל. וכן מצינו תנא שלא נודע לנו מקומה מפני שהרבה מן החכמים היו עושין משניות וברייתות מעצמן אנו קורין אותם תוספתא מהם במסכיות מפורדות ומהם בשמועות מיוחדות הן קודם זמנו של רבי חייא, כמו שאתה רואה תמיד תנא

דבי רבי אמי תנא רב שרביא בקידושין, דבי לוי תנא, דבי רבי ישמעאל תני, רבה בר מרי בדקה לוי במתניתיה, ובכלל תני תנא קמיה דפלוני, וכן היו שואלין זה לזה תנית מידי במילתא פ' כמ"ש אשכחיה רב ששת לרבה בר' שמואל אמ"ל מי תנית מידי בשכיר אמר ליה תנינא כו', וכן תמיד איתמר בש"ס ר"פ אתא ואייתא מתניתא בידיה, וכל אלו וכיוצא בהם הם ברייתו' שלא הוקבעו ולא נתפרסמו אלא שהיה כל אחד מהם כותבם, כמו שהיה מקובל מרבו, או ממה שהיה למד הוא מעצמו.

ומתוך כך לא סמכו עליהם, וכמו שאמרו כל ברייתא דלא מתניא בי ר"ח ורבי הושעיא לאו ברייתא היא, ולא מותבינן מינה בבי מדרשא, מפני שהם היו מיסודו של רבי ומדבריו נעתקו, והשאר לא היו חיבורים מפורסמים אלא כל אחד שונה כרצונו מהם בדרך קצרה כמו שאמרה משנת ר"א ו' יעקב קב ונקי, ומהם בדרך ארוכה, ומהם שהיה שונה משנה אחת בדעת שני תנאים כאומרם מי ששנה זו לא שנה זו, וכן הא מני ר' פלוני היא ורבינו הקדוש ידע הכל כמ"ש במסכת נדרים (ט"א) רבי הוה גמיר תריסר אפי הלכתא וקבצן בכחו ובחכמתו וברר מהם הראוי לברור מדברי הקדומים עם מה שהוסיף הוא עליהם לפי דעתו הרחבה ושכלו הגדול וסדר את הכל אחת לאחת, לפניו לא היה איש אשר ירקח כמוהו ואשר יעשה במתכונתו, ואחריו לא יהיה כן, וסדר את הכל פעם בלשון סתם, פעם בהזכיר שם הקדומים בעל המאמר. ולפעמים הוא מזכיר דברי היחיד בסתם כדי שלא יפקפקו לקבוע הלכה כן וכמ"ש בחולין (פ"ה ע"א) ראה רבי דבריו של רבי שמעון בכמוי הדם וכתבם בלשון חכמים, וכן הרבה, ואח"כ באו דבריו של רבי חייא לתוספת ביאור. ומ"מ כל שמצינו בהם מחלוקת עם המשניות של רבינו הקדוש אין סומכין עליהם כמ"ש מחלוקת במתני' וסתם בברייתא אין אומר' בה הלכה כסתם שהרי רבי לא שנה רבי חייא מנ"ל, כלומר שאין סומכים בה כל כך לדחות המשנה מפניה, והוא שאמרו במס' עירובין (ט"ז ע"ב) בענין ופרוץ כעומד תיובתא דרב פפא והלכתא כרב פפא, והקשו עלה תיובתא והלכתא, ותי' אין, משום דדייקא מתני' כוותיה.

ונמצא מכל מקום שהמשנה היא סידור רבינו הקדוש, והבריית' עיקרה מר"ח ור' הושעיא, ומה שאמרו (סנהדרין פ"ו ע"א) סתם מתני' ר"מ, (סתם ברייתא רבי נתן), סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון, וכולהו אליבא דר"ע. תדע שהמשניות סדרן רבינו

הקדוש אחת לאחת וחברן למשניות ופרקים על דרך שכתבנו, ואחו בחיבור דרך ר"מ בקבלתו, מפני שהיו דבריו אצלו המבחר שבכולם, וכן ר"מ אחו אותו הדרך מר"ע, וכן ר"ח ורבינו הושעיא כברייתא ובר קפרא בתוספתא, ורב בספרא ובספרי. ואלו הם החיבורים שראוי לסמוך עליהם יותר אחר המשנה, אבל שאר הברייטות שהיו עושים כל אחד לעצמו נדחו להם, ואף אלו אינם אלא כעין פירוש למשניות והרחבת לשון ומנין והכל נכלל ברמי או בקיצור במשנה וכמ"ש (כתובות ס"ט ע"ב) אלפא תלא נפשיה באיסקריא (דספינתא), [דמכותא] אמר אי איכא דבעי מילתא בדבי רבי חייא ורבי הושעיא ולא פשימנא ליה ממתניתין (מפילינא נפשיה) [נפילא] מאסקריא ומבענא. וכן התלמוד עצמו אף משני הראשונים היה להם תלמוד משא ומתן בהלכות שהיו גורסים ושונים זה לזה כי"ג מידות שהתורה נדרשת בהם וכלל הצריך לכך, וכ"ש (סוכה כ"ח ע"א) ברבן יוחנן נ' זכאי שלמד „הויות דאבוי ורבא" כל מה שהיה צריך לתלמוד, אפי' מה שהיו עתידים לפלפל בענין הבאים אחריהם ולישב את הדברים והוא שקראו דבר קטן, וכמ"ש (ב"מ ל"ג ע"א) „בתלמוד אין לך מדה גדולה מזו", והקשו עליה ממה שאמרו הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד, ותירצו בימי ר' נשנית משנה זאת, שראה שהיו מגיהים את המשנה ושנה להם כן, כדי שתהא משנתם סדורים בפייהם, וכן בימי רשב"ג אביו של רבינו הקדוש (הוריות י"ג ע"ב) אמר [ליה] ר"מ לר' נתן למחר לימא ליה ליפתח לן מר בעוקצין, וכן בימי זקנו ר"ג במחלוקתו של רבי יהושע אמרו (ברכות כ"ח ע"א) עדיות בו ביום נשנית, כמו שביארנו למעלה אלא שהוא סדר את העניינים וקבצם ועשה מהם חיבור כולל.

ועם כל זה נתמעטו הלככות מרוב הצרות, והוצרכו האחרונים לחבר אחריו דרך ביאור והרחבה, ולפעמים דרך סתירה ותיקון, כשהיו חכמי הדור מסכימים לכך ממה שרואים בו קושיא חזקה, כמ"ש במסכ' יום טוב (ל"א ע"א) אמר שמואל אין מביאין עצים אלא מן המכונסים שבקרפה. והקשו והא אנן תנן מן הקרפף כלומר ואפי' מן המפוזר ותי' מתני' יחידאה היא, וכן אמרו סמי מכאן כך וכך, וכן אמרו פרת חטאת אינה משנה, וכן בפרק החולץ (מ"ג ע"א) על משנת מסרק של פשתן שנמלו שני האמור' בסהרות (מסכת כלים פ"ג מ"ה). רבי יוחנן ור"ל דאמרי תרויהו אינה משנה. וכן תמיד איתמר חסורי מחסרא כו' וכן ולא תרוצי מתרצת לה, תריין ואימא הכי, וכן הרבה כיוצא באלו, כמו שנעשה היום אף אנחנו מראשינו וזקנינו הקודמים ועוברים לפנינו ועל ראשינו וכמ"ש דרך כלל מקום הניחו

לנו כו' כלומר שאין השלימות נמצא בנבראים ואפי' במוכתרים שבהם עד שלא יהיו אחרונים רשאים לחלוק עמהם בקצת דברים.

ונשוב לעניננו והוא שאחר שרבינו הקדוש חבר המשנה ורבי חייא הברייתא ומשכו אחרי' קצת חכמים וחבר רב חיבור בספר ויקרא וקראו „ספרא“ להיותו מחובר (הזה) אל תורת כהנים להיות כל ענייני הקרבנות וסדר העבודה וראיית הנגעים נכללים בזה הספר. ועוד חבר חיבור אחד בספר במדבר סיני ואלה הדברים קראו ספרי להיותו מחובר על שני ספרים ר"ל במדבר סיני ואלה הדברים וגילה בהם מצפוני המשניות שבאותם העניינים, ואז ירד רב לכבל בק"ן שנה אחר החורבן ומצא שם ר' שילא ולא קבל להיות ראש ישיבה עד שנפטר. וכן לא רצה לקבוע ישיבה בנהרדעא לפי שהיה מקומו של שמואל, וקבעה בסורא שהיא מתא מחסיא. ור"ח ורבי הושעיא חברו הברייתות ושאר החיבורים שזכרנו ונתחברו שאר חיבורים שלא הוזכרו כגון מכילתא ופסיקתא ומדרש השכם וספר המדרשות כגון רבה ותנחומא, ומדרש תהלים ומדרש חזית ומדרש נחמות ומדרש תמורה וס' הבהיר ושיעור קומה ופרקי היכלות, ובהגניע תור ימי ר' הקדוש שהיה סוף התנאים כמ"ש ז"ל ור' נתן סוף התנאים **והתחיל** זמן האמוראים, רב ור' חייא ור' הושעיא ובר קפרא ואבות דשמואל ור' אלעזר הקפר ולוי ורבי אפס, והם היו ממוצעים בין התנאים ובין האמוראים. ומהם שהיו בכלל התנאים כמ"ש רב תנא הוא ופליג, אע"פ שלא מצאנוהו במשנה (א"ה דיוק ר' המחבר ז"ל לומר במשנה, דברייא דבר נמצא בשם רבי אבא כמ"ל באות ל"ה יע"ש) וכן בניו של ר' הקדוש (א"ה עיין במסכת אבות פ"ב מ"ב ומ"ש רבינו המחבר ז"ל לעיל בס' התנאים הנזכרים במשנה באות ק"ו) והשאר כולם נקראים אצלינו אמוראים. ומתוך כך אין דור זה לא מכלל תנאים לגמרי ולא מכלל אמוראים לגמרי אלא אמצעי, מהם בכלל תנאים, ומהם בכלל אמוראים, ומהם בכלל תנאים ובכלל אמוראים. [כרבי] [כרב].

סדר דור האמוראים והוא דור א'

אבל אחריהם התחילו דור האמוראים והדור א' מהם שמואל ומר עוקבא ורבי יוחנן וריש לקיש ורבי ינאי ורבי חנינא בר' חמא ורבי אפס, והיה רבי יוחנן באותה שעה קטן וקבל בתחילה מרבי הושעיא ואח"כ מר' ינאי, וחבר „התלמוד ירושלמי“ בכל הששה סדרים לבד מהרות בק"ש

שנה אחר החרבן, וגדולי המחברים" כתבו בש' שנה ולא רצה לקבל שררה להיות ראש ישיבה בימיו שלא להחליש דעתו, ונתבקש בנהרדעא ולא רצה מפני כבודו של שמואל, והלך לסורא והוא מתא מחסיא והיה שם לראש. ושמואל (א"ה כאן נמצא חלק קצת וכנראה דהוא על ישיבתו של שמואל כמובן מדברי ר' המחבר ז"ל שבת') וזהו ענין שתי הישיבות ובסדר הקבלה של רבינו נסים מצינו שירידת רב לבבל היתה בשנת תק"ל לשטרות שהיא ק"ן לאחר החורבן, שהרי ש"פ שנה קודם החורבן מתחיל מנין השטרות למלכות היונים, ושפטירתו היתה בשנת תקנ"א שהיא קע"א אחר החורבן ושהושבת ר' יוחנן בא"י לראש ישיבה היתה בימיו של רב בשנת ת"ץ שנת ק"י אחר החורבן ומלך פ' שנה ונפטר בשנ' תק"ע שהיא שנת ק"ץ אחר חורבן, ושמואל נפטר בשנת תקס"ח שהיא שנת קפ"ח אחר החורבן.

סדר האמוראים דור ב'

ואחר כך קם דור שני מהאמוראים ומהם בבבל מתלמידי רב ושמואל, רב הונא ור' יהודה ורב כהנא הראשון ור' חמא בר יחזקאל ורמי בר חמא ורבי אלעזר ורב נחמן ורבה בר בר חנא ורב אדא בר אהבה ורבה בר אבהו ורב אדא בר אבהו ורב ענן ורב ששת ור' מתנא ורב שימי בר אשי ורב חייא בר אשי ורב יצחק בר אשיאן ור' חמא בר גוריא והרב' עמהם שלא הזכרנום הן שהוזכרו בתלמוד הן שלא הוזכרו ולא נודעו כמ"ש כי הוו מיפטרי רבנן מבי רב הונא הוו פיישי תמני מאה רבנן ואחריהם ר' חסדא ורב ששת עם היותו בדור שלפניו ג"כ ורבי זירא. ואחריהם רבה ורב יוסף ואחריהם אבבי ורבא ואחריהם רב פפא ורב כהנא השני ורב נחמן בר יצחק ורב הונא בריה דר' יהושע ואחריהם רבינא ורב אשי ומר בר רב אשי.

ובארץ ישראל משיבת רבי יוחנן ריש לקיש וריב"ל ורב דמי ורבה בר אבהו ור' אלעזר ו' פדת ואחריה' עולא ור' ינאי ור' בר דמי ושמואל בר נחמני ור' אבהו ואחריהם ר' אמי ור' אסי ומה שאמרו בפ' כל הבשר (ק"א ע"ב) דרבי אמי תלמידיה דרבי יוחנן הוה, פירושו מתלמידי תלמידיו ומקבלתו ומשימתו. ואחריהם רב זביד וכולם היו עמהם מן החכמים אלפים ורבעות מהם שהוזכרו בגמ' ומהם שלא הוזכר, ורבינא ורב אשי חברו התלמוד בבלי נאה ומתוקן בארבעה סדרים חוץ ממסכת שקלים בס' מועד ואבות ועדיות בס' נזיקים ותמיד (א"ה ס"ס הוא וצריך להשמיט

תיבת תמיד שהרי יש גמ' והוא ברור) ומדות וקנים במ' קדשים וכן חברו גמ' במס' ברכות מס' זרעים ובמס' נדה מס' מהרות ומצינו בקבלה שפמירת רב אשי היתה בשנת תשל"ח לשמרות שהיה שנ"ח לחורבן וזמן ישיבתו היתה מ' שנה והיה אם כן בש"ך שנים או ש"ל אחר החורבן ויש מי שכתב [ש] כ"ח שנה אחר החורבן ומפני שרבינא היה בחור בזמן רב אשי והי' לו כתלמיד חבר וחי אחריו הרבה ונפטר במ' תתי"א לשמרות שהיא שנת תל"א אחר החורבן והוא סיימו והוא היה סוף האמוראים.

סדר דור ראשון אחר האמוראים ונקראים רבנן סבוראי

ואתריהם התחיל זמן רבנן סבוראי ונשלמו אז מן השנים ד' אלפים ורל"ז שנה והם היו אחר רבינא ורב אשי. מר יומר ומר בר רב אשי והוא רב טביומי ורב אידי בר אבין ורבא תוספאה ורב משרשיא ורפרם בר פפא ורב סמא ורב עינא ורב גביהה מבי כתיל. וזה הדור היה ממוצע בין האמוראים ובין רבנן סבוראי מהם שהיו נקראי' חכמי התלמוד ומהם שהיו נקראי' רבנן סבוראי אע"פ שהיו באותו הדור. וכל החכמים הנכתבים בתלמוד שלא זכרנום, אתה יכול להבין מן הענין שזכר בו או מן האחד הנזכר עמו באיזה זמן היה, והכלילהו בשכלך עם הדור שיראה לך היותו ממנו, ורב אחאי היה סוף החכמים הנזכרים בתלמוד וראש לרבנן סבוראי. (א"ה עיין להרב שם הגדולים ח"א ריש מע' א' ובס' ועד לחכמים ח"א מע' א' באות ר' יע"ש) ומהם רבה יוסי ורב אחאי בר הונא ורב שמואל בר רבא ורב חמא ורב עינא ורב חנן ורב מרי ורב חנינא ומר בבא ומר האנו ורב ששנא ורב דומאי והרבה מהם דרך כלל חמשה דורות היו והמשך ימיהם קפ"ו שנה. ואחרון שבהם היה רב ששנא ממוצע בין זמן רבנן סבוראי לזמן הגאונים ונמצא בהתחלת הגאונים שעברו מן השנים ד' אלפים ותנ"א במל כבוד ישיבת התלמוד ותעבור הרינה, והוא שכל ימי רבנן סבוראי היה כבוד גדול כעין מלכות לראשי הישיבות, והיו עדיין לומדים התלמוד על פה, כי לא נתפשט מכל וכל חיבור חגמ' (א"ה עיין לה"ה ע"ר מ"ז נר"ו במ' חק"ל הא"ה סי' י"ב ובחי"ר ח"א בקונ' כונן לחקר דף ש"י ע"א)

סדר הגאונים

ואחר זה התחיל זמן הגאונים ומראשוניהם מר בר רב חנן ומר רב מרי ומר רב הונא ורב חנינא מנהר פקוד ורב אהילאי הלוי ורב יעקב

מנחר פקוד ורב מונא בר יוסף ורב חייא ממשן, מר ינוק', ורביה בר רב נטרונאי, ואחריהם מר רב יהודה גאון שכתב כמה סוגיאיות ופסקים נגמ', והי' בזמן ד' אלפים ותצ"ט, ועמו רב (ו)שמואל בר מרי ואחרים הרבה עמו ואחריהם רבי שמעון קיירא שחבר הלכות גדולות (א"ה עיון להרב י"ם בח"ב רקע"ה יע"ש ועיון בהרב שם הגדולים ח"א מע' ה' אות ב') והיה בשנת ד' אלפים ותק"א ואחרים עמו. ואחריהם מר רב נטרונאי ואחרים עמו. ואחריהם רב אחא משבחה והוא חיבר ספר השאלות, כולל הרבה מדיני התלמוד, והוא מן החיבו' שראוים לסמוך עליהם ברוב דבריו. ובסוף ימיו הגיע הזמן לד' אלפים ותקי"ב שנה, ואחריהם רב מרי הכהן ורב צמח, ואחרים עמו ובימיהם יצאו ב' מינים בעולם ענן (ושמואל) [ושאול] וחברו ספרים כנגד התלמוד והטעו הרבה בני אדם עד שהוכר טעותם, וכלה ענן וילך, (ושמואל) [ושאול] ירד שאול ולא יעלה, ואחריהם רב בבי הלוי, ורב חנינא בר משרשי ורב מלכיא ורב חייא הלוי ורב יוסף בר שילא ורב מרדכי הכהן וכן הרבה דור אחר דור. ואחריהם רב נחשון ורב משה הכהן ואחרים עמו וכן דור אחר דור עד שהגיע הזמן לרבינו מעדיא הובא מארץ מצרים לארץ ספרד ויחבר ספרים הרבה עד אין קץ בתורה שבכ"פ (א"ה ויש לו חיבור בדיני שפירות כפ"ש הר' הנ"י בספ"ק דב"ט יע"ש) ובתור' שכתב ובדקדוק ובקצת חכמות חיצוניות ורוב ספריו ראויים לסמוך עליהם, אלא שבס' האמונות כתב קצת דברים בלתי מקובלים, ואין ראוי לבעלי הדת להמשך אחריהם" ואמרו עליו שהוא מזרע רבי חנינא נ' דוסא (א"ה עו' להר' ועד יחכמים מע' ס' אות כ"ה ע"ש) והוא היה בימי דוד נ' זכאי הנשיא ונתקומם עמו הרבה, ובסוף ימיו הגיע הזמן לד' אלפים ות"ש, ואחריו רב האיי בר דוד, ולאחריו רב כהן צדק ורב עמרם, וכן דור דור ודורשיו עד שהגיע הזמן לרבינו שרירא אביו של רבינו האיי והוא מזרע רבה בר אבוח מנזע בית דוד והיה ר' שרירא (אביו של רבינו האיי והוא מזרע רבה בר אבוח), גדול יותר מאד בחכמה ובמעשים ובעושר ונשיאות מזרע זרובבל, והאריך ימים עד שסילק עצמו מהישיבה, והושיב בחייו בנו הקים תחתיו לכל דבר שבקדושה, ר' האיי ז"ל יושב על כסאו, ועיניו רואות גדול[ות], והוסיף והרביץ תורה על כל אשר היה לפניו, וחי צ"ט שנה, ונעלם כבודו ערב יו"ט האחרון של פסח, וחבר ספרים מעט, מהם "ספר הדינין", "וספר השבועות", "וספר מקח וממכר", אלא שהרבה "בתשובות שאלות" מאד, ורוב הנמצא ממנו מחיבוריו ומתשובותיו הם דברים הראויים לסמוך עליהם, והיה מרובע

בגאונות, רב האי גאון ו' רב שרירא גאון, בן רב חנינא גאון בן רב יהודה גאון, ובסוף ימיו הגיע הזמן לד' אלפים ותשפ"ח, ויש אומרים תשצ"ח, והוא היה סוף הגאונים

סדר הרבנים

ובימי הי' ר' שמואל ו' חפני (א"ה עיין להרב שם הגדולים ח"א מער' שו"ן אות ב') וגם הוא חיבר ספרים הרבה, אלא שאין ענינם ראוי לסמוך עליו כל כך, וכן היה באחרית ימיו הנגיד ר' שמואל הלוי היה מקרמב"א, וברח מצד גזירות למאליק"א, ומצד הפלגת מליצותיו נתגלגל הדבר ונעשה קרוב למלכות בגארנאט"א, וגם חיבר ספר ככל התלמוד קראו „הלכותא גיבראטא", והוא ראוי לסמוך עליו ברוב דבריו, ועלה ענן כבודו בשנת ד' אלפים ותתט"ו.

(א"ה עיין מ"ש הר' שה"ג ח"ב מער' ה' אות ב' ובס' ועל"ח שם מע' ה' אות ב' יע"ש). **ואחריו** היה ר' חננאל ואביו היה מארץ ספרד ושמו רבי' חושיאל, ונסבה ונתגלגל הדבר שעבר לארץ אפריקא במדינת לקירוא"ן, והוליד שם

לר' חננאל הנז', ופירש תלתא סדרי בגירסא ישרה, אלא שקיצר בפיו מאד (א"ה עיין שה"ג ח"ב מער' ה' אות א') ובאותו פרק נשבה ג"כ רב משה ו' חנוך ופדאוהו קהל קרמב"א, ורב שלום הכיר חכמתו וסלק עצמו מן השררה ומנוהו לראש, והיה מתלמידיו ר' יוסף בן אביותום והיה באותו הזמן ר' נסים שקבל מר' האי ז"ל (א"ה עיין בש"ג ח"א מע' ה' אות ב' ובמ"ש עוד שם באות נו"ן אות ב') וראוי שתדע שעד הנה היו הישיבות גדולות ונכבדות, והתלמידים מרובים, (ו) תורתם אומנותם, וכל שכן ראשי הישיבות גדולות ונכבדות, והנסמכים „בגאונות" שלא היה מדרכם למוש מתוך האהל יומם ולילה, והיו יודעים „כל התלמוד" על פה, או בקרוב לזה, ודברי התורה כולה, והתלמוד סדורים בפיהם כפרשת שמע ומתוך כך לא היו רואים לעצמם דצריכים להאריך בחיבוריהם, שכל הפירוש היה סדור בפיהם, והיה בעיניהם כתיבת פ' הדברים כמי שיכתוב בזמניו זה לעז המלות, וגרם להם זה שלא היו כותבים רק מעט הן בדרך פ', הן דרך פסק, ואף גם זאת לא היו מזיקים עצמן לכך, אלא לבניהם או קרוביהם, שלא היו בתכלית שאר התלמידים והיו כותבין להם חיבורים קצרים להיות להם לפה, מהם באיסור והיתר, מהם דינים, לפי הענין המבוקש. וקבלנו קבלה ברורה על רב אחא ז"ל שהיה לו בן ולא היה לבו חפץ להיותו שוקד כלל, וחיבר בעבורו „ספר השאלות", כדי שבכל שבת ושבת כשיקראו הסדר יבאר לו בו הלכות ידועות מן

התלמוד, וכן קבלנו ברכינו סעדיה ז"ל, "בספר הפקדון" שחברו לאחד שנתמנה דיין בעירו, והעיר ההיא היו כולם סוחרים ומפקדין ממונם זה לזה, והיו חלוקים תמיד בענייני פקדונותיהם ומתקוממים, והיה אותו דיין נבון לפעמים והשתדל עמו לבאר לו דיני הפקדון בכלל, וכן היה הדבר ברוב חיבוריהם ולא שיהיו מכוונים לתועלת כללי לכל האומה, מפני שלא היו צריכים לכך, כי הישיבות היו קבועות וכל הקהלות היו מתנדבים להעמיד שם התלמידים בכבוד גדול עד שבכל הארצות היו מהם הרבה שהיו שולחים בניהם ללמוד וכשלוּמדים כל צרכם לפי רצונם היה כל אחד שב אל משפחתו ואל אחוזת אבותיו, ומתוך כך מלאה הארץ דעה את ה', מהם בתלמוד תלאת סדרי, ר"ל מועד נשים נזיקין, והוא היה נקרא אצלם, "חכם", ומהם בתלמוד ד' סדרי, ר"ל בתוספות סדר קדשים, והוא היה נקרא אצלם, "רב", ומהם בתלמיד בש"ס בתוספות זרעים וטהרות, ואז היה ראוי שיקרא, "גאון", רמז לששים מסכיות שבש"ס כמנין, "גאון" (א"ה עיין להרב"ז סי' ק"ז ובס' קורא הדורות ד"ה ע"ב ובספר יד מלאכי דקע"ד ע"ג יע"ש) אלא שאע"פ כן לא היו קורין כן אלא אם כן נסמך מפי גאון אחר, בהסכמת הישיבות, וראשי הישיבות היו אז גאונים יודעים כל התלמוד על פה, וכשהיו שונים לתלמידים בישיבתם, היה חץ שנון לשונם לא היתה פגימת הפסק בדבורם, בכדי שתחגור בה צפורן, וכאשר שכב האיש ההוא עם אבותיו היו בוהרים בן הראוים לגאונות הבקי שבהם, והראוי להצליח במלאכה יותר מחבירו, ולפעמים ראש הישיבה בחוליו כאשר ירגיש במותו ויבין לאחריתו יאמר להביא לפניו כל התלמידים וימנה להם א' מהם, ויסמכהו לגאון מאותה שעה ולפעמים היו קובעים ישיבה בעיר אחת גדולה, ולפעמים שתי בשתי עיירות, והיו התלמידים חוזרים והתורה מתפזרת ומתפשטת בכל ארצות ספרד מקצה ועד קצה, ומורה כל אחד במקומו. וכאשר יארעו הספקות והמחלקות היו שולחים לישיבות והתשובות באות לשעתן לאלפים ולרבבות אין פרץ ואין יוצאת, לכן לא היה עד העת הנז' כה ידיעתם ותוקף מעלת ביאוריהם וראיית חיבוריהם עד שאם לא היה טיבם נודע בקבלה ומפורסם מפי השמועה לא היינו מחזקים כל כך בתכלית שלימות מצד חיבוריהם. מהם שלא ראינו כתוב ממעשה ידיהם כלום, ומהם שלא ראינו מהם רק תשובות שאלות, למדנו מהם הרבה לענין פסק והוראה, ומהם שראינו מהם פירושין בקצת מסכיות או לפעמים בקצת פרקים, או לפעמים בקצת שמועות והלכות מפוזרות, מהם שראינו קצת חיבורים בעניינים פרטים

בלתי כוללים כל התלמוד או רבו מהם בפי' התלמוד אבל ברמזים ודרכים קצרים אין בהם שבר רעבון המתלמיד כלל.

והיתה זאת המדה בספרד, ובצרפת שהיו שם ג"כ רבנים גדולים כרבינו גרשון הזקן ז"ל ורבינו יעקב בר יקר ז"ל ורבינו לוי הזקן. ואחריהם הרבה כיוצא בהם אלא שלא היה שם באותן הזמנים ישיבות מפורסמות על דרך שהיו בספרד. וכן אחריהם בארץ הזאת שהיו בה ג"כ, גדולי עולם ונקובי שם" ר' משה בר' יוסף מנרבונה וגדול שבזקנינו הרב ר' אברהם אב ב"ד מנרבונה (ג"כ) והרב משולם בר' יעקב מלוניל, והרבה כיוצא בהם, אלא שלא היו ישיבותיהם מפורסמות, ודרך כלל תמצא זה בכל מה שנתחבר בספרד מן הרב אלפסי ז"ל ולמעלה. ובצרפת ואשכנז בכל מה שנעשה מן התייר הגדול רש"י ז"ל ולמעלה, ובארץ הזאת בכל מה שנתחבר מן הרב זקנינו הגדול הראב"ד ז"ל ומן הרב הגדול הנשיא אלברצלוני הרב ר' יהודה בר' ברזילי, ארבעה המה מסיבי לכת למעלה אבות התלמוד אשר התחילו לחבר חיבוריהם להועיל תועלת כללי לאומה תועלת בגבולו ומהם נפצה כל הארץ. ודרך כלל אני אומר ככל מה שלמעלה, מהם ולא מפייהם ולא מפי כתבם, ומפי סופרים ולא מפי ספרים.

ונשוב לדברינו והוא מהזמן הנז' והנה ר"ל מעת גאונות ר' חננאל והנה נתמעט ידיעת החכמים והתרחבה מעלת החיבורים והפירושים מפני, שמזמן פטירת רב האיי גדלו הצרות, וגנב לב הבריות לתת את העולם בלבם מרוב צרתם אליו לרוב העולים והמסים והתשחורת והגזרות, ומעמם האומות עלינו, ועבר זמן „הגאונות“ והגיע זמן „הרבנות“ והוא שלא נתעסקו בישיבה מפורסמת רק בארבעה סדרי, ומהם בתלאת סדרי לבד, וגם מהם היו עוזבים קצת מסכיות. תמצא בתשובת שאלה לאחד מן הישיבות בענין נדר הביאה הרב הנשיא אלברצלוני בחבורו הגדול (א"ה עיון בש"ג ח"ב מע' יו"ד אות ז' יע"ש) וכתוב בה דעו נאמנה שלא נשנית מסכת נדרים בישיבה זה מאה שנה, ונתמעטו החכמים ובחמלת ה' על עמו בקום אחד מעיר ומוצא עצמו שלם, רואה עצמו מחויב לפי זמנו להועיל לאומתו, כאשר יוכל והיה מתקין עצמו להרבות בחיבורו במכתבו, מהם דרך פסק, ומהם בדרך פירוש, והיו החיבורים המפורסמים במעלה בדרך פסק בראשם וביאר הלכות הרב אלפסי ז"ל עם צירוף „ספר ההשלמה“ (א"ה עמ"ש הרב ש"ג ח"א מער' ט"ס אות ט"ז ובח"ב שם אות ל"א ובספר ועד לחכמים ח"א מער' ה' אות י"א יע"ש) אשר הוסיף והשלים עליו הרב הגדול אבי כל יושב אהל הרב ר' משולם

בן הרב ר' משה ע"ה מבדרי"ש, ואע"פ שיצא עליו ערער מצד החבור אשר חבר עליו הרב הגדול ר' זרחיה הלוי ז"ל הנקרא „ספר המאור“.

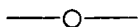
הנה נסעו דבריו „בספר העזר“ לאחד מגדולי משפחתינו הרב הגדול ר' מאיר בר יצחק מטראנקאטליי"ש הוליכו אביו מקרקשונ"ה לארץ פרוונצנ"א לשנות עם הרב הגדול הראב"ד ז"ל ונתעכב שם כל ימיו ונעשה לו תלמיד חבר עד ששלח לו פעם בספרו על ענין גט (מאוסר) [מעושה] שאירע בו מחלקות בין שניהם, והראב"ד כתב אליו כמיקל בכבודו והשיב לו אל יכפרני אדוני בשעת הדין ואל יקל בכבודי שאם הוא יחיד ברבנים אני אחריו יחיד בתלמידים, וכל שאני מודה לרבינו ומסכים עמו כל הרוצה להשיב יבא וישיב. ואם אני חולק עמו יודה מי שיוודה, ושמא עדיין המחלקות במקומה עומדת, ואף הוא הוליד בן כדמותו כצלמו עשה פרי למינו הרב הגדול ר' נתן דטראנקאטליי"ש. ועמנו ג"כ לזה הענין ספר המלחמות להרב הגדול הרמב"ן מגירונד"ה ומבין כולם יראה לך האמת בפסק רוב התלמוד, בכל מה שיצטרך בזמנינו זה. וכן נתחבר חיבור כולל בדרך פסק ל[ה]רב הגדול ר' יהודה בר ברזילי אלברצלוני ברוב ענייני התלמוד, ארוכה מארץ מדתם ורחבה מני ים. וסוף לכל החיבורים האלה, ר"ל שנתחברו דרך פסק, **ספר הרב הגדול נר מערבי עדות לכל העולם הרב רבינו משה ז"ל** הודיע פסקי כל התלמוד דרך קצרה ודרך קבלה, בסידור נאה מאד עם קצת סמך מהירושלמי והתוספתא כמו שנודע ונתפרסם. וראש לכל החיבורים שנתחברו דרך פירוש הם פ' רש"י ז"ל, ואם רבו הלוחמים עליו, כלי זיינו עליו ותשובתו מתוך דבריו כולם נכונים למבין, אין מעלתו נכרת רק ליחידים, כי במלה אחת יכלול לפעמים תירוצים של חבילי קושיות, אלא שלא כיוון בהם לענין פסק הלכה כלל. וראש לכל החיבורים שנעשה דרך הרכבת פירוש, הם פירושי הרב הגדול הראב"ד ז"ל ופירושי הרב [ר' יוסף הלוי] אבן מינאש ז"ל ופי' רבי מאיר הלוי מטוליטולא ואחריהם כמה חיבורים מהם כלליים, ומהם פרטיים, לחכמי הדורות אשר לפנינו בנרבונה ובדרי"ש ומונטפאלי"ר וברצלונא וגירונד"ה ויתר סביבותיהם, ובצרפ"ת ואשכנז הוציאו לאור כל תעלומה, כי היתה כונתם להאיר להבאים אחריהם ולהשלימם בהודעת צפוני התלמוד על צד שביארנו **ונשוב** לדברינו והוא שבימי ר' חננאל היה ג"כ ר' נסים והוא ג"כ חיבר פירושים בקצת מסכתות, הגיע לידינו מהם פירוש מסכת עירובין, והוא היה מתלמידי ר' האי ז"ל ואלו השלשה ר"ל, ר' חננאל ור' נסים ור'

שמואל הנגיד, היו דור ראשון אחר הגאונות ונקראו רבנים, ובאחרית ימיהם מלאו מקומם הרב ר' יצחק בר' ברוך והרב ר' יצחק בר' יהודה ו' גיאת ז"ל, (והיה הרי"ץ בר' ברוך והרב יצחק בר' יהודה) (א"ה עיין בשח"ג ח"ב מער' יו"ד אות י"א) והיה זה החכם [הרי"צ בר' ברוך] גדול בחכמת התכונה ג"כ, והגיע לידינו מספרו „סוד העבור“, וכיאר אותם השמועות שבמסכת ראש השנה בענין גולד קודם חצות ואחר חצות, וכ"ד שעי מיכסי סיהרא, הבא בארוכה ובא בקצרה, ולאן קרנייא נוטות, והדומות להן. וחיבר עוד ספר גדול קראו „קופת הרוכלין“ בפי' הלכות חמורות שבתלמוד, לא הגיע לידינו, והרב רבי יצחק אבן גיאת גם הוא חבר הלכות קצרות בתלמוד, והיה פייט[ן] גדול ואחריהם הרב רבי יוסף בר' [יעקב] אבן צדיק. והרב רבי יצחק ברבי ראובן אלברצלוני והיה חכם גדול ופייט[ן], הגיע לידינו מפיו ביאור קצת פרקים מכתובות ואזהרות בקצת מועדות במנין המצות ואחריהם הרב רבי יצחק בר יעקב אלפסי בעל ההלכות והוא מתלמידי ר' נסים ור' חננאל, ויצא טבעו הרבה בעולם, ונתפרסמה חכמתו הרחבה ונסבה למעלה, והעמיד תלמידים הרבה לאין קץ, ומגדוליהם ר' אפרים והרב ר' יוסף הלוי אבן מיגאש, והרב יוסף הלוי זה הפליג בפי' התלמוד בפי' מלא ובפסקים אמתיים, יש מהם אתנו פי' מסכת שבועות ופי' מסכת ב"ב, ונפטר הרב אלפסי ז"ל בשנת ד' אלפים ותתפ"ג (א"ה עיין להתשב"ץ ח"א סי' ע"ב) והרב אבן מגאש הנזכר ישב לפניו והיה נער בן י"ד שנה עד שנפטר הרב ז"ל והנחילו בחייו כסא כבוד ושיבתו, וישב על כסא בסימן של אותה שנה, ונפטר שנת ד' אלפים ותתק"א (וכ"כ התשב"ץ שם) והשאיר אחריו ברכה וחיים עד עולם—נר ישראל תלמידו הרב הגדול רבינו משה אבן מיימון ונפטר בשנת ד' אלפים ותתקס"ה (א"ה עיין להתשב"ץ שם) סימן הפרט בכ"י אב"ל משה ואז שממו הישיבות מספרד מרוב המלחמות והגזרות וגלו הנה והנה, גם הרב הנז' ע"ה יצא מארצו ונחלתו ומבית אביו, לארץ נוף ונעשית לרגלו יפה נוף משוש כל הארץ האיר כל הגלות מכבודו ותהלת ספריו וחיבוריו מלאה כל הארץ ואחריו היו ג"כ חכמים גדולים בארץ המערב ובארץ ספרד, אלא שלא כתבנו רק אשר יצא טבעם בעולם ונתפרסם פרסום כללי, אלא שמהם נתפרסמו מצד מלאכות אחרות בחכמות, ובמיטב השיר ובדקדוק כמו החכם ר' יהודה חיוג והחכם ר' מרינוס אבן גנח, ומהם החכם ר' שלמה בן יהודה גבירול אשר היה בימי ר' שמואל הנגיד ובימי הרב רבי יצחק אבן גיאת והחכם הכללי

רבי משה נ' עזרא, והחכם רבי יהודה הלוי בר' שמואל, והחכם רבי אברהם אבן עזרא. ובארץ צרפת היו רבנים גדולים אחר ר' שלמה ז"ל, אשר כתבו ללמד ולהועיל בפירוש ובפסק, כרבי' יצחק הזקן בעל התוס', ורבי' שמשון אשר פירש סדר זרעים וסדר טהרות, רבינו יעקב אשר נודעה מעלתו הלא היא כתובה על ספר הישר, ור' שמואל אחיו והרבה אחריהם עד אשר הגיע הזמן לר' מאיר מרוטינבור"ק ראש ישיבת כל ארץ צרפת, הרביץ תורה והגדיל (על) [עד] למעלה. ואחריו הרב ר' פרץ עוד היום תלמידיו מאירים ומחזיקים בתלמוד בצרפת, וכן בארץ הזאת היו חכמים גדולים בימי הרב הגדול זקנינו הנבחר רבי אברהם בר' יצחק אב ב"ד ונפטר בשנת תתקי"ט בעשרים במרחשון, וחתנו הועלה בחכמתו מעלה מעלה זקנינו הגדול הראב"ד ז"ל. ומהם הרב ר' זרחיה הלוי והרב ר' מאיר דטראנקאטלייזש, והרב רבי יהונתן הכהן, והרב הגדול רבי משה בר יהודה. ואחריהם בנו הרב ר' משולם מכדריש והרב ר' שלמה בר' אברהם מן ההר ותלמידו הרב ר' דוד בר' שאול, ועוד בנרכונ"א כמה וכמה לאלפים ומהם הרב הגדול רבי יצחק בן מרון הלוי ונכדו הרב הגדול רבי משה ברבי יוסף בן מרון לוי, והרב רבי יצחק בר' יהודה, והרב רבי אברהם בר' חיים, והרב זקנינו רבי שלמה הישיש

ובראש כולם דגל מחנה הנשיא הגדול מרנא ורבנא מודרוש ובנו הארז האדיר מרנא ורבנא הנשיא ר' לוי, ויתר ראשי הנשיאים, ואחריהם הרב רבי יצחק הכהן אשר היה מתלמידי הרב הגדול הראב"ד ז"ל, ויסד פי' ירושלמי ברוב תלתא סדרי, הגיע לידינו מהם קצתם, והוא אשר ישב לפניו הרב הגדול אשר אני היום קמון אצבעותיו ומשירי מעשה ידיו החכם הכללי אדוני רבי סוה"ר החכם הכללי רבי ראובן בן כבוד וזחכם חישיש הנעלה רבי חיים היה בקי בכל התלמוד בקיאות מופלג, וחכם ברוב החכמות, וחדש סברות רבות בתלמוד מכח שכלו, כי היה פלפולו מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. והרב הגדול ר' יוסף בר' גרשון והרב הנעלה והנשיא ר' שמואל [ב]ר' שלמה. ובכדריש אדר היקר הרב הגדול המופלג ר' משולם בר' גרשום חבר ספר כולל כל פסקי התלמוד קראו „שלמן“, והרב הגדול רבי שמואל והרבה עמהם בכל המקומות חדל לספור. וכן בקמליוני"ה אחר הרב הנשיא אלברצלוני שמענו שמע הרב הגדול ר' יונה ושמע הרב הגדול ר' משה בר נחמן אשר נתפרסמה חכמתם בעולם. ומתלמידיהם שמענו שמע הרב רבי יצחק בר' אברהם נרכוני אשר

חבר ספר פירוש הלכות הרב אלפסי, ועוד אתנו פירש מחשובי תלמידיהם שני המאורות הגדולים. האחד הרב הגדול גפן אדרת ה"ה ר' שלמה ברצלוני בכמהר"ר אברהם אדרת, אשר הרביץ תורה והרחיב גבול התלמידים, וחבר חיבורים הוציא לאור כל תעלומה, ועל ידן החזקנו לבאר כמה הלכות עמוקות, בכמה מסכיות כנדבת לבו אשר הטא חסדו עלינו בנועם תשובותיו, מוסף על שלימות ספריו וחיבוריו, והרב ר' אהרן הלוי ג"כ, ואחרים עמהם, והן היום בגבולותינו מרביץ תורה במונטפאשלי"ר ויתר מביכותיה עד אשר הגיע הזמן עלינו אנחנו היום שהשלמנו מן השנים ה' אלפים וס' היא השנה אשר השלמנו בה זה החיבור הגדול בכל תלתא סדרי, והיא שנת נ"א ללדתינו אשר היה בסוף השנה התשיעית לפרט האלף (החמישי) [הששי] סימן השנה ובא לציון גואל כמנין וב"א והתחלנו בו שנת ל"ח ללדתינו מלכד חידושין ופירושין וקצת חיבורים אחרים שחיברנו בס' בחדר עליון. יזכנו האל וישים חלקינו במביני סתרי ויודעי סודות תורותיו ויתן לנו מהלכים בין העומדים האלה אמן כן יעשה ה'

ומעם לאמירת „פרקי אבות“ בשבת שעת מנחה יען שפרקי אבות מתחיל „משה קבל תורה מסיני, וזוהי השעה שנפטר בה משה רבינו ע"ה. (שבלי הלסט ע' צ"ו).

דברי רבינו הרמב"ם ז"ל קילורין לעינים

הפרקים האלה מכילים דברי מוסר ודרך ארץ ומידות טובות, שמסרו לנו אבותינו. ומכאן השם „מסכת אבות“, ומדוע קבע רבינו הקדוש מסכת זו בסדר נזיקין, [וז"ל] „והענין השני שהוא רצה לזכור במסכת זו מוסר כל חכם מן החכמים ע"ה, כדי שנלמד מהם המדות הטובות ואין אדם צריך לזה הדבר [מוסר] כמו הדיינים שעמי הארץ כשלא יהיו בעלי מוסר אין ההיזק לכל ההמון, אלא לבעליו בלבד, אבל השופט כשלא יהיה בעל מוסר וצנוע יזיק עצמו ויזיק לבני אדם.“ (הקדמתו לס' זרעים).

כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר: ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, נצר ממעי, מעשי ידי להתפאר:

ההרגשים לבטלה. ולא הוצרכה תחית הנופות רק לימות המשיח שאין ביניהם לעוה"ז אלא שעבוד מלכויות וישתמשו אז בכל הרגש החושים לצורך קיום הגוף הנשמי שיזכה לעבוד ה' באותו זמן בשמחה ובטוב לב מרוב כל, משא"כ בעוה"ב אחר שכלו ימות המשיח, אין שם אלא נפשות קיימות בלבד, כמו שיראה ממרגלא ררב, (ברכות י"ז) כו', וכן מוכרח מן הסברה ומן השכל. כי כל מורכב יתפרד. ואמנם אין תשובה לרבד זה מן האומר שצדיקים שעתידין לחיות אינן חוזרין לעפרן כי הכונה רק על ימות המשיח בלבד.

אע"פ שיש שם מיתה כמשה"כ הנער בן מאה שנה ימות, אבל אין הכרח מיתה בצדיקים כל אותו זמן, עם שיארך מאד לא יזקינו ולא תשלוט בהם חולשה ואפיסת כוחות מרוב ימים לא יפקדו ולא יעדרו עד שיחדש הקב"ה עולמו ויפשטו כתונת החומר אזי אין עוד שם שכר לגוף אלא לנפש, ואין צורך בכלים הנשמיים שאין לו עוד הנאה בהם. ואין שם אלא הנאה רוחנית נצחיות. עכ"פ אני רואה דברי הרמב"ם ז"ל טובים ונכוחים למבין וישרים למוצאי דעת קדושים בינה, ואמונה קדושה הגונה ובחונה. וכן שבח אותו הרמב"ן ז"ל בספרו „שער הגמול.“ (רבינו יעב"ץ).

ז"ל הרע"ב אע"פ שנתחייבו מיתה בבי"ר מפני רשעתו, יש להם חלק לעולם הבא, ועוה"ב האמור כאן הוא עוה"ב אחר תחית המתים, שעתידים לחיות ולעמוד בגופם ובנפשם חיים נצחיים כחמה ולבנה וכוכבים, כרמייתי בגמרא רהאי פירקא, מתים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן. והעוה"ב אין בו אכילה ושתייה כו' אע"פ שיש בו גוף וגויה, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן, ונהנין מזיו השכינה, ומפני שאין כל ישראל שוין בו, אלא הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו משום הכי תני יש להם „חלק" עכ"פ.

ודעת הרמב"ם ז"ל עוה"ב הוא עולם הנשמות הבא תמיד אחר המות, (וכך הסכימו המסובלים שזהו החילוק בין עוה"ב ובין לעתיד לבוא, וכמו כן אחר כלות גופות בעלי התחיה), וחלוקה רעת הרע"ב מרעת הרמב"ם ז"ל שרעתו גם העוה"ב אין בו גוף וגויה כמו עולם הנשמות בנן ערן, וזה אפי' אחר הוראתו בתחית הגוף ממש כמו שהניח ז"ל ליסוד ועיקר ושורש משרשי הרת והאמונה. ואמר עוד שמי שכופר בזה אין לו חלק בעולם הבא.

אולם לא יורה הרמב"ם ז"ל בנצחיות הגוף אחר התחיה, כי הוא ז"ל סובר שלא ימצאו באדם כלי איברי החושים

א משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ויהושע לזקנים,

(א) **משה** קבל תורה מסיני. **אמר המאירי** אחר שביארנו בפתיחתנו סדר הקבלה היאך היתה, נשוב לבאר פרטי המשיניות אחת אחת על דרך שייעדנו, והמשנה הראשונה תייחס לאנשי כנסת הגדולה, שלשת מאמרים כלליים הנזכרים וכבר ביארנו בפתיחה לדעתינו מה היתה הסיבה בהודיע סדר הקבלה בזאת המסכתא, יותר משאר המסכתות. ולסיבה שהוזכרה הודיע ש**משה** קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע, ודבר זה פירושו תורה שבע"פ, שתורה ש[ב]כתב כבר כתב משה בחייו י"ב ס"ת כמנין השבטים ונתן ספר לכל שבט ושבת, ועוד ספר אחד שגנזו בארון. ומ"מ כשנתנה לו התורה ומצותיה בפירושו נתנו לו כולם, וזהו שדרשו (ברכות ה' ע"א) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצות, התורה זו תורה שבכתב, והמצוה זו תורה שבע"פ, והוא פירוש המצוה והלכותיה, המשל בזה שנמילת לולב בחג היא מצוה כתובה בתורה, אבל ענין שיעורו והדברים הפוסלין בו לא נכתבו בתורה ונמסר לו בע"פ, וכן בכל המצות, ואמר שבעת מותו מסרה ליהושע שכבר למדה ממנו בחייו, ושינהיג בה אחריו את העם.

ויהושע (מסרה) לזקנים. פי' לא לע' זקנים שכתב משה שנאמר [במדבר י"א ט"ז] אספה לי שבעים איש מזקני ישראל, ו

אמונת שמואל

משה קבל תורה מסיני: כתב הרע"ב משה קבל תורה מסיני, לומר לך לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פירוש מצוה ממצות התורה, אלא כולה מוסרים ומדות, ונס הנכרים חברו מפרים כמו שברו מלבם ברכי המוסר [כמו אריסטוטלס היוני חבר ספר המדות], ע"כ התחיל התנא במסכת זו, משה קבל תורה מסיני, לומר לך שהמדות והמוסרים שבזו המסכת לא ברו אותם חכמי המשנה מלבם, אלא אף אלו נאמרו בסיני עכ"ר, ורבנו יוסף יעבץ בפירו' השני עליו ואמר ראין בכל מסכת זו רק פירוש מצות הכלליות שבתורה — והלכת ברכיו — ואהבת

זקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה. הם

שאותם הזקנים לא למדו מפי יהושע אלא מפי משה ואהרן, שכך שנינו בעירובין (נ"ד ע"ב) כיצד סדר המשנה, משה למד תורה מהגבורה, נכנס אהרן ושנה לו פרקו, נסתלק אהרן וישב לו לשמאל משה, נכנסו אלעזר ואיתמר ושנה להם משה הפרק, נסתלקו בניו ישב אלעזר לימין משה, ואיתמר לשמאל אהרן, נכנסו זקנים ושנה להם פרקו, נכנסו אחריהם כל העם ושנה להם משה פרקו, נמצא ביד אהרן ד', וביד בניו שלש, וביד הזקנים שנים, וביד כל העם א', נסתלק משה שנה אהרן לכולם את פרקו, נסתלק אהרן שנו בניו פרקם לכולם, נסתלקו בניו שנו זקנים לכל העם את פרקו, נמצא ביד כל אחד ד', עד שמכוין למודו, שם במדת הלימוד שחייב אדם לשנות לתלמידו ד' פעמים [כמבואר בשמו"ר פ"מ א"ר אחא: מן האלהים אתה למד כשביקש לומר תורה לישראל אמרה ד' פעמים בינו לבין עצמו כו']. שנאמר [איוב כ"ח, כ"ו] "אז "ראה" "ויספרה" "הכינה" וגם "חקה"], ולא נזכר בסדר זה הלימוד יהושע, שבודאי יהושע לא היה זו מאצל משה, והרי היה שם עמו כל ד' פעמים שלמד, ונמצא מ"מ שזקנים אלו הנזכרים לא אותם שבעים זקנים היו, אלא זקנים אחרים שהיו רודים את העם בימי יהושע ובמצותו, הרי הם אותם זקנא עליהם [יהושע כ"ד א'] ויאסוף יהושע [את] כל שבטי ישראל [שכמה] ויקרא לזקני ישראל, וכן [יהושע כ"ד ל"א] ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים כו' אחרי יהושע, ואמר שיהושע בעונ מותו מסרה לאותם הזקנים, ועתניאל בן קנו היה מראשוניהם, ועלי הכהן מאחורניהם, (עד זמן החרבן) שהשופטים אף הם בכלל הזקנים, כמו שביארנו בפתיחה, ומהם נמסרה לנביאים שהרי שמואל מראשוניהם, ומנביא לנביא ומהם לאנשי כנה"ג שהיו בעת החרבן בגלות בבל, החרש והמסגר ודניאל וחבריו, ונחמיה ישוע שריה רעליה מרדכי זרובבל [ו] הרבה עמם ובתחילת בית שני כל ימי עזרא ושמעון הצדיק שהיו מאחורניהם וראש לחכמי התלמוד כמו שביארנו כל זה בפתיחה, ואמר על אלו, שאמרו שלשה זברים, ופירושן. הראשון הוו מתונים בדין, כלומר שלא ימהר לחתוך את הדין עד שיתיישבו בדבר, ואין צריך לומר גם אם אין פי' הדין ברור להם שיאחרוהו עד שיתברר להם שזה אינו צריך (לפנים) [לפרט] אלא אפילו

אמרו שלשה דברים: הוּו מתונים בדין והעמידו תלמידים

כשהדין ברור להם לדעתם, ותדע שלא דברה המשנה אלא מצד הטענות והראיות מפני שמכע האדם הישר מתחמם לצעקת העשוק, עד שיתחייב היות דבריו אמתיים לגמרי וכמעט שאינו רואה זכות לעושק, ובהפך זה מכע האדם הרמאי מתרפה ומקבל חולשה להתנצלות המתנצל והומם לספור קורותיו ותלונותיו עד שימחה רצונו להמנע מלחייבו וכמעט שלא יראה לו חובו, ומתוך כך הזהיר הדיין או הדיינים להתיישב בדברים ולישא וליתן מתון, שלא לחתוך את הדין עד שיתיישבו בדבר, אם העשוק ירבה בצווחת, ולהבדיל השומע בטענותיו להפסיק כעסו ולהוציא כלי זעמו על העושק:

וכן אם יש בהתנצלות העושק שפתי חלקות כלשון רמיה ויחשיד מכעו הנוטה מן האמת לאחת מאלו הסיבות ומתוך כך יתיישב בדבר ולא יחתוך הדין אלא כפי מה שיתחייב היושר, ולא יעור כעסו או רפיון מכעו וחולשת כחותיו את עיני שכלו. וכבר הזהירה התורה בדומה לזה

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

לריעך כמוך כו', והרמב"ם ז"ל בה' דיעות מנה להם י"א מצות ע"ש: ואפשר לתרץ הרע"ב בדרך זו, כי ידוע שמצות התורה נחלקת לשנים, מצות שמעיות ומצות שכליות, ולזה כיון הרע"ב שאין במסכתא זו פירוש מצות שמעיות, אלא מצות שכליות, מוסר ומדות, ומסכת זו היא פירוש על מצות „והלכת בדרכיו“—ואהבת לריעך כמוך:

וחגם שחכמי הנכרים ג"כ חברו מה שברו מלבם והם בעצמם לא קיימו אותם, וידוע הספור באחד מראשי חכמיהם שבימי חופשתו נסע על מי מנוחות ונאות רשא ונתפס בעבירה

גופנית, וכשנשאל ע"ז — ענה ואמר שמה שהוא פרופ' ומלומד הוא רק בתוך כותלי המדרשיה (קאליג' בלע"ז), אבל בימי חופשתו נעשה חפשי מהכל, אבל חכמינו ז"ל אשר ינקו רבש מסלע ושמן מחלמיש צור ולמדו תורה מפי הגבורה, הזהירו לנו ע"ז לקיים התורה בכל עת ובכל מקום, וכרחו"ל (פרושין 5' ע"ב). בראתי יצר הרע ובראתי לו תורה תכלין, כי ליצה"ר שברא ה' אין לו עצה רק תורת ה' ולא תורת האדם: ומסרה ליהרשע: ומבואר בזה"ק דמשרבע"ה גם אחרי הסתלקותו, דומה כהאי שימשא דנהיר לסיהרא, וכמו שאמרו ז"ל דאתפשטותא דמשה

הרבה, ועשו סיג לתורה: ב שמעון הצדיק היה משיירי כנסת

(מנהדרין ז' ע"ב) שלא תשמע דברי האחד שלא בפני חבירו, כדי שלא יכנסו הדברים באזנו וישתקעו במבוע, שהדין יש בהם דברים הרבה תלויים בסברא ובסקול דעת הדיין, ואלו הדברים גורמים להשתקע מחשבה אחת בלבו שלא יוכל לסור ממנה, ומבועו משתדל להפך לזכות או לחובה ביתר מן הראוי להעמיד מה שנשתקע במחשבתו וזו היא סדר רבותי ז"ל (מנהד' ל"ז ע"א) אשרו חמוץ. אשרי הדיין שמחמיץ את דינו, ובאבות של ר"נ [פ"א, ד'] הוסיפו בדבר שלא בדין לכד נאמר כן, אלא שיהא אדם (נותן מתן בכל) [ממתין ב] דבריו, ולא יהא נמהר להקפיד על דבריו, שכל הכועס סוף שהוא משכח את דבריו, וכ"ש שבכלל זאת המדה כל ענין הוראה שלא יהא מהר להשיב לשואלו עד שיתיישב בדבר, ואם אחר ההתיישבות ימצא עצמו להשיבו ישיב, ואם [לאו] יהא נושא ונותן עם חבירו, או יעיין בספרים עד שיתברר לו הענין וכמה ראינו שוגים בהוראה וטועים למחירותם ומחטיאים לסכלות, ועל זו אמרו ששגגת תלמוד עולה זדון: (א"ה עמ"ש רבנו המחבר לקמן בפ"ד מי"ד):

המאמר הב' הוא אומרים והעמידו תלמידים, כלומר שירכו בישיבת, כדי שיעמידו תלמידים הרבה, ולא תהא תורה משתכחת, ולא ידקדקו יותר מדאי שלא להושיב בפניהם אלא בעלי תריסין, אלא יסבירו פנים לכל הבא לפניהם, „שהעצים [ה] קטנים מדליקין לגדולים“, ולא אמרו שלא ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון (חולין קל"ג ע"א) אלא במי שמדותיו

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

בכל דרא ודרא, וכדאמרינן בגמרא	למעלה: פ)
[שבת ק"א ע"ב] משה שפיר קאמריית,	ומסרה ליהושע: ולא לאלעזר ולפנחס,
פי' רש"י ז"ל כל ת"ח בדרורו קרוי ע"ש	ולא לשבעים זקנים המתנבאים
משה, וז"ש התנא ומסרה ליהושע כו',	במחנה, שלא רצה למסרה אלא למי
לומר לך שכל המסירות הללו נמשכים	שהיה ממית עצמו מנעוריו באהלי
ממשרבע"ה, וכל הלומד תורה מפי רבו	החכמה ושקנה שם טוב בעולם וזהו
כאלו לומד לפני משה ולפני הגבורה,	יהושע: א)
שכן הוא כח סדר השתלשלות הקבלה,	הוא מתונים בדין: ובה איתער
כמו האוחז בשלשלת למטה מניע גם	אתערותא דלעילא שגם למעלה

הגדולה. הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד;

מגנות שזה בודאי ראוי להרחיקו הרחקה יתירה. ויש לפרש והעמידו תלמידים הרבה שהוא סובב על ענין הדין שהוזכר, וכן בכל הוראה שיעמידו בה תלמידים הרבה לישא וליתן בדבר כדי שיתכרך הענין מכין כולם, ועל הדרך שאמרו (סנהדרין ד"ו ע"ב) רב [אשי] כי הוה אתי (ספק) טריפתא לקמיה (הוה) מכניף (כיה עשרה) [ומייתי להו לכולהו טבחי דמתא מחסיא] אמר, כי היכי (דלימטינהו) [דלימטיין] שיבא מכשורא:

המאמר הג' שיעשו סייג לתורה, שעד אותו זמן לא היו עושין סייג לאסור את המותר, מחשש שמא יבואו לידי איסור, ומתוך כך תמיד היו באים לגוף העבירות, כמו שמצינו להם בנשואי נשים נכריות בס' עזרא, ובחלול שבת, ובכמה דברים, ועתה כגלות בכל התחילו לעשות תקנות וגדרים, לקדש עצמן במותר להם" שלא ליגע באיסור תורה וכבר הוציאוה מן התורה כמו שדרשו רז"ל [ויקרא י"ח ל'] ו ש מ ר ת ס א ת מ ש מ ר ת י, עשו משמרת למשמרת, וכאבות דר"נ פ"ק פירושו עשה סייג לדברך כדרך שהקב"ה עשה סייג לדבריו, ויראה לי בביאור זה שהוא הזהיר להיות כל אדם שומר פתחי פיו לתת להם כל יכבד השומעים בהם וכ"ש כשמדבר בדברי תורה שלא ידבר בהם אלא בזמן הראוי, בשעור הראוי, ובמקום הראוי לו, ובדברים הראויים לו, אם מצדו אם מצד השומעים, ובמשלי הערב אמרו על חכם א' שהיה מאריך בדבריו יותר מדאי ושאלו לו, מדוע אתה עובר הגבול להאריך כל כך? ואמר להם, "כדי שיבינו הפתאים", אמרו לו, "בעוד שיבינו הפתאים, המשכילים יקוצו" ואמרו כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו, עניינו כמו שהקב"ה נתן התורה והמצוות והחקים כפי מה שראוי לאדם לסבול לפי המונח בטבע, עליו אין להוסיף, וממנו אין לגרוע, כן יהיו

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

יהיה אריכת אפים ולא למחר הדין	שעיקר קיום מעשה בראשית היא ע"י
כשיש דין למטה אין דין למעלה, כתב	שיתוף מדת הרחמים וזהו גורם הדין
מוה"ר יעקב אלגזי שהדינין שנתנו	בעשותו דין למטה: פ)
לב"ד של מטה הוא מצד הרחמים להקל	והעמידו תלמידים הרבה: כי פני
העונש, וכל דיון שדן דין אמת לאמיתו	משה כפני חמה והוא היה יחיד
נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית	מומחה שלא צריך עוד דיינים עמו, כי

על התורה, ועל העבודה, ועל גמילות חסדים: ג אנטיגנוס

דברי האדם במדה במשקל ובמשורה, וכ"ש בדברי תורה ואע"פ שהדברים נאים מצד עצמן, יש אומרים שפשוטה של סוגיא מוכחת שאף זו פירושה כענין מ"ש בתחילה אלא שמוסיף בה שאין בכל דרכיו ומדותיו של אדם יעשה בהם סייג עד שלא יביאוהו הנהגותיו למדות פחותות כמו שביארנו „בחיבור התשובה" במאמר דוד [תהלים י"ז ד'] לפעלות אדם בדבר שפתיך אני שמרתי ארחות פריץ, והוא אומר שם „איוב עשה סייג לדבריו" שנא' וסר מרע מלמד שהרחיק מדבר המביא לידי עבירה „מן הכיעור ומן הדומה לכיעור", ושאר מה שהביאו שם כוללם כדעת הראשון והוא שאמר, אדם הראשו עשה סייג לדבריו, שהקב"ה אל לא תאכל ממנו, והוא אמר ואל תגעו בו, עשתה התורה סייג לדבריה שנא' [ויקרא י"ח י"ט] ואל אשה כנדת מומאתה לא תקרב, ו

אמונת שמואל

משה רבינו היה לו הארה מצד עצמו, ופני יהושע כפני לבנה שעריכה גם לאור הכוכבים, שיהושע לא היה לו אלא מה שהאציל עליו משה רבו, ולכן צריכים להרבות בדיינים ותלמידים שיש לחוש למעות, ובמשך הדורות שהלכבות מתמעטין ואנן כאצבע בקירא לסברא, וכאצבע בבירא לשכחה, [עירובין נ"ג ע"א] ולא קם בישראל כמשה, ויש תקוה שבין כולם תמצא כל התורה מה שהיה למשרבע"ה לברו (פ).

על התורה: ארז"ל בפ"ב דהגינה הארץ על מה עומדת על העמודים — והעמודים על המים, כו', וסערה תלויה בזרועו של הקדוש ברוך הוא, ואמר חז"ל [בראשית רבה פי"ט ח'] עיסר השכינה בתחתונים היתה, ונרמו הרורות

בעונותיהם שעלתה לרקיע השביעי, וכנגדו ז' צדיקים עד שכא משה רבינו ע"ה והורידה לארץ ע"י מתן תורה, ונתקיים העולם התולה ארץ על בלימה ועל זרועו של הקב"ה. הרי שהעולם עומד על התורה: (פ)

ועל העבודה: של קרבנות, שמסום המקדש הוא המסום דנשפי ארעא ורקיע הדרי בחבורן ע"י עשן המערכה העולה למעלה, וכנגדו יורד כטל חרמון על הררי ציון, הרי על העבודה: והתפילה עכשיו במסום קרבן כמו שאחז"ל, „ולעברו בכל לבבכם" איזהו עבודה שבלב, הוי אומר זו תפילה:

ועל גמילות חסדים: וע"י גמ"ח שכינה שרוי' בעוה"ז, ואר"ל כל הנותן פרוטה לעני זוכה ומקבל פני שכינה, כי

איש סוכו קבל משמעון הצדיק, הוא היה אומר: אל תהיו

יכול יחבקנה וינשקנה או ידבר עמה דברים בטלים, ת"ל לא תקרב כו', יכול (תרחץ פניה) ותכחול עיניה ותתקשט עצמה ת"ל והדוה בנדתה כלו' בנדתה תהא. משה עשה סייג לדבריו שאמ"ל הקב"ה [שמות י"ט י'] וקדש תם היום ומחר, והוא הוסיף יום אחד מדעתו, ואמר לשלשתי ימים, כתובים עשו סייג לדבריהם, [משלי ה' ח'] הרחק מעליה דרך, כלומר דרך אפי' דרך העברה. חכמים עשו סייג לדבריהם, שהרי ק"ש עד עמוד השחר והם אמרו עד חצות. ומ"מ יש שם שתי שמוכחין בפירוש אף כמ"ש, והם הראשונה מה שאמר, הקב"ה עשה סייג לדבריו [דברים כ"ט כ"ג] ואמרו [כל הגוים] על מה עשה ה' ככה כו' על אשר עזבו כו', גלוי וידוע לפני הקב"ה שעתידים הדורות לומר כן לפיכך אמ"ל הקב"ה כתוב והנח לדורות, כלומר הוא רצה לכתוב כן ביעודי התורה עד שבא משה ואמרה במשנה תורה, הא למדת שהוציא הקב"ה שכל בריותיו בשלום כלו' שלא יעד להם היותם לעג וקלס בין האומות, אלא במשנה תורה שאמרה משה מלמד שהקב"ה רצה להניח מקום שלא לומר תכלית כל מה שאפשר, וכן אמרו נביאים עשו סייג לדבריהם שנא' [ישעיה מ"ב י"ג] [ה'] כגבור [יצא, כאיש מלחמות] יעיר קנאה, וודאי יתר מגבור הוא מעיר אלא שנותן שיעור לדבריו ולו' שראוי ליתן שיעור בכל דבר אפי' בתוכחת שגם ה' נתנה בתוכחת ישראל, ואפי' בדבר שבח שהרי הנביא נתנו בשבח הכורא. נמצא ששני הפירושים אפשר לכללם במשנה זו, אם בדבור בדברי תורה ליתן שיעור ולשמור בהם מקום הראוי, אם בגדרים או סייגים לעבירות, או אפי' למדות, והכל אמת למכנינים:

(ג) **שמעון** הצדיק היה משירי כנסת הגדולה, ר"ל מאחרוניהם, שהרי הוא היה בתחילת בנין בית שני, והוא היה כ"ג אחר עזרא, הוא היה אומר כו' כלומר היה רגיל לומר כן, על דרך שאמרו מרגלא בפומיה, וכן בכולם.

אמונת שמואל

מלוה ה' חונן רל. ואמרו ז"ל כביכול	להקב"ה שייכות לזה העולם. הרי זה
עבד לזה לאיש מלוה: (פ)	עמידה וקיום העולם:
והרגיל בצדקה הקב"ה ממציא לו מעות	ועל גמילות חסדים: ומענין גמ"ח היא
לעשות צדקה. וע"י הצדקה יש	להשניח לעניים ולבחור בין טוב

כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, אלא הו

והיה מזהיר דרך כלל על ג' דברים אלו שהוא מזכיר שהעולם עומד עליהם, על התורה ועל העבודה ועל גמילת חסדים. והנה למטה תני רשב"ג אומר על ג' דברים העולם קיים על הדין ועל האמת ועל השלום, וצריך לעיין היאך נחלק רשב"ג עם שמעון הצדיק, שהיה מאנשי כנה"ג, וראוי לפרש שאין כאן מחלוקת, ושנוי הלשון יורה כן שכוזא אמרו לשון „עומד" ושם אמרו לשון „קיים" והענין שבכאן דברו, על כוונת מציאות האדם שהוא להיות בו שלימות, ואע"פ שאין ההיתר מוחלט לבקש תכלית למציאות זולתי רצון השי"ת, מ"מ כל שיגיע תכלית המענה לומר כן רצה השם עם דעתנו שהפעולות המכוונות כשפועלים שלם יש להם תכלית טוב, יתכן לומר שבתכלית מציאות האדם הוא להשלים עצמו, השלימות שאפשר לו, ויתכן בדרך הרחבה לומר על כל המציאות התחתון שכולו נברא בשביל האדם שהוא שלם שבאמצעות שבו והוא לעבודתו ית' כמאמר הכתוב [ישעי' מ"ג ז'] כל הנקרא בשמי ול כבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו.

וזהו לדעתי ביאור מה שאמרו (בכ"ר פ"א) מלמד שהיה הקב"ה מביט בתורה ובזאת את העולם, כלומר הבטתי לדעות התורה שהם שלימות האדם הביאני לברוא את העולם אשר בו מבחר זאת הבריא. כענין שאמרו במקום אחר (בתרא ע"ה) כך נסתכלתי ובראתי את האדם נקבים נקבים, ונאמר זה בפרט על מלך צור, לתכלית גאותו, כלומר שידעתי דרך גאותו זאת הבריה הביאני לבראו בדרך שיהיה נבזה בעיניו ונמאס, עד שיאמר בעצמו [ש"ב ו' כ"ב] ונקלותי עוד מזאת והייתי שפל בעיני [ויקרא כ"ו מ"א] או אז יכנע לבבו הערל, [ישעי' נ"ה ז'] וישוב אל ה' וירחמהו, אל זאת הכונה נקראת התורה לדעתי „ראשית דרכו וקדם מפעליו", כי התכלית יקרא בחכמה הטבעית התחלה, על צד אחד, והוא מצד שהוא המניע להתחלות, והוא אומרו [ירמיה ל"ג כ"ה] אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמיים ולא שמים, ולא שיהיו שמים וארץ נבראים בגלל האדם חלילה, שאין השלם נברא בגלל הפחות, אבל שאם גם כן מכוונים לעצמם, ותכליתם גם כן לעבוד את השם ולשכחו, כאמרם [תהלים י"ט ב'] ה שמים מספרים כבוד אל, ואף

בעבדים המשמשין את הרב שלא על מנת לקבל פרס, ויהי

כשתרצה לסלק בקשת התכלית לגמרי ולהגיע הכל למאמר כן רצה השם תוכל לפ' שרמו הנה על כלל העם הנבחר לבד שעמידה וסבת קיומו הוא, זכות התורה היא שעמדה לאבותינו ולנו שבכל יום ויום כו', והוא אומרם (סנהדרין צ"ד ע"ב) [ישעיה י' כ"ז] "ו ח ו ב ל ע ו ל מ פ נ י ש מ ן", חובל עילו של סנחרב מפני שומנו של חזקיהו וסיעתו, וכן [ש"א ב' ח'] 'כ י ל ה' מ צ ו ק י א ר ץ ו י ש ת ע ל י ה מ ת ב ל, אלו העומקים בתורה, וישת עליהם ת ב ל, שבזכותם העולם עומד. והשלימות אמנם הוא בג' דברים שלימות המדות, והוא הרמוז הנה בגמילות חסדים. ואע"פ שהיא ראשונה בזמן, הזכירה באחרונה, להיות האחרון קודמות במעלה, והשני ידיעת הפינות העיוניות במציאות השם ואחדותו והעדר כל גשמות וכל תוספת וכל רבוי ממנו, והוא הנרמז במילת תורה כלומר דבר שיש עליו מצד השכל, והשלישית ידיעת הפינות המקובלות באמונת חי העולם והנמשכים אחריה באמונת גמול עונש והשגחה ושינוי הטבעים שהם נמשכות אחר אמונת חידוש העולם, והוא הנרמז בעבודה כי הקרבנות והודוין ומיני התפלות והחרטה על המעשים הרעים והתשובה מהב, הם תולדות זאת האמונה, והוא לדעתי מה שאמרו ז"ל (תענית ל"א ע"ב) אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ. ואמר שמים וארץ דרך הרחבה על שזולתם לא היה מציאות האדם עומד, והוא הענין שהיו קורים פרשה אחת בכל יום ממעשה בראשית כמו שהקדמנו במס' תענית, וזהו לשון "עמידה" אם שהם סיבת מציאותו,

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

לרע, ולחקרים הצנוע וירא שמים על האחרים שאינם כמותו, כמו שאמר [ירמי' י"ח כ"ג] "ויהי' סוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם", ורחז"ל בנמרא [ב"ב ט' ע"ב] בשעה שכופין את יצרן ומבקשין לעשות צדקה לפניך הכשילן בכני אדם שאינם מהוגנין כדי שלא יקבלו עליהן שכר וע"ז אמר שלמה כחכמתו [משלי י"ד ל"ד] צדקה תרומם נוי וחסד לאומים חטאת וסמיך ליה רצון מלך לעבר משכיל. רצון העב"ה אינו אלא לישראל המשכילים לעשות דברים שהם רצון לפניו:

על מנת לקבל פרס: מבואר בספרן של צדיקים דתכלית האדם ועבודתו לבוראו בזה העולם לסקל

מורא שמים עליכם: ד יוסי בן יועזר איש צרדה, ויוסי בן

או סיבת עמידתו עד שבזולתם יבוטל לגמרי. אבל מה שאמרו על ג' דברים העולם קיים, לא דברו רק על דברים הנהגיים, ורוצה בלשון קיים מדיני שהעולם מתקיים בהם כסדר הראוי, וזולתם תמלא הארץ חמס, ויחריבו זה את זה, ואו' תחילה „על הדין“ שבזולתו יגאלו זה את זה. „ועל האמת“ ורוצה בו [באם] יטו המשפט כל שכן שיתנו מקום למזיקים להזיק ולהרוס כל מצב, וכן שאם לא ימצא אמת בין האנשים יתקוטטו ויחריבו זה את זה, וכבר ידעת מאמר החכם „הכזבן כמת כי מעלת החי בדבור, ואם ביטל הדבור בטלו חייו“. „ועל השלום“, רוצה בו שצריך לבני אדם שהדיינין ישלימו ביניהם בפשרה, כדי שיסתלקו זה מזה בשלום. ויפטר אחד מחבירו באהבה כך נראה לי בפירוש שתי המשניות להשלים ביניהם. „וגדולי המחברים“ ראיתי שפירשו על האמת מעלות שכליות ובשלום מעלות המדות, וא"כ כונת שתיהן אחת, ולא יראה כן:

(ג) **אנמיגנוס** כו' אל תהיו כו' כלומר שלא תהיה עיקר עבודתכם בעשיית המצות לתקוות הגמול, כנער שאינו מכיר מעלת החכמה, ואינו רוצה

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

המסילה דרך העולה לעץ החיים. ועל ידי התורה והמצוה הוא מכיר כל המכשולות אשר בדרך ההוא. וכאשר ישוב את פקדונו בלי כתמים ופגמים „והרוח תשוב אל האלקים“ אל מקומה ושורשה בצרור החיים תחת כסא הכבוד, תלך בדרך ישרה בלי כל מכשול ותגיע אל התענוג והעדן לחזות בנועם ה' בארץ החיים. ומובן מאילו שאין שייך בזה תנאי דקבלת פרס, כי סוף הכבוד לבוא והכל תלוי בו בעצמו, וכפועל ידיו ישלם לו" אם יישר המסלה ילך לבטח דרכו, ויגיע למחוז חפצו לחסות בצל כנפי השכינה: (פ)

עוד יש לומר ע"מ לקבל פרס: באמת כל שכר האדם היא רק בתורת חסד, כמאמר הכתוב לך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו. וארו"ל מי הקדמני ואשלם לו, כלום אמרתי לו למו"ל בנו לפני שנתתי לו בן, כלום אמרתי לקבוע מזוזה ולעשות מעקה לננו לפני שנתתי לו בית. — הרי שהקדים הקב"ה את שכרו, ומה שובא אח"כ על שכרו הוא מתורת חסד:

ויהי מורא שמים עליכם: אפילו מלאכי השרת מפחדים מהרר גאון ה', ומזיעתן של חיות הקודש נמשך נהר דינור. ויראת העונש הנמוכה שבכלם

יוחנן איש ירושלים קבלו מהם. יוסי בן יועזר איש צרדה

ללמוד עד שישחידוהו בפירות או במעות, או להשיג בה כבוד ותועלת, שכל זה הוא שלא לשמה, ועל זה אמרו אל תעשם עמרה להתגדל בהם כו', אבל שילמד למעלת החכמה והתורה. וכן הוזכר בעבודת הבורא בקיום המצות שתהיה למעלת המצוה ולאהבה המצוה בהם מאהבה גמורה כאדם שמשתדל תמיד להפיק רצון מי שחושק בו מאד, והשכר אמנם יבא מאליו, והוא שאמרו (ע"ז י"ט ע"א) ב מ צ ו ת י ו ח פ ין מ א ד ולא בשכר מצותיו, ואמרו בספרי (פ' עקב והובא בגדרים דס"ב) שמא תאמר הריני לומד תורה בשביל שאקרא רבי, שאהיה עשיר, שאקבל שכר לעולם הבא, ת"ל [דברים י"א, י"ג] „ ל א ה ב ה א ת ה ' א ל ה י כ ם " כל שאתם עושים, לא תעשו אלא מאהבה, והכלל בה שלא יפרוק עול המצות מעליו אפי' שיגיע לו עונש מזה, כמאמר הכתוב בכל נפשך אפי' הוא נוטל נפשך (ברכות ס"ג ע"ב) וה"ה שנכלל באזהרה שלא יהיה כונתו בעזיבת העבירות ליראת העונש, וא"כ אמרו ויהי מורא שמים עליכם פי' שלא תקלקל „אהבה את השורה" לעשות עצמו אצל השם כבן בית, אלא יעמוד לפניו ביראה ברמת ובזיע כמכיר שפלותו, ומילת „פרס" באה הנה בענין שכר והוזכר בכרייתא דאבות של ר"נ שהיו לזה החכם שני תלמידים האחד שמו צדוק והשני שמו בייתוס, והבינו מדבריו שלא יהיה לאדם גמול במעשיו, ולשונם בזה מה ראו רבותינו לומר כך אפשר לפועל שיעשה כל היום ולא ימול שכרו ערבית, לו היה עולם הבא ותחית המתים לא היו אומרים כך, עמדו ופרשו, כלומר באו מזה לכפירת גמול ועונש ופרשו מן התורה, ונפרצו מהם שתי משפחות „צדוקים ובייתוסים", ומצד ערמתם לדעתם שאלו יחלקו על התורה לא יהא שום אדם שומע להם, הודו בתורה שבכתב וחלקו על הקבלה, ועדיין מהם בעולם נקראים „קראים", כלומר מאמיני המקראות לבד, והחכם ז"ל ישרים מאמריו [הושע י"ד י'] ו צ ד י ק י ם

א מ ו נ ת ש מ ו א ל

טובה בראשיתה שמביאה ליראה עילאה	וראיתם אותו — וזכרתם. כי התכלת
— יראת הרוממות הלמודה באופנים	דומה לים — וים לרקיע — ורקיע לכסא
וחיות הקודש הנושאים את הכסא. וזה	הכבוד, וזהו שקורא התנא מורא שמים
שאתו"ל תכלת שבציצית שכתב בה	יראה עילאה המגיעה לכסא הכבוד: (פ)

אומר: יהי ביתך בית ועד לחכמים, והוי מתאבק בעפר

י ל כ ו ב מ ו פ ו ש ע י מ י כ ש ל ו ב מ , שהוא עליו השלום לא כיוון להפקיע אמונת גמול ועונש אלא שהעובדים מכל מקום לא יעבדו לתקות גמול ועונש, דזו אינה עבודה לשמה לגמרי, אלא שעבוד מאהבה, והשכר יבא מאליו, וכן שיעזוב העבירות מאהבה, והעונש מסתלקת מאליו, ותבא מילת ע"מ כמו על דעת, כל' שלא יהא דעתו בשעת העבודה על השאר ולא על מנת ממש שיראה כאלו הדבר מותנה לגמרי שלא יהא לו שכר, ויש גורסין מתוך חששא זאת שלא ע"מ לקבל פרס כל' שלא תחזיקו הדבר אצלכם כמותנה שתמלו שכר, אלא שתעבדו סתם בלא תנאי ואין צורך בכך:

ויראה לי לפרש אפי' בגי' הראשו' בעל מנת ממש, והיתה כוונ' החכם שלא יתבלבל האדם בענין, "צדיק ורע לו רשע וטוב לו" ומתוך כך הזהיר שלא ירהר במדות השם, במה שיארענו מן הסיבות והפסידות והנזיקין עם הפלגת עבודתו וחסידתו ואפילו כשיעבוד יחשוב בעצמו זה וכמתנה כפי' להיות עבודתו בחינם, וזהו אצלי לשון פרס מלת פרס תנוח בתלמוד על ארוחה תמידית, כאומ' ז"ל במסכת עירובין (ע"ג ע"א) מי שיש לו חמש נשים מקבלות פרס, וה' עבדים מקבלים פרס, וכן האחים שמקבלים פרס מאביהם, כלומר שנוטלין ארוחתם תמיד מבית אביהם ואוכלין לעצמן, ונקראת פרס, על שם מחציתה בבקר ומחציתה בערב, ויכוון לומר שלא יעבדו לכונה שיקדים הגמול לשעתו, עד שתהיה תקותם לשכר הכופה לעבודה [איוב ז' ב'] כ ע ב ד י ש א פ צ ל ו כ ש כ י ר י ק ו ה פ ע ל ו , אבל שידעו שהשכר ברוב הזמנים אינו לשעתו, אבל יאחרו קצת סיבות לפעמים או ימנעו לגמרי מן העולם הזה, כמאמר הכתוב [קהלת ח' יד] י ש צ ד י ק י מ א ש ר מ ג י ע ל ה מ כ מ ע ש ה ה ר ש ע י מ , והוא מצד קצת עבירות שבידם, שרצון השי"ת להענישו מהם בעוה"ז, כדי שיוכה לעולם שכולו טוב, בלא שום סרך עונש כמו שביארנו בדרכים הדתיים, "בחבור התשובה" ועל זה אמר ויהי מורא שמים עליכם שאפי' בשעת העבודה תהיו נרתעים שמא יש עבירות בידכם תתענשו עליהם ולא תפקפקו עם כל זאת לומר "למה זה אנכי" "מה העבודה הזאת שכבר נאמר בדרכי ית' [דברים י' יז] "אשר [כו' ו] לא יקח שוחד" ופירשו בו "שוחד מצות",

רגליהם, והוי שותה בצמא את דבריהם: ה יוסי בן יוחנן

כלומר שאם עשה עבירה אחת ובא אח"כ לעשות מצוה כנגדה, לא תחשוב שאותה מצוה תעביר העונש של אותה עבירה, אבל עונש והעבירה שמור לבעליו, וגמול המצוה במקומו עומד (א"ה עיין לקמן ספ"ד) וזוהי הצד הגמול והעונש ופרטי פעולותיהם נעלמים מבני אדם, אבל שידע שמדרכי ה' לצדיק להענישו בעולם הזה על מה שבידו מן העבירות כדי שינחיל העולם הבא נחלה נצחיית תמידית, וכן הרשע יגמלוהו בעולם הזה על קצת זכויות שבידו כדי שתתמלא סאתו לעולם הבא, כמאמר [דברים ז' י'] וְשָׁלַם לְשֵׁנָא יוֹאֵל פְּנִיּוֹ, [תהלים צ"ב ח'] לֹא שָׁמַדְם עַד יָעַד, והצדיק אם הוא צדיק גמור, כלומר שלא תהא בידו שום עבירה יגמל לעבודתו בזה ובבא, ואם יש עבירות בידו יענש בעוה"ז מצד עבירות שבידו, ושכר עבודתו צפון לעוה"ב, ולפעמים יגמול קצתו בעולם הזה, כאמרם ז"ל (ברפ"ק דפאה) אוכל פירותי בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב, ובאלו הדרכים להבין כל היצור כי כל הבא לידו יבא ביושר ובמשפט, [דבר' ל"ב ד'] אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עוֹל, אלא מפני שמשפטיו ית' נעלמים ממנו:

(ד) יוסי בן יועזר איש צרידה וכו' יהי ביתך בית ועד לחכמים כו' זה שאמר איש צרידה ר"ל גדול העיר ומנהיגה, כדרך שאמרו קרי שמואל עליה דרבי יהודה כגון דין בר נש וכמו שדרשו (ברכות ל"א ע"ב) זרע אנשים גבר [א] בגוברין, וקבלו מהם פי' מאנשינגוס ובית דינו, יהי ביתך בית ועד לחכמים, פי' בית מועד שיתקבצו שם החכמים, כלו' שיהא ביתך מזומן להם לקבוציהם או להיות להם לאכסניא, הכל לפי מה שהוא האדם, ויעלה בידך מוסף על שכר כבודם שתלמוד מהם ומהנהגותיהם דברי תורה ומדות, והזהירו שאם רוב רגילותו בהם, לא יקל בעצמו שלא לטרוח בתשמישם, וכן כשיבא לשמשם לא יראה עצמו כמי שהתשמיש אצלו מורח, וכן שלא ישמשם אלא בתשמישים נכבדים אלא כל עוד שיהא רגיל עמהם ירבה בכבודם ויראה עצמו כמשתמש דרך חפץ והשתוקקות, והוא המשל בהתאבקות וכן שישמשם בכל תשמיש אפי' שאינו רגיל לאיש כערכו, והוא המשל בעפר רגליהם, וכמו שנאמר [מלכים ב', ג' י"א] פֹּה אֵלִישָׁע בֶּן שַׁפְטָא שֶׁרִיצָק מִים עַל יְדֵי אֵלִיהוּ, ודרשו בו (ברכות ה' ע"ב) אשר למד לא נאמר אלא אשר יצק מלמד

איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים

שגדולה שמושה יותר מלמודה, שכל מה שמשמש אדם לעצמו לפני ת"ח עילוי הוא, או רצה בו שאפילו אם אינו כדאי ללמוד מהם דברי תורה, לא ימנע מזה בכך שמ"מ יהנה מתוך דבריהם במוסר ובמדות, והוא הדמיון בעפר רגליהם, וכן הזהירו שכשהוא שומע דבריהם ולומד מהם לא יהא הדבר אצלו עם רוב רגילותו כמי שהוא קץ בענין, אלא כל עוד שיהא אדם לומד מהם יהא למד בכוסף ובהשתוקקות, והוא שאמר והוי שותה בצמא את דבריהם ר"ל כאדם צמא, והוא אמרם (בספרי ורש"י ז"ל סדר ואתחנן ס' עקב וס' כי תבא) היום הזה אני מצוך בכל יום ויום תהא חביבה בעיניך כאלו היום ניתנה, והוא ענין דמיון התורה למל שהוא יורד בכל יום ואין אדם קץ בו, והוא אמרם ז"ל (תענית ד"ז) כתיב „יערוף כמטר" וכתוב „תזל כמל", כאן בתלמיד הגון, כאן בתלמיד שאינו הגון, כמו שביארנו בילדותינו „בחיבור התשובה" ובמקומה במס' תענית (ה' ע"א):

(ה) 'יוסי' בן יוהנן איש ירו' אומ' יהי ביתך פתוח לרוחה כלו' שיהא מצוי ליכנס בו עובדי דרכים תמיד להאכילם ולהשקותם ולהשיבם, ואמר לרוחה דרך הפלגה כלומר ליכנס שם הרבה בלא שיעור, וכן פירשה בברייתא (אדר"ן פ"ז) דרך הפלגה שיהא פתוח לארבע רוחות, וכבר ידעת מה שנא' ביחזקאל על המזבח [מ"א כ"ב] זה השולחן אשר לפני ה', ודרשו בסוף חגיגה (כ"ז ע"א) פתח במזבח וסיים בשולחן, לומר לך בשעה שבהמ"ק קיים מזבח מכפר, בשעה שאין בהמ"ק קיים שולחן מכפר, ואמר ויהיו עניים בני ביתך כלו' שתרגיל העניים בביתך, ולא סוף דבר להאכילם ולהשקותם שזו לא הוצרכה, אלא אף כשתצטרך לעשות מלאכות, שכור מהם, ונוח לך שתהנה אותם להיות להם שכר טוב בעמלם, משתקנה עבדים כנענים להיות מלאכתך ע"י, והוא שאמרו במקום אחר (כ"מ ס' ע"ב) אל תרבה עבדים ושפחות לשמשך, אלא תן עניים במקוםם וישמשוך, ובבריית' (שם) [אדר"ן פ"ז] פ' בה שהוא מוסב על הכנסת אורחים, כלומר שתתמיד בזה כל כך עד שרוב שיחת העניים תהא מענייני ביתך עד שידמה כאלו הם בני ביתך, ואמרו שם כשנפגעים זה את זה אומרים זה לזה מהיכן אתה בא מביתו של פ' ואתה להיכן הולך לביתו של פ' ג"כ, וכן אפ"ל שתסביר פנים להם עד שיעמדו בלא בושה כאלו הם בני בית, והוא שאמרו על איוב כשבא עליו הפורענות אמר לפני הקב"ה רבש"ע לא האכלתי

בני ביתך, ואל תרבה שיחה עם האשה, באשתו אמרו, קל

העניים [איוב ל"א י"ז] ואוכל פת י ל ב ד י כו', לא הלבשתו ערומים [שם ל"א כ'] ומגז כבשי יתחמם, אמר לו הקב"ה ואעפ"כ לא הגעת לאברהם אוהבי, אתה יושב בביתך והעניים באים אצלך את שדרכו לאכול פת חטים, אתה מאכיל פת שעורים, את שדרכו לאכול בשר, אתה מאכיל ירק, את שדרכו לשתות יין, אתה משקהו מים, אברהם יוצא מפתח ביתו ומחזיר אחריהם וכשמוצאן מכניסן לביתו, ומעמידם כבני בית את שדרכו לאכול פת שעורים, מאכילו של חטים, את שדרכו בירק, מאכיל בשר, את שדרכו ביון ושכר, משקהו יין, וכן פי' שם עניים מלשון ענוה כלומר שיהיו בני ביתך נכנעים להם ומאספים אותם בפיוס דברים:

וזהו שאמרו שם למד בני ביתך ענוה בזמן שאדם ענותן ובני ביתו ענותנים בא אדם עני ועמד על פתחו ואומר יש כאן פלוני אביכם אף הם משיבים יש ויש, תנה את ידך הכנס בשלום, וכשהוא נכנס שולחן ערוך לפניו אכל ושתה אולי יביאהו אצל אביהם עד שנפטר באהבה ממנו, כשהם קפדנים בא העני ואמר יש אביכם בכאן אומרים לו מה לך, ולא בא, אינו כאן, גוערים בו ומציאין אותו בנזיפה, והולך בפחי נפש, וכן פי' שם דרך כלל להיותם ענוים בכל דבר ונוחים לבריות, שכל מקום שהקפדה והקטטה מצויה שם, קללה מצויה שם, ולבו של אדם נוקפו על בני ביתו בכל מקום שהוא. והוא שאמרו למד בני ביתך להיות ענוה מצויה בהם, בזמן שאדם ענותן ובני ביתו ענותנים הלך לו למדינת הים לכו בטוח עליהם, אומר מודה אני לפניך ה' אלהי שאשתי אינה עושה מריבה עם אחרים, ב"ב אינם עושים מריבה אצל אחרים, לכו אינו מתפחד ודעתו מיושבת במקומו, ובזמן שאדם אינו ענותן ובני ביתו קפדנים הלך למד"ה לכו נוקפו ואומר יה"ר מלפניך כו' שלא תהא אשתי עושה מריבה אצל אחרים לכו מתפחד ואין דעתו מיושבת במקומו:

ואמר ואל תרבה שיחה עם האשה, והשיחה היא מונחת אצלי על דבור שאין בו צורך ועיקר, כמו שאומרים תמיד שיח' בטלה, וכן אמרו (ע"ז י"ט ע"ב) בת"ח ששיחתם צריכים תלמוד, כלומר שאפי' הדבור ההמוני היוצא מפייהם שיראה שאין בו עיקר, יש בו כדי ללמוד ממנו איזה ענין או מדה או מוסר, והוא אצלי מה שהיה דוד מיחס על עצמו תמיד זאת

וחומר באשת חברו. מכאן אמרו חכמים: כל המרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו, ובוטל מדברי תורה, וסופו יורש גיהנם: ו' יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם,

המילה אפי' בד"ת אמר [תהלים קי"ט כ"ג] עבדך ישיח בך קיך [תהלים קי"ט צ"ז] כל היום היא שיחתי, ורבים כאלה שלרוב ענותנותו היה משפיל עצמו עד שהיה קורא הגייתו בתורה שיחה, כאלו הוא חסר הידיעה בעיניו, ולא יהיה בהם דבורו עיקר, ולזאת הכונה הזכיר הנה לשון שיחה, להודיע שלא הזהירו לדבר עמה כפי הצורך אם מעט ואם הרבה, במה שיש מקום לדבר עם האשה בענין צורכי הבית, בכלליו ובפרטיו וענייני הוצאותיו ושאר הדברי' הכל לפי מה שהוא ולפי מה שהיה, שכל שדבורו עמה בדברים הצריכים, אין הדבר גורם רעה, כי המחשבה מרודה בצורך העצה, ע"ד אומרים ז"ל (ב"מ, צ"א ע"א) בעבדתיה מריד, אבל הזהיר על הדבור שאין בו צורך בדברי שלום ודברי הבאי כמפור המאורעות וכיוצא באלו ואמר שאם יקרהו לדבר בדרך מקרה לא ירבה בכך, ואפי' באשתו אמרו כן, שלא לגרום רעה לעצמו להמריד מחשבתו בשעה הראויה למלאכתו או לתורתו, לפי מה שהוא האדם, וכ"ש באחרת אפי' בפנויה, ואין צ"ל באשת איש, ויעד בזה, גורמת רעה לעצמו ובוטל מד"ת ונחלי גיהנם כל' כל א' כראוי לה שגורמת רעה לעצמו בפחיתות המידות, ובטול מלאכתו או תורתו, ואבוד עסקיו הוא בכלל, ונחלת גיהנם הוא באשת חברו, או שמא אפי' בראשונות עבירה גוררת עבירה, והתמדתו בהבליו תביאהו להמשך בעניינים אלו עד שיבא מהם לזאת התכלית והוא ענין אומרו וסופו, כל' שימשך בכך עד שסופו שיבא לידי כך, ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה, ואין צריך בכך, ובברייתא אמרו אדם בא מכית המדרש ולא נהגו בו כבוד, או שערער עם אחד מחבריו, אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתי עם חברי או כך וכך ערער חברי עלי, מפני שבזוה את עצמו ואת אשתו ואת חבריו:

(ו) 'יהושע' פ' פרחיה כו' עשה לך רב כו' אמר שתועלת הלמוד הוא בלומד מזולתו כי הידיעה המקבלת עם בחינת הלמוד ופלפול בהם הוא השלמות, ובתלמוד המערב (בפסחים פרק אלו עוברין) אמרו כל תורה שאין לה אב אינה תורה, ובמדרש אמרו אינו דומה לומד תורה מפי עצמו, ללומדה מפי אחרים, הלומד מפי אחרים תלמודו עומד, כל' שלימודו הוא בדרך

יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב, וקנה לך חבר, והוי

קיום והעמדה, לא כאדם שלבו נוקפו ואינו משתכח. הסתום מתגלה, מסולק מן הספק, הלומד מפי עצמו אין תלמו' עומד ר"ל שאפי' הוא אינו בוסח בו ולבו נוקפו ושוכח, וספקות רבות עליו ואחר שהקבלה כשהיה על השלימות צריכה שתי דברים, האחת שילמוד הענין מפי הרב, והשניה כשיסור מלפני הרב, שישב בינו לבין עצמו ויסדר ענינם על אופניהם, וזו השניה צריכה לחבר שמה שישכח האחד יהיה חבירו מזכירו, ואז יצא כנוגה שכלם, וחפץ ה' בידם יצלח. ומה שאמר לשון „עשיה" על „הרב", „וקנין" על „החבר", יראה שתכלית העמל על הדבר הוא עשיתו, והנקל שבה הוא קניתו מן הנמצאים והעשיה, אמנם תאמר על מי שאינו מוצא הדבר כנאות לו ויצטרך לעשות ע"י עצמו או ע"י זולתו, והקנין יאמר על מי שימצא הדבר הנמצא לזמן ואינו צריך להתעמל בהשתדלות עשיתו, ולכן מה שהוא מתעמל בעשיתו אם ע"י עצמו אם ע"י זולתו הוא חביב לאדם ויקר מאשר יזדמן לו בלא עמל, וכונתו בזה שאם לא ימצא פה רב הגון ושלם יתעמל בזה וישתדל בדבר עד שיוכל ללמוד מרב הגון, והפליג בדבר עד שלא ימצא, ישתדל עם התלמיד או עם הותיק לטרוח להשלים עצמו עד שיוכל הוא אח"כ ללמוד ממנו, ואם יצטרך בכך לעזרו ולסמוך ידיו יעשה, כדי שיקבל חכמה מן השלם והוא ענין העשיה, והוא שרמזו באמרם (חגיגה ט"ו ע"ב) אם הרב דומה למלאך ה' צבאות תורה יבקשו [מפיהו] ואם לאו כו'. אבל החבר אינו צריך להתעמל בו כל כך, אבל יקח מאשר ימצא, כי אין הכונה בו אלא להסמך אחד בחברו בהזכרת הענינים, ואפשר לפ' המילות ר"ל העשיה והקנין בהפך ר"ל להיות העשיה בנקל שאין הכונה הגמור אלא הנחת שם כמו שביארנו במס' יו"ט (כ"ה ע"ב) אפי' כתורמוס הזה לא עשאוני בני, שהתורמוס הזה שולקין אותו ז' פעמים ומתמתק, והם שלוקים אותם ז"פ ואינם חוזרים, כלומר לא הניחו ליחם להם אף פועל התורמוס, וכן בדרש (א"ה הכי איתא בפרק חלק ק"א ע"א) כל שאדם קורא דבר בלא עתו, מקרא צווח לפני הקב"ה ואומר, עשאוני בניך כמין זמר, והקנין בא ע"י מורח והוצאה ויהיה באור השמועה לענין הנהגות מדיניות והוא שישים אדם עליו אחד מן החכמים לאב ולראש להיות נשמע אליו ולעצתו בכל עניניו, ויהיה ענין העשיה מונח על שומו עליו לראש, ומצד שזה דבר נמצא לשעתו שכל אדם חפץ בכבוד

דן את כל האדם לכף זכות: ז נתאי הארבלי אומר: תרחק

ומקבל בנקל להיותו לאב הנכבדים ובני המעלה, משום הכי לא הזכיר לשון קנין, והוא אומרו עשה לך רב, אבל אחר עצת הרב צריך בעשית הדברים לחבר יסדר עמו ענייניו שאי אפשר לאדם בלא חבר, יגלה עמו מתריו וסודותיו, וצריך לחבר נאמן רוח מאד יהיה לו כעצמו, כמאמר האוהב אחר הוא אתה ומצד שאין זאת ההגדה מצויה בנקל וכן מצד היות החבר טפל אצלו יצטרך לך ריוח על זה טרח רב עד שרוב פעמים יצטרך לקנותו, והוא שיעזרהו כפי הראוי ויהיה בכלל עשה לך רב, דבר אחר והוא דאפי' חכם שבחכמים ראוי שישים עצמו איזה שיברור לאב ולראש אע"פ שאינו מוצא כמוהו יעשה לו אדון משלמטה הימנו. כי האדם אפי' חכם שבחכמים אינו רואה בענייני עצמו מה שיראהו זולתו, ואפשר ג"כ שז"א עשה לך רב כלו' אפי' שאינו ראוי להיות לך (לאב) [לרב] עשהו אתה (לאב) [לרב], וחכמי המוסר אמרו „הטוב שבמלכים צריך לעצה“ ואפשר ג"כ בענין החבר שהוציאו בלשון קנין, כי החברה הוא שיהנו זה בזה בשוה ותהיה הנאת זה בחברו כהנאת חברו בו ונמצאו קונים זה את זה ויש לפרש עשה לך רב כו' כלומר שלא יהא זה בגזילות למודו רק עם רב אחד מפני שחילוק הקבלות יבא לידי חילוק ההוראות, וכבר ידעת מה שאמ' בחולין (י"ח ע"ב) דרך ביזוי, מאן אמרה יוסף בר חייא, [יוסף בר חייא] „מכולי עלמא גמיר“ עד שאמרו עליו שמע ר' יוסף ואיקפד [אמר] אנא מכ"ע גמירנא, אנא מרב יהודה גמירנא, דאפילו ספיקי דגברי גרים, כלומר שהיה מדויק ביותר. ובברייתא (דאבות דר"נ רפ"ח) אמרו הלומד תורה מרב אחד דומה למי שבקעתו במקום אחד זורק במקצתה חטים, מקצתה שעורים מקצתה נוטע זתים, מקצתה גפנים, מקצתה אילנות, נמצא האדם יושב במקומו וביתו מלא טוב וברכה, הלמד מהרבה דומה לאדם ששדותיו מפוזרים כשהוא בזה לבו נקפו על האחר, ואינו מתיישב על אופן אחד, ואף בחבר אפשר לפ' כן, שאין ראוי לו לגלות סודותיו וצפוני לבו רק לאחד: **ואמר** והוי דן את כל אדם לכף זכות, כלו' כשתראה איזה פעולה יוצאה מאיזה אדם, ותהיה הפעולה בעלת שני אפשריים, אחד טוב וא' רע, ויהיה ענין בעליה בלתי נודע אצלך, ראוי שתכריע הפעולה לכף זכות, ואל תדינה לכף חובה, ואין צריך לומר כשנודע פועלה באדם כשר, שאל יחשדהו בדבר חטא במחשבתו כאו' ז"ל (שבת צ"ז ע"א) החושד בכשרים לוקה בגופו.

משכן רע, וא"ל תתחבר לרשע, וא"ל תתיאש מן הפרענות:

ואפילו היתה הפעולה נוסה לצד רע ראוי לסמך לזכות, ולחזור אחר הכרח הטוב בכל מה דאפשר, וכבר הביאו הרבה מעשים במסכת שבת (קכ"ז ע"ב) אירע לחסידים והיו שואלים לתלמידים במה דנתוני והיו משיבים להם איזה טענה של זכות, ואף הם היו משיבים העבודה כך היה, ואתם שדנתוני לזכות, כלומר אפי' שהמעשה היה דומה בעין כל רואהו רע, המקום ידין אתכם לזכות, אבל כשהיה פועלה נודע ומפורסם לרשע, ראוי ג"כ לדון פעולותיו לכף חובה בלי ספק, כי לא יצדק מעשה לעושהו ולא יתפאר הגרזן על החוצב בו והנה שלמה אמר [משלי כ"ו כ"ה] **כ י ח נ נ ק ו ל ו א ל ת א מ נ** בו **כ ו** וחכמי המוסר אמרו, "הזהר מחלקת לשון הנבלים, כנוהר מן הקשת אשר כל עוד שיוסיף להכנע יוסף להכות":

(ז) **נתאי** הארבלי אומר הרחק משכן רע. לשתי סבות אחת כדי שישמור מנזקין, והב' שלא ילמד ממעשיו, כי חברת הרעים תקנה פחיתות המדות, ודרך כלל אמרו (נגעים פי"ב מ"ו) **אוי לרשע או לשכנו**, וכן אמרו ז"ל (שבת ס"ג ע"א) **"אם עם הארץ [הוא] חסיד אל תדור בשכנותו"**, ופי' בכרייתא דר"נ (כפ"ט שם) אחד שכן שבבית, וא' שכן בחוץ, ואחד שכן שבשדה, שאין הנגעים באים אלא בביתו של רשע, והרי עונותיו של רשע גורמין לסתור כותלו של צדיק. ואע"פ שאין מן הדרכים התוריים להעגש איש באחיו אף כי איש בשכנו מ"מ אף הוא ראוי ליעגש בעצמו מצד חברתו עמו, ושמה תאמר הריני נוהר מלדור בשכנותו שהוא התחברו' תמידי, אלא שאני מתחבר עמו לעניני סחורה ופרקמטיא לפעמים דרך עראי, וכיוצא באלה, לכך הוא חוזר ומוזהיר, **"וא"ל תתחבר לרשע"** כלומר בשום חברה בעולם, ופי' בכרייתא של ר"נ (שם בסו' פ"ט) אל תתחבר לרשע אפי' לדברי תורה, ובספרי המוסר אמרו, "החבר רע מבקש תואנות", וכן אמרו, "חברת השוטה סכנה" ואמרו ג"כ, "חברת הנבל חרטה", ובדרש (באבות דר"נ פ"ט) אמרו אל יתחבר אדם לרשע שהרי מצינו יהושפט שנתחבר לאחאב ברמות גלעד, וכעס הקב"ה עליו, שנאמר [ד"ה ב' י"ט ב'] **ה ל ר ש ע ל ע ז ו ר ו ל ש ו נ א י ה ' ת א ה ב ,** נתחבר לאחזיה ופרץ את מעשיו שנא' [שם כ' ל"ז] **ב ה ת ח ב ד ר ע ס א ח ז י ה ו** פ ר צ ה ' א ת מ ע ש י ו ש נ א ' [שם] באמנון שנתחבר ליונדב והכשילו בעצתו:

ה יהודה בן מבאי ושמעון בן שמח קבלו מהם, יהודה בן

ואל תתיאש מן הפורענות, אפשר דאחר דהזיירו על מניעת חברת הרשע, הוא מזהירו בהשתדלות קנין החבר טוב, מצד שאי אפשר לאדם בלא אוהב שיספר לו קורותיו ויתקן ענייניו בעצתו, שאפי' משכיל שבמשכילים צריך לעצת זולתו, ודרך צחות אני אומר, "כל הנגעים אדם רואה חוץ מנגעי עצמו" ואמרו ז"ל (ב"ב ט"ז ע"ב) או חברא או מתותא וחכמי המוסר אמרו, "אדם בלא חבר כשמאל בלא ימין" ואמרו ג"כ, "הטוב שבסוסים צריך לרסן", "הכשרה שבנשים צריכה לבעל", "והפקח שבאנשים צריך לעצה" ואמר החכם לבניו, "אל ימעטו בעיניך שונא אחד, ואל ירבו בעיניך אלק אוהבים" וידוע שאהבה תמצא בענות ושפלות הרוח, כי הגאווה בין אחים יפריד, כ"ש שלא תקבץ הנפרדים, וע"כ אמר שלא יתרשל בגאותו מהשתדל בחברה הטובה בראותו עצמו בלתי חסר, כי הזמן מסיבות מתהפך בתחבולות יעשה לו מלחמה, וראוי לו להיות אוהבו מוכן לו תמיד, להתיישב על ענייניו, לקבל ממנו עצה קודם שיצטרך, או תיכף שיצטרך אליה, כי העצות שלש, עצה קודם הדבר, ועצה עם הדבר, ועצה אחר הדבר, כמו שביארנו בילדותינו, "בחיבור התשובה": ואמר החכם, "החברה טובה מצלת מן הרעות" והוא שאמרו בבריית' (שם באבות דר"ן בפ"ט) אל יתיאש אדם מן הפורענו' אלא יהא אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא היום תבא עליו פורענות הה"ד [משלי כ"ח י"ד] א ש ר י א ד מ מ פ ח ד ת מ י ד , ויש שפי' על אזהרת הנפש שלא יתגאה בראותו הצלחתו, ויתבונן כי מה' היתה לו, ובידו לשנות עתים ולהחליף זמנים, כמו שאמר [דברים ח' י"א] ה ש מ ר לך פן תשכח את ה' אלהיך כו' פן תאכל ושבעת כו' ובקרך וצאנך ירביון כו' ורם לבבך ושכחת כו' ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי כו', כלו' ותחשוב שאחר שהצלחתך באה מצד דעתך ושכלך לא תסור ממך ויגרום לך זה לבלתי הכנע לשם ית' לשוב מדרכך הרעה, כמאמר הכתוב [חבקוק א' ט"ז] על כן יזבח לחרמו ויקטר למכירתו, ולכן הזהירו להסיר את המחשבה זאת מלבו והוא אומר [דברים ח' י"ח] וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כו', ובידו להפך ידו עליך לרצונו. וכן אפשר לפרש שבראותו הצלחתו יתירה יתפחד שמא עונותיו מרובים, ומקבל שכר קצת הנאות בחייו להיות יוצא נקי מנחלת

טבאי אומר: אל תעש עצמך כעורכי הדינין, וכשיהיו בעלי הדין עומדים לפניך, יהיו בעיניך כרשעים, וכשנפטרים מלפניך,

הטוב הצפון, והוא שאמרו ז"ל בפרק חלק (ק"א ע"א) כשחלה ר"א נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם חימה עזה יש בעולם התחילו כוכים ור"ע משחק, אמרו לו מפני מה אתה משחק, אמר להם ומפני מה אתם כוכים, אמ"ל אפשר ספר תורה שרוי בצער ולא נבכת, אמר להם ולכך אני משחק, שכל זמן שאני רואה את רבינו שאין יינו מחמיץ, ואין פשתנו לוקה, ואין שומנו מכאיש, אמרתי שמא ח"ו קבל ר' את עולמו בחייו, עכשיו שאני רואה ר' בצער שמח אני, כלומר שהוא מתנקה בצער ממקצת עבירות שבידו, א"ל עקיבא כלום חסרתי מן התורה כלום, אמ"ל למדתנו רבינו [קהלת ז' כ'] אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. ובכרייתא של ר"נ (שם פ"ט) אמרו בזמן שאדם רואה עצמו מצליח ובא, אל יאמר „ממה שזכיתי נתן לי הקב"ה כך", והקדקן קיימת לעוה"ב, אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא(תי) לי [לפניו אלא] זכות אחת, ועליו הקב"ה נותן לי כך, שאמר מן העולם הבא:

(ה) **יהודה'ן** טבאי אומר אל תעש עצמך כו'. אמר אל תעש עצמך כעורכי הדיינין. והם אותם שמסדרים הטענות לתובע או לנתבע, ולא סוף דבר שהזהיר זה מאותו, אלא אף משאר בני אדם, וכמו שמצינו לר' יוחנן (כתובות נ"ב ע"ב) שלמד טענה אחת לאחד מקרוביו ונתחרט, ואמר עשינו עצמינו כעורכי הדיינין, שהרי כל מי שהוא עושה כן מלמד לבריות לשקר ולהכחיש האמת, ונמצא גורם לו תקלה ועון, ולפי זה ראוי לקרות „הדיינין" ביו"ד אחת לבד והוא שם כתיבה מילת דינין היא במקום טענות, ורוב העולם קוראים „דיינים", בשם התאר, כלומר בדיינים הפחותים העושים כך, אף על פי שממונים להיות נחתך הדין על פיהם, ויש מפרשים אותו על הסופרים כאלו אמר הסופר הדיינין והוא שהיה להם לדיינין שני סופרים אחד כותב טענות המזכים ואחד כותב טענות המחייבים ונמצא זה מסדר טענותיו כפי כחו, וכן זה לכשנגדו, ויש מפי' שעל הדיין הוא אומר כן ואפי' שנדמה לו על הא' שהוא זכאי לא יחא הוא מחזיק בטענתו יותר מדאי, וכ"ש שלא יוסיף בה, שמא דמיונו מכוב לו, ונמצא גורם לעות את הדין, וזהו שסמך לו וכשיהיו בעה"ד עומדים כו' יהיו בעיניך כרשעים כלו' שלא תאמר בלבך פלוני חסיד הוא ואינו

יהיו בעיניך כזכאין, כשקבלו עליהם את הדין: מ שמעון בן שטח אומר: הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדברייך, שמא מתוכם ילמדו לשקר: י שמעיה ואבמליון

משקר שכל שאתה משקיע מחשבתך בכך, אין אתה רואה לו חובה, ולפיכך השקיע במחשבתך שאפשר במענתו של תובע וחברו מכחש לו שלא כדין, וכן דאפשר במענתו של נתבע וחברו תובעו שלא כדין, ונמצאו שניהם בעיניך כרשעים, עד שמתוך כך תדקדק בהם ותחקור בדבריהם כראוי, ואמר אח"כ וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך כזכאים שקבלו עליהם כו' כלומר שהם קבלו הדין ועשו כמו שגזרת להם מן הדין, ואחר שכן הוא, יש לך לדון שכל אחד ואחד כשהיה בא לדון היה סבור בלבו שמענתו היא צודקת ולא במרד ובמעל, וכשראה ההפך מרבה הדיין חוזר הדיין ונשמע לו ואז הדיין המזקק לשבועה ונשבע ונפטר, דמ"מ אחד מהם שקר עכ"פ, מ"מ החזיקם כצדיקים אחר שהם מקבלים את הדין. ויש גורסים כמי כו' כלומר שקבל מאליהם מתחי' ובריייתא פי' כענין אל תעש כעורכי הדיינים, דרמו בענין שהוא למד אצל רבו שלא יהא רדוף להמשך אחר דעתו, כאדם שבא לערוך דין עם חבירו שמחזיר להשיב לפי זכותו אם אמת אם שקר לא יתבונן בעצמו היאך ראוי לפ' את הדבר אם כדעתו אם כדעת חבירו ויודה על האמת, ולשון הברייית' היא (באבות דר"נ פ"י) אל תעש עצמך כעורכי הדיינים, כיצד אם באת לבית המדרש ושמעת טעם או הלכה אל תבהל להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו:

(ט) שמעון נ' שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים, והוי זהיר בדברייך שמא מתוכם ילמדו לשקר. אמר תחילה שירבה לחקור העדים, ואע"פ שהחקירות ידועות הן, והן שבע, וכולם תלויות בזמן ובמקום, כמו שביארנו בסנהדרין (מ"א ע"א) ועליהם אין להוסיף, באה הנה החקירת במקום בדיקה כלו' שירבה בבדיקות היאך היה ומה היה לבוש ההורג או הנהרג וכיוצא באלו כדי לפשפש בעדותם אם נמצאו מכוונים והזהירו אח"כ שיוזהר בחקירתו ובשאר דבריו שמדבר עם העדים שלא יבינו מדבריו, ישמעו ויוסיפו בשקר, המשל בזה הרי שהדיין מאיים אותם ואומר להם הזהרו בעדותכם שאם תמצא שום הכחשה ביניכם תהא עדותכם בטלה, ואז הם מרגישים בכך, ומתלחשים ביניהם לכוין עדותם בכל דבר וכן כל כיוצא בזה:

קבלו מהם, שמעיה אומר: אהב את המלאכה, ושנא את

(י) **שמעיה** ואבמליון כו' שמעיה אומר כו' אמר תחילה שיאהב את המלאכה, כלומר שאם הוא צריך לה, נוח לו שיוזן מעמלו ויהנה מיגיעו, ולא יצטרך לזון מן הצדקה, או שילסטים את הבריות, ושמא לזה נמשך מה שאמר אח"כ ושנא את הרבנות כלו' דאחר דהוא צריך למלאכה לא יהא מדקדק בנקיות המלאכה מצד גאותו, אלא ירויה בכל מה דאפשר לו בכשרות, כמו שאמרו [פסחים קי"ג ע"א] פשוט (נבילה) [נבילתא] בשוקא [ושקיל אנרא] ולא תימא כהנא אנא, וגברא רבא אנא, (וזילא) [וסניא] בי מילתא, ויש לפרש אהוב את המלאכה אפילו לעשיר, כלומר שיתעסק באיזה דבר של תועלת, ולא יעמוד במל, שהבמלה גורמת לו דברים קשים, ואחר כך הזהירו שישנא את הרבנות, כלומר שלא יהא עושרו מפתחו לבקש הנצוח והשררות ביותר מדאי, שזה יביאהו לשנאת רבים עליו, לא ירפוהו עד בלעו רוקו, וכן שיבא ליטול אימה יתירה על הצבור שלא לשם שמים שהוא עון גדול, והוא אמרם ז"ל כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור נעשה רשע מלמעלה כלו' דמן הסתם הוא מטיל אימה יתירה שלא לשם שמים, ובברייתא (באבות דרבי נתן פ"א) אמרו דרך צחות אפילו אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר [בראשית ב' ט"ו] וינח הו ב ג נ ע ד נ ל ע ב ד ה ו ל ש מ ר ה , וכן שם אמרו כשם שהתורה ניתנה בברית, כך המלאכה ניתנה בברית, רצה לומר שהיא בכלל מצוה, והביאה דרך אסמכתא מדכתיב [שמות כ' ט'] ש ש ת י מ ים ת ע ב ו ד ו ע ש י ת כ ל מ ל א כ ת , ופי' ענין שנאת הרבנות על ת"ח שלא יהא משתבח בעצמו יתר מדאי, והוא שאמרו מלמד שלא יניח אדם עטרה לראשו מעצמו, אבל אחרים יניחו לו 'שנאמר [משלי כ"ז ב'] י ה ל לך ז ר ו ל א פ יך , נכרי ולא שפתיך, ואמר רבי עקיבא (אדר"נ פרק י"א ב') כל המגביה עצמו על דברי תורה, דומה לנבילה המושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חומטו ומתרחק הימנה, הה"ד [משלי ל' ל"ב] א מ נ ב ל ת ב ה ת נ ש א , והוא הענין אשר רמזנו בדמיון "תורת מי שאינו הגון", "למטר שכל בני אדם קצים בו אחר שירד להם בכדי צורכן". ואמר אח"כ אל תתודע לרשות ר"ל שלא ישתדל שיהיו בני המלכות והשולטנות יודעין בו ומכירין אותו, כי לשון התפעל על אחד מדרכיו יורה על היותו מסבב האדם לעצמו מה שאיננו

הרבנות, ואל תתודע לרשות: יא אבטליון אומר: חכמים, הזהרו בדבריכם, שמא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים, וישתו התלמידים הבאים אחרים וימותו, ונמצא שם שמים מתחלל: יב הלל ושמאי קבלו מהם, הלל אומר: הוי

כענין מתחזק מתאמץ מתכבד, ואמר שמאחר שאינו נודע להם לא יהא הוא משתדל בכך, שהקורבה למלכות תביאהו להתרשל מכל דבר, רק לעבודתם ולהפנות כל ימיו לבטלה, אפי' שלא יכנס בטורח שימושם נותנים עליו עיניהם בממונו, והוא שאמרו למטה שאין מקרבין את האדם אלא להנאתם, וכ"ש בפסוק [ש"א ח' י"א] ה מ לך כו' את בניכם י קח ו שם לו במרכבתו כו' ולחרוש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו כו' ואת בנותיכם י קח לרקחות כו' ואת שדותיכם כו' ובכרייתא (שם) אמרו לא יתכוין אדם ליטול את הרשות שאע"פ שבראשונה פותחין לו פתח ומליון לו, קשה היא באחרונה:

(י"א) אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם כו' פי הזהרו לברר דברים היוצאים מפיכם, עד שלא יהא המאמר מובל בשום פנים לפרשם בצד שיחא השומע נוטה מהם למינות, שאם תאמרו מה לנו ולהם, ואם יש להם ספק בדברינו יבואו וישאלו על כוונתינו, שמא לפעמים יארעו לכם דברים במקום שאין השומעים חפצים לשאול, ואדרבה הם נוטים לאותם הרעות, ודעתם נוחה בכך, ומפני שמן הסתם מקומו של חכם אינו חשוד בתלמידים כאלו, לכך אמר שלא תתחייבו למקום שיגרום העון עד שתגלו ממקום לאיוו סיבה ואפשר שתהא גלותכם למקום שיושביו משוקעים בדרכי המינים, ויקחו מאמריו כפשוטו לסעד דבריהם, ולא עוד אלא שיחזקו דעותיהם בפי' הנוטה להם מתוך דבריכם, ולא יבואו לשאול אלא שישתו להם כוסם ומוציצין אותו ברצון עם הזוכה אשר בתוכו, ואפילו התלמידים הבאים אחרים ר"ל אחר מיתתכם ישתו ממנו, ונמצא שם שמים מתחלל על ידיכם, ורמז בזה מה שאירע לאנשיגנוס מצדוק ובייתוס כמ"ש למעלה, וכבר הלשון מורגל בדברי רבותינו לקרוא לדברי מינות מים הרעים, נמשך למה שנמשלו דברי תורה למים, והוא שאמרו ז"ל בספרי בפ' עקב [משלי ה' ט"ו] ש ת ה מ ים מ ב ו רך , מוכראך כדר"ש נ' מנסיא שהיה אומר שתה מים ממי שבראך, ואל תשתה מים עכורים להמשיך על דברי המינים:

מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום, ורודף שלום, אוהב את
הבריות ומקרבן לתורה: יג הוא היה אומר: נגד שמא אבד שמה
ודלא מוסיף יסף, ודלא יליף קמלא חיב, ודאשתמש בתנא

(י"ב) הלל ושמאי כו'. הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן כו' פירוש מן
הנמשכים אחר הנהגותיו „אוהב שלום“, כלומר בין אדם לחברו
„ורודף שלום“, בעסקי עצמו עם שאר בני אדם, ופירש בברייתא (באבות
דר"נ פי"ב) בענין שימת שלום שאפילו שינוי דברים הותרה בו, אמרו
רז"ל כשהיה אהרן רואה ב' בני אדם מריבים זה עם זה הולך לו ויושב
אצל אחד מהם אומר לו בני ראה חברך מה עשה, מטרף את לבו וקורע את
בגדיו וחונק את עצמו, ואומר אוי לי היאך אשא פני ואראה את חברי,
בושתי ממנו שאני הוא שמרחתי עליו, וכן אצל האחר עד שמסיר הקנאה
מלבו של כל אחד ואחד, וכשפוגעין זה עם זה מגפפין ומנשקין זה את זה,
שנאמר עליו [במדבר כ' כ"ט] ויבכו את אהרן כו' כל ב י ת
י ש ר א ל, ואילו במשה כתיב [דברים ל"ד ח'] ב נ י י ש ר א ל כל
לא כתיב:

אוהב את הבריות, כלומר להוכיחם בנחת ולהשיבם מעון. אמרו עליו
ז"ל (שם) כשהיה מחלך בדרך פגע באדם רע נותן לו שלום, למחר
רצה אותו האיש לעבור עבירה, אומר היאך אשא פני ואראה פני אהרן,
בושתי ממנו שנתן לי שלום, נמצא אותו האיש נמנע מעון על ידו, ונכלל
ענין זה כמין האהבה על שהיה מאחד דעתם עם דעתו, וכבר ידעת שגדר
האהבה הוא שווי הרצון:

ומקרבן לתורה, כלומר שהיה מתחבר עמהם, עד שהיו בושים ואומרים
אוי לנו אלו ידע אהרן מה אנו מה חיינו כורת היה ברית לעיניו שלא
יתחללו בראית פנינו אלא שבודאי הוא חושב עלינו שאנו בני אדם חשובים,
ועל כל פנים ראוי לנו לאמת את מחשבתו, והיו מתוך כך נמשכים בחברתו
ולמדים תורה הימנו:

(י"ג) **הוא** היה אומר ר"ל הלל: נגד שמא אבד שמה, כלומר כל שעוסק
בתורה כנגד פרסום השם, ר"ל שלא לשמה אלא להתגדל ולקנות שם,
אבד שמה, כלומר תפסק מעלתו ויאבד שמו, ויש ספ' נגד מלשון המשך
כלומר כל ששמו נמשך הרבה ועולה לגדולה יתירה אבד שמה, כלומר שמן
הסתם הוא מנהיג עצמו ברבנות ולוקה עליו, והראשון עיקר:

חלף: יד הוא היה אומר: אם אין אני לי, מי לי, וכשאני

ודלא מוסיף יסף, כלומר שאינו משתדל תמיד להוסיף במעלתו יסוף, כלומר יסוף זכרו, והוא לשון קללה, ומכאן אמרו שראוי להוסיף על משנתו תמיד, ואם למד כמה מסכתות או כמה דברים יהא נכסף ללמוד את הנשאר, וכן בכל הדברים זה אחר זה, וכן הנהיגו מכאן להוסיף במשנה וללמוד בלילות מט"ו באב ואילך (כמ"ש בתענית ל"א ע"א):

ודלא יליף, כלומר דאינו לומד כלל, כלומר אינן בני קללה שאפילו בידי אדם ראוי הוא להורגו—ואמר זה דרך הפלגה; ואמר אח"כ ודישתמש בתנא חלף, פירוש כל שהוא מקבל תשמיש מצורבא מרבנן שהוא נקרא עטרה על שם שהוא מעמר את מקומו ומהדרו, חלף, ר"ל שיענש בכך אלא א"כ הוא תלמידו, ויש מפרשים תנא על התורה כל שנהנה בכבוד התורה כמו שמצינו ברכי טרפון שהיה צועק אוי לי שנהניתי בכבוד התורה וכ"ש [אם] הוא מתכבד בה ומתגדל על שכניו בסיבתה, וכן בברייתא פי' שכל המשמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא, וראשון עיקר:

(י"ד) הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. כל' אם אני בעצמי איני מעורר נפשי למעלות, מי ישתדל בעדי להטיב אורחותי, והרי הבחירה בידי ואין עלי מכריע ומונע במעשי, אלא הכל בידי אם ארצה להיות מלאכתי בחק הנפש ושליומותה אם בצרכי גופי לבד, וכשאני לעצמי מה אני, נ"ל לפרש כלומר ואחר שהכל בידי אם אני לעצמי ר"ל להתעסק בצרכי גופי לבד מבלי שאשגיח בזה לעבודת האל ולשליומות הנפש מה אני, והנה נחשבתי עם זאת ההנהגה כבהמה, והכוונה להיות האדם משתדל בחק נפשו השתדלות תמיד, ובצרכי גופו כפי ההכרח לבד, ואף גם זאת בכונת להיות תכלית כוונתו לשליומות הנפש, וכמו שביארנו, "בחיבור התשובה", ואמר אח"כ ואם לא עכשיו אימתי, כלומר, אם החסיאני יצירי להיות לעצמי, ר"ל להיות כל השתדלותי בצרכי גופי, מבלי השגחה אל תכלית טוב והיא שליומות הנפש, ואני נשען בזאת ההנהגה על מה שבלבי לתקן מעוותי במרם יבא חבל קצי ויתאחר השתדלותי בתיקון נפשי על סמך זאת המחשבה ואם לא עכשיו אימתי, כלומר אולי זמן תקותי ישמש מבין ידי, ואז תאבל נפשי ותצעק מכאב לבא, לומר [ישעי' נ' ו'] גוי נתי ל מ כ ים [שמואל ב', י"ט כ"ו] ע ב ד י ר מ נ י , [קהלת ט' י'] כ י א י נ מ ע ש ה ו ח ש ב ו נ ו ד ע ת ו ח כ מ ה ב ש א ו ל

לעצמי, מה אני, ואם לא עכשיו, אימתי: מו שמאי אומר:
עשה תורתך קבע, אמור מעט ועשה הרבה, והוי מקבל את

אשר אתה הולך שמה, וכמו שדרשו (ע"ז ד"ג ע"א) מי שמרחק
 בערב שבת יאכל בשבת, שאין השגת מעלה וכבוד לנפש, אם לא כפי
 שהושלמה בהיותה עם אברי גופה, והיא כונת הצדיק בחיי העולם הזה,
 והוא ענין התקן עצמך לפרוודור כדי שתכנס למרקלין, „וגדולי המחברים”
 פירשו בפיה”מ אם לא עכשיו אימתי, אם לא אקנה המעלות בבחרותי מתי
 אעשה לביתי, ועת הזקנה קשה להוציא בו האדם מן ההרגל שהוטבע בו,
 וכן פי' וכשאני לעצמי מה אני, כלומר אחר שברשותי להיות נפשי לאיזה
 צד שארצה, מה עשיתי מן המעשים להשלים עצמי, והנני נעור ורק משולל
 מן המעלות, ויש מפרשים וכשאני לעצמי מה אני, כלומר אפילו כשהמתעסק
 במפעל המוב שהוא לי לבדי מה אני, כלומר איך יספיק לשלימות נפשי
 ומה אתן זה לפני אדון עולם בהתיצבי במשפט לפניו יתברך, ובכרייתא
 [סוכה נ"ג ע"א] אמרו עוד עליו שהיה אומר אם אני כאן הכל כאן,
 ואם [אין אני כאן מה כאן], [איני כאן מי כאן], כלומר דתכלית הכל הוא
 החכמה, ונמצא דהחכם הוא הכל, באומרו [משלי י' כ"ה] וצדיק יסוד
 עולם, וכן אמרו שם אף הוא ראה גולגולת אחת כו' ואמר לה
 על דאמפת אטפוך, וסוף לדמטיפך ימיפניה, הכונה להאמין על
 המאורעות והסיבות שהם כולם מצד העונש, לא במקרה, ושפעולות הרע
 ישובו בראש עושיהם, כמארו"ל (בסוטה ד"ח) במדה שאדם מודד בה
 מודדים בו, וכן [איוב ל"ד י"א] כי פועל אדם ישלם לו כו'
 [ירמיה י"ז י'] ולתת לאיש כדרכיו כפרי מעל ליו
 [ישעיה ג' י'] כי פרי מעל ליהם יאכלו כו', אף על פי
 שהראשון ראוי להענש, לא הוכרח חב' להרגנו אלא מצד בחירתו, ולכן הוא
 ראוי להענש ג"כ:

(טו) שמאי אומר עשה תורתך קבע, כלומר שתהא מלאכתך עראי וכאשר
יודמן, ותורתך קבע עד שאפילו בעת מלאכה תהיה כונתך למה שאתה
צריך לה לקיום גופך וביתך עד שתפנה אחריה מחשבתך להתעסק
בתורה ובחכמה:

אמור מעט ועשה הרבה. שזו היא מעלה קנויה לנו מזמן אבינו הראשון
 אברהם ע"ה שאמר [בראשית י"ח ה'] ואקחה פת לחם,

**כל האדם בסבר פנים יפות: מו רבן גמליאל אומר: עשה
לך רב, והסתלק מן הספק, ואל תרבה לעשר אומדות:**

(וכמ"ש ב"מ פ"ז ע"א, מכאן דצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה, רשעים
אומרים כו' ואינם עושים") והם השיבוהו כן עשה כ א ש ר
ד ב ר ת , כלומר פת לחם לבד ואח"כ נאמר [שם י"ח ח'] ו י ק ח
ח מ א ה ו ח ל ב ו ב נ ה ב ק ר א ש ר ע ש ה כו'. והוא הדין שכן
בכל הדברים יהיו מעשיו יתירים על הבטחתו, והרשע עושה כהפך, כענין
עפרון שאמר [בראשית כ"ג י"א] ה ש ד ה [נ ת ת י לך] ו ה מ ע ר ה
א ש ר ב ו לך נ ת ת י ה , ובשעת המעשה רצה ממנו יתר מכדי
שוויה, ד' מאות שקל כסף" וכיוון לשערה באומד, כאומרו [שם] א רץ
ד' מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא :

והו' מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, כלומר שאפילו לא היה לכך
שמח בכך, הראה את עצמך לפניו כשמח על ביאתו, עד שיהא סובר
עליך שיהיו פניך מצהיבות לשמחתך על ביאתו, וכדרש אמרו (באבות דר"ן
ספ"ג) נתן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם ופניו כבושות בקרקע מעלה
לו כאלו לא נתן לו כלום, אבל המקבלו בפנים יפות אפילו לא נתן לו כלום,
הרי הוא כאלו נתן לו כל מה שבקש ממנו:

(ט"ו) **רבן גמליאל אומר עשה לך רב כו'.** פירושו הוא שלמעלה אמר עשה
לך רב לענין הלימוד שתהא חכמתו מקובלת מזולתו, אבל בכאן אמר
זה לענין הוראה, כלומר שאם תבא הוראה לידך ממה שאינו כתובה בהדיה
בתלמוד ויצטרך להוציא מן הסברא או ממקצת ראיות רחוקות, יעשה לו
רב, אם ימצא גדול ממנו שיתברר לו הענין ויסתלק הוא מן הספק ולא יהא
בוש מלשאול ולומר לא ידעתי, ואם אין שם גדול הימנו או אפילו כמותו,
הרכה דברים נעלמים מאחר, שהם נגלים לאחר אפילו לקטן הימנו,
אם מפי הקבלה או שמועה, וכשלא יתברר אפילו לאחר יהיו מצרפין
בה כל מה דאפשר ואם אין מוציאין בירור בענין ויצטרכו על כל פנים
להוציאה מן הסברא מכל מקום נסתלק הוא מקבלת כל העונש
ונתפזר בין כולם כאומרים ז"ל (סנהדרין ז' ע"ב) מיכניף [ומייתא] עשרה
[רבנן] מבי רב (אשוי), [אמר] כי היכי דלימצייה שיבא מכשורא:

ואמר אח"ז ואל תרבה לעשר אומדות, כלומר שלא יוציא מעשרותיו מתוך
האומד, דגם זה מכנים עצמו בכלל ספק, וקשה לי לפרש לשון אומרו

יז שמעון בנו אומר: כל ימי גדלותי בין החכמים, ולא מצאתי

אל תרבה, כלומר אל תהא מתמיד בכך שהרי אפילו העושה כן לא עשה כלום שהמעשר אינו נימל באומד, אלא במדה או במשקל או במנין, ואם נמל מאומד, אם פחת לא עשה כלום, ומפריש מאותו מעשר אחד מעשרה שבו, ומן הנשאר בכרי אחד מעשרה שבו ג"כ שלא חל שם מעשר כלל, לא על עצמו ולא על הנשאר בכרי, ואם הוסיף פירותיו מתוקנים מצד שכבר חל המעשר על הראוי אלא שהמעשר מקולקל שהרי יש בו חלק שלא חל עליו שם המעשר, ונמצא המעשר שמבל מעורב בו, ואסור לכל אדם ואין לו תיקון, ואע"פ שלדעת קצת מפרשים יש בו תיקון כמו שביארנו בשני של קדושין (נ"א ע"א) מ"מ הרי לא עשה כלום וענין המעשר עד שיתקן, ומה הוצרך להזהיר שלא יתמיד בכך, ושמא על התרומות הוא אומר כן שנימל' מאומד ואם פיחת או הוסיף תיקון מ"מ והוציא בלשון מעשר אנב שיטפא או שמא על הצדקה שהיו רגילים לתת עשירית מהריוח, והזהירו שלא יתמיד לעשות כן דרך אומד, שמא לבבו מאמץ וידו נקפצת ואינו אומד בה כראוי, או בהפך שמא לא הרויח כל כך ונמצא מבזבז, ואע"פ דאפשר לו לבזבז עד חומש כמו שהתבאר בכתובות (ד"ן ע"א) מ"מ דרך מצוה הוא במעשר, והמוסיף לא יצא מכלל מבזבז, אלא ידקדק בחשבון ויוצא מעשרו לצדקה, ואפשר לפרש ג"כ שרמזו בענין ההוראה שפי' שלא יתמיד להורות במה שלא נתברר לו דרך אומד וסברא, אלא יפשפש בהלכות עד שיתברר לו הענין או שיצרף עמו אחרים ע"ד שביארנו:

(י"ז) **שמעון** בנו אומר כל ימי כו' ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, כלומר אין במדות גדולה ממעוט הדיבור, וזה שרוב הדיבור מרגיל הלשון לדבר מעות או שניאה או תפלות או שזויקהו, כאמרו [משלי י' י"ט] ב ר ו ב ד ב ר י מ לא י ח ד ל פ ש ע , וכן אמרו [קהלת ה' ב'] ו ק ו ל כ ס י ל ב ר ו ב ד ב ר י מ , ורבותינו אמרו [מגילה י"ח ע"א] מלה בסלע [משתוקא בתרין] (משתקות' בתרי), וכן אמרו [קדושין] [ע"א ע"ב] [אמר רב שתיקותיה דבבל היינו יחוסא] (מייחסות' דבבל שתיקו'), וחכמי המוסר אמרו „אצור לשונך כאשר תאצור ממונך“, וכן אמרו „בהמעיט האדם את דבריו ימעטו שגיאותיו“, ואמר אחר יש מלה שהיא נקמה, כל' שהאויב ברוב דבריו יצא מצד דבריו עליו נקמה. ואמר א' בחנתי חלקי הדבור ותועלתו והזיקו, ומצאתיו נחלק לד' חלקים מהם דברים שתקנה תועלתם ותירא

לגוף טוב משתיקה. ולא המדרש עיקר אלה המעשה, וכל

מאחרים כענין מי שמדבר כנגד אחר לעזר שכנגדו, וראוי להניח התועלת מחשש הנזק, אפילו כי ברוב פעמים לא יספיק התועלת לנזק: והשני שתקוה מהם נזק ולא תועלת כלל. כדברי נבלה ולשון הרע באחר, בלי השגחה לעזר אחרים כלל, וצורך הנחת זה הדיבור מכווער בנפשו, ומהם שלא תקנה (מי) לא נזק ולא תועלת, כסיפור המאורעות והמקריים והמתחדשים בזמן המלחמות ושאר הסיבות אם תעזבם תקל משאם מעל גופך. ומהם דברים תקוה מהם תועלת בלא נזק כלל, בחכמה ובמידות, ובזה לכד צורך הדיבור ונמצא שחיסרנו מן הדיבור ג' חלקים, והתרנו הרביעית לכד. „ומגדולי חכמינו“ ע"ה (א"ה הוא הרמב"ם ז"ל בפי' דמתני' הלזו יע"ש) חלקו הדיבור לה' חלקים. הא' מוזהר ממנו כעדות שקר ולה"ר ורכילות והקללות. והב' נמאס כסיפור הנבלים במושכות הלצים ושאר מיני שיחה בטילה. והג' מותר בעיני האדם בעסקיו ופרנסתו וסחורתו וצריך שימעטו בו הדברים ולא יעשם עיקר. והד' אהוב, והוא לשבח המעלות אם מעלות המדות אם מעלות שכליות וגנות העבירות והמדות הפחותות. והחמישי מצוה בו כקריאת התורה וללמוד דרכיה ומצותיה. ואמר החכם „תחילת החכמה היא השתיקה“, כלומר שיטה אוננו לשמוע דברי חכמים, ומצד שהיה זה החכם שאמרו זה המאמר בתחילת למודו, וגדל בין החכמים שבח אז מדת השתיקה, להטות אוננו ולבו לשמוע הדברים מפי החכם כמאמר [משלי כ"ב י"ז] הַט אָזְנְךָ וְשָׁמַע דְּבַר יְהוָה חֲכָמִים וְלֹבֵךְ תִּשְׁתַּלַּח לַעֲדוּת י. וחכמי המוסר אמרו „טובה עצלת השתיקה, מעצלת הדיבור“, ורבים נתבלבלו בביאור המאמר כי עצלות הדיבור אצלם הוא, שיחא עצל מלדבר וזו היא השתיקה, עד שפירשו עצלה מענין מתיקות נגזר מלשון הערב, אבל אצלי לבאר בו, „טובה עצלת השתיקה“, ר"ל עצלה שהשתיקה נמשכת ממנה, מעצלת הדיבור ר"ל עצלה שיחא הדיבור נמשך ממנו, וזה כי העצלה ב' מינין אם עצלה גמורה ואם עצלה קצרית, והמאמר הנה נאמר על לימוד החכמות והעצלה הגמורה הוא שלא השתדל בלימוד כלל, והקצרית הוא שילמד אבל שיתעצל בהכנת למודו למצורף ובכחינת הדברים על אמיתותן, ויחשוב בהתחלת הענין, „שהעצלה הגמורה היא יותר רע“ והפליג בזה החכם ואמר שבענייני הידיעת העצלה הגמורה שהשתיקה נמשכת ממנה טובה מהעצלה קצרית, שהדיבור

המרבח דברים מביא חטא: יח רבן שמעון בן גמליאל אומר:
על שלשה דברים העולם קיים; על האמת, על הדין, ועל
השלום, שנאמר: אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם:

נמשך ממנה, שגמורה לא תביאהו להשחתת הדברים, וישאר בעצמו אויל מחריש לא יזיק לזולתו, והקצרית ידמה ויחשוב בעצמו כיודע הדברים על בורין, וידבר ויפרסם שגיאאותו ויזיק לו ולאחרים הפתאים השומעים דבריו: **ואמר** אח"כ ולא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. הזהיר, שיהיו מעשיו של חכם שווים לדבריו, ושלא יספיק לו הדיבור בדברים המצויים והנאהבים הדיבור לבד אבל הדיבור והקיום כמאמר „נאה דורש ונאה מקיים“, וכן „נאים הדברים היוצאים מפי עושיהם“, וכן אמרו (מדרש רות) [קהלת ט' ט"ז] **וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמים**. וכי חכמתו של רבי עקיבא שהוא מסכן, בזויה היא, אלא מסכן במעשיו הרי שהוא צוות ודורש [דברים ט"ז י"ט] **לא תטה משפט, והוא מטה, [שמות כ"ב כ"א] כל אלמנה ויתום לא תענון, והוא מענה, חכמתו בזויה, שהרי מביא עצמו שאם יאמר מול קיסם מבין עיניך, יאמרו לו מול קורה מבין עיניך, וזהו שאמרו בדרש עד שלא המא אדם נותנין לו יראה, משחטא אין הבריות מתייראות ממנו, וז"א [בראשית ד' ז'] הלא אם תטיב שאת, ואם לא תטיב לפתח חטאת רובץ, וכבר פי' זולתי „שאת“ מלשון [איוב י"א ט"ו] אז תשא פניך ממום, כל' אם תטיב מעשיך אתה רשאי לישא פניך לפני כל אדם, אבל אל"כ לפתח חטאת רובץ כו' נ"ל שאם חטאת, החטא שעשית עומד רבוץ על פתחי פוך, ויגרום לך להחריש במקום הראוי לדבר, וע"ז הצד אמר שהמעשה עיקר, ומ"ש תלמוד גדול, רצו בו מפני שהוא קודם, והוא שפי' הטעם דתלמיד מביא לידי מעשה, וסיים דבריו במדת השתיקה והוא אומר וכל המרבח דברים מביא חטא כלומר שמרבח במעות ובשגיאות ע"ד שביארנו:**

(י"ה) **רבן שמעון בן גמליאל אומר כו' ואמר זה אחר שנתחכם והוא שקראו עכשיו רבן שמעון בן גמליאל ובמתני' דלעיל קראו „שמעון“ בנו אומר שאז היה בחור ובתחילת למודו, וכבר ביארנו ענין משנה זו למעלה במשנה השניה (א"ה עיין להרב תוס' יו"ט ומ"ש רבינו המחבר ז"ל בהקדמתו בענין התנאים הנז' במשנה באות קי"ט ומ"ש שם וצריך ישוב).**
נשלם הפרק תודה לח' יתברך.

פ ר ק ש נ י

א רבי אומר: איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם, והוי זהיר במצוה

(א) **רבי אומר כו' כל שהיא כו' יש מפרשים „לעושה“ על הקב"ה שהוא נקרא פועל ועושה על כל דבר, וייחס מילת פעולה על המדות דרך הרחבה כמו [בראשית י"ב ה'] ואת הנפש אשר עשו בחרן, כלומר אשר השלימו ותקנו ענייניו, וכונת המאמר שיבחר האדם במעשהו שיהיה באותו מעשה נחת רוח לשמים ולבריות, שפעמים יהיה פועל האדם רע לשמים, וטוב לבריות, ופעמים בהפך, ועיקר הדברים שהכל מוסב על בעל המעשה. ואמר שיבחר לו הדרך הממוצע, שאם יטה לקצה הא' ממנה יקרא כסיל, ולא יהא לו תפארת מצד המעשה בעצמו שהוא דע, ואם יטה אחר קצה האחרון יותר מדאי אע"פ שהמעשה טוב לא יהיה לו תפארת אצל האדם. אדרבא יחזיקוהו בחסיד שומם, המשל בזה אם יהיה כלי יותר מדאי לא תהיה תפארתו מצד המעשה בעצמו, ואם יהיה מפור יותר מדאי, אע"פ שהוא מפור לצדקות ודומיהן והמעשה טוב בעצמו, מ"מ בני אדם לא ישבחוהו בכך, אבל יהיה אצלם עניינו מותר ומין ממיני השמות, וכן בכל הדברים:**

ואמר אח"כ והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מ"ש של מצות. וזה הענין הוא במצות עשה, שהלאוין דבים עונשם מיוחדים בתורה, ומצד עונשם ידוע חומר ענינם, שהסקילה חמורה מכולם, ואחריה שריפה, ואחריה הרג, ואחריה חנק, ואחריה כרת, ואחריה מיתה כ"ש, ואחר' מלקות ארבעים, ואע"פ שיש לאוין שאין בהם מלקות, מ"מ יש לדמות עונשם שבידי שמים כעונש שאר הלאוין או קרוב לכך, אבל מצות עשה לא נתבאר שכר עשייתם בתורה ולא עונש מניעתם, רק בפסח ומילה שיש במניעתם כרת וזרוז להיות זהיר במצוה קלה כבחמורה, ותלה הפעם מפני שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, והפעם שיש מצוה קלה בעיניך שתמשך ממנה פינה מפנות התורה, כמו שתאמר דרך משל שזכירת היום בקידוש של שבת הוא קל בעיניך, והוא דבר משקיע בלבבות אמונת החידוש שנמשך ממנה ג"כ אמונת שני הטבעים ונמצא שיוצא ממנה מה שיוציא מענין הפסח ג"כ, וכן כיוצא בזה:

קלה כבחמורה, שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה.

ואמר אח"כ והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ופי' „גדולי המחברים” בפיה"מ שהוא נמשך למ"ש והוי זהיר כו' שאע"פ שלא התבאר חיוב המצוה על מצוה כמו שביארנו. וכמו שאמרו ממעם זה העוסק במצוה פטור מן המצוה, וכן אין מעבירין על המצות מ"מ יש בקצתם צד הקשה והוא שכל מצות עשה שיש במניעתו עונש חמור, כגון פסח ומילה שהנמנע מעשייתם במזיד חייב כרת, שכר עושי' גדול משכר שאר המצות, שאין במניעתם כרת, כגון אם נמנע מלעשות מעקה שאינו חייב אלא עונש שמים, בכדי עונש מלקות אם היה הלאו שיש בו מעשה, והוא אצלי אומרים ז"ל כשם ששכר תלמוד תורה גדול משכר כל המצות, כך עונש ביטול תורה גדול מכל העבירות, וזהו הפסד מצוה כנגד שכרה, כלומר שתעיין ההפסד המיוחד בהעדרה וכנגדו יערוך השכר בקיומה, וכן אמרו ושכר עבירה כנגד הפסדה שאם נזדמנה עבירה לידו ונמנע ממנה משוב לבו וכבש יצרו, כפי העונש המגיעו אם עשה העבירה יהיה שכרו גדול בהנחתה, והוא שאמרו (קידושין ט"ז ע"ב) כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כנגד עושה מצוה, והוא אצלי ג"כ אומרים ז"ל (בירושלמי סוף פ"ק דקדושין) [תהלים קי"ט ג'] אף לא פעלו עולה בדרכיו הלו, כיון שלא פעלי עולה, בדרכיו הלכו, ואף על פי שהדברים אמתיים מצד עצמם, אין נראה כן לענין פירוש, שא"כ שהרי זה סותר אומר' הוי זהיר בקלה כבחמורה שאין אתה יודע כו' שהרי יש לו לדעת מתן שכרן מצד זה, וכן שהיה לו לומר לפ' זה שכר מצוה כנגד הפסדה, כלומר לפי העונש המגיעו במניעתו יהיה שכר עשייתו, ויש לפרש שהוא מאמר אחר [שאינו] נמשך כלל לענין הוי זהיר כו', אלא מאמר מיוחד לעצמו, וביאורו הוא שבא להעיר על עשיית המצות והנחת העבירות, כלומר התעוררות בעשיית המצות, והכאב לבך במניעתך מעשייתך, בהיותך מחשב בהעדרת השכר שתפסיד ויהיה בעיניך כאלו היה שכר עשייתה בידך והפסדת אותו בידים. ואפילו אם לא יגיעך לך עונש אחר די בזה וכן שכר עבירה כנגד הפסדה בא להעיר לאדם להמנע מן העבירות. ואמר והוי מחשב בהעדרה מה שיעדר ממך העונש המיועד לו ויהיה בעיניך כאלו הגיעך העונש ונצלת ממנו הצלה גמורה, ואפילו אם לא יגיעך שכר אחר במניעתו די לך בזה, וכ"ש שיגיעך

הסתכל בשלשה דברים, ואין אתה בא לידי עברה, דע מה למעלה ממך, עין רואה, ואזן שומעת, וכל מעשיך בספר

שכר כמו שביארנו, ויש מפרש ג"כ שהוא מאמר מיוחד לעצמו, וכיארורו הוא, שאם תראה שיגיעך הפסד בעשיית המצוה, יהיה אותו הפסד קל בעיניך בערך השכר השמור לך בעשייתה, וכן אם תזדמן עבירה לידך ויגיעך ריוח בעשייתה, יהיה אותו ריוח קל בעיניך, בערך העונש המיוחד לך בעשייתה, כענין [משלי כ' י"ז] עֵרֹב לַאִישׁ שְׁכָר וְאֶחָד מֵאֵל פִּי הוֹחֵץ :

ואמר אח"כ הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה, כלומר אחר שהודיע דרך כלל לאדם הנהגתו במידות היאך ראוי שתהיה, והוא במצוה הדרכים ושהעירו אח"כ להיותו זהיר בעשיית המצות הקלות כבחמורות מצד העלם מתן שכרם. ושהעירו אחר כך בעשיית המצוה ומניעת העבירה מדרך אחרת, הפליגו עוד בהערה להיות מחשבתו תמיד פונה אל אלו הדברים אשר הזכיר ולא יבא לידי חטא כלל, ואמר ע"ז הסתכל בג' דברים ואין אתה בא לידי עבירה, והם א' דע מה למעלה ממך, כלומר שתאמין מציאותו ית'. ב' עין רואה ואזן שומעת כו' ר"ל שיאמין בהשגחתו וכיושר משפטיו, לדעת ולהבין [קהלת ה' ז'] כִּי גְבוּהַ מַעַל גְבוּהַ [שומר] (ה'), וּשְׁפֹל יִרְאֶה, ר"ל שהוא משגיח בתחתונים להאכיל כל איש פרי מעלליו, [משלי י"ב י"ד] (כגמול ידיו) [וגמול ידי אדם] יִשְׁיֵב לוֹ. ג' וכל מעשיך בספר נכתבים, ר"ל שאם עשית עבירה אי אפשר שלא (י) [ת]ענש עליהם אם לא תשוב ממנה, ואם תזהר מעשיית' שאם תבא לעשותה על סמך התשובה כבר הוא מדרכי ה' שלא להספיק בידך לעשותה, וכן שיש עבירות דאין התשובה מונעת עונשם לגמרי, כמו שביארנו, "בחיבור התשובה", וזהו ענין וכל מעשיך בספר נכתבים, כלומר דאין החוב נמחק בלי פרעון, כך דרך משל דאין העון נמחק לגמרי בלא עונש קצת, וכן שעשיית מצוה לא תעבירה, כאומרם ז"ל [דבר' י' י"ז] אִשֶּׁר [כו'] לֹא יִקַּח שוֹחֵד זֶה שוֹחֵד מִצְוָה, (א"ה לק"מ בספ"ד) אלא נענש על העבירה, ונגמל על המצוה, ויש מפרשים כענין כתיבת המעשים בספר, שהוא משל על היותם נודעים אצלו ית', ואין נ"ל כן, שאלו כן זהו ענין עין רואה ואזן שומעת, אלא הג' דברים הוא שיאמין מציאותו ית' וידיעתו והשגחתו בעולם התחתון ושאין לו מנוס להצלת העונש ע"ד שביארנו:

נכתבים: ב רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון,

(ב) רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא, פירוש בנו של רבינו הקדוש והוא שאמר עליו גמליאל בני נשיא. יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, יש מפרשים, „דרך ארץ“ התעסקות בפרנסתו ומחורו, וכא על דרך [קהלת ז' י"א] טובה חכמה עם נחלה, ואמר שיגיעת שניהם משכחת עון, כלומר שכל צד העון נעדר ממנו, שמצד תורתו הוא יודע כמה שהוא צריך לזהר, ומצד הסתפקותו אינו צריך לצדד בעצמו שום תחבולה וערמה לבקש בה את מרפו, והוא שאמר אח"כ שכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה, שהרי צורך פרנסתו וספוק ביתו דוחקים אותו וגוררת עון, שצריך לצדד עצמו בתחבולות וערמות להיות מרפו מצוי לו וכמ"ש סופו מלמטם הכריות, ויש לפרש „דרך ארץ“ מוסר ומדות, ואמר שיגיעת שניהם משכחת עון, כי החכם מצד הוכיחו שאר בני אדם כמה נבלים מקנאים בו ומחפשים מומיו כשהוא מוכיח דרך כעס וקנטור, (א"ה וזכ"ה במ' קדושים הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא וק"ל) אבל כשהוא בעל מוסר, ומוכיח דרך חבה ואהבה, הם נוהרים בכבודו הרבה, וזהו משכחת עון, וזהו שאמרו (תענית ז' ע"א) כתיב (דברים ל"ב ב') יערוף כמטר לקחי, וכתיב תזל כטל ל"ק כאן בתלמיד הגון, כאן בתלמיד שאינו הגון, דתלמיד הגון, דבריו אצל בני אדם כטל אשר הוא מתמיד בכל יום ושאין שום אדם קץ ממנו, ושאינו הגון הוא כמטר שאינו בא כ"א לעתים רחוקות ואפילו כשהוא בא אדם קץ בו תיכף [כ] שירדו להם בכדי הצורך, כך תיכף שיצאה מפיו הוראה הצריכה להם ממנו, הולכין להם ומניחין אותו כמו שהוא:

והוא ג"כ ענין מ"ש (יומא כ"ב) אין ממניין פרנס על הצבור אלא א"כ קופה של שרצים תלויה לו אחריו, שאם יאמר דבר שאינו הגון, יאמרו לו שפיל לאחורך, כלומר וישתדל מפני זה להוכיח בנחת ובערכות, ולפי' זה יהיה ענין וכל תורה שאין עמה מלאכה ענין אחר מיוחד בפני עצמו בלתי נמשך למה שלפניו אלא שמצד ענין „משכחת עון וגוררת עון“ יראה שהכל מאמר אחד, וכפי' הראשון, אלא שלענין הפי' הב' מוב מצד עצמו. והזהיר אח"כ וכל העוסקים עם הצבור, ר"ל הממונים על הצבור שיהיו עוסקים

וכל העוסקים עם הצבור, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים, שזכות אבותם מסייעתם, וצדקתם עומדת לעד, ואתם, מעלה אני עליכם שכר הרבה כאלו עשיתם: ג הו' זהירין ברשות, שאין מקרבין לו לאדם, אלא לצורך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתו, ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו: ד הוא היה אומר: עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו,

לש"ש ולא לחתיאר ולהתגדל ולהטיל אימה יתרה לכבוד עצמן, שכל שהוא עושה כן אינו חס על כבוד צבור ותועלתם, אלא לתועלת עצמו לנצוח ולהתגדל עליהם, אבל כשהוא לש"ש הוא מנהיגם בהנהגה ישרה ומנחילם חקים ישרים ותורות אמת, ואמר שזכות אבותם מסייעתם, כלו' שאע"פ שעסקי צבור מזיקים אותם לפרוק עול כמה מצות, זכות אבותם מסייעתם, ומצטרפת עם זכותם להעלות להם כמי שעשאו, הואיל ובצורכי צבור הם עוסקים, ואמר זכות אבותם מפני שמן הסתם אין ממנין אלא מי שיש לו זכות אבות.

ואמר אח"כ ואתם מעלה אני עליכם כאלו עשיתם, והוא דרך משל ספור דבר ה' לאותם העוסקים בצורכי צבור שהוא מעלה עליהם שכר באותם המצות שפרקו עולם מעליהם כאלו עשאו, אחר שלעסקי צבור נדחו מהם, והוא שאמרו (שבת ד"י ע"א) כל דיין שדן דין אמת לאמיתו, נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, רומז שהדיין הוא עמדת המציאות וקיום הישוב, והרבה דברים נדחים מפניו וזהוהיר אח"כ דרך עצה ואמר:

(ג) הו' זהירין ברשות, ר"ל במלכות ובשולטנות, שלא יתקרבו להם יותר מדאי ולא יפתם מה שיראו לפעמים שהם מראים עצמן כמתאהבים ומסבירין להם פנים, שאין מקרבין את האדם אלא לצורך עצמן, והם נראים כאוהבים בשעת הנאתו, כלומר בשעת שהם צריכים ליהנות מהם, ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו, כלומר דבעת צרתו לא יזכרו לו שום חסד שעשה עמהם, דברנו בזה כפי מה שראו בדורותיהם מנהגותיהם, ובמקצת ספרים גורסין כאן עשה רצונו כו':

(ד) הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך כו' בטל רצונך, ופי' שיעבוד מאהבה, עד שמרוב אהבה יעשה רצונו ית' אע"פ שהוא נגד טבעי בחיבה ובאהבה כאלו רצונך בכך מצד טבעו ג"כ, וכן ענין כדי שיעשה רצונך כרצונו, כלומר שישלם לו גמולו בריוח ובמדה גדושה בתאות גפשו, כענין

בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך:
ה הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמן בעצמך
עד יום מותך, ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, ואל

שאמרו בדרש, מאן דאת מחי את מבקרת, מאן דאת יהיב את משפע,
וענין בטל רצונך מפני רצונו הוא מאמר כפול אלא שהביא לזה הזכרת מין
גמול אחר, והוא שיבטל רצון אחרים, ר"ל רצון שונאו מפני רצונו, ויש לפרש
עשה רצונו כרצונך, כל' שכרו לעצמך בעשית דרכי התורה עד שישוב אילך
רצון מבעי כשאר התאות ויהיה זה סיבה שרצונך תהא אחת עם רצונו,
והכל עולה לענין אחד, ובפ"ד (מח"י) תתבאר בדרך אחרת:

(ה) ה' הלל אומר כו' ויש שגורסים הלל אומר והוא חברו של שמאי ולא
אחר, וראיה לדבר שהרי למעלה הזכירו בו (בכרייתא דר"ן פי"ב)
שאף הוא ראה גולגולת אחת כו', וכן היא שנויה במשנה זו במקצת ספרים,
(א"ה וכ"כ הרשב"ץ בס' מגן אבות ע"ש וכ"כ מהר"י אבארבנאל ז"ל
בספר נחלת אבות בהקדמתו, ובפי' דמתניתין ע"ש, וזה דלא כהרמ"ע
במאמר ח"ד ח"ב פי"ט ועיין בסדר הדורות מע' שי"ן דק"ע ע"ג וצ"י. ועיין
מ"ש בפתיחת רכנו המחבר ז"ל בס' התנאים הנזכרים במשנה באות קי"ט
ומ"ש ר' המחבר ז"ל באות ק"ך יע"ש ודו"ק):

אל תפרוש מן הצבור, אלא השתתף עמהם בצרתם, כלומר שאע"פ דאפשר
לו להנצל מן הצרה בזולתם לא יהא עיקר כונתו רק להצלת הכלל
ויכלול עצמו עמהם, שאם לא כן שעונשו הוא, שהצבור ינצל כצבי
מיד, והוא ילכד בפח רשעו, שאמרו ז"ל (בפ"ק דתענית י"א ע"א) כל שאינו
משתתף עם הצבור ר"ל בצרתם, אינו רואה בנחמת צבור, שנאמר [ישעיה
ס"ו י'] שישו אתה מוש כל המתאבלים עליה, והוא כענין [מגלת אס' ד' י"ד] רוח והצלה יעמוד ליהודים
כו' ואת ובית אביך תאבדו, ויש מפ' אל תפרוש מן הצבור
כלומר וזה אינו שאם מוכות אף מן היחיד כן ואם הם רעות ראוי לו להזכירם
אם הוא כדאי ולהנהיגם בדרך ישרה, ואם אינו כדאי או שאינו נשמע להם,
ודאי ראוי לו לפרוש מהם, ואפילו להתרחק משכונתם רחוק כפי ההנצל
מחברתם, ואפילו אם הם קרוביו ודבקים, כמאמר [בראשית י"ב א'] לך
לך מארצך וממולדתך כו' ואם לא יעשה כן יירא לנפשו פן יספה
בעון העיר, ואם [ב] דיני אדם ינצל הגוף, לא ינצל הממון כמ"ש [סנהד' קי"א]

תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע, ואל תאמר

ע"א) בעיר הנדחת ממון צדיקים אבד, ופי' המעם מי גרם להם לדור בתוכם ממונם, לפיכך ממונם אבד:

ולא תאמין בעצמך עד יום מותך, כלומר הוי מתפחד בעצמך בזקנותך כבילדותך, שלא תתן בעצמך מקום והכנה לעבירה, על סמך שתבטח בעצמך, לומר שכל כך הוחזקת בעיניך למהרה שאין פרצה קוראה לך, ואין שום הכנה מזקת לך בכך, כענין שאמר שלמה אני ארבה ולא אסור, בסנהדרין (כ"א ע"ב) וכן לא יניח מה שעלה בידו מן המוסר והמדות ומן החכמה כשיאמר כבר עלה זה בידי, אלא יתמיד במעלותיו כמה שיוכל, שהכל אפשר שיסור ממנו, ושלא יאמין בכל אלו כלל עד יום מותו. והוא ענין [קהלת ז' א'] טוב שם משמן טוב, ויום המות מיום הולדו, שאין ראוי לאדם לבטוח בעצמו, וכן שאי אפשר להאמין בו ולסמכו בצדיק לעולם עד יום המות, והרי אמרו ז"ל (ברכות כ"ט ע"א) ביוחנן כ"ג ששימש פ' שנה בכהונה גדולה ונעשה צדוקי:

ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, כלומר שאם ראית שבא דבר עבירה לידו לסיבת ההגנה שהביאתו לכך ופרצה שקראתו אל תדין אותו לכף חובה [כ] לומר להחזיקו ברשע גמור, שלפעמים אין אפטרופות לעבירה, ושלא אף אתה אלו בא לידך כך, לא היית שולט בעצמך, ואין הכל יכול לעמוד בנסיון, וכמ"ש בפ' חלק (ק"ב ע"ב) אי הוה בההיא דרא הוה נקימת שיפולה דגלימך ורהיטת בתראי, וא"כ לא תדין את חברך עד שתגיע למקומו, דהיינו לאותו נסיון בעצמו ונצלת הימנו, וכ"ש אם אירע לו זה מצד האונם, אפילו שיהיה הענין מהדברים שהיה ראוי ליהרג ואל יעבור, וקצת רבותי פי' לי ואל תדין את חברך כו' שאם ראית אדם נכרי בעירך ואתה רואהו מסולסל ומתהדר ומתראה במדות חשובות, אל תעמד הדין בעצמך לדונו אצלך כמוחזק באותם הדברים, עד שתגיע למקומו שהוא דר בו, ותראה הנהגותיו במקומו, אם מסכימות לכך, ואז תוכל לדונו כן, וכמה פחותים והדיוטות מראים מלפיהם במקום אחר ומתחסדים ומתראים כמו שאינו:

ואמר אח"כ ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע, כלומר הזהר מלומר דבר שאינו הגון והוא ענין שאי אפשר לשמוע, כלומר שאינו ראוי לשמוע או שאתה אי אפשר לך לאומרה במקום שנשמעתה שאם

לכשאפנה אשנה, שמא לא תפנה: ו הוא היה אומר: אין בור ירא חמא, ולא עם הארץ חסיד, ולא הבישן למד, ולא

תאמר פן יחשדך שומעך ואל תבטח לומר שתאמר בינך לבין עצמך שאע"פ כן סופו להשמע, [קהלת י' כ'] כי עוף השמים יוליך את הקול [ש"ב י"ח י"ג] וכל דבר לא יכחד, [תהלים י"ט ד'] אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם:

ויש גורסים אל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע, כלומר שלא יאמר דבר סתום, בגלוי סודות התורה ברכים, בבטחון שאי אפשר לו לאדם לשמוע, ר"ל להבין מתוך (עושק) [עומק] הדברים ודבורו ברמזים נעלמים שסופו להשמע על ידי איחור והתבוננות רב, ויהיה זה סיבה להגעת הדבר לידיעת מי שאינו ראוי לו, שזה אינו ראוי בדבור [כי] עם היחידים השרידים אשר ה' קורא בהם, וכבר אמרו (חגיגה י"א ע"ב) אין דורשין במעשה בראשית בשנים, ולא במרכבה ביחיד:

וכן יש גורסים אל תאמר על דבר שאי אפשר לשמוע שסופו להשמע, כלומר שאם תבא לידך דבר תורה שאפשר לשומעה וללמדה עכשיו, אל תאמר שסופה להשמע, כלומר ואשמענה פעם אחר ולא עכשיו, אלא קבלה מעכשיו, וזהו שממך לה אל תאמר לכשאפנה אשנה כו' שלא יקח מתוך בעצמו בלימוד התורה והחכמה על סמך פנאי הזמן העתיד, כי הזמן הולך ונשמט מבין ידיו, וכבר אמר החכם הזמנים שלשה „העבר“ הנה תם לריק כחו, „ההווה“ והוא כצל עובר, „העתיד“ ולא תדע אם תגיע אליו, ולא סוף דבר שלא יניח הלימוד מצד התענוגים והתאוות, אבל גם מצד העסקים שאם תניחהו לעסקך, תוסיף עסק על עסקיו ויאבד הכל אבל שיעשה תורתו קבע ומלאכתו עראי, הראשונים שעשו תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיימה בידם:

(י) **הוא** היה אומר אין בור ירא חמא ולא ע"ה חסיד כו'. כבר ביארנו „בחיבור התשובה“ כי בור יקרא מי שאין לו שום מעלה ולא הכנה במבצעו לבא לידי מעלה, כענין שדה בור, שאינו מצליח, וכן שאי אפשר לו להצמיח אפילו ע"י זריעה, אחר שלא הוכן לכך בעבודת הניר, וריק הוא שיש הכנה למעלות אלא שלא למד כ"כ כשדה הניר שאם יזרעו בו יצמח, וכשלא יזרעו לא יצמיח כלום, וגולם הוא שהוכן לכך ושלמד אלא שאינו מיושב בתנועותיו והנהגותיו בלתי מסודר, כמו שיתבאר בזאת המסכתא,

הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים, השתדל להיות איש: ז אף הוא ראה גלגלת אחת צפה על פני המים, אמר לה: על דאטיפת אטיפוך, וסוף מטיפיך יטופון: ח הוא היה אומר: מרבה בשר מרבה רמה,

וע"ה סתמו הוא שיש לו הכנה בינונית ושלמד מעט, אבל שהוא מתעסק בצורכי העולם בעסקים וסחורות ברוב הזמן בזמנו זה:

ואמר שאין „בור“ ירא חטא, שאין מעורר מצד טבעו לא מצד הכנה ולא לימוד, ואינו יודע מהם הטוב כדי שידבק בו, ולא הרע כדי שיתרחק ממנו, וע"ה אע"פ שאפשר שיש לו יראת חטא מצד שהוא מתערב עם בני העולם במניעת המוזהר ועשיית המחוייב, מ"מ אינו חסיד כי החסידות היא מדה תביא האדם לעשות בכל ענייניו לפנים משורת הדין והנהגת העולם בעסקים וסחורות לא תסבול זה ודרכיהם ידועות אצלם במידה במשקל ובמשורה, ואמר אח"כ ולא הביישן למד, כלומר שבושתו תמנעהו לשאול מה שלא ידע, וישאר כסכל ולא הקפדן מלמד, ר"ל מי שמקפיד וכעסן ומדקדק בהנהגת תלמידיו יותר מדאי שהקפדתו ימנעהו מהיות דבריו ערבים לשומעיו שלא יוכלו לשאת ולתת עמו במשנתם כראוי. ולא כל המרבה בסחורה מחכים, שטרדותיו ימנעו, וכמו שאמרו (ערוכין נ"ד ע"א) ו ל א מ ע ב ר ל י ס ה י א , לא תמצא בסוחרנין ותגרנין, ואע"פ שהוא עולה על מדרגת הביישן שזה בשעת שהוא אצל הרב (אינו בוש) משא"כ בביישן מכל אינו מחכים. ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, כלומר שאם לא תמצא חכם ללמוד ממנו, השתדל ללמוד מעצמך כמו שתוכל, עד שתעשה איש, והוא אמרו ז"ל (ברכות ס"ג ע"א) באתר דלית גבר, תמן [הוי] (תהא) גבר, ויש מפרשים שיתחזק להגבר עד שלא ישוב מרמס לרגלי ע"ה, ואיש פי' גדול ונכבד, כענין [ש"א א' י"א] [ז ר ע א נ ש י ס, שדרשו בו (ברכות ל"א ע"ב) גבר [א] בגוברין, וכן דין בר נש, והוא — איש צרידה, — איש ירושלים, ודומיהן, כלומר גדול העיר. ויש גורסין כאן:

(ז) אף הוא ראה גולגולת אחת וכו', משנה זאת כבר ביארנו אותה בפ"ק משנה י"ד:

(ח) הוא היה אומר מרבה בשר כו'. בא להעיר לאדם שאין ראוי לו להיות תכלית כוונת בעולמו רק בתורה ובמדות ובמצות, אבל שאר עניני העולם אין ראוי לו להשתדל אלא לפי הצורך ההכרחי והודיע דכל המרבה

מרבּה נכסים מרבּה דאגה, מרבּה נשים מרבּה כשפים, מרבּה שפחות מרבּה זמה, מרבּה עבדים מרבּה גזל. מרבּה תורה מרבּה חיים, מרבּה ישיבה מרבּה חכמה, מרבּה עצה מרבּה תבונה, מרבּה צדקה מרבּה שלום. קנה שם טוב קנה לעצמו,

בהם בזולת הצורך ההכרחי לא סוף דבר שהוא מרבּה בחינם ונא' עליו [חבק'] ב' [הי המרבּה לא לו, אלא שהוא מרבּה לדעתו ותרבם, כן ירבה נזקו בסיבת רבויים. וידוע שכוונת בני אדם חלוקות להרבּה חלקים יש שכל כוונתם להנאת גופם במאכל ובמשתה להיות צוארם עב וגופם שמן, וחמדת נשים ושאר מיני הנאות גופניות, ויש שכל כוונתם לאסוף ולכנוס ממון, וימרח להרבות עושר, ולמלאות אוצרותיו זהב וכסף, ויש שכוונתם לפרסם עצמן בהמון עמים רבים ברוב עבדים ושפחות ועבודה רבה, עד שיזכרוהו בני אדם מאד, ויתפרסם שמו בארצו, ויש שנגע רוח ה' בלבם להכיר שכלם הדל גמור, ונוססה בם רוח ה' שכל ורוח חכמה וכינה להיות כל כוונתם לשלימות התורה והמצות והמדות, ואין כונתם בארץ החיים רק להשלמת הנפש, ואמר על הראשון, שמרבּה בשר הוא מרבּה להזיק לעצמו, מפני שהוא מרבּה רימה, וכן שהנהגתו סיבה לכמה מיני חולאים רימה, וכן מזה המין מרבּה נשים מרבּה כשפים, כלומר כשכל אחת לקנאתה מחברתה תכאיבהו ו[ת]חסירחו כפי כחה, מאהבת צרתה בכל יכולת ותזיקהו רוב הפעמים בהשתדלותה:

ואמר על הכונה הב' שמרבּה נכסים הוא ג"כ להזיק עצמו מפני שהוא דאגה כשתגיעו פסידא מנכסיו, וכן שרבים יפקחו עיניהם על ממונו ויסבו עליהם להפיל במכמורת תחבולותיהם, ונמצא „עושרו שמור לו לרעתו“, ואמר על הכונה הג' מרבּה עבדים מרבּה גזל, כלומר שיגנבו ויגזלו ממנו, וכן מרבּה שפחות מרבּה זימה, ותמיד יכלה ממנו עם נואפין, ונמצאו כל אלו הכונות להשחתת ביתו וא"כ ריבוי ההצלחות אלו [אינם] אלא גרמת היוק והפסד והכל תלוי בכוונת המעל' והוא שאמר מרבּה תורה מרבּה חיים, ר"ל נצחיים בהשיגו מכבוד כוראו במה שאפ'. ומרבּה ישיבה ללמוד חכמתו מרבּה חכמתו בעולם מרבּה עצה עם זולתו מן החכמים מרבּה תבונה מרבּה צדקה ושאר המצות מרבּה שלום, קנה שם טוב והוא מעלת המדות קנה לעצמו ר"ל לתועלתו להיות' לו מכוא ושביל בלימוד התורה והחכמה וע"ז אמר שאם קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא:

קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא. ט רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי, הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת: י חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניא, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחם, רבי אליעזר בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד טפה, רבי יהושע בן חנניא אשרי יולדתו, רבי יוסי הכהן חסיד, רבי שמעון בן נתנאל ירא

(ט) רבן יוחנן בן זכאי כו' הוא היה אומר עם (עשית תורתך) [למדת תורה] הרבה כו' שלכך נוצרת, כלו' שכוונת מציאות זה העולם אמנם היא לכוונת תכלית השלימות על הדרך שיתבאר וכדכתיב [ישעיה מ"ג, כ"א] עם זו יצרת לי לית ה ל ת י ס פ ר ו , וכן [ישעיה מ"ג ז'] כ ל הנקרא בשמי, ולכבודי בראתיו, יצרתיו, אף עשיתיו, וסיפר אח"כ:

(י) חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן, ר"ל חשובים הרבה, שבלא ספק הרבה תלמידים היו לו, אלא שלא כיוון עכשיו אלא, לאותם המסווימים והמפורסמים במעלה יתירה:

והיה מונה שבחם, הראשון ר' אליעזר בן הורקנוס ושבחו בזכרונת, והוא שקראו בור סוד שאינו מאבד טיפה. והוא שהיה מנהגם לדרוך ענביהם בגיתות ובור בראש הגת שכשהיין נמשך הולך לבור, וכשהבור סוד בסיד, אין מן היין נבלע בתוך הבור, וכן הוא לא היה שוכח כלום ממה שלמד, ובברייתא (באדר"נ פי"ד) אמרו קנקנא זפותא שמשמרת את יינה, וחב' רבי יהושע בן חנניא ואמר עליו אשרי יולדתו, ומלת אשרי נאמרה על הצלחה כללית, וכן שבחו בחכמה בקלות הכנה מרוב פתיחות לב ובזכרונות ובפלפול שקבוץ שלשתם הצלחה כללית בלימוד, והוא שאמרו עליו בברייתא קרא לו [קהלת ד' י"ב] וה ח ו ט ה מ ש ו ל ש ל א ב מ ה ר ה י נ ת ק . הג' ר' יוסי הכהן ושבחו בחסידות, והוא שלימות [ה]מידות בקצה האחרון. הד' ר' שמעון בן נתנאל ושבחו ביראת חטא, והוא רומז על מיצוע הדרכים, ואיני יודע מהו השבח המופלא לת"ח בכך:

אלא שבברייתא ראיתי שייחס עליו (א"ה הנה בברייתא גרסי') ולישמעאל י' חנניה קרא לו גרוע כו' וכדאי דמ"ס הוא וצ"ל ולר"ש בן נתנאל

חמא, ורבי אלעזר בן ערך כמעין המתגבר: יא הוא היה אומר: אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה, מכריע את כלם. אבא שאול אומר משמו, אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ואליעזר בן הורקנוס אף עמהם, ואליעזר בן ערך בכף שניה, מכריע את כלם: יב אמר להם: צאו וראו איזו היא דרך טובה שידבק בה האדם, רבי אליעזר אומר: עין טובה. רבי יהושע אומר: חבר טוב. רבי יוסי אומר: שכן טוב. רבי שמעון אומר: הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר: לב טוב. אמר להם: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך

קרא לו כו' וכדגרים רבינו המחבר ז"ל) גרע שבמדבר שמחוקת המים, ר"ל מקום אשכורן שכל המיעוט נגררות לשם ורומז אל בית קבול רחב ומשתמר. הה' ר"א בן ערך שבחו בשפע מופלג בדבורו בחכמה ובתורה, והוא ענין מעיין המתגבר, ופי' בכרייתא שמימיו מתגברים ויוצאים לחוץ, כדכתיב [משלי ה' ט"ז] י פ ו צ ו מ ע י נ ו ת כ ח ו צ א , ודרך כלל שבח על כל שאר החכמים ר"א ו' הורקנוס לרוב ידיעתו, ואמר:

(י"א) הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים, ור"א ו' הורקנוס בכף שניה הוא מכריע את כולם, ואבא שאול אמר משמו על רבי אלעזר בן ערך, לרוב שפע לשונו והצלחת הלומדים לפניו להפלטת ערך דבורו, ואח"כ אמר:

(י"ב) א"ל צאו וראו איזוהי דרך טובה שידבק בה האדם; להיותה (ב) שורש לכל מידות הטובות ואמ"ר אליעזר עין טובה, כלומר שיהא נהנה בטובת זולתו, שאז יתאהב לכל אדם ויהיה ענינו מקובל אצל הכל, והכל מקובלים אצלו, ואהבת העולם הוא שורש כל המדות, ואמ"ר יהושע חבר טוב שיתיעץ עמו בכל ענייניו ויוכיחנו מכל שגיאותיו וידיכנו על הטובות, ובו יושלמו ענייניו, ואמ"ר יוסי שכן טוב לאותה הכונה בעצמו, כי השכן רואה תמיד ענייניו, ואם הוא טוב יאשרהו במה שיעשה כראוי, ויוכיחנו בהפכו, וישלים עצתו וענייניו עמו בהתחבר בו האהבה והשכונה, ואמר ר"ש הרואה את הנולד, כמאמר החכם שאמר „חברו של אדם שכלו ופעל השכל במדותיו והנהגותיו הוא שיהא רואה את הנולד בכל דבר שיעשנו, וטרם עשות הפעולה יתבונן התכלית הראוי לצאת ממנה, וכל אשר יעשה כן, לא יחמא, וישלמו ענייניו והנהגותיו על צד ראוי ושלם", וכבר ביארנו

מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם: יג. אמר להם: צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם, רבי אליעזר אומר: עין רעה. רבי יהושע אומר: חבר רע. רבי יוסי אומר: שכן רע. רבי שמעון אומר: הלל ואינו משלם, אחר הלל מן האדם כלל מן המקום, שנאמר: לזה רשע ולא ישלם, וצדיק חונן ונותן. רבי אלעזר אומר: לב רע. אמר להם: רואה אני את דברי

בקצת חבורנו, כי דרכי העצה ד' מינים, הא' ההשתדלות שלא יהא צריך לעצה, ב' העצה קודם עשות הדבר, הג' העצה עם הדבר, והד' העצה אחר הדבר, כמו שתאמר דרך משל, בענין הנהגת הבריות ודרך הרפואה שהטוב שבעצות והחשובה והקודמת בזמן ובמעלה הוא שיתנהג בפת בג וכיין משתיו אשר לא יתגאל בהם, בכמות או באיכות, וינהיג עצמו במאכלים קלים דקים וטובים ובשיעור בינוני ובזמן ראוי ואז יהא בטוח מן החולאים, ולא יצטרך לעצה, והב' שאם נכשל בזה צריך ליטול לעצמו עצה במיני הנקוי והרקות בזמנים ידועים, מרם יתיצרו החולאים לכא, ישתדל בענייני רפואתם במרם ישתקע החולי, ואז תבא רפואתו בנקל. והג' שאם התרשל והניח חוליו להשתקע צריך לעצה עכ"פ ולהנצל מהם במיני רפואות החזקות והמסוכנות, וכן בכל ענין וענין כמ"ש בזו, למטה בפ"ג משנה ט"ב, וענין הרואה את הנולד הוא שישתדל בכל ענייניו בכלל עד שלא יצטרך לעצה, והוא שבח מופלג לכל ענין וענין בכלל. ואמ"ר אלעזר ז' ערך לב טוב, כלומר שיתמיד הפעולות היוצאות מלב טוב, וידוע אצל החכמים שמעלות המדות ופחיתותם יצאו מאחד מכחות הנפש, והוא הכח המתעורר, ומבוא זה הכח הוא בלב, וכשהוא בטוב המזג ימצאו בו כלל המעלות המדות שכל הנזכרות בכללם, והוא אומרו שבכלל דבריו דבריהם:

(יג.) א"ל צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. ואמר כל אחד מהם בהפך מה שייחס בטובתו, חוץ מר' שמעון שאמר בטובה הרואה את הנולד, ואמר על הרעה הלל ואינו משלם, יש שפי' בהפך מה שאמ' כי מי שהוא לזה ואינו משלם אינו מוצא אח"כ מי שילווה בשעת הדחק ונמצא מפחית מדותיו מצד שאינו רואה את הנולד, וכן כל הדברים שאינו מתכוון לאחר' ולהפליג בגנות זאת המדה והיותו חושש להיות האדם מיקל בה לעכבם בידו מצד שאינו גוזל וגונב ושלא באה לידו בתורת שום איסור נאמר עליה אחד הלל מן האדם כלל מן המקום, כלומר כאלו עבר

אלעזר בן ערך מדבריהם, שבכלל דבריו דבריהם: יד הם אמרו שלשה דברים, רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך,

בה על מצוה ממצות התורה, שהרי הכתוב קראו רשע שנאמר [תהלים ל"ז]
כ"א] לוה רשע ולא ישר:

(י"ד) הם אמרו ג' דברים, כלומר כל אחד מהם, ואע"פ שבדברי ר"א יש בהם יותר משלש, יש מפ' שנכללה בדבריו ר"ל והוי מתחמם אינם מכלל דבריו של עכשיו אלא במקום אחר אמרה, ומגיהי הספרים ערבוה כאן עמהם, מצד שהיא נכללת למאמר יהי כבוד תלמידך כו' (א"ה נ' דר' המחבר ז"ל גרים יהי כבוד תלמידך, וכן גרים מהרי"א אלא דק' שהרי מבואר באבות דר"ן דעיקר הגירסא היא יהי כבוד חברך, וגם ר' המחבר ז"ל הזכירה למטה לענין אחר ועיין בס' מדר"ש) כלומר שכמו שמוהיר ומצוה התלמיד להתחמם כנגד אורן, הוזהיר לרב ג"כ שלא יקל בכבוד התלמיד, אבל יסביר לו פנים ויעזרהו בלימוד, וכן יש לפ' שכל אחד מהם אמר ג' דברים למיעוט, אלא שהי' מהם מי שהוסיף על שלשה, ויש מפ' שכבוד תלמידך חביב עליך ואל תהי נוח לכעוס אחד הם, כלומר שלא תבא לידי כעס עמו, כענין לא תקפדן מלמד ונמצא שאינן אלא שלש, וראשון עיקר, וראיה לדבר באבות דר"ן (פמ"ז) שלא הוזכרו שם אלא שלש ראשונות אבל לא זו של הוי מתחמם כו' כלל בדברי ר' אליעזר, אלא שבסוף ההלכה אמרו ר' יהודה ב"ר אלעאי משום אביו שאמר משום ר"א הגדול שוב יום א' לפני כו' והוי מתחמם כו' וביאור הדברים הוא שר"א אמר יהיה כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, כלומר שראוי לך להיות כונתך להשלימו בכונתך בהשלמת עצמך, וכשאתה עושה כן אף כבודך חביב עליו ביותר, והוא נשמע לך ובא לידי שלימות:

ואל תהי נוח לכעוס, לפי' שלישי הוא מאמר אחד עם כבוד תלמידך, כלומר שלא תכעוס עמו ולשאר הפי' מאמר אחר עם כבוד תלמידך, כלומר שלא יהא נוח לכעוס עם שום אדם, ולשום דבר, כלומר שלא יהא כועס בנקל, אלא לעתים רחוקות על דבר גדול. וכן הרחיק זאת המדה מצד עצמו ג"כ כמאמר ז"ל (פסח' ס"ו ע"ב) כל הכועס אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, ואם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו:

שוב יום אחד לפני מיתתך, ושאלו עליו בתלמוד (שבת קכ"ג ע"א) וכי

והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בנחלתן שלא תכזה, שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב, ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כנחלי אש: מו רבי יהושע

יודע מתי ימות, והשיבו כל שכן ישוב היום שמא ימות למחר ונמצאו כל ימיו בתשובה:

ואמר אח"כ והוי מתחמם כנגד אורן של ת"ח כו'. והענין שהוא דימה להתקרבות לחכמים למדורה אין להתרחק ממנה יותר מדאי כדי שיהנה מן החום, ואין להתקרב בה יותר מדאי פן יכזה, וכן החכם אין להתרחק ממנו יותר מדאי אלא כדי שיהנה בחכמתו, ולא יתקרב יותר מדאי פן יקל בעיניו ויענש. והוא שאמר החכם לאחד מבניו שנתמנה לעבודת המלך, בני שים לבך [ל]עבודת האדון, אתה עומד לפניו כמדורת אש, אל תרחק ממנה יותר מדאי פן ימצאך נזק הקור, ואל תתקרב יותר מדאי פן תוקד אש:

וכבר ידעת מאמר איוב סימן כ"ט [כ"ד] א ש ח ק ע ל י ה מ ו ל א י א מ י נ ו, כלומר כשהיתי משתעשע לא היו מאמינים שאני אשתעשע עמהם ולא היה מפני זה מוראי מתמעט וסר מעליהם, וכן ענין מ"ש רז"ל (מנהדרין נ"ב ע"ב) בתחילה דומה לו לקיתון של זהב, ולכן אמר הוא שיהא מתחמם כנגד אורן, כלומר שיקח מכבודם כפי צורך ההכרחי לשאלתו ולהוראה, אבל לא יתקרב אליו יותר מדאי עד שידמה בעיניו אנוש כערכו, והוא אומרו והוי זהיר בנחלתן שלא תכזה, כלומר שלא יענש על שהקל בכבודו:

ואמר אח"כ שנשיכתם נשיכת שועל, כלומר אעפ"י שלא ירגיש בעונש לשעתו, בקירוב זמן יגיעהו עונש חזק על כל עונשי שאר בני אדם, והוא ענין דמיון נשיכת שועל שהשועל שניו דקות ועקומות כלפי פנים ובשעה שהשנים נכנסות בבשר אין הבשר מרגיש בנשיכה כל כך מרוב דקות השן, וחלק לקותה מצד כפיפתם, אבל כשבא להוציא את השנים מן הבשר, נאחו הבשר בשנים שהם כפופים, והוא נעתק עמהם, והוא אז מרגיש כאב גדול על נשיכת שאר בעלי חיים, והעקרב מפיל אדם מצד העוקץ, ומתוך כך נקרא עקיצה. והשרף והוא מין נחש הוא מפילו מפיו דרך צפצוף ומתוך כך נקרא לחישה, והאדם מרוב דקותו אין הבשר מרגיש בו לשעתו אלא שאחר כך נוקב ויורד ומתפשט ומכאיב כאב חזק מתמיד ומסוכן, ואחר

אומר: עין הרע, ויצר הרע, ושנאת הבריות מוציאים את האדם

כך כלל שכל דבריהם כנחלי אש, כלומר שבכל ענין שבהם אתה צריך לזאת ההנהגה, וזהו מאמר ר"א:

(ט"ו) **ואמר רבי יהושע עין הרע, והוא צרות עין וחמדת ממון ויצר הרע על העריות:**

ושנאת הבריות מוציאים את האדם מן העולם. כי חמדת הממון תפריחו כמה שאי אפשר לו לסבול, ויצה"ר ימית לו את בשר ויחליאהו, ושנאת הבריות תעורר עליו מדנים עד שתהרגהו, ובכרייתא (כאבות דרבי נתן פי"ו) פי' בעין הרע כל שעינו רעה לאחרים עד שגורם להם תקלה, וקשה לפרשה שזה בכלל שנאת הבריות היא, (א"ה ע"ש בסוף הפרק שפי' שנאת הבריות כפשוטו וגם רבנו המחבר הזכיר בכרייתא הלזו למטה וא"כ הרי יש הפרש ודוק, כי קצרתי מאד), וכן האריכו בענין יצר הרע שישתדל להשליט עליו יצר הטוב ולנצחו שיצר הרע כחו גדול בגוף האדם וגדל בו „מעת הלידה" ומוטבע בו ועוזרו רבים שם, וצריך ליצר הטוב להתנכל עליו ובתחבולות יעשה מלחמה. והוא אומרם ז"ל [אבות דרבי נתן פי"ו] י"ג שנה יצר הרע גדול מיצר הטוב, שיצר הרע ממעי אמו של אדם, [היה] גדל ובא עמו מחלל שבתות ואין מוחה בידו כו', וכן בכל הדברים והוא שאמרו שם בכרייתא יצר הרע דומה לברזל כל זמן שהוא באור עושין ממנו כל מה שירצו, כן יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה, לסוף י"ג שנה נולד לו יצר הטוב, כשמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר [שמות ל"א י"ד] מ ח ל ל י ה מ ו ת י ו מ ת כו', וכן בכל הדברים בזמן שאדם הולך לדבר עבירה כל איבריו נשמעים לו שהוא מלך על רמ"ח אברים, הולך לדבר מצוה כל איבריו מתרועעים וצריך לו שיתגבר יצה"ט בעצמו וימשול בו כמו שעשה יוסף באשת פוטיפר שהיתה משתדלתו, וכן הרבה שנזכרו בכרייתא, וכשיצה"ר מתגבר סוף שהוא כלה ויצה"ט עמו. והוא אצלי אומר באיוב סימן ד' [כ"א] ה ל א ג ס ע י ת ר מ ב מ, כלו' שאפילו הדבר תראוי להשאיר ממנו חלק וחלק לו, וז"ש שם בכרייתא למה יצה"ר דומה, לשני בני אדם שנכנסו לפונדק ונתפס אחד מהם לליספות, אומרים לו מי היה עמך יכול שיאמר לא היה אדם עמי אלא אומר הואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי. כך יצה"ר אומר הואיל ואני אוכד מן העולם הריני מאכד את כל הגוף. וכן אמרו בשנאת הבריות שיהא אוהב את הכל חוץ מעוברי

מן העולם: מו רבי יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך, והתקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירושה לך, וכל

עבירה. ולשונם בזה לא יאמר אדם אאהוב את החכמים ואשנא לתלמידים, [א]אהוב את התלמידים ואשנא לעמי הארץ, אלא אהוב את הכל ושנא את המינים, ואת המושומדים, הוא שנאמר [תהלים קל"ט, כ"א] ה' ל' א' מ' ש' נ' א' י' ה' א' ש' נ' א', וכתוב [ויקרא י"ט י"ח] ו' א' ה' ב' ת' ל' ר' ע' ד', אם עושה מעשה רעך אתה אהבו, ואם לאו אתה שונאו, ואח"כ הזכיר רבי יוסי:

(ט"ז) רבי יוסי אומר יהי ממון חברך חביב עליך כשלך. שזו המדה מורה על טוב לב, והוא מאמר כללי דומה לענין אומ' בכלל התורה דעלך מני לחברך לא תעביד, ובכרייתא פירש שלא יוציא שם רע על נכסי חברו, עד שיהא סיבה להרחיק תקופצים מהם, שאלו אדם על פירות חבריו והם שוים ישבחם ללוקח ואם אינם יפים יאמר לו איני יודע, וכן פי' שיהא חס על הצלת ממון חבריו כשלו. ראה את ספינתו ממורפת בים או סובעת בנהר, דליקה נפלה לו בחצרו ובידו להציל יהא מורה ומציל:

ואמר אחר כך התקן עצמך ללמוד תורה שאינה ירושה לך, כלומר אפילו שהיו אבותיך ת"ח, לא תאמר הרי הדבר מוטבע בי, ודי לי במעט העיון, שאינה ירושה לך, כמה נהרות יבשו, כמה סלעים יצאו מהם מים: **ואמר** אח"כ וכל מעשיך יהיו לשם שמים, והוא מאמר חשוב וכולל מאד עניינו שהאדם בודאי צריך להתעסק בענייני העולם ובישוב המדינה לצורכי הגוף, והזהירו שאף כשמתעסק בעניינים אלו, לא יהא כונתו אלא להשלמת הנפש, ונמצאת זוכה אפילו בעת מעשה ההוא, אחר שכונתך בו אינה לשם המעשה ההוא אלא להשלמת הנפש, והוא ענין אומרו (ברכות ס"ג ע"א) [משלי ג' ו'] ב' כ' ל' ד' ר' כ' י' ד' ע' ה' ו' אפילו לדבר עבירה, קרא התעסק באמוניות — דבר עבירה, והוא ג"כ אומרם (שם נ"ד ע"א) ו' א' ה' ב' ת' א' ה' א' ל' ב' כ' ל' ב' ב' ד', בשני יצרך ביצה"ט וביצה"ר, כלומר שאפילו בעת שתעסק בפעולת היצר, תהיה כונתך לתכלית טוב, ועל זה הצד יקרא היצר הרע — טוב, כאומרם ז"ל (בר' פ"ט) ו' י' ר' א' ל' ה' י' מ' א' ת' כ' ל' כו' והנה טוב זה יצה"ר, וכי יצה"ר טוב, מלמד שאלמלא יצר הרע לא היה העולם מתקיים והוא ג"כ אצלי אומרם ז"ל (פ"ק דברכות ד"ח) כל האוכל במ' כאלו התענה

מעשיך יהיו לשם שמים: יז רבי שמעון אומר: הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה, וכשאתה מתפלל, אל תעש תפלתך קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, שנאמר: כי חנון ורחום הוא, ארך אפים ורב חסד, ונחם על הרעה. ואל תהי רשע בפני עצמך: יח רבי אלעזר אומר: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ודע לפני מי אתה עמל, ומי הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך: יט רבי טרפון אומר:

תשיעי ועשירי, כלומר שאחר שאכילתו בתשיעי היתה לכונה כדי שיוכל להתענות כראוי בעשירי, נמצא שהוא זוכה באכילתו והוי כאלו התענה תשיעי ועשירי, ואחר כך הזכיר דברי רבי שמעון.

(י"ז) **רבי שמעון** אומר הוי זהיר בק"ש ובתפלה, כלומר שבהתמדתך בכך תכיר בוראך, ותתאב אליו כפי היכולת, והזהירו אחר כך כשיתפלל לפניו לא יעשה תפלתו קבע, ר"ל מצות אנשים מלומדה, כאדם הבא לפרוע חובו וממהר להקל משאו והולך לו, אלא דרך תפלה ובקשה ותחינה ורחמים ותחנונים, ואמר ע"ז שנאמר [שמות ל"ד ו'] כ י א ל ר ח ו ם ו ח נ ו ן ה ו א , כלומר כשיתפלל הוא דרך רחמים ותחנונים, יעשה הוא רחום וחנון, ואמר אח"כ אל תהי רשע בפני עצמך, כלומר שכל שהוא פחות ורשע אצל עצמו ומחזיק עצמו כאדם נקלה וחסר, לא יחוס לשום פחיתות שיעשהו, ואח"כ הזכיר דברי ראב"ע:

(י"ח) **ראב"ע** אומר הוי שקוד ללמוד תורה, כלומר הוי מתמיד ללמוד תורה. ודע מה שתשיב לאפיקורוס, כלומר דמוסף על מה שצריך לך בה בביאור המצות ובתלמוד, צריך שתלמד בה מן הדברים העיונים מה שתשיב בהם את אפיקורוס החולק על התורה, במופתים כוזבים או בלתי חותכים, עד שתדע להכזיב מופתיו, במה שיבא להרוס בהם, מן הפינות התוריות, וכן שתדע לאמת לו מופתים חותכים אם בא להרהר בפינות המושכלות, ואמר אח"כ ודע לפני מי אתה עמל. ובא הנה ידיעה במקום התבוננות, כלומר שלא יבהילך מורח לימוד זה עד שתשאר נבוך ופוסח לקצת דעותיהם, אבל תחשוב כי כזה וכזה מן המורח וההתלמדו' ראוי לך להארתו ולכבודו יתברך, וכן שתדע שבעל מלאכתך, ר"ל המזיקך לכך, ישלם שכר פעולתך:

(י"ט) **רבי טרפון** אומר היום קצר כו', בא להעיר לאדם להיותו חרוץ וממהר

היום קצר, והמלאכה מרובה, והפועלים עצלים, והשכר הרבה, ובעל הבית דוחק: כ הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להבטל ממנה, אם למדת תורה הרבה, נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, ודע שמתן שכרן של צדיקים לעתיד לבוא:

לתלמוד תורה, כי זמן חיי האדם הוא קצר, ומלאכת הלימוד מרובה, [איוב י"א כ'] ארוכה מארץ מדה ורחבה מיני ים, ופועלים עצלים, ר"ל שהלומדים טבעם כן לרוב הטורח והצריכות לזמן רב, והשכר מרובה וראוי לו שישתדל עליו להרויחו, ובעל הבית דוחק, ר"ל מצוה ומזרז ומתרה ולהפליגו עוד בהערה ולהזהיר על התרשלות חזר ואמר:

(ג) לא עליך המלאכה לגמור, כלומר שלא תאמר איך אתחיל בדבר שלא אוכל לבא עד תכליתו, שאינך מחוייב לבא עד תכליתו ולעשות ביתר מן היכולת, וכן אם תאמר איני מוכן לכך, צריך על כל פנים שתשתדל כפי מה שתוכל, שאינך בן חורין להבטל מכל וכל, ממה שנוצרת עליה, ושכר טוב מ"מ שמור לך, אם מעט ואם הרבה, והוא שאמר אם למדת תורה כו' ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך הן בעה"ז הן בעה"ב, למי שיחייבו אופני משפטיו ית'. והוא שאמר ודע מתן שכרן של צדיקים לע"ל, ובא הנה לעתיד לבא במקום עולם הבא אע"פ שעיקר הנחתו לזמן ימות המשיח, אלו השמות, ר"ל העולם הבא ותחיית המתים ולעתיד לבא מתחלפים תמיד זה תחת זה, כמו שביארנו בקצת מקומות: נשלם הפרק:

פ ר ק ש ל י ש י

א עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים, ואין אתה בא לידי עברה. דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מאין באת; מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך; למקום עפר רמה ותולעת, ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון; לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש, ברוך הוא: ב רבי חנינא סגן הכהנים אומר: הוי מתפלל בשלומה של

(א) עקביא בן מהללאל אומר כו'. שלשה דברים אלו יביאהו להשתדל במידות ובתורה עד שיגיע לשלמות, שזכירתו שבא מטיפה סרוחה, יביאהו להשמר מן הגאווה, שהיא שורש המדות הרעות. וההסתכלות באחריתו ודעתו שהוא הולך למקום רימה ותולעת, יביאהו לבזות קנייני העולם הזה, והתבוננות שהוא מעותד ליתן דין וחשבון על כל פעולותיו לפני הקב"ה, יביאהו להשתדל בתורה ובקיום מצותיה, ונכלל במאמר „מאין באת“, [ה]פחיתות מצד מלאכת תופיו ונקביו ושאר הדברים הנמאסים שבו עוד בחיים חיותו, ומתוך כך שנו בכרייתא (באבות דר"נ פ"ט) הסתכל בד' דברים, ואמרו עליה ומה עתיד להיות, כלומר אחר שבא לעולם, והוא שאמרו עליה, למלך שבנה פלטרין ושכללם וביב של בורסקי עוברת בתוכו ונופלת על פתחה, כל עובר ושב אומר כמה נאה פלטרין זה, אלמלא שביב זה של בורסקי עוברת בתוכו. כך באדם, ומה עכשיו שמוציא מעיין סרוח מתגאה על הבריות, אלו היה מוציא מעיין של שמן אפרסמון או פלייטון על אכ"ו, והוא אצלי מ"ש בחמישי של בתרא (ע"ה ע"א) על ענין מלאכת צור [יחזקאל כ"ח י"ג] מלאכת תפריך ונקביך [כך] ביום הבראך כו' ונו, א"ל הקב"ה לחירם כך נסתכלתי ובראתי נקבים באדם: (ב) רבי חנינא סגן הכהנים אומר כו'. אחר שהזהירו הנה בכבוד החכמים ומוראה, הודיע זה החכם דצריך לצרף עמה כבוד השלטונים ומוראם, ולהוסיף בה עד שיתפלל בשלומם, שהנהגת בני אדם אמנם היא חלוקה לשני חלקין, הנהגת תורית והיא המסורה לחכמים, והנהגת מדינית והיא המסורה לשלטונים ולשופטים, וכשתחסר הנהגת החכמים אמנם לא תחסר הנהגת המדינית בכך, אבל כשיחסר המדינית, יחסרו שתיהן, דכל שאין שם מוראת מלכות כל אחד מתיירא מחברו להנכל ולהתגולל עליו וכל זמנו

מלכות, שאלמלא מוראה, איש את רעהו חיים בלעו: ג רבי חנינא בן תרדיון אומר: שנים שיושבין ואין ביניהם דברי תורה, הרי זה מושב לצים, שנאמר: ובמושב לצים לא ישב. אבל שנים שיושבין ויש ביניהם דברי תורה, שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: אז נדברו יראי יי איש אל רעהו, ויקשב יי וישמע, ויכתב ספר זכרון לפניו, ליראי יי ולחושבי שמו. אין לי אלא שנים, מנין אפילו אחד, שיושב ועוסק בתורה שהקדוש ברוך הוא קובע לו שכר, שנאמר: ישב ברד וידום כי נמל עליו: ד רבי שמעון

בחלוהו מרדותיו בהשתדלות הצלתו, והוא שהפליג בה להתפלל עליה ולא סוף דבר במלכות ישראל, אלא אפילו בשל אומות העולם, שהרי אפילו התורה רמזה לנו בהקרכת ע' פרים של חג, ודרשו בו כנגד ע' אומות, ובס' עזרה כתוב [ו' י'] די להון מה קרבין ניהו חין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי:

(ג) רבי חנינא נ' תרדיון אומר שנים שיושבים כו'. אמר שכל ב' שיושבים ואין ביניהם דברי תורה קרוי מושב לצים כדכתיב [תהלים א' א'] ובמושב לצים לא ישב, וכתיב בתריה כי אם בתורת ה' חפצו, אלמא כל שאין שם דברי תורה מושב לצים הוא, אע"פ שאינן מתלוצצין, הואיל וישיבה של בטילה היא. אבל שנים שיושבים ויש ביניהם דברי תורה שכינה שרויה ביניהם, כלומר שמתוך דברי תורתם משיגים מכבוד בוראם, שנאמר [מלאכי ג' ט"ז] אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, והרי איש אל רעהו שנים משמע, ונאמר בהם ויקשב ה' וישמע, ומנין שאפילו אחד יושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר, שנאמר [איכה ג' כ"ז] ישב ברד וידום כי נמל עליו, כלומר נמל שכר עליו, וענין וידום פ' קול נמוך, מענין קול דממה דקה, והוא לימוד בינו לבין עצמו, ולי נראה לפרש וידום מלשון שבה כמו שתרגם הירושלמי [ויקרא י' ג'] וידום אהרן, ושבה אהרן, ורצה בכל זה שהתורה מגינה עליו ושומרתו מן העבירות, וברייתא (אבות דר"נ פ"ך) אמרו כל הנותן דבר תורה על לבו מעבירין ממנו הרהור חרב, הרהור שטות, הרהור זנות, הרהור יצה"ר, הרהור אשה רעה, הרהור דברים בטלים, הרהור בשר ודם, וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו, נותנין עליו כו', ורבי שמעון אמר על זה.

אומר: שלשה שאכלו על שלחן אחד, ולא אמרו עליו דברי תורה, כאלו אכלו מזבחי מתים, שנאמר: כי כל שלחנות מלאו קיא צואה בלי מקום, אבל שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה, כאלו אכלו משלחנו של מקום, שנאמר: וידבר אלי, זה השלחן אשר לפני יי: ה רבי חנינא בן חכינאי אומר: הנעור בלילה, והמהלך בדרך יחידי, והמפנה לבו לבטלה, הרי מתחייב בנפשו: ו רבי נחוניא בן הקנה אומר: כל המקבל עליו עול תורה, מעבירין ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ, וכל הפורק ממנו עול תורה, נותנין עליו עול מלכות ועול דרך

(ד) רבי שמעון אומר שלשה שאכלו כו'. ר"ל ששלשה שאכלו על שולחן אחד ג"כ ולא אמרו עליו דברי תורה, הרי הם כאלו אכלו מזבחי מתים, ר"ל תקרובת ע"ז, שנאמר [ישעיה כ"ח ח'] כי כל שולחנות מלאו קיא צואה בלי מקום, ר"ל כשהן בלא הזכרת מקומו של עולם, אבל שלשה שאכלו על שולחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משולחנו של מקום, ועליו נאמר [יחזקאל מ"א כ"ב] זה השולחן אשר לפני ה', ואע"פ שעל המזבח נקרא כן, וקראו שולחן, על שם שמנתחין הנתחים בו, מ"מ הוציאו בלשון שולחן, לומר שכל שעוסק בשולחן בדברי תורה, הוא נקרא שולחן של מקום:

(ה) רבי חנינאי אומר הנעור בלילה כו'. שבא להעיר האדם שאם האמינו היות כל ענייני האדם מושגחים אם לנמול אם לעונש, ראוי לאדם שלא לפשוט בעצמו, ולהזהר מן המקרים שההיזק מצוי להיות בהם, והזכיר מהם הנעור בלילה, ר"ל כל הלילה, כי התעורר יותר מדאי הויק מאד והשיעור המוגבל להעירת הלילה לדברי תורה הוא בכדי שישלים בה עם היום תעורת שש עשרה שעות, וישן שמונה שעות, שהם שליש היום השלם, ר"ל כ"ד שעות והמהלך בדרך יחידי יש בו סכנה גדולה ג"כ, כי הדרכים בחזקת ליסמאות וכשיהלך יחידי יפגעו בנקל, והמפנה לבו לבטלה, ר"ל שלא יתעסק בשום דבר בעולם יבא מזה לידי תרדמת לב והשתוממות המחשבה:

(ו) רבי נחוניא אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין כו'. אמר שעול תורה תעביר ממנו עול מלכות, כי המלכות לא תמריחהו לעבודתה, אחר שהוא נותן לבו להתבודדות. ועול דרך ארץ, ר"ל התעסקות

ארץ. ז' רבי חלפתא בן דוסא איש כפר חנניא אומר: עשרה שיושבין ועוסקין בתורה, שכינה שרויה ביניהם, שנאמר: אלהים נצב בעדת אל. ומנין אפילו חמשה, שנאמר: ואגדתו על ארץ יסדה. ומנין אפילו שלשה, שנאמר: בקרב אלהים ישפט. ומנין אפילו שנים, שנאמר: אז נדברו יראי יי איש אל רעהו, ויקשב יי וישמע. ומנין אפילו אחד, שנאמר: בכל המקום אשר אזכיר את שמי, אבוא אליך וברכתיך: ה' רבי אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו. וכן

בענייני העולם כי חבריו ושכניו וקרוביו יעסקו במלאכתו ויעזרוהו בה עד שלא יצטרך הוא ליבטל ממנה, שדרשו במקום אחר, (לקמן פ"ו) [שמות ל"ב ט"ז] חרות על הלוחות, אל תקרי חרות אלא חירות, כלומר שהחירות משעבוד המלכות והזמן יקרהו בעבור דבר הלוחות, וכל חפורק ממנו עול תורה, ר"ל שמאבד זמנו בעסקי העולם ואינו נותן לבו להתבונן בתורה ובדרכיה ובמצותיה, נותנין עליו כו':

(ז) רבי חלפתא כו' עשרה שיושבין כו' שכינה שרויה ביניהם, כלומר שיושג להם מכבודו יתברך כפי ענינם, שנאמר [תהלים פ"ב א'] אלהים נצב בעדת אל. ועדה מלה מונחת על עשרה מישראל, ומנין שאפילו חמש שנאמר [עמוס ט' ו'] ואגודתו על ארץ יסדה, ואגודה שם מונח על שם מה שיקבצו באגרופו שיש בו ה' אצבעות. ומנין שאפילו ג' שנאמר [תהלים פ"ב א'] בקרב אלהים ישפוט, והוא מונח על הדיינים שהם ג', ומנין שאפילו ב' ת"ל [מלאכי ג' ט"ז] אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו, וכמו שבארנו למעלה, ומנין שאפי' אחד שנא' [שמות כ' כ"ד] בכל המקום אשר אזכיר את שמי, והוא במקום אשר מזכיר, כלומר אפילו אתה יחיד, ויש גורסין מנין אפילו ה' שנאמר בקרב אלהים ישפוט, והם ג' דיינים וב' בעלי הדין, ומנין אפילו ג' שנאמר ואגודתו כו', ואגודה ג' קלחים הוא, כמו שנתבאר בענין אזוב:

(ח) רבי אלעזר (ב"י) איש ברתותא אומר תן לו משלו, הוא שבא להעיר האדם שלא יהא עינו צרה בנתינת הצדקות, והוצאת ממנו לכבוד ה', ושיכיר הא מיהא כי משלו הוא נותן לו, ואם כן ראוי ליתן ברוחב לב ובשמחה, וזהו שאמרו במדרש (ויק"ר פכ"ז ב') [איוב מ"א ג'] מי

ברוד הוא אומר: כי ממך הכל ומידך נתנו לך: ט רבי יעקב אומר המהלך בדרך ושונה, ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה מה נאה ניר זה, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו: י רבי דוסתאי בר ינאי משום רבי מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנאמר: רק השמר לך ושמור נפשך מאד, פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, יכול אפילו תקפה עליו משנתו, תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך כל ימי חיך, הא, אינו מתחייב בנפשו, עד שישב ויסירם מלבו: יא רבי חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו, אין חכמתו

ה ק ד מ נ י ו א ש ל ם , כלום עשית מזוהה עד שנתתי לך בית, מעקה עד שנתתי לך גג, ציצית עד שנתתי לך טלית:

(ט) רבי יעקב אומר המהלך כו' ושונה ומפסיק כו'. הכונה להעיר דאין לפסוק מדברי תורה לצורך עסקי הזמן, רק לפי הצורך ההכרחי, ואפילו כשיגיע הצורך לא יתיר לעצמו להפסיק לשיחה בטלית, ולמה שאין צורך לו בו, ואמר שלא סוף דבר בעושה משנה קבע שאין לו להפסיק לעסקי העולם, אלא אפילו במשנת עראי, כגון המהלך בדרך להכרח צרכיו ושונה בדרך הלוכו, אין לו לפסוק ממנה לשיחה בטלית, ואם עשה כן מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, כלומר כאילו אינו עוסק בתורה כלל, שהוא המתחייב בנפשו על דרך האמת, והמעם שמבעו של אדם נמשך אחר ההבלים והשיחות בטילות, וימשך ממנו בזה עד שיפרוק עול תורה לגמרי, והוא שסמך לו מאמר רבי דוסתאי כו':

(י) רבי דוסתאי בר ינאי משום רבי מאיר אומר כל השוכח כו' מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, שנאמר [דברים ד' ט'] רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח כו' יכול אפי' תקפה עליו משנתו, כלומר אם שוכח הדברים מחמת אונם או מחמת קושי הענין ודקותו, ת"ל ופן יסורו מלבבך, אינו מתחייב עד שישב ויסירם מלבו בפשיעתו, לסיבת הפסקתו מהם, והתעסקו בצורך הזמן בזולת ההכרח: (יא) רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו כו'. שמעלות המדות שמניעת החטאים נמשכת מהם שלימות ראשון והוא שביל לשלימות

מתקימת. הוא היה אומר: כל שמעשיו מרבין מחכמתו, חכמתו מתקימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו, אין חכמתו מתקימת: יב' הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו. וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו, אין רוח המקום נוחה הימנו: יג' רבי דוסא בן הרכינס אומר: שנה של שחרית, ויין של צהרים, ושיחת הילדים, וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ, מוציאים את האדם מן העולם: יד' רבי

הנפש, ובכרייתא (אבות דר"נ פכ"ב) קראו יראת חטא נמי אומנות, אמרו שם שאלו לרבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חטא מהו, א"ל אומן וכלי אומנות בידו, חכם ואינו ירא חטא, אומן ואין כלי אומנות בידו, ירא חטא ואינו חכם, כלי אומנות בידו ואינו אומן, ואמר על זה כל שנשתקע ביראה בתחלה, ונשתרש במעשה היושר ומניעת כל דבר בלתי הגון, חכמתו מתקיימת, אחר שהשריש בידו, אבל כל שלא נשתרש ביראה, אין חכמתו מתקיימת, שאם אין יסוד אין בנין, ואח"כ אמר הענין בעצמו:

במצות עשה של תורה שאם מעשיו [מרבין מחכמתו], כלומר שמדקדק במצות ומרבה בעשייתם יותר מן המשוער לו מצד חכמתו, [חכמתו]

מתקיימת, שהחכמה צריכה למעשים ותתחבר אצלו מאד שחכמתו כו': (י"ב) **הוא** היה אומר כל שרוח הבריות כו', אמר כלל גדול כל שרוח הבריות נוחה הימנו, סתמו רוח המקום נוחה הימנו, על דרך שאמרו במקום אחר, כל שהוא אהוב למטה, בידוע שהוא אהוב למעלה, וההפך בהפך: (י"ג) **רבי דוסא בן הרכינס** אומר שינה של שחרית כו'. הוא בא להזהיר מן התענוגים והמותרות והזכיר שהם שינה של שחרית ויין של צהרים ואלו בודאי הם מותר גמור, כי בשינה של שחרית יספיק לו שינת הלילה, ויין של צהרים יספיק לו יין שבתוך המזון, ואין אלו באים אלא דרך תענוג, שהאדם נשתקע בהם, ומונעים השלימות ממנו, ואח"כ העיר האדם שיוזהר משאר הדברים ההמוניים המושכים לב האדם וגורמין לו בטילה, והזכיר שהם שיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ: (י"ד) **רבי אלעזר המודעי** אומר המחלל כו' אעפ"י כו' אין לו חלק לעה"ב, פי' כשלא עשה תשובה, שיש עונות שתענש הנפש בהם זמן, ואחר [כן] תטהר, אבל כל אלו אין להם חלק לעה"ב, אבל תכרת נפשם ותלך לאבדון נצחי, וזה יחלק לשני חלקים, מהם מצד עצמם, והוא מפני שכופר באמונה

אלעזר המודעי אומר: המחלל את הקדשים, והמבזה את

בצד מן הצדדין, ומהם שלא נאמר מצד עצם הדבר רק מצד היותו הוראה על בעליו שהוא בתכלית הפחיתות ונפשו יבשה אין כל חסרה מכל טוב, ונזכיר מן החלק הראשון מחלל את הקדשים במזיד, שהוא הוראה דכופר בהם ומאמין שלא בא עליהם מצות השם, והמבזה את המועדות יורה עליו שהוא כופר במופתיו ובשינוי הטבעים שרוב המועדות באים בגללם, והוא אומרם (פסחים ק"ח ע"א) כל המבזה את המועדות כאלו עובד ע"ז, כתיב [שמות ל"ד י"ז] אלהי מסכה לא תעשה לך, וסמך ליה את חג המצות תשמור, וכן שיבא מזה לידי כפירת ח' העולם, כאומרם ז"ל (בת"כ פרשת אמור פ"ט ה"ז והביאו רש"י ז"ל שם בפי' החומש) מה ענין שבת אצל מועדות מלמד שכל המבזה ומחלל המועדות כאלו מחלל את השבת, וכל המקיימם כמקיים את השבת, ומפר בריתו של אברהם אבינו, יורה כופר להיותם מצות השי"ת, שכל אלו אינם דברים שיהא תוקף היצה"ר מכריח בהעברתם, כאיסור מאכלות אסורות ועריות וגזלות וגנבות, והנמירות והנקימות, ואין עברתם מצויה אלא מצד הכפירה, וכן ממין זה מגלה פנים בתורה שלא כהלכה, כלומר דמראה את עצמו כאלו יודע בסתרי תורה ומגלה אותן שלא כהלכה, והוא בצד שיכחיש הנגלה ממנה לגמרי, ואומר שלא היתה כונת השם לכך, אלא שהיא משל לענין אחר והנגלה איננו כלל. וזהו שורש משרשי הכפירה, שהמצות כולם אע"פ שיש בקצתם נסתר, אין ספק שעצם המצוה הוא הנגלה ממנה, וזה הדבר צריך לבאר, והוא שבעל האמונה הזאת יאמר אין כונת התורה שלא יאכל אדם בשר חזיר, אבל מה שאסרה התורה בשר חזיר הוא משל לגמרי שלא יהיו מידות מגונות ומלוכלכות, וכל מי שיאמר זה אם הוא מכלל אומתינו, נקרא כופר ואין לו חלק לעולם הבא, אבל אם ירצה יאמר החזיר בלי ספק נאסר, ומעם האיסור מפני שהוא כל הדומה לו נמאס בעיניו, או מעם אחר אע"פ שאין ראוי לגלות הטעמים, וכ"ש שלא נודעו אלא מדברי החכמים זה בכה וזה בכה, ושמא יכשל אחד בחשבו שהטעם נודע לו, אלא דאפשר לכל חכם לחשוב בעצמו הטעם שישמוך על סברתו לגזור עליו כי כן הוא, אבל שדעתו נוטה לכך ואפילו בדרך זה אין ראוי לפרסם הענין, אולי יכשל בנשען אל בינתו, לומר אני אקיים המובן מבלי קיום המצות, והוא שאמרו ז"ל (סנהד' כ"א ע"א) שנים נתגלה טעמן ונכשל בהם גדול הדיר, כמי

המועדות, והמלבין פני חברו ברבים, והמפר בריתו של אברהם

שקרה לשלמה המלך באומר אני ארבה ולא אסור והתורה לא חששא בהזכרתן, להיות מצות מסורות ליחידים ואף על פי דמצינו שאר מצות שנתגלו טעמם כמו [ויקרא כ"ז מ"ג] כי ב ס ו כ ו ת ה ו ש ב ת י כו', וכיוצא בה הוא טעם הניכר, וטעם המצוה לזכירת הענין, ואין בזה צד יראת כשלון לשום אדם אבל שאר מצות ליראת דבר כמצות לא תעשה או שהם להאמנת דעת או פנה במצות עשה יש להכשיל על דרך שביארנו, ולכן אין ראוי לפרסם טעם המצות, כ"ש שיש לחוש שמא לא יעלה בידינו בכיוון הטעם לגמרי, ויש בה טעם וסיבה בנתינתה ולא נודע לנו בכירור אלא שאנחנו מדמים ומוכרים עליהם סברות יהיה כן או לא יהיה ואז ישמור האדם ממכשול:

והנני רואה עצמי להאריך עוד בזה הענין ולבאר לך שתורתנו וספרינו נחלקו לשלשה חלקים, אחד שאין ראוי בהאמנתם רק בנסתר לא הנגלה כלל, והם הנקראים סודות התורה, כמו שתאמר דרך משל כדור הפלגה אשר אמרו לבנות מגדל וראשו בשמים, שאין הכונה שם [ש] יוכלו לבנות מגדל שיגיע ראשו לשמים, אלא דאפשר שנאמר דרך גזומא, כמו [במדבר י"ג כ"ח] ערים גדולות ובצורות בשמים, או שדומה אל ענין הסולם שהיה ראשו בשמים [בראשית ז' י"ב] ונהגה' נצב עליו, אבל אלו לא השיגו מן השמים ולמעלה, ולא ראו את ה' נצב עליו, אבל כפרו במציאותו יתברך ובמציאות כל נפרד, וכן בכל הפסוקים המורים עליו יתברך הגשמה וכלי הגוף, וכן פשוטי ההגדות וספורי הנמנעות הנאמרות בלא שום צד ומופת ופלא והשני שאין ראוי בהאמנתם רק הנגלה לבד כענין המצות השכליות, שאלו לא נכתבו היו ראויות לקיימם לכל אדם, כרציחה וגניבה וגזילה, וכבוד אב ואם ודומיהן, שאין כונתם כלל אלא לעצמן, לא לשום דבר זולתן, וכן מה שבא בספור חידוש העולם ושאר המופתים, ומזה המין פרטי קצת חלקי המצות, כמו שתאמר למה הקריבו ביום זה שבעה כבשים, ובזה ב' כבשים, וביום זה כך וביום זה כך, וכן למה נעשה דבר זה בדרך זה ודבר בד"ז שעכ"פ היה ההכרח מביא להניחה על איזהו מן התכונות ומזה המין קצת ספורי התורה, כמו [בראשית ל"ו י"ב] ונתמנע היתה פלגש, וכיוצא באלו מן הפרטים שלא יצא לנו מהם שום מדה או צד מוסר, והמצייר בזה נסתר או תוך,, הוא מהביל ופתי

אבינו, והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה, אף על פי שיש

וסכל ומתינע לריק", כ"ש במה שיצורף עם פתיותו ומכלותו צד כפירה והשלישי שעם היות הנגלה עצם המצוה, מ"מ היא מכוונת לדבר הנסתר יוצא ממנה שהוא נכבד יותר ממנה, ומוה המין המצות השמעיית, כמו שתאמר שה' הזהירנו במצות הקפת הפיאות שמניעת ההקפה היא חמצה, ומ"מ טעם איסור לדעת קצת חכמינו להיות הענין חוק לכומר לע"ז, ושמא יבא מזה לעבוד ע"ז, ונמצאת המצוה לזולתה, וכן ציונו לזכור את יום השבת לקדשו ולשבת בו מכל מלאכה שהזכירה והקדושה וחשבותה מן המלאכות הם עצם המצוה, ואמנם היא מתכוונת לזולתה, והוא האמנה בחידוש העולם ושנוי הטבעים, ונמצאת קיום המצוה מצד הנגלה, וכוונתה מצד הנסתר, והיא המוכן פרי המצוה, וקיום הנגלה ממנה שומר לפרי, ולא הוציא נפשו מידי חובתו, מי שמקיים המוכן מבלי קיום המצוה, מכמה סיבות, אחת, שמא יכשל גם הוא ומחשבתו לא תקום, כמו שקרה לשלמה. והשנית שאפילו עשה מחשבתו, מ"מ עבר על מצות המלך ועשה עצמו כמקיל במצותיו וכמחזיקו המצות דבר שאינו צריך. והשלישית שמא יכשל אחר על ידו ונמצא מחטיא את הרבים, והרביעית שמא יש במצוה טעם אחר בזולת מה שעלה לו ממנה בציורו או מוסף עליה, הגע עצמך שהמלך ציוה מבלתי לכת בלילה בלא נר ובלא אבוקה, וכן שלא יביא סכין במדה יתירה בלתי ראויה לתשמיש הראוי ויאמר אחד לא ציוה המלך כן אלא שלא יבא ההולך חשכים לגנוב, ושלא יבא אחוז החרב להרוג ולרצוח, ואני הנני בטוח בעצמי שלא אבא לידי כך בלי קיום מצותו, ונעשה על סמך זה עובר את מצות המלך, הלא הוא ראוי ליענש מן המלך, מן הסיבות אשר הזכרנו. האחת שמא יכשיל גם הוא והחטיא כונת המלך. והשנית שאפילו הוא לא יכשל בכך שמא יכשל עליה אחר ונמצא מחטיא את הרבים ג"כ, והג' שאפילו לא קרה זה מ"מ נעשה מיקל בכבוד המלך ומזלזל במצותיו, והרביעית שמא המלך מפליג עוד בכוונת מצותו שלא יחשד אחד מעבדיו באלו העניינים ולא יוחזקו אנשי ארצו כגנבים וכרוצחים, ולכן מהירים שלא ינהיגו מנהג המביא לידי חשד והוא לא נשמר מזה:

ובזה תוכל לפרש אופני כל התורה, על אחת מהשלשה חלקים, כל אחד כראוי לו, ועל אלו הצדדין אני אומר שנקראת התורה, "זהב" באיזה מקומות, רמז למה שאין ראוי בהאמנתו אלא הנסתר, ונקראת במקומות

בירו תורה ומעשים טובים, אין לו חלק לעולם הבא: מו רבי ישמעאל אומר: הוי קל לראש, ונוח לתשחרת, והוי מקבל את

„כסף“, רמז למצות דאין ראוי בהאמנתם רק הנגלה לבד, ובמקומות „זהב וכסף“ כמאמר [משלי כ"ה י"א] תפוחי זהב במשכיות כסף, להיות הנגלה גוף המצוה אלא שמכוונת לדבר זולתה ע"ד שבארנו, והדמיון הזה בעצמו בפירות. והחלק שאין ראוי בהאמנתו אלא הנסתר, ידמה לקצת פירות תושלך הקליפה ויאכל התוך ככורה בתאנה בראשיתה. והחלק שאין ראוי בהאמנתו אלא על הנגלה לבד ידמה לקצת פירות תאכל הקליפה ויושלך התוך כאתרוג' ותפוחים. והחלק שראוי בו לקיים הנגלה ולהאמין הנסתר. הוא כקצת פירות שנאכלות בקליפה ותוך ביחד, כענבים במדבר ודומיהן. ונמצא מ"מ שהמגלה פנים בתורה שלא כהלכה ר"ל שמכחיש הנגלה במה שראוי לקיימו, הוא כופר בתורה ואין לו חלק לעה"ב, ורבותינו פירשו מגלה פנים מענין עזות, כלומר מעיז פניו לעבור על מצות התורה בפרהסיא, והוא שאמר בתלמוד המערב במסכת פיאה (ה' ע"א) מגלה פנים בתורה זה העובר על דברי תורה בפרהסיא כיהויקים ו' יאשיהו, וזה ודאי צד כפירה והכחשה בדת, ובמסכת סנהדרין (צ"ט ע"ב) אמרו מגלה פנים בתורה זה המבזה ת"ח, והכל עולה לענין אחד. ונשוב לענייני המאמר והוא שהזכיר מן המין השני המלבין פני חברו ברבים, ובכלל זה נזכר בפרק חלק (שם) הקורא לחבירו בכניו, והמתכבד בקלון חברו, שכל אלו אע"פ שמחשב עליהם שהם עבירות קלות, יורו על תכלית פחיתות בעליהן, לא ישוו ה' לנגדם ואע"פ שיש בהם תורה ומעשים טובים [אין להם חלק לעולם הבא]: (ט"ו) רבי ישמעאל אומר הוי קל לראש כו'. ר"ל שתעשה עצמך קל כצבי לעבודת הנכבדים לעובדם בזריות ובדרך מי שהוא קל בעיניו בערך לאותו נכבד ולא שיהא עובדו בדרך השתררות, וכן ענין נוח לתשחרת הוא ממין זה ומלת תשחור ר"ל גדולה כענין [במדבר ט"ז ט"ז] לא חמר אדם נשאו, שתרגמו שחרית, כלומר שלא עשיתי עצמי כאדון לפניו. ואע"פ שבקצת תרגומים נמצא שחרית מלשון לפום גמלא שיחנא, כלומר לשון משוי הרי מצינו לשון רבותינו ג"כ, הדבק לשחור וישתחוו לך. ואמר שיהא נוח בכל ענין אצל הגדול ולא יתגאה עליהם במשאו ומתנו. ואף חכמי המוסר אמרו „התגדל[ות] על הגדולים סכנה“: ואמר אה"כ והוי מקבל את כל האדם בשמחה, כלומר ששאר בני אדם

כל האדם בשמחה: זו רבי עקיבא אומר: שחוק, וקלות ראש,

אף על פי שאינך צריך אצלם לאלו המדרגות, מ"מ כל שהם באים לפניך קבלם בשמחה, כענין מה שאמר למעלה בסבר פנים יפות, ויש מפרשים נוח לתשחורת הפך המוכן בקל לראש, ופירשו תשחורת לשון בחרות כלשון הילדות והשחורות, וכדברי רבותינו (נדרים פ"ג מ"ח) הנודר משחורי ראש אסור אף בקרחים ובבעלי שיבות, והכונה שלא יהיו עצמו לעבודת הפחותים והילדים, אבל כשיצטרכו לו שלא יהא מזדמן כל כך בקלות ובהדיוטות, אלא בדרך נחה, אחר ההפצרי באדם גדול המזדמן לקטן הימנו, בכבודות ובנחת, על דרך שאמרו (בבא מציעא ס"ו) מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול והזהירו אחר כך שמכל מקום יקבל פניו בשמחה ולא יהא דבורו עמו דרך כעס ודרך גאוה, אלא שיסרב בדברים מתוקים למי שמראה לו, שכבר היה נעתר לו אלא שסיבות מעכבות עליו, וכ"ש אם נעתר לו אחר ההפצר שיראה עצמו כנעתר לו בשמחה ובטוב לבב:

(ז"ע) רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש כו'. כבר ביארנו בילדותינו „בחיבור התשובה" שכל עצה והנהגה טובה אמנם תמשך על אחד מארבעה עניינים, הראשון ההשמר שלא יצטרך לעצה והשני העצה קודם הדבר. והג' העצה עם הדבר והרביעי העצה אחר הדבר כמו שתאמר דרך משל בדרכי הרפואה שראוי לאדם בשמירת בריאותו והוא שיהיה מהיזק המאכלים באיכות ובכמות ובעת הלקחם, וכן בחשמו מן החום ומן הקור ומן המקריים וכו' לא יצטרך לרופא, וזו היא הנהגה ההשמר להצטרך לעצה. ואם לא השתדל בזה, אבל פשע בעצמו להמשיך לתאותו יותר מחוקו למלא במנו בכל אשר תאוה נפשו, אם טוב ואם רע, ראוי לו שישתדל בעניינים רפואיים במנין הנקיון והריקות בזמנים ידועים, עד שלא יביאוהו הנהגותיו לאיזה מן החולאים, וזו היא העצה קודם הדבר, ואם לא נשמר מן המאכלים הקשים ולא שת לבו אל הדברים הרפואיים עד שהביאוהו הנהגותיו לאחד מן החולאים, ראוי לו למסור עצמו לרופא בתחילת החולי קודם שישתקע החולי בגופו, אולי בהתאחרו ישתקע החולי בגופו, עד ילאה הרופא לרפאותו וזו היא העצה עם הדבר, ואם בכל זאת לא שב אפו ממנו והתמיד על הנהגותיו עד שנשתוה החולי בגופו ראוי לו אע"פ שרפואתו רחוקה שיפחד לביאת המות, להשתדל בחוק רפואתו ברפואות חזקות אולי

מרגילין את האדם לערות, מסרת סיג לתורה, מעשרות סיג

יחנן להקל חוליו, ולהאריך חיוו אפילו כי הוא באפשרות שובו לבריאותו כבתחילה אע"פ שהוא רחוק, וזו היא הנקראת עצה אחר הדבר, וזאת ההנהגה תתכן ג"כ על עונות האדם ותשובתו מהם, והוא שהעצה הראשונה הוא שינהג עצמו בדרך שלא יצטרך לעצה והוא שירחק ממנו כל מידה מגונה אע"פ שאינה גוף העבירה, כי המידות הרעות הם המביאות לאדם לגופי העבירות, וכמו שביארנו בלדותינו בחבור התשובה ענין אומרו [ישעיה ה' י"ח] הוי מושכי עון ב ח ב ל י ה ש ו א . שדימה המידות הפחותות לחבלי השוא לרמוז שהמידות ההם, הם מביאות לגופי החטאים, והוא אצלי בזה בתכלית הצורך לא יצטרך לעצה, (א"ה וע' מש"ל בפ"ב משנה י"ב יעש"ב), ולזה אמר התנא שהשחוק וקלות ראש כו', ר"ל היות האדם יושב קרנות ומרבה שיחה עם (א)נשים ומשתעשע ומתגעגע עמהם, ושאר מיני רדיפות התאוה וההמשך אחריהן, הם מידות יבואהו לגוף העבירה, וכמ"ש למעלה שינה של שחרית כו'. וישיבת בכ"נ של עמי הארץ מוציאים את האדם מן העולם, ובכיוצא בזה הזהיר בדברים השכליים שראוי לאדם לעשות בעצמו הערות והנהגות לקיים תלמודו בידו, והוא מ"ש מסורת סייג לתורה, שהסייג שאדם עושה בעצמו לזכירת הענינים, הם סייג וגדר לתורה לשמור שלא ישתכחו הדברים ממנו, ומסורות הוא אצלי מלשון מסרה והוא שבעלי המסורות נוהגים כן לזכור הדברים הזרים שבמקראות, [כמו] בשלש מקומות שנמצאו דגשין באותיות הנקודות בשו"א, ואותיות שאחריו ברפיון, שלא כמנהג, והם מלת ה צ פ י נ ו האמור בסדר ואלה שמות ובמלת מקדש האמורה בסדר ויהי בשלח ובמלת משתי (ענינו) [עיני] האמור בשמשון, ר"ל על האותיות שבאו ברפיון שלא כמנהג, וסימן חד בנביאי ותרין בד"ה וסימניך, פדת". וכן מצינו אשפתו בג' מקומות. א' [תהלים קכ"ז ה'] א ש ר י ה ג ב ר א ש ר מ ל א א ש פ ת ו מ ה ס , ב' [ירמיה ה' ט"ז] א ש פ ת ו כ ק ב ר פ ת ו ח , ג' [איכה ג' י"ג] ה ב י א כ כ ל י ו ת י ב נ י א ש פ ת ו , ועשה סימן במסרה, גברא מקיברא אתא". וכן וידע תלת: א' [איוב ל"א ו'] י ש ק ל נ י ב מ א ז נ י צ ד ק ו י ד ע , ב' — כאלישע [מלכים ב', ה' ה'] י ב א נ א א ל י ו י ד ע , כ י י ש נ ב י א ב י ש ר א ל . ג' [איוב כ"א י"ט] י ש ל ס א ל י ו ו י ד ע , וסימן

לעושר, נדרים סיג לפרישות, סיג לחכמה שתיקה: יז הוא היה

לבעל המסרה „מתקליה דאלישע שלם”. וכן לשון שירים או שיריך.
 ד' חסרים ד' המשונה: א' [עמוס ה' כ"ג] הסר מעלי המון שריך, ב' [בראשית ל"א כ"ז] בשמחה וברישות ובכבוד, ג' [משלי ד' כ"ה] יישרו נגדך, ד' [משלי כ"ה כ'] ושר בשרים על לב רע, וסימנך „דעדי תופף ממקביל בישא”. וכן אלהי תלת מלעיל, [בראשית ט' כ"ו] אלהי שם, [שמות כ' כ"ג] אלהי כסף, [דברים ל"ג כ"ז] אלהי קדם, וסימנך „שמה דכספא ממקדימן”. וכן ד' פסוקים כל אחד בן ז' תיבות, וכל תיבה בת ד' אותיות: א' [תה' ע"ז ב'] ואני כמעט נטיו רגלי, כאין שפכו אשרי, ב' [משלי י"ב ט"ז] אויל ביום יודע כעסו, וכוסה קלון ערום, ג' [שם ט"ו ה] אויל ינאץ מוסר אביו, ושמרת כחת יערם, ד' [שם י"ז ג'] מצרף לכסף וכור לזהב, ובוחן לבות ה', ואמר בעל המסרה ד' אימרון מן ז' שרביטין דד' טרפין, וסימן „אנא בקליל צרפית”, וכן הרבה, אבל כל זה סיבת זכירת הדברים, ולשון מסורת מענין קבלה, מלשון מסורת היא בדינו מאבותינו, וכן נאכל [עוף] במסורת, וכן כל המסורות שמסר לן שם ועבר, ואמר שדברי הקבלה הם סיבת שמירת התורה הרי שכתוב בתורה (דברים ט"ז ב') וזבח חלה' אלהיך צאן ובקר, ובאה הקבלה לפרש צאן לפסח, ובקר לשלמי שמחה וחגיגה, וכן כתוב ובלת ואלת, עם אומרו [שמות י"ב ט'] אל תאכלו ממנו ובשל, אלא שפי' הקבלה שאותו בישול הוא צלי, וכן בכמה דברים:

ואם לא נזהר בזה אבל שנמשך אחר תאותיו ורדף אחריהם והשיגם, ראוי לו להשתדל בהכנת יצרו לצום ולהתפלל הפצר תפלות, וכן בעתות התשובה, שזהו אומרם [משלי ג' כ"ו] ישמור רגליו מה לכתוב פחיתאים, הנמשכים לרגל המידות אשר הורגל בהם כל השנה אף מעליו הנהגותיו הרעות אשר קדמוהו מצד מדותיו, וזו היא העצה קודם הדבר ועל זה אמר, מעשרות סייג לעושר, כלומר ההמשך אחר העושר במדות המגונות בענין רמיה אחר רוב הממון וקפיצת היד, ישתדל לנהוג עצמו בדברים ראויים, כמעשרות והצדקות והמתנות ובעת הראוי. וכן

אומר: חביב אדם שנברא בצלם, חבה יתרה נודעת לו, שנברא בצלם, שנאמר: כי בצלם אלהים עשה את האדם. חביבין ישראל שנקראו בנים למקום, חבה יתרה נודעת להם, שנקראו בנים למקום, שנאמר: בנים אתם ליי אלהיכם. חביבין ישראל

ברדיפת התאות, הזהירו להכניע יצרו ולגדור גדר להזיר לה' בידים פרושות מה שנמשך בו טבעו לרע, וזהו אומרים נדרים סייג לפרישות, ועל זה הצד היו הנדרים במדרגת טוב, אע"פ שהם נמייח אל הקצה, אחר שהיוצא בהם מקו המיצוע אינו אלא על צד רפואת הנפש, ונכלל ג"כ בענין מעשרות סייג לעושר, כמנין „מלח ממון חסר“, וכאומרים ז"ל (תענית ט' ע"א) ע ש ר ת ע ש ר עשר בשביל שתתעשר:

ואמר אח"כ סייג לחכמה שתיקה, והוא העצה הראשונה, במאמר החכם שאמר „תחילת חכמה שתיקה“ ר"ל שמי שהוא צריך ללמוד, אין טוב לו כמדת השתיקה, שישמע ויאזין לדברי החכם, ויחקם על לוח לבו, והוא מידה יביאהו לחכמה, ולכונת [זה] האריכו בהפלגת שבח החכמה והזהרתו להשתדל עליה הפסיק הדברים אחר כן במאמר זה לשונו:

(י"ז) **הוא** היה אומר חביב אדם שנברא בצלם, ר"ל בצורה המונחת לו במבוע אשר בה נתעצמה אמיתת הויותו והיא השגה השכלית:

ואמר אחר כך חיבה יתירה נודעת לו שנאמר [בראשית ט' ו'] ב צ ל ם א ל ה י ם ע ש ה א ת ה א ד ם , כלומר שלא הניח בטבעו להשיג עולם היסודות והגלגלים לבד אבל גם השגת קצת הסודות הנפרדות כמו שנודע לחכמים או נפרש חיבה יתירה נודעת לו שלא הוצרך בכל הבריאות אמצעות מלאך, ר"ל שכל נפרד רק בבריאות האדם, אבל בשאר הבריאות השפלות נעשו בזולת אמצעות שכל נפרד, בעבור היסודות והתמזגותם לבד ומתם בשאר סיבות מיוחדות לפמלייא שלו ית' אין בהם צורך לאמצעות שכל נפרד רק במין האדם לבדו כמו שנתבאר בספר החכמה.

וגדולי המחברים פי' בקצת חיבוריהם במה שאמר חיבה יתירה נודעת לו כו' שהודעת שיעור ההטבה למי שהטיבו לו, היה הטבה אחרת, פעמים יגמול האדם טובה לאיש אחד טוב מצד מעלתו או מצד רחמנותו ולא יודיענו שיעור מה מצד שאינו נחשב בעיניו עד שיוקין עצמו להודעתו, ועל יד גלגול דבר זה אמר עוד חביבין ישראל שנקראו בנים למקום ר"ל שהשפיעם מן השכל הנאצל מאתו יתברך, על הדרך שהאב משפיע לבן,

שנתן להם כלי חמדה, חבה יתרה נודעת להם, שנתן להם, כלי חמדה, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם, תורתו אל תעזבו: יח הכל צפוי, והרשות נתונה, ובטוב העולם נדון, והכל לפי רוב

ואמר חיבה יתירה נודעת להם שנתפרסמה החיבה עד שבתורה קראם כן שנאמר [דברים י"ד א'] בני ישראל אתם כו' ולכלול הכונה שהיא אמנם לענין שלימות החכמה המונח בטבעם אמר חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה, שבו נברא העולם כמו שביארנו באומרים ז"ל. מלמד שהיה הקב"ה מביט בתורה ובונה את העולם:

אן אפשר שאמר כלי חמדה על המושג בתכלית ההשגה האנושית, ואמר שבו נברא העולם כמאמר רז"ל בב"ר (פ"ה) [משלי ח' ל'] ו א ה י ה א צ ל ו א מ ו ן , תורה אומרת אני הייתי כלי אומנותו של הקב"ה, ולדעת קצת החכמים באה הנה מלת תורה במקום הוראה ולמוד והונח על תכלית ההשגה, וע"ז החלימו בה שנבראת קודם שנברא העולם לרמוז על קדימת מציאותה לעולם החומרי, ובאור הענין הוא על האחרו' שבצורות הנפרדות והוא השכל הפועל ולא קראו אומן מפני שאין זה כשאר האומנים שכח פעולתם מעצמם אבל כלי האומנות שהפעולה היא פעולת האומן באמצעות הכלי, לא שתשלם המלאכה בזולת מניעו, וזהו שאמ' כאן שבו נברא העולם, שכל פעולותיו ית' אחר שהם באמצעות הפמליא זה בכה וזה בכה, כאומ' ז"ל [סנהד' ל"ח ע"ב] אין הקב"ה עושה [דבר] אא"כ נמלך בפמליא של מעלה, מ"מ אין כחם מעצמם רק הם צריכים לכת מניעים ית' ולזה יתייחסו כל הפעולות לו יתברך. וז"ש מביט בתורה ובורא את העולם אע"פ שכבר בארנו בדרך אחרת כמ"ש והנה הענין שאמרו חכמי זולתינו באומרים שהשם יתברך יענין בעולם השכלים וישפיע מהם המציאות, וכן בלשון רבותינו שהקב"ה מסתכל בפמליא של מעלה כו' ונמשך אחר הלשונות הקודמים ואמר חיבה יתירה נודעת להם שנאמר [משלי ד' ב'] כ י ל ק ח מ ו ב נ ת י ל כ מ כו' וחזר אחר כך להשלים מה שהתחיל בו ממיני המצוה ולתורות שאם נכשל במידות והשתקע בהם עד שהביאוהו לחטוא ולהלכד בפחי עונותיו יזהר שלא ישתקע בהם עד אשר לא יוכל להרפא ועל זה אמר:

(י"ה) הכל צפוי והרשות נתונה ובטוב העולם נידון וכל לפי רוב המעשה, רצה באומרו הכל צפוי, שכל המעשים ידועים לפניו לא יוכל להתעלם,

המעשה: יט הוא היה אומר: הכל נתון בערבון, ומצודה פרוסה

בענין אומנם וכל מעשיך בספר נכתבים, וכן אמרו ז"ל (קדושין ל"א) כל העובר עבירה בסתר כאלו דוחק רגלי השכינה, כלומר העובר עבירה בסתר לכוונת התעלמותה ממנו יתברך כהתעלמות מבני אדם, כאלו דוחק רגלי רגלי השכינה, כלומר כמי שמכריע בעיונו הסתלק ידיעתו מן התחתונים. ואמר אחר זה הרשות נתונה כלומר שהחומא אינו חומא בהכרח רק מצד בחירתו, ולזה ראוי שיענש על חטאו, ואמר אח"כ ובטוב העולם נדון. שהשם ברא יצר הרע וברא לו תורה ותשובה תכלין, ושהעולם נדון ברחמים בהתקבל התשובה של חומא, והוא מחדש השם אל ברואיו, כמ"ש בילדותינו „בחיבור התשובה" על ענין אומרו דוד מלך ישראל ע"ה [תהלים כ"ה ח'] טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך, ואמנם הכל לפי רוב המעשה, כלומר שאם ישתקע בחולי חטאיו וירבה ברוע המעשים לא ישוב לעולם, אבל ימות בחטאו, כמאמר הכתוב [ירמיה' י"ג כ"ג] היה פך כושי עורו ונמר חברברתיו גם אתם תוכלו להטיב למדי הרע, וכן אמרו כל שהוא מוחלט בעבירות, אי אפשר לו לחזור, וזהו ענין והכל לפי רוב המעשה, ומתוך כך יזהר שלא להשתקע ויכניע יצרו הרע על מה שעשה מהם בצום וככי בתפלה ובתחינה (ותפלה) ובקשה, ואולי זה הוא ענין והכל לפי רוב המעשה, ומתוך כך יזהר שלא ישתקע ויכניע יצרו הרע על מה שעשה עמהם, וירבה במעשים הטובים מאד מאד, עד שירפא מחולי חטאיו, וזהו העצה השלישית. וכן פי' גדולי המחברים ז"ל בענין והכל לפי רוב המעשה שיתמיד במעשים הטובים ולא שיפליג פעם א' בפועל ואחר כך יעזבנו לאורך ימים, אבל טוב לו שיחזיק בה מעט מעט פעם אחר פעם, ששלמות המידות והמעלות אמנם יהיה, ככפול מעשה הטוב ובהתמיד עליהם פעמים רבות, לא בעשייתה פעם אחת דבר גדול, וכן בכל המידות:

וכבר הזכירו בזה משל באדם שיתן למי שראוי לו מתנה א' גדולה פעם אחת כמו שתאמר אלף זהובים ומשך יד [ו] אח"כ מזאת המידה שלא עלה בידו מידת הנדיבות, כמי שנתן חמש מאות לחמש מאות בני אדם פעם אחר פעם, שזה התעורר נפשו למעלת הנדיבות חמש מאות פעמים, וזה לא התעורר נפשו לזאת המדה רק פעם אחת לבד, וזה אפשר כפי הגירסא האחרת ר"ל אבל לא על פי רוב המעשה, כלומר שאין הענין ברבוי

על כל החיים, החנות פתוחה, והחנוני מקיף, והפנקס פתוח, והיד כותבת, וכל הרוצה ללמוד יבא וילמד, והגבאים מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם, מדעתו, ושלא מדעתו, ויש

הפיזור בפעם אחת, ואולי יהיה ההיפך ואמרו וכטוב העולם נידון, ר"ל בהתמדת הטובה, ואחר זה הורה על מי שנשתקע בחטאיו השתקעות רב שעם היות רפואתו רחוקה ראוי לו להזהר לעונש הבא אחר המות, ויתבונן בקיצו ויכין מחשבותיו ויטהר לבבו, אולי בהפליגו בהטבת הנהגותיו והתחדשות תכונותיו ליראתו מיום המות, ומתכלית העונש הגדול יעלה בידו מרפא לנפש, [ישעי' ו' י'] [פן] יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו, ועל זה התחיל דבריו להפחידו בהודעתו אליו ענין העונש והוא אומרו:

(י"ט) **הכל** נתון בערבון כו', המשל באומרו הכל נתון בערבון שהשם גובה חובו מכל אדם, ר"ל להענישו על כל חטאיו. וענין נתון בערבון הוא נאמר דרך משל, כלומר דאין לחוש להפסד חובו, או נפרש שכל ישראל ערבים זה לזה, אם מצד דבידו למחות, אם לסיבות אחרות ידועות באופני משפטיו יתברך, ומצודה פרוסה על כל החיים, כלומר דאין דרך לנמות ימין ושמאל, כמאמר החכם שאמר וזאת הדרך אין ממנה מבריה, וזה הרום אין משחיתו מנום. ואמר אח"כ החנות פתוחה, וכבר בארנו לדעתינו, "בחיבור התשובה" שדימו את העולם לחנות, מצד שבחנות ימצאו דברים רבים, חלוקים המכעים, מרים ומתוקים, חמים וקרים, לחים ויבשים, קשים ורכים, ובבחירת הקונה לקחת ממה שירצה, אם מר ואם מתוק, כך הוא העולם חנות, והאדם הקונה, וכידו לעשות, אם טוב ואם רע, אם מעט ואם הרבה. ואמר והחנוני מקיף דמיון שאין השי"ת נפרע מן החוטא מיד, אבל ארך אפים, כאומרם ז"ל [סנהד' קי"א ע"א] ארך אפים אף לרשעים, ואמר שהפנקס פתוח והיד כותבת, כלומר שעם היותו מקיף ומאריך אפו לא ימחק החטא מספרו, אבל יעניש עליו אם לא ישוב, כאומרם ז"ל (ב"ק ד"ן) כל האומר הקב"ה ותרן הוא יותרון מעוי, אלא הקב"ה מאריך רוחיה גבי כו'. ואמר שהגבאין מחזירין תמיד בכל יום, הוא משל על הרצים היוצאים לנגוש, ועל היסורין והצרות ומיני העונשין, ונפרעין מן האדם מדעתו ושלא מדעתו, כלומר יקבלם בשמחה לרפיון מעשיו ויודה על חטאיו בהפך. ואמר ויש להם על מה שיסמכו, רצה בו שאם השתקע זמן רב בדרכיו הרעות יש לו משען על זה,

להם על מה שיסמכו, והדין דין אמת, והכל מתוקן לסעודה:
 כ רבי אלעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה אין דרך ארץ,

והוא „התשובה“, והבטיחו שהתשובה אינה נמנעת בחוק החוטא, ואף אם הפליג במרי, ואפשר שיקל מעונשו או יטהרם מכל וכל לרוב הפלגת תשובתו, וזו היא העצה אחר הדבר, ואמר שהדין דין אמת, כלומר אחר שהבטיחו על התשובה, ולא התבונן לשוב, ראוי הוא שיביאחו העונש על זה, אחר שלא נועץ על עונו. ואמר והכל מתוקן לסעודה, כלומר כמו שהאדם דרך משל ימצא סעודתו מוכנת ממה שטרח בו לקנותו ולחביאו אל ביתו, אם בשר, אם גבינה, אם איזה מין מהמינים. כן ימצאו הנפשות סעודה מוכנת לעולם הבא, ממה שקנו בעה"ז, אם מר, ואם מתוק:

(ג) רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ כו'. ידוע הוא שדרך ארץ הוא מונח על מדות האדם, ומוסר הצריך לו בענין ההנהגה המדינית, והתורה נאמר עניינה בכאן על חלק מצות התורה הבא להישיר לאדם בדרך ישרה בהנהגותיו ואמר תחילה שלולא מצות התורה (ו)המעירות האדם על זה, לא היה לו שלמות בדרך ארץ הבא לו מצד עצמו בהנהגת טבעו, ואפילו היה בתכלית ההכנה, כי לא יגיע לתכלית מה שהגיעו אופני התורה בזה למחזיק בדרכיה. וכן אם אין לאדם הכנה טבעית בזה, לא יספיק לו מצות התורה לזה השלמות, כי המצות יישירו האדם דרך כלל, ואי אפשר להם להשגיח בפרטיה דקים מתחדשים תמיד צריכים למוסר ודרך ארץ, כמו שתאמר דרך משל שהתורה אסרה מאכלים הרבה להיות בהם מותרות, ומציאות היזק, שהראוי להבין מדרכיה שכל מותר ורדיפת שובע יתר הוא רע אפילו במאכלות שלא נאסרו, וכן בכל המצות ולמדת שהזוג הזה כל אחד מנפרדיו מועיל במציאות חבירו ומשלים אותו. ולמדנו מזה מדעת קצת מפרשי החכמים שני דברים. האחד שאין לשום אדם לבטוח בשלמות הנהגותיו הבא מצד טבעו, להקל מזה על אחת ממצות התורה, ואע"פ שנאמר באבות העולם ע"ה שהגיעו לשלימות המיועד בתורה ונעשו צדיקים גמורים באין תורה, אלא לאו הכל זוכים לכך, והמאמרים על הרוב נאמרים, והשני שהאדם לא יצא ידי חובת עצמו בנפשו בקיום פרטי המצות, אבל יבין דבר מתוך דבר ויתבונן כי ההערה מדה טובה והיגור מכל מדה מגונה, נכלל בכלל מצות התורה למביני דרכיה, אע"פ שלא הזכירה בתורה בפירוש;

אם אין דרך ארץ אין תורה, אם אין חכמה אין יראה, אם אין יראה אין חכמה, אם אין דעת אין בינה, אם אין בינה אין

ואמר אח"כ אם אין חכמה אין יראה. וידוע שהיראה היא עשיית דבר או המנע ממנו ליראת המצוה, והאהבה היא הפקת רצון האותב, ובחינת דרכיו, וההשתדלות בענייניו להפלטת האהבה, ויראת ה' היא מבוא לקיום המצות, והאהבה היא מבוא לשלימות החכמה, והיראה קודמת בזמן, והיא השלימות הראשון, וחברתה קודמת במעלה, והיא השלימות האחרון, ונמצאת היראה מבוא לאהבה, והוא שאמר החכם [משלי י"ד כ"ו] ביראת ה' מבטח עוז, כי העוז הוא שלימות אחרון. ואמר שכל השלם בשלימות הראשון, בסוף הוא שישיג האחרון, והוא שאמר אם אין חכמה כו', כלומר לולא שלימות השגת החכמה שהיא האהבה אמיתית לא היה שלימות היראה, שהרי לא נשלם עניינה רק בחכמה, ולולא היראה לא היה מציאות לחכמה, וכמו שכתב למעלה, כל שיראת חסאו קודמת לחכמתו, חכמתו מתקיימת, וכל שחכמתו כו' אין חכמתו מתקיימת:

או נפרש אם אין חכמה אין יראה, על דרך אין בור ירא חסא, ולימד בזה ג"כ שני דברים אחד דאע"פ שהאדם מקיים מצות התורה, צריך לו אם הוא מאשר נגע רוח אלהים בלבו, שיתבונן ויתחכם כמה שהעירה עליו התורה בדעות ובאמונות, ואע"פ שזה לא ניתן לרוב בני אדם, וכמ"ש (בויקרא רבה פכ"ה) [דברים כ"ו כ"ו] ארור אשר לא יקיים את דברי התורה הזאת, אלו נאמר אשר לא ילמוד לא היה לעולם תקומה, אלא אשר לא יקים, מכל מקום ראוי לכל מי שיוכל או שאפשר לו מצד הכנת טבעו שיטרח וישתדל בזה כפי יכולתו, והשנית שלא יסמוך החכם אפילו אם הגיע לתכלית השגת האנושית לולא באחת ממצות התורה, לפי שהם צריכות לקיום החכמה כל ימי חייו, וכ"ש שיעשה בזה פורק עול ומבזה את התורה, אבל כל אשר [קהלת א' י"ח] יוסיף דעת יוסיף מכאוב, והכנעת לבו ושבירת יצרו להזהר מכל המוזהר, וילבש רוח דעת ותבונה להתעורר לעשות המצוה:

ואמר אח"כ אם אין דעת אין בינה כו' רצה בו שהזוג ג"כ כל אחד מנפרדיו מועיל במציאות חבריו, והדעת הנאמר כאן, על הדעת המוטבע בו בכח לפי תולדתו, והוא הנקרא הכנה טבעית בעיקר היצירה, והוא שייחסו על מציאותו אנשי כנסת הגדולה לשון חנינה, באומרים אתה חונן לאדם דעת,

דעת, אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח: כא הוא היה אומר: כל שחכמתו מרובה ממעשיו, למה הוא דומה; לאילן, שענפיו מרבין ושרשיו מועטין, והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר: והיה כערער בערבה, ולא יראה כי יבא טוב, ושכן חררים במדבר, ארץ מלחה ולא תשב. אבל, כל שמעשיו מרבין מחכמתו, למה הוא דומה: לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרבין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות

לרמוז כי אינו בא בהשתדלותו אלא מדרך חנינתו יתברך בעת היצירה, והבינה היא באה דרך השתדלות לימוד וחקירה, כאומרם ומלמד לאנוש בינה, ואע"פ שכלל את כולם בסוף דבריהם במילת חנינה, כאומרם וחננו מאתך דעה ובינה והשכל, אמרו זה דרך כלל להיות לנו עזר אלהי בכלם, ועל זה אמר אם אין דעת ר"ל הכנה טבעית, לא היה מציאות הלימוד שלם, אע"פ שאפשר שיושג בטורח גדול הוא מדבר על רוב בני אדם, ואם אין בינה אין דעת, כלומר אלמלא שהכונה במציאות היה להשיג בדרך הלימוד מה שאפשר לו להשיג לא הונח כן במכעו כי פועל הבטלה אינה בחק השי"ת. ואמר אח"כ אם אין קמח אין תורה, והקמח בא הנה על דקות המזונות, אשר הזיקה חכמתו ית' לזה הנכרא, והתפרדו בזה משאר בעלי חיים, כאומרם ז"ל (פסחים קי"ח ע"א) כשאמר הקב"ה לאדם [בראשית ג' י"ח] וקוץ ודרדר כו' ואלת את עשב השה. אמר אוי לי אני וחמורי באכוס אחד, כלומר לולא שנדקקו מזונותיו לפי דקות חומרם, לא היה מגיע לשלימות התורה, וכן לולא שהכונה במציאות הוא שלימות התורה, לא הזיקם חכמתו יתברך במציאותו להיות מזונותיו נבחרים ונבדקים ונאותים לקבול החכמה כי היה זה אז לבטלה, וכיוון בזה להיות האדם מתעורר על מעלת מציאותו בנבראים השפלים שלא היתה לחנם, ויורזו עצמו להשלים כונת מציאותו, ואז יפרה ישע ועשה פרי למעלה (כ"א) **הוא** היה אומר כל כו' ואמר הוא בעצמו מאמר אחר שכל שחכמתו מרובה ממעשיו. והוא שהיה שלם בחכמה ואינו מדקדק במצות עד תכלית מה שראוי לדקדק מהם, דומין לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין שרוח קימעה באה ועוקרתו, שיראת ה' היא שורש החכמה ואין לפרוק עול היראה מעליו כמו שביארנו. אבל כל שמעשיו מרובים מחכמתו הוא בחפץ שדומה לאילן ששרשיו מרובין וענפיו מועטין שאפילו כל הרוחות שבעולם

ונושבות בו, אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר: והיה כעץ שתול על מים, ועל יובל ישלח שרשיו, ולא יראה כי יבא חום, והיה עלהו רענן, ובשנת בצרת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי. כב רבי אלעזר (בן) חסמא אומר: קנין, ופתחי נדה, הן הן גופי הלכות, תקופות וג'מטריאות, פרפראות לחכמה:

באות אין מזיזין אותו ממקומו, וזה משל שאין שום תחבולה מתנגדת מהיותנו מיראי ה', אפילו כשילאהו בראיות לא ידע להכחיש, וזהו אצלי ענין [משלי ה' ו'] אורח חיים פן תפלו, נעו מעגלותיה לא תדע, כמו שביארנו בפתיחתנו לזה החיבור:

(כ"ב) רבי אלעזר בן חסמא אומר קנין ופתחי נדה כו'. הוא שזה החכם כיוון להדריך האדם בלימודו, כמו שעשו קצת חכמים שחברו פרקים למתלמד, שיתחיל בחכמה פלונית, ובספר פלוני ממנה וכן ע"ס החכמות. ורמז דרך קצרה שאין ראוי לו להכנס בחכמות הטבעיות והאלקיות, עד שימלא כריסו בשר ויין, ר"ל חכמת התורה והתלמוד, ותפס בזה שהם אחרוני הסדרים. אחד בסדר קדשים ואחד בסדר טהרות, לומר לו שראוי לו שילמוד תחילה כל התלמוד, כאלו אמר מתחילה ועד סוף, וענין קנין הוא קרבנות העוף, והם עניינים מבלבלים פתחי נדה הם ענייני נדה שאבדה וסתה שצריכה שתשמור עד שתחזור לפתחה, והם דברים תמוהים ומבלבלים, כמו שביארנו ענינם במסכת נדה:

ואמר שאחר שישלים עצמו בחכמת התלמוד יתחיל בחכמות האחרות, ואמר שהמבוא להם הם הלמודיות והם תקופות ומזלות וג'מטריאות, ורמז אל חכמת התכונה והמספר והתשבורת והשיעור, ומהן יבא למכעיות ולאלהות, כמו שנודע למכנינים:

פרק רביעי

א בן זומא אומר: איזהו חכם, הלומד מכל אדם, שנאמר: מכל מלמדי השכלתי, (כי עדותיך שיחה ל'). איזהו גבור, הכובש את יצרו, שנאמר: טוב ארך אפים, מגבור, ומושל

(א) בן זומא אומר איזהו חכם כו' מכל מלמדי השכלתי, כלומר מכל אחד ממלמדי השכלתי ולמדתי, ולמדנו שלא יתנהג האדם בענין למודו במדת הגאווה ושררה, כלומר היאך אני הולך לפני פלוני ללמוד, או מה אני צריך לפלוני אחר שאני לומד מפלוני, אלא ילך לו לפני כל אדם שיראה לו שיהא מצליח עמו בלימודו, והנהגה זאת תביאהו לידי חכמה, ומה שאמר איזהו חכם פירוש על שם סופו, איזהו מגיע להיות חכם. ואף ע"פ שרבותינו גנו למי שלמד מהרבה (א"ה עיין להר' מהרימ"ט בספר צפנת פענח ס' אמור ע"ש) כמ"ש בראשון של חולין (י"ח ע"ב) מאן אמרה יוסף בר חייא יוסף בר חייא מכולי עלמא גמיר שמע רב יוסף איקפד אמר אנא מכולי עלמא גמירנא אנא מרבי יהודה גמירנא כו', אפשר שבחכמה אחת טוב שתהיה לו קבלה מאחד מובחק, אבל בכאן הכונה שמכל חכמה ישתדל ללמדה מהמובהק שימצא, ואם יראה במי שלמד איזה חכמה לפניו שלחכמה אחרת ימצא בקי ממנו, ילך אחריו אפילו שלא יהיה אנוש כערכו:

ואמר אחר כך איזהו גבור הכובש את יצרו שנאמר [משלי ט"ז ל"ב] בו ב א רך א פ י ם כו' פי' אמרו חכמי המדות שהמלכות הוא „שלשה מינים“, מלך במדינתו, ומלך בביתו, ומלך בגופו, ירצה בזה דשלוש אלה צריכים למנהיג טוב [ש] ינהיג הנמסר להנהגתו בדרך טובה והוא שהמלך צריך להנהיג בני מדינתו ביושר, ליסר הרעים, ולחזק מעשה הטובים, וכן הבעל הבית בבני ביתו, וכן האיש בגופו צריך להכניע בחוסיו המפתים אותו לרע או לכעס או לאיזה מותר (עיין במדר' קהלת) ולחזק ידי יצר הטוב, להוציא מחשבתו מן הכח אל הפועל. וכבר ידעת המשל הנשוא על פסוק [קהלת ט' י"ד] ע י ר ק ט נ ה ו א נ ש י ם ב ה מ ע ט , שעניינו על הגוף וכחותיו, „והמלך הגדול“ המקיפה הוא היצר הרע, (והילד) „והאיש“ מסכן“ הממלטה הוא היצר הטוב, וזה שהטבע מתנגד לא כל הנגדות גדולה שהטבע ישנא כל עמל ויבחר בכל תועלת בא אליו פתאום על איזה שיחיה הן נגיבה הן גזילה ומיני האונאות והחמסים, כמאמר המשורר

ברוחו. מלכוד עיר. איזהו עשיר השמח בחלקו, שנאמר: יגיע כפיד כי תאכל, אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא. איזהו מכובד, המכבד את הבריות, שנאמר: כי מכבדי אכבד ובזי יקל: ב בן עזאי אומר: הוי רץ למצוה קלה כבחמורה, ובורח מן העברה, שמצוה גוררת מצוה, ועברה

שאמר בחרוזיו וקבץ הון בצדק או בעון, וישנא בכל תועלת יאריך זמן כואו הן בלימוד המלאכות הן בהשגת הידיעות ויבחר בתענוגים הגופנים ולא יבין לאחריתם, והשכל ירגיש באחרית, ולכן ימאס בכל תועלת [ש] יסבב לו היזק כגניבות והגזילות והתענוגים ויזכור מאמר [משלי כ' י"ז] ע ר ב ל א י ש ל ח מ ש ק ר , ו א ח ר י מ ל א פ י ה ו ח צ י . וישתדל בתועלות האמיתיים וימיה האריכות יהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו בתענוגי הנצחי הקיים. ומצד המבצע על השכל כרוב בני אדם אמר כאן שהכובש את יצרו הוא החזק שבמלכיות, והוא אומר: ט ו ב א ר ר א פ י מ מ ג ב ו ר , כי מלחמת מבצע שהוא כגופו, חזקה מן המלחמות הבאה מבחוץ:

ואמר אח"כ איזהו עשיר כו' וזה אמת כי גדר העושר ההמתפקות והכלתי הומיה אל המותרות, וכל שיש לו די ספקו, ולא יבקר חמותר, הוא עשיר באמת, ואפילו יהיה לו כן מעמל ידיו ויגיע כפיו והכמיה הנחנה מיגיע כפיו בתכלית ההצלחה, והוא אומר: א ש ר י ר ב ע ו ל מ ה ז ה ו ט ו ב ל ר ל ע ו ל מ ה ב א , כי אחר שלא יבקש חמותר כל אשר ימצא ביומו די ספקו, יוציא שאר שעותיו ורגעיו לעבודת ה', ויזכה בעולם הזה ועולם הבא:

ואמר אח"כ איזהו מכובד המכבד כו' וזה דהוא דבר מתהפך ותלוי זה בזה, כי מכבדי יכובד, והביא סמך מאומרו יתברך [שמואל א, ב' ל'] כ י מ כ ב ד י א כ ב ד ו ב ז י י ק ל ו , כלומר יקלו מאליהם. ואפשר לפרש איזהו מכובד כלומר, איזהו מכובד ובעל מעלה, מי שהוא מכבד את הבריות, כלומר זהו סימן להיות בן מעלה, וגם הוא אמת מצד [עצמו]:

(ג) בן עזאי אומר הוי רץ למצוה קלה כו' אמר שיהא רץ למצוה קלה כבחמורה ושיהא בורח מן העבירה, כלומר שתהא בורח גם כן מן הקלה, כבריחתך מן החמורה. שמצוה גוררת מצוה, כלומר המצוה קלה תביאך להחמורה הימנה, וכן בעבירה, וזה ששכר מצוה—מצוה, כלו' נמשך

גוררת עברה, ששכר מצוה מצוה, ושכר עברה עברה: ג' הוא היה אומר: אל תהי בז לכל אדם, ואל תהי מפליג לכל דבר, שאין לך אדם שאין לו שעה, ואין לך דבר שאין לו מקום: ד' רבי לויטס איש יבנה אומר: מאד מאד הוא שפל רוח,

ממנה מצוה אחרת, אם מצד גמול [ו] העונש, אם מצד ההרגל, אם לפעמים מדרך מקרה, ואפשר שהנמשכת מזו הקלה תהיה חמורה כמו שתאמר, שבא לגנוב ומצאו בעל הבית, והגנב יתרים כנגדו ויקום עליו ויהרגהו, ויש לפרש שכר במקום פריה, כלומר שעיקר המצוה ופריה הוא המובן ממנה, ולפעמים יחשב במצוה אחת שהיא קלה שמן המובן שאינו רשומות החקוקות בשכל פינות גדולות תורות או עיוניות, כענין מקריאת שמע אמונת היחוד, ומצות פסח אמונת האלהות ושינוי המבעים הנמשכת אחר אמונת חידוש העולם, כמו שרמזנו בפ"ב במ"א. ובכרייתא (באבות דר"נ פכ"ה) סמכו לזה דבר נאה, והוא שאמרו שם הוא היה אומר, "הפסק פיך מאליר, ויהא שכר להפסק(ת)ך" ואל יפסיקוך אחרים ויהא שכר להפסיקם, רד ממקומך ר"ל הראוי ב' וג' מעלות ושכר טוב שיאמרו לך עלה הנה כו':

(ג) הוא היה אומר אל תהי בז לכל אדם כו', כלומר בפחות שבפחותים לא תקל שנאתו עליך, שאין לך אדם שאין לו שעה, שמא עומדת לו בזה הפעם להחזיקך או להועילך, והוא מ"ש (במס' דרך ארץ רבה פ"ה) [לעולם יהיו] כל [בני] אדם [חשובין לפניך] (בענין) כליסמים והוי מכבדן כר' גמליאל, וכן אל תהי מפליג לכל דבר, כלומר כשתשמע דבר שיפחידך באיזה ענין אל תהי מרחיקך משכלך, כלומר שלא תהיה בז לה אלא הוי חושש בדבר ומשתכל בה מהנצל ממנו, שאין לך דבר שאין לו מקום לפעמים וכבר אמר החכם [משלי י"ג י"ג], בז לדבר יחבל לו, וירא מצוה הוא יחלל:

(ד) רבי לויטס איש יבנה אומר מאד מאד הוא שפל רוח כו', למדנו שאע"פ דבשאר המידות צריך ללכת בהן בדרך ממוצעת, בעונה ושפלות הרוח, צריך שיהיה נומה בהן עד קצה אחרון, להכניע יצרו ולהשפילו, ולכן אמר בנתינת מעט על שפלותו, שתקות אנוש רימה. כלומר ואיך יתגאה. וכבר בארנו ענין השררה והגאווה וענין הענוה ושפלות הרוח. ושאר השמות המשתתפים לאלו ומה שנמנע מהם לגמרי בדרכיהם, ומה שהותר במקצתו

שתקות אנוש רמה: ה רבי יוחנן בן ברוקה אומר: כל המחלל שם שמים בסתר, נפרעין ממנו בגלוי, אחד שונג ואחד מזיד בחלול השם: ורבי ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומר: הלומד על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד, והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות: ור' צדוק אומר: אל תפרוש מן הצבור, ואל תעש עצמך כעורכי הדינין, ועל תעשה עמרה להתגדל בה, ולא קרדום לחפר בה,

למקצת בני אדם, ביאור מרווח ונאה בילדותינו בחיבור התשובה בפ"ה מחלק ראשון שממאמר הראשון:

(ה) רבי יוחנן בן ברוקה אומר כל המחלל שם שמים כו'. כבר ביארנו דהמחלל שם שמים בסתר הוא כאלו דוחק בציורו השגחת השי"ת ממקום עומדו, ולכן יחס לו מדה כנגד מדה, שהוא נענש עליה בגלוי עד שתפרסם מגודל עונש חטאו שבסתר. ומה שאמר אחד שונג ואחד מזיד בחלול השם, הוא שאף השונג צריך כפרה, וכל שלא נתכפר אחרי ידיעתו נעשה כעין מזיד על שאינו מביא כפרתו ומתודה ובדרך זה ייעד עונש על השונג שהוא נענש בגלוי העונש הראוי לו מצד משפט השי"ת, ופירש זה שהפלגת זה העונש הוא על חילול ה', ר"ל שאינו חוטא מצד תוקף היצר, אלא מצד פירוק עול ובזותו התורה ומצותיו, וכפירתו בידיעתו יתברך ובהשגחתו:

(ו) רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקה אומר הלומד ע"מ ללמד כו'. ר"ל שדעתו וכונתו כשהוא לומד, שאחר השלימו עצמו, יהי' משפיע מחכמתו לזולתו, השי"ת גמלוהו שישגי למבוקשו, והוא אומר מספיקין בידו ללמוד וללמד ולעשות, וכל זה אוהרה והערה לדורש בחכמה שלא ידרשנה בחינם, אבל בכונת קיום דרכיה ובכונת השפעתו לזולתו שוהו תכלית השלימות, ואמר החכם, "תחילת החכמה שתיקה. והב' ההאזנה. והג' קיומה והד' למודה":

(ז) רבי צדוק אומר אל תעשם עמרה להתגדל בהם כו' הזהיר שלא יהא כונתו בתורה להשתרר ולהתגדל בה על שכניו, וכן שלא יהא כונתו בחלל חכמתו בדמים ולהתעשר ממנה, שכל זה נקרא שלא לשמה, אבל צריך שיהא כונתו לידיעת האמת מצד עצמו. והכבוד והתועלת ימשכו אחרית מאליהם, ומה שאמר למעלה בשם הלל הזקן ודישתמש בתנא חלף,

וכך היה הלל אומר: ודאשתמש בתנא חלף, הא למדת, כל הנהגה מדברי תורה, נוטל חייו מן העולם: ה רבי יוסי אומר: כל המכבד את התורה, גופו מכבד על הבריות, וכל המחלל את התורה, גופו מחלל על הבריות: ט רבי ישמעאל בנו אומר: החושך עצמו מן הדין, פורק ממנו; איבה, וגזל, ושבועת

פירושו שמשתמש ונדנה בכבוד התורה במקום שאין צריך לו בכך, כגון דאפשר לו לינצל בדבר אחר ונמצא בידו, וכן הענין בעצמו כמה שאמר אחר זה הלל, כל הנהגה מדברי תורה נוטל חייו מן העולם, כלומר שהוא מבזה כבוד התורה ועושה אותה לעצמו חיי העולם הזה בזולת הצורך, וכמו שאמרו רבי טרפון (נדרים ס"ב ע"א) שתפשו גנן אחד מצד חושבו עליו שהוא גונב פירותיו והיה מוליכו לנהר, וצעק אוי לטרפון שזה הרגו, וכששמע הגנן שהיה רבי טרפון הניחו, והיה רבי טרפון מצטער בעצמו על שהציל עצמו בכבוד התורה. ופירשו בתלמוד (שם ע"ב) מעם צערו מפני שהיה עשיר גדול, והיה יכול להציל עצמו בדמיו. וכן אמרו בראשון של בתרא (ח' ע"ב) שמה יונתן תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות בכבוד התורה, רוצה בכל זה דאין להשתמש ולהועיל לעצמו בכבודה של תורה אא"כ יביאהו לזה לצורך ההכרחי, כל זה הערה להיות העוסק בתורה לשמה לבד, ולא שלא לשמה בשום צד:

(ה) רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה כו', מכבד את התורה שמעמר אותה בנועם [ה]מידות, שזה ודאי הוא כבוד התורה, בהיות לומדיה מסולסל ונקי ובעל מידות נכבדות, ואז הוא מכובד על הבריות, כמאמר הכתוב [משלי ד' ח'] ס ל ס ל ה ו ת ר ו מ מ כ , על הדרך שביארנו אנו בילדותינו בחיבור התשובה. וכמ"ש (יומא פ"ו ע"א) ראיתם פלוני שלמד תורה כמה נעים מעשיו וכמה מתוקנים, אשרי אביו שגדלו, ואשרי רבו שלמדו תורה, וההיפך הוא בהיפך, והוא שאמר וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות:

(ו) רבי ישמעאל בנו אומר כל החושך עצמו מן הדין כו'. הזהירו שיהא מסלק עצמו מן הדין כמה שיוכל, שכל שהוא חושך עצמו מן הדין ר"ל שאפילו שנתמנה לדיין יסלק עצמו מגדר דין, אלא שמשתדל לפשר ביניהם ברצוי כל אחד ואחד מבעלי דבר, ונמצא פורק מעצמו איבת, שאין אחד מהם יוצא מתחת ידו מחויב, שיהא שונאו בכך. וכן פורק מעל

שוא, והגם לבו בהוראה; שומה רשע וגם רוח: י הוא היה אומר: אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי, אלא אחד, ואל תאמר קבלו דעתי, שהן רשאים ולא אתה: יא רבי יונתן אומר: כל המקיים את התורה מעוני, סופו לקימה מעושר, וכל המבטל את התורה מעושר, סופו לבטלה מעוני: יב רבי מאיר אומר: הוי ממעט בעסק ועסק בתורה, והוי שפל רוח בפני כל אדם, ואם

עצמו גזל, ר"ל סרך שגגת גזל, כלומר [שמא] לא יחתוך את הדין כראוי, וכן פורק מעליו עונש שבועת שוא, ר"ל סרך שבועת שוא, שמא הוא משביעו שלא כדיו, ונשבע לשקר, ונמצא נכשל על ידו שלא כדיו, ואמר אח"כ שכל הגם לבו בהוראה הוא שומה רשע וגם רוח, וגם לבו בהוראה הוא כולל ב' דברים, אחד שנמחר להורות בלא שום יראה, כמו שאינו ברור לו כל כך בנשען שאם טעה או יחלוק עליו אדם, יעמיד סברתו מתוך פלפולו. והשנית שאחר שהורה וטעה מקנמר [כדי] להעמיד הוראתו דרך נצוח:

(י) הוא היה אומר אל תהי דן יחידי כו' ואע"פ שהותר למומחה לדון יחידי, כמו שביארנו בסנהדרין, הזהירו שלא יהא רגיל בכך, וכ"ש שהאזהרה כללית לשאר בני אדם שאינם מומחים, ואמר שאין דן יחידי אלא אחד, כלומר אין ראוי זה אלא להשם יתברך שהוא אחד. ואמר אחר כך ואל תאמר קבלו דעתי, כלומר שלא תמציא עצמך לבעלי הדין, לומר אני אדון את דיניכם וקבלו דעתי, שהם רשאים ולא אתה, ושמא יסרבו בדינך ונמצאת מתחלל על ידי עצמך, ויש לפרשה בכל ענייני משא ומתן, כלומר כשיחלוקו עליך חברך, אל תאמר קשה לקבל דעתם בלא ראיה, שהם רשאים ולא אתה:

(יא) רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני כו', כשמקיימה מעוני כלומר שעם כל עניות וצורכו לבקש סרפו הוא קובע עתים לתורה, סופו לקימה מעושר, וכל שמבטלה מעושר מטרדת עושרו וקניינו, סופו לבטלה מתוך עוני, כל זה מדה כנגד מדה:

(יב) רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסק בתורה כו'. אמר שאם ממעט בעסק ועסק בתורה, כלומר שרוב ההמיה לעסקים ולסחורות משכחת התורה למי ש(מ)למדה, וכל שכן שמפקיעתה מן הבא ללמוד, כאומרם ז"ל (עירובין נ"ה ע"א) [דברים ל' י"ג] ו לא מעבר לים ה י א , לא תמצא בסוחרנין התגרים, ואמר אח"כ והוי שפל רוח בפני כל אדם, וזה

במלת מן התורה, יש לך במלים הרבה כנגדך, ואם עמלת בתורה, יש לו שכר הרבה לתן לך: יג רבי אליעזר בן יעקב אומר: העושה מצוה אחת, קונה לו פרקליט אחד, והעובר עברה

ממה שביארנו שזו המידה צריכה לנטיה אל הקצה [האחרון], ומתוך כך מזהירו להיותו שפל רוח אפילו למי שאין ראוי לכך, אחר שאינו מן הרשעים והנבלים:

ואמר אחר כך ואם במלת מן התורה יש לך במלים הרבה כנגדך, כלומר האם במלת מן התורה להתעסק במלאכה אחרת או באומנות, לא תעלה מזה על מדרגת זולתך, כי אם תעשה סוחר, כמה מכני אדם סוחרים כמותך, וכן בכל המלאכות והאומניות, וקראם כולם במלים כי הכל אפס ותוהו בערך (את) התורה, אבל כשתשתדל במעלת התורה תעלה בה על מעלת זולתך, כי מעטים תמצא לחברתך. ואמרו חכמי המוסר „האמת כבד על כן נושאיו מועטים“, ורבותינו אמרו (כב"ר פ' צ"א, י"א) [איוב כ"ח י"ב] והחכמה מאין תמצא וגו', ד' דברים הם יסודו של עולם, וכולם אם אבדו יש להם תמורה כנגדו, [איוב כ"ח ב'] כי יש לכסף מוצא, ומקום לזהב [יזקו], ברזל מעפר יוקח, ואבן יצוק נחושה, אבל ת"ח שמת מי מביא לנו תמורתו, הה"ד והחכמה מאין תמצא:

ואמר אח"כ ואם עמלת בתורה יש לו שכר הרבה ליתן לך, כלומר אם תתיירא שמא אם תתעסק בתורה לא יספיק לך ממונך לצורכי גופך ובני ביתך, יש לך לכסוח כזה בנותנה יתברך, כי הוא יכין לך הדרך להמציא לך כל מה שצריך לך:

(י"ג) **רבי** אליעזר בן יעקב אומר העושה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד כו'. פרקליט הוא מליץ בעדו, שמלמד זכותו, וקטיגור הוא בהפך. והעיר האדם שלא יהיה עשיית מצוה אחת קלה בעיניו, כי כל שעשה מצוה אחת כבר יש לו פרקליט אחד, וההפך בהפך. ואין העבירה יוצאת במצוה אלא תגמל על המצוה כראוי, ונענש על העבירה כראוי, כאומרם ז"ל [דברים י' י"ז] אשר לא יקח שוחד, זה שוחד מצוה, ועיין לקמן ספ"ד, ואח"כ העירו שאפילו הפליג ברע לא יתייאש מן התשובה, והוא שאמר תשובה ומע"ט, כלומר הסבת מעשיו אחר חטאיו, כתרים וכמנן וצינה לפני הפורענות:

אחת, קונה לו קטגור אחד, תשובה ומעשים טובים כתרים בפני הפרענות: יד רבי יוחנן הסנדלר אומר: כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקים, ושאינה לשם שמים אין סופה להתקים: טו רבי אלעזר בן שמוע אומר: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכבוד חברך כמורא רבך, ומורא רבך

(י"ד) רבי יוחנן הסנדלר אומר כל כנסיה שהיא לשם שמים כו'. הוא שהזהירו את האדם שלא יהא משאו ומתנו עם חבירו או עם חבירו לדרך הנצוח, כי זה יגרום להריסת כל מצב, ולבטל האמת, כי כל שמכין לנצוח, משתדל להעמיד דעתו ורצונו, אם אמת ואם שקר, אבל תהיה כונתו לברר הענין שנושא ונותן עליו ולהוציא תעלומותיו לאור. ואמר על זה שכל שיתקבצו שנים או רבים לשאת ולתת באיזה ענין, אם הוא לשם שמים, וחוא שיכנו כולם להעמדת האמת, סופה להתקיים, ר"ל סוף המבוקש בקבוצתם מתקיים, כי כל אחד יודה לחבירו מה שראוי להודות עליו, ואז יתברר האמת ויסקימו כולם להעמידו. וכשהיה לכונת הנצוח, לא ישמעו זה לזה, ותמחלוקת במקומה עומדת, "וּתְּחַתִּי הַתַּעֲמוּד הַבְּהִירָה" "וְאֵלֵי פֶשֶׁה תִּפְשֶׁה הַצֵּרֶת", ובכרייתא באבות דר"ן (סוף פ"ט) אמרו: כנסיה שהיא לשם שמים, כנסית ישראל בהר סיני, [זו אנשי כנסת הגדולה], ושאינה לשם שמים, [ושלא לשם מצוה, זו] כנסית אנשי דור הפלגה. וכבר ידעת שנבלבלה שפתם, עד שרובם כפרו במציאות כל נבדל, כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ובסיני נתברר האמת לכל בני האומה הנבחרת, [תהלי' ל"ג י"ב] העם בחר לנחלה לו. וכן ידעת אומר' ז"ל (קידו' ל') אפי' אב ובנו הרב ותלמידו שנושאים ונותנים זה עם זה בהלכה, נעשו אויבים, ר"ל כי גדר אהבה שווי הרצון, וחלוק הדעות הוא האיבה האמיתית, ואמרו לא זז משם עד שנעשו אוהבים, כלומר שאינם מכוונים רק לידיעת האמת, ויודה אחד לחבירו הראוי להודות מצד הקבלה והענין:

(ט"ו) רבי אלעזר בן שמוע אומר יהי כבוד תלמידך כו', הזהירו בכלל על כבוד אדם, ואפילו אותם שהם תחת הנהגתו יש לו לכבדם לפי הראוי להם, וכמ"ש ז"ל על קצת תלמידים, "שאני ר' פלוני דרביה הוה פליג ליח יקרה" ועל זה אמר יהי כבוד תלמידך חביב עליך ככבוד חבירך, כלומר שתכבדוהו כהדור וכחיבה הכבוד הראוי לו ככבוד חבירך הכבוד הראוי לו.

כמורא שמים: מן רבי יהודה אומר: הוי זהיר בתלמוד, ששגגת תלמוד עולה זדון: יי רבי שמעון אומר: שלשה כתרים הן;

וכבוד חבירך יהא בעיניך מחוייב לך ומוטל עליך כמורא רבך, ויחס כמורא לרב מפני שכבודו צריך שיהא ביראה, ורמז לו שהחבר ג"כ מועיל בלמוד מאד וראוי להיות זה אצל זה כעין רבו, והזהיר על מוראת הרב שהוא בתכלית מדרגת היראה, וייחסה למורא שמים לכונה אמתית, והוא היות מורא שמים תלויה במורא הרב, כי מוראת הרב תביאהו להישרת המעשים בעשיית הטוב ומניעה מהרע, זו היא מוראת שמים. ובברייתא של רבי נתן (פכ"ז) אמרו יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, שכן מצינו במשה שלא אמר לו ליהושע בחר „לי“ אנשים, אלא בחר „לנו“ מלמד שעשהו כמותו, וכבוד חבירך כמורא רבך, שכן אמר לו אהרן למשה ב' א' ד' ו' נ' , אע"פ שהוא אחיו, וקטן ממנו, עשהו כרבו, ומורא רבך כמורא שמים, שכן אמר לו יהושע למשה, [במדבר י"א כ"ח] א' ד' ו' נ' מ' ש' ה' כ' ל' א' , שקלו כנגד הקב"ה, וכן אמרו שם (באבות דר"ן פכ"ט) כל המכבד את חבירו מחמת ממון סוף שנפטר ממנו בקלון, מנין מכלעם אצל בלק, וכל המכבדו לשם מצוה נפטר ממנו בכבוד מנ"ל ממש אצל פרעה:

(ט"ז) **רבי יהודה** אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון. הזהירו שתהא משנתו סדורה בפיו, עד שיהיו דברי תורה מצויים בידו מזומנים להוראה, שאל"כ פעמים שישאלוהו בדבר נחוץ ויורה בו שלא כהוגן. ונמצא מכשילו ואין לו טענה בשגגה, דשגגת תלמוד עולה זדון, שהרי כל שלבו ודעתו להוראה, יש לו להתעמל בו עד שיהא סדור בפיו, וכן אמרו ז"ל (מנחות צ"ט ע"ב) דרך הערה כל השוכח דבר מתלמודו עובר בלאו שנאמר [דברים ד' ט'] ה' ש' מ' ר' ל' פ' נ' ש' כ' ה' א' ת' ה' ד' ב' ר' י' ס' כו' וסוף הכונה שאם לא מצא עצמו מזומן לכך, לבל ימחר להוציא דבר מפיו עד יחקור וידבוק יפה יפה, וכן בעת למודו לא יזוז עד שיעלה באור משנתו כהוגן, עד שלא תביאהו עצלותו לשגגת הוראה:

(י"ח) **רבי שמעון** אומר שלשה כתרים הם כו'. אמר ששלשה כתרים הם, כלומר שהם חלוקים זה מזה, שהשנים אינם אלא מצד היחס, והם הכהונה והמלכות שאי אפשר להיות כהן אלא א"כ הוא מזרע הכהונה, ולא מלך אלא אם כן הוא מזרע המלוכה, אבל כתור תורה מונח לכל מי שישתדל בו ויתעמל בתורה, והוא שאמרו בתלמוד, כתר כהונה

כתר תורה, וכתר כהונה, וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על

זכה בו אהרן, שנאמר [במדבר כ"ה י"ג] והיתתה לו ולזרעו אחריו. כתר מלכות זכה בו דוד, שנא' [יחזקאל ל"ז כ"ה] ודוד עבדי נשיא להם לעולם. כתר תורה מונח בקרן זווית, כל הרוצה בו יבא ויטול, שנאמר [דברים ל"ג ד'] מורשה קהלת יעקב, שמא תאמר הוא קטן שבכולם, אינו כן, אלא גדול משניהם, שנאמר [משלי ג' ט"ו] יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים, וכ"ש ממלך, שהרי המלכות בתורה הוא תלוי, שנאמר [משלי ה' ט"ו] בי מלכים ימלכו ורוזנים יחוקקו צדק, ונאמר בי שרים ישורו, ונ"ל שרמז בשמועה זו על ג' המעלות החשובות במין האדם, מעלת העושר, ומעלת היחס, ומעלת התורה, וזכר על מעלת העושר כתר כהונה, כי בו העושר הגדול שכל צורכי מזונותיהם מצויים להם בריוח ולא בעמל, וזכר למעלת היחס כתר מלכות כי הוא ראש היחוסים, וזכר על מעלת הידיעה כתר תורה הכי היא מבחר הידיעות וסגולת החכמות, ורמז שלא להתגאות על אחת מהם או אפילו בכולם, שהכל מאת האלית' וכבר ביארתי כיצא בה במה שאמר דוד בתהלים [ע"ה ז'] כי לא ממוצא וממערב ולא ממדבר הרים, כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים, ונ"ל שקרא מעלת היחס, "מוצא" מלשון [מיכה ה' א'] ותוצאותיו מקדם מימי עולם. וקרא מעלת היתרון, "מערב" מלשון [יחזקאל כ"ז] רכלתך ומערבך, וקרא מעלת החכמה, "מדבר" אם מפני שהיא מצויה לכל כמדבר ואם מלשון דיבור מענין [שיר השירים ד' ג'] ומדברך נאווה, ויחס החכמה לדבור, "על כי הלשון שליח השכל", והוא מפרסם ומודיע חכמת האדם, כמאמר הכתוב [משלי ט"ז כ"ג] לב חכם ישכיל פיהו, ודרשו בו [חכמינו ז"ל] לבו של אדם מלא חכמה מאן מורי עלוי מאן מחכים עלוי—פיהו. והזהירו שאין ההמיה וההתנשאות ראוי לבא בסיבתם אפילו למי שיש לו שלשתם, [תהלים ע"ה, ח'] כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים. כל' ועיקר הכונה להתעסק בעבודתו בקיום המצות והחסדים ומעשה היושר, ולהיות ערב במשאו ומתנו עד שיהא מקובל אצל הבריות, וערב לכל רואיו ולכל שומעיו עד שיתיישבו כולם יחסו וחכמתו ועושרו או איזו שתהיה בו

גביהן: יח רבי נהוראי אומר: **הוי גולה למקום תורה, ואל תאמר**
שהיא תבא אחריו, שחבריו יקימוה בידך, ואל בינתך אל

אם קצתם ואם כולם. והוא אמר אח"כ וכתר שם טוב עולה על גביהן, ושם טוב הוא, התמדת פעולת החסדים, ומעשה היושר, וקידוש השם, ותורתו בהפלגת מדותיו והנהגותיו, כאומרים ז"ל (יומא פ"ו ע"א) כשעה שאדם עוסק בה בתורה, ודבורו בנחת עם הבריות, ומשאו ומתנו נאה, מה הבריות אומרים עליו, ראיתם פלוני שעוסק בתורה, כמה נעים מעשיו, וכמה מתוקנים דרכיו, אשריו, ואשרי חלקו, אשר אכיו שגדלו, אשרי רבו שלמדו תורה, כו'. [עליו הכתוב אומר: [ישעי' מ"ט] ויאר לי עבדי את ה' ישראל אשר בך את פאר], והו קדוש השם ותורתו על דרך האמת. ובכרייתא אמרו: „התבייש מעצמך ואל תתבייש מאחרים“, אל יביישוך שפתותיך, אל יברכך פיך, ואל יקללך לשונך, ואל יכלימו שניך, אם אתה חפץ באהבת אדם, הוי נושא ונותן במובתו, ואם אתה רוצה להתרחק מן החטא, צא ועיין מה יהא בסופו“:

רבי אומר עשה רצונו כרצונך כו' (א"ה בספר רבינו המחבר ז"ל גרים כאן
רבי אומר עשה כו' שהוא משנה השנויה לעיל בפ"ב מ"ד אלא דחתם
נראה דלאו רבי תני לה כ"א ר"ג בנו של רבי וכמו שיע"ש ודוק. וכ"כ להדיא
רש"י ז"ל שם יע"ש) זה רומז למאמר וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כלומר
אפילו כשתעסק ברצונך, ר"ל בעניני העולם הצריכים לך, יהיה תכלית
כונתך לעבודת השם יתברך באיזה צד, ואז תבטח שתקיים בידך הכל, והוא
אומרו כדי שיעשה רצונך כרצונו, כלומר שיעדיף טוב השגחתו עליך עד
שתקיים כונתך מצד הבטחתו:

ואמר אח"כ ובטל רצונך מפני דצונו, כלומר נודמנה עבירה לידך ויצרך
תוקף אליך, תכריעהו ובטל רצונך מפני רצונו יתברך, ותהיה בטוח
מדין מדה כנגד מדה, שהקב"ה יבטל רצון אחרים מפני רצונך, ר"ל שיפיר
מחשבות אויביך הקמים עליך, וכבר ביארנו בפ"ב (לעיל מ"ד יע"ש):
(י"ה) רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה כו' שיגלה למקום תורה,
כלומר אם לא תמצא במקומך די סיפוקך בלימוד, הוי גולה במקום
שתמצא שם די סיפוקך, ואל תאמר שהתורה תבא אחריו ושחבריו יקיימוה
בידך, כלומר אמתין עד שיבא בכאן במקום שאני שם, רב או חכם ואלמוד
הימנו, או חברים מאותם שלמדו ממנו ואלמוד מהם, והם יקיימוה ביד,
כלומר שאשאל מהם ספקותי והם יבררום לי, שמא לא יודמן לך, והזמן

תשען: יט רבי ינאי אומר: אין בידינו לא משלות רשעים,

הולך לו ונשמת מתחת ידך בכל יום. ואמר אח"כ ואל בינתך אל תשען. וכן שלא תאמר איני צריך רב וחבר, והריני בעל לב וקל ההכנה ומפולפל ומלמד מעצמי, אלא עכ"פ הוי משתדל ללמוד מפני אחרים כי הקבלה תנצח. וכבר אמרו בתלמוד המערב (פסחים פ' אלו דברים) כל תורה שאין לה אב אינה תורה כמו שביררנו בפתיחתנו למסכת זאת, וכן הכונה באזהרה דכל שהוא למד תהא כונתו להיות תלמודו מתקיים בידו:

ואמרו בכרייתא (באבות דר"נ בפכ"ט) שאדם לומד לעצמו ולאחרים, לעצמו ולא לאחרים. לאחרים ולא לעצמו. לא לעצמו ולא לאחרים, וזהו אמת כי הרב הישר והמלמד להועיל, לומד לעצמו להיות חקוק בחדרי לבו, וכן מדריך שהתלמיד מלבבו עד שיהא רצון התלמיד בכך גם כן. ויש שלומד לעצמו ולא לאחרים שאין כונתו מעולה כל כך אבל מתיימש ממנו והוא שוכח. לאחרים ולא לעצמו כגון רוב אלו המלמדים בשכר שתכלית כונתם אינה אלא בהגיע, "צדור כספם בשקם", ואין למודם מצד החפץ ולא ישאר בידם מאומה מעמלם, והתלמיד אם הוא חשוב לוקם לעצמו [משלי כ"ו י"ח] (ו) **נוצר תאנה יאכל פריה**. לא לאחרים ולא לעצמו, כשהרב מתיימש על דרך שכתבנו ואף התלמוד רוצה בהקפה ויהם לו הבטלה:

(י"ט) **רבי ינאי אומר אין בידינו [לא] משלות כו'.** כבר ידעת שרוב הנביאים דיברו על מבוכת העדר הסדור מבני אדם, עד שנראה כמה רשעים בשלוח גדולה, וכמה צדיקים שיסורין מכאיבים מכלי עינים ומדאיבי נפש, כמעט שלא היה בהם ר"ל בנביאים המפורסמים אחד שלא הרגיש בזה, אם ברמו, אם בדבור קצת, אם בדברים ארוכים, מהם שלא נתברר מתוך דבריהם אלא שהשאירו הענין על מבוכתו, כמאמר זה החכם שאמר אין בידינו משלות רשעים אף לא [מ]יסורי הצדיקים, כלומר שלא נודע אופני משפט זה. ומהם שנתגלה הענין מתוך דבריהם ואילו באנו לזכור כל הנאמר בנביאים ובספרים הכתובים ברוח הקודש על זה הענין יאריך הענין מאד. אבל נזכור מה שבא מהם לנבחרים הנביאים. ונזכור תחילה (מהותם) [מאותם] שלא נתברר המעם בדבריהם שהם בדמיון המאמר שלפנינו ומהם ישעיה וירמיה ואיוב ואם יתגלגל בתוכם עניינים אחרים אל תקפיד, כי מדר הדברים עם צורך ידיעתם יבואנו לכך, אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך:

הנה ישעיה הנביא אמר [ס"ג, י"ז] למה תתענוה' מדר כ"ך

תקשיח לבנו מיראתך, ובאמת כי הנראה ממשומו של מקרא הוא שה' ימכב להיות האדם תועה מדרכיו, רצה לומר מצד דרכי ה' יתברך וגזירותיו, וזה דעת נפסד קדום אצל הפתיים, יחשבו שהשם יגזור על מעשה האדם גזירה מוחלטת להיות צדיק או רשע, לכלתי היות בידו רשות לשנות כלל, ומהם שיחסו זה להכרח תולדה ומזל יהיה מן הנמנעות אצלם לעשות הפך התולדה או הגזירה, חושבים לתת יקר וגדולה לשם יתברך באומרם [תהלים קל"ה ו'] כל אשר חפץ ה' עשה, ואע"פ שיתבטל בזה טבע האפש' הם יקיימוהו בערך אל נושא האפשר ר"ל שכל פעולות האדם הם אפשריות בהקש אל עצמו אבל כשיערכו אצל השם אין בהם טבע אפשריות, וזה דבר יבטל כל יעודי התורה לגמול או לעונש, ויהיה ענין התורות והיעודים והמצות והצווים והאזהרות דבר בלתי מועיל. וכבר הודיענו ראש הנביאים פינת האמונה שהבחירה ביד האדם באומרו [דברים ל' ט"ו] ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת המוות ואת הרע, ואמר ירמיה [איכה ג' ל"ח] מפי עליון לא תצא הרעות והטוב. ואמר "הרעות" דרך רבוי, "והטוב" דרך מיעוט, כי הטוב הוא מעט בהקש אל הרע, וכן אמר [איכה ג' ל"ט] מה יתאוונן אדם חי, גבר על חטאיו, אחר שהוא גבר על חטאיו, ר"ל אחר שהיתה הבחירה בידו להרע או להטיב. ואמ' רז"ל [מכות י'] כת' בתורה שנוי בנביאים משולש בכתובים, "בדרך שאדם רוצה [לילך] בה מוליכין אותו", בתורה [במדבר כ"ב] לא תלך עמהם, [שם כ'] קום לך אתם. בנביאים [ישעיה מ"ח י"ז] מדריךך בדרך תלך. בכתובים [משלי ג' ל"ד] אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן, ואמרו במדרש [רבח דכר' ד' ג'] "מיום שברא הקב"ה נבואת ראה נתתי לפניך את החיים ואת המוות ואת הרע, לא יצא רעה וטובה מפיו של הקב"ה, אלא כולם באות מאליהן ע"י עושיהן", ואולי תערער על דברינו באומרנו [תהלים קל"ח ו'] כל אשר חפץ ה' עשה [שמות ט' י"ב] ויחזק ה' את לב פרעה, [שם י' א'] כי אני הכבדתי את לבו וכו', [שם ז' ג'] ואני אקשה את לב פרעה. וכן במיחון [דברים כ' ל'] כי הקשה ה' אלהיך את רוחו ואמץ כו', ובכנענים [יהושע י"א כ'] מאת

ה' היתה לחזק את לבם [כו'] למען החרים. ואליהו אמר על נביאי הבעל [מלכים א', י"ח ל"ז] ואתה הסיבות את לבם אחורנית. ומאמר ישעיהו [ס"ג י"ז] למה תתענו ה' מדרכך וכו' [ישע' ו' י'] השמן לב העם הזה כו'.

ואמנם תדע בענין אמרו: כל אשר חפץ ה' עשה, שהלשון יתיר לייחס פעולות האדם וכל תנועתו לשם יתברך להיותם ברצונו על צד הרצון הקדוש שהונח בו בתחילת בריאתו שיתנועע ויפעל בבחירתו, אבל שאר המקראות שיורו שבפרט היתה כוונת השי"ת באותה שעה להקשות רוח בני אדם ולסבב לבם אחורנית. כבר ידעת מה שפירשו בה קצת „גדולי חכמינו“, שכמו שישתנו „הדברים הטבעיים“ לפעמים על „דרך המופת“ כן יתבטל מן האדם לפעמים „דרך עונש“ הבחירה לבטל ממנו האפשרות „ושלא להניחו לשוב“, וזה להפלגת המרי למען ימות בחוסר לב, וישולח ביד פשעו. ואולם יש לפרש בו שאע"פ שאין האדם נולד בעל מעלה או בעל חסרון, מ"מ אפשר שילד בהכנה מזגית או במזל שיהא מוכן למעלות ומשיגם במעט השתדלות, או בחפץ, והוא אומרו [ישעיה מ"ח ח'] ופושע מבטן קורא לך. [תהלים נ"ח ד'] זורו רשעים מרחם, תעו מבטן דוברי כזב. ובמעלות [ישעיה מ"ט א'] ה' מבטן קראני, [ירמיה א' ה'] בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם כו', לא שתהא הכנת המזג או הכרח עת הולדה מבטל טבע האפשר עד שתשים הדברים מחוייבים או נמנעים, אבל כל שהכנתו או תולדתו מתנגדת או למעלות יצטרך להשתדלות יותר ויותר מופלג וכנשאר מושקע במה שהביאו מזגו או שהניעתהו תולדתו תהיה תכונתו מיוחסת לשם שבראו על תכונה נמשכו ממנה אלו המדות הרעות לא שיעכבוהו מכל וכל וזהו ענין, (מ"ש בשבת קנ"ו) „אין מזל לישראל“, כלומר שדרכי הדת ישיבום ממה שתחייב הכנתם או תולדתם. (א"ה ועמ"ש הרשב"א בתשו' ח"ה סי' מ"ח, ובדברי רבינו המחבר ז"ל בריש הקדמתו לס' בית הבחירה יע"ש), כי הדת היא למרקחת עשוי למי שחלה מכא רגלו ועד קדקדו, והי' הרוקח ההוא מועיל לכל עניני החולי' והוא שתדע שהעבירות כולן יוצאות משבעה עניינים, וכולן ניצל האדם מהם בקיום התורה, (א"ה עיין מ"ש רבינו המחבר ז"ל בריש הקדמתו לס' בית הבחירה יע"ש) ואלו הם התאוה והקנאה, והכעס והגאווה, והעזות ושנאת התוכחות,

והאכזריות כי התאוה תביאהו לבקשת כל מיני מותרות, ומשם יפרד כל עון ביאות אסורות ומאכלות אסורות. והקנאה תביאהו להשתדל בקנין מה שאפשר לו בלעדיו, השתדלות בלתי באות ומשם יפרד כל עון גזילות וחמסים ואונאות וגניבות, וכל הדבר התלוי בדיני ממונות. והכעס תביאהו למיני נקמות והתכאות והרציחות. והגאווה תביאהו למיני הקטמות והנפירות ושנאת האחים וקנאת איש מרעהו ועזיבת התפלות והתהלות וההודאות. והעזות יביאהו לעזוב מורא וכבוד לכל מי שראוי ליראו ולכבדו, ויביאהו למיני השקרות ורוע לב והנבלות והליצנות ולשון הרע. ושנאת התוכחות תביאהו להמשך אחר עצתו ויפרד משם עון כל כפירה ומיני העבודות הנכריות. והאכזריות יביאהו לכל מיני הכליות ועזיבת החסד ומדת הנדיבות והרחמנות, וכבר אתה רואה דכל מי שחלה באיזה מאלו החולאים ימצא רפואתו בתורה, כמו שתאמר דרך משל אם הוא חולה „בחמדת הממון“ לקפוץ את ידו ולאמץ את לבבו בראותו מצות תרומות והמעשרות והצדקות ומתנות עניים והנדרים והנדבות, יתעורר להסיר המידה הזאת, וכן אם חלה „חולי הכעס“ בראותו אוהרת שנאת אחים ומיני הנקמות והנפירות ואף הקלות האדם שלא בפניו, כמו שנרמז באזהרת „א ת ק ל ל ח ר ש , כ“ש ההכאות והרציחות, יתעורר ג“כ לשוב ממדתו הרעה, וכן אם חלה „חולי העזות“, „ושנאת התוכחת“, בראותו מצות כבוד האבות והמנהיגים והחכמים והזקנים ולבו סור ממצותם, יתעורר בלא ספק, וכן בכלם כמו שביארנו בילדותינו בחיבור התשובה, ונשוב לדברינו והוא שלא יוחם פעל זה לשם רק על השתקיעו בתולדותו:

ואמנם ענין ישעיהו באומרו **ה ש מ ל ב ה ע מ ה ז ה כו' יש לי בו ביאור** אחר, והוא שהוא כאומר לו הוכיחם והודיעם שהם בדרך רע עד שיחזיקו עצמם באטומי לב ובכבדי אונים וטוחי עינים וכשיכירו חסרונם ישובו. וכבר מצינו הרבה מלות מתפרשות בדרך זה כמו שבארנו בקצת חיבורנו בענין פתתי את הנביא כלומר העמדתיו בחזקת מפותה. וכן [דברים כ"ה א'] **וה צ ד י ק ו א ת ה צ ד י ק ו ה ר ש י ע ו א ת ה ר ש ע ,** כלומר שיעמידו את זה בחזקת צדיק וזה בחזקת רשע, וכן אמרו [הושע ה' מ"ו] **א ל כ ה ו א ש ו ב ה א ל מ ק ו מ י ע ד א ש ר י א ש מ ו ו ב ק ש ו פ נ י ,** עד שיחזיקו עצמם כאשמים. וזה שאמר רבותינו ז"ל באגדת פסח וירעו אותנו המצרים כמו שנאמר [שמות א' י']

הבה נתחכמה לו, כלומר החזיקונו ברעים עד שהתפחדו ממנו והתנכלו למעטנו בשעבודם, וראיה על זה אומרו [דברים כ"ו'] וירעו אותנו ולא אמר לנו, וזהו לדעתינו ענין מאמר ישעיה [ס"ג י"ז] למה תענונו ה' מדדכיך, כלומר על תעמידנו בחזקת תועים, כלומר שכשהאומות רואות שלותם וכבודם עם ראותם שפלותנו וקלוננו, יחזיקו עצמם כחסידים ואותנו בהפך, וזהו ענין צדיק ורע לו דשע וטוב לו, שהתעררנו עליו, וירמיה אמר [ירמיה י"ב א'] צדיק אתה ה' כי אדיב אליך אך משפטים אדבר אותך, כלומר שאלות אני שואל מלפניך שלא אוכל לבררם מדעתי, וכמו שתרגם יהונתן „שילות דינין שאל מלוותך“, והוא אומרו [שם] מדוע דרך רשעים צלחה, שלו כל בוגדי בגד נטעתם גם שורשו ילכו גם עשו פרי, ואיוב אמר [כ"א ד'] האנכי לאדם שיחי כו' מדוע רשעים יחיו כו' זרעם נכון לפניהם עמם כו' בתיים שלום מפחד כו', ואלו הג' לא נתנו טעם בדבר ומהם הוא מה שאמר אסף [תה' ע"ג א] אך טוב לישראל אלהים כו' ואני כמעט נטיו רגלי כו' כי קנאתי בהוללים כו' כי אין חרצובות למותם כו' בעמל אנוש אינימו כו' הנה אלה רשעים כו' עד ואחשבה לדעת זאת כו' עד אבא אל מקדשי אל כו' ואני בער ולא אדע כו', כלומר כשחשבתי זה כי הכל תלוי בתכלית ועם חיותו איזה שכר או עונש בעולם הזה, ותכלית הכל הוא העולם הבא, והוא אומרו בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני. וכן חבקוק אמר: [א' י"ג] מהור עינים מראות ברע והביט אל עמל לא תוכל כו', ואמר גם הוא על זה על כן יזבח לחדמו ויקטר למכמתו כו', עד שהשיב לעצמו בסוף דבריו הנה עפלה לא ישרה נפשו בו, עדיין יהיה מקום עמדו במאפל וערפל ענן גדול ואש מתלקחת וצדיק באמונתו יחיה. והוא הענין שמציאותו הצלחה אמתית, והעדרו אבדון ומות, וכן במלאכי אמר: [ג' י"ד] אמרתם שוא עבוד אלהים כו' ועתה אנחנו מאשרים זדים כו' הוגעתם ה' בדבריכם כו', והשיב בסוף אז נדברו יראי

ה' איש אל רעהו כו' ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע כו', וכן דוד אמר. [תהלים צ"ב א'] מזמור שיר ליום השבת, ופי' בוליום שכולו שבת, ר"ל העה"ב, ואמר [שם צ"ב ג'] להגיד בבקר חסדך כו', כלומר שמוכות העולם הזה שהוא בוקר שהוא כעין תורת חסד, אבל האמונה והוא תכלית המשפט הוא בלילות, ר"ל העולם הבא, ואמר בו איש בער לא ידע כו' בפרוה רשעים כמ"ו ע"ש כו', כלומר שכל טובתם הוא לרעתם ולהיות בהם תכלית האבדון, וכן אמר אדון הנביאים ע"ה [דברים ז' י']: ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, כלומר שמשלם לרשע גמול על איזה מעשה טוב שבידו אל פניו במציאותו, כלומר שהוא בעולם הזה כדי להאבידו מהע"ה לגמרי, וכן יענוש הצדיק על איזה חטא שבידו בעה"ז כדי להיותו נקי לגמרי ונגמל בכללו לעה"ב, והוא שנ"ל באהאב [מלכים א', י"ד י"ג] יען נמצא בו דבר טוב, וכן [מלכים א', כ"א כ"ט] הראית כי נכנע אחאב מפני, ובהפך [מלכים א', י"א י"א] קרע ה' את ממלכתך, [תהלים י"א ה'] הצדיק יבחן, וכן הרבה, והוא שאמרו במסכת תענית (י"א) [דברים ל"ב ד'] אל אמונה ואין עול, כשם שהקב"ה נפרע מן הרשעים לעוה"ב כך נפרע מהצדיקים בעולם הזה, וכשם שמשלם גמול לצדיקים בעוה"ב, כך משלם גמול לרשעים בעוה"ז, ובמס' קידושין (מ') אמרו למה צדיקים דומים בעה"ז לאילן שכולו עומד במקום מהרה, והרשעים בעה"ז דומים לאילן שכולו עומד במקום טומאה ונפו עומד במקום מהרה, נקצץ נופו נמצא כולו עומד במקום טומאה, כך הקב"ה מביא יסורין על הצדיקים בעולם הזה כדי שיהיו נוהלין לעה"ב ומשפיע טובה לרשעים בעה"ז כדי שיהיו יורדין בעולם הבא למדרגת תחתונה של גיהנם:

וכן אמרו באחרון של יומא (פ"ז) שלות רשעים סופה גיהנם, וכן אמרו שם שאת פני רשע לא טוב, אין טובה לרשעים שנושאים להם פנים בעה"ז, שנאמר [מל"א כ"א כ"ב] הראית כי נכנע אחאב כו' מוב להם לצדיקים שאין נושאים להם פנים בעה"ז שנאמר [במדבר כ' י"ב] יען לא האמנתם בי, והוא מה שאמר בראשון של ברכות (ק' ע"א) [חבוקק א' י"ג] [בבלע רשע] צדיק ממנו, כלו' לאיזה עון שבידו, צדיק

ואף לא מיסורי הצדיקים: כ רבי מתיא בן חרש אומר: הוי מקדים בשלום כל אדם, והוי זנב לאריות, ואל תהי ראש

גמור אינו בולע, וכן צריך שיאמן לפי דרכי הדת לא שיהיה דבר בעול וחמס ובהעדר הסדר [איוב ל"ד י'] ח ל י ל ה ל א ל מ ר ש ע ו ש ד י מ ע ו ל , ואל יטעך ענין יסורין של אהבה שאין עניינו אלא שקורבתו אליו יתברך תענישהו יותר בהמרותו, והוא שאמר [משלי ג' י"ב] כ י א ת א ש ר י א ה ב ה' י ו כ י ח ו כ א ב א ת ב נ י ר צ ה , כלומר שיוכיח יותר הבן אשר יבחר בו, וכן [עמוס ג' ב'] ר ק א ת כ מ י ד ע ת י מ כ ל מ ש פ ח ו ת ה א ד מ ה ע ל כ נ א פ ק ו ד ע ל י כ מ א ת כ ל ע ו נ ו ת י כ מ , וכן [ויקרא י' ג'] ב ק ר ו ב י א ק ד ש [תהלים נ' ג'] ו ס ב י ב י ו נ ש ע ר ה מ א ד א מ ר ז ה ה ח ב ר ל מ לך כ ו ז ר ו כ נ א מ ר א ח ד מ ח כ מ י ה מ ו ס ר ל מ ל כ ו ב ה ז כ י ר ו א ל י ו ע ו נ ה ע ג ל ח ט א ש ה ג ד י ל ו ה ו ע ל י ה מ ל ע ל ת מ ו ה ג ד ל מ י ש ח מ א י ו מ פ ו ר י מ . ו ח ז " ל א מ ר ו ב מ ס כ ת מ צ י ע א (ל"ג) [ישעיה נ"ח א'] [ו] ה ג ד ל ע מ י פ ש ע מ , א ל ו ת " ח ש ה ש ג נ ו ת נ ע ש ו ת ל ה מ כ ו ד ו נ ו ת , ו ל ב י ת י ע ק ב ח ט א ת מ , א ל ו ע מ י ה א ר צ נ ש ה ו ד ו נ ו ת נ ע ש ו ת ל ה מ כ ש ג נ ו ת , ו א פ ש ל מ ה ח ח כ מ ד ב ר ב ע נ י נ צ ד י ק ו ר ע ל ו ר ש ע ו ט ו ב ל ו . ו ה ו א א מ ר ו [קהלת ז' ט"ו] א ת ה כ ל ר א י ת י ב י מ י ה ב ל י , י ש צ ד י ק א ו ב ד ב צ ד ק ו , ר " ל ע מ כ ל צ ד ק , ו י ש ר ש ע מ א ר יך ב ר ע ת ו , ו ק ר א י מ י ה ה ב ל ז מ נ ה ב ח ר ו ת , כ ל ו' ש ל א ה ת ח כ מ , ו מ ת וך כך ה י ה מ ת פ ל א ע ל ז ה , כ א מ ר ו [שם ח י"ד] (גם) י ש צ ד י ק י מ [א ש ר] (ש) מ ג י ע א ל י ה מ כ מ ע ש ה ה ר ש ע י מ , ו י ש ר ש ע י מ ש מ ג י ע א ל י ה מ כ מ ע ש ה ה צ ד י ק י מ , ו ר מ ז ב ת ש ו ב ת ע נ י י נ י ה א ל ו כ י כ ש ה י ה מ ת פ ל א ע ל ז ה ה י ה ח ו ש ב ע ל ז ה ה ע ו ל מ ש ה ו א ע י ק ר ג ד ל ו ש י ה א ט ו ב ו ע נ י נ מ ע ו ל ה , ו ה ע ד ר ו מ מ נ ו ש ה ו א ת כ ל י ת ה ר ע , ו א ח ר ש ה ת ח כ מ ו ה כ י ר מ י ע ו ט ז ה ה ע ו ל מ ו פ ח י ת ו ת ו ו ח ס ר ו נ , ה כ י ר כ י ה כ ל ה כ ל ש ת כ ל י ת ה כ ל ה ו א ע ו ל מ ה ב א , ע מ ח י ו ת ג מ כ נ ט ו ב ו ת ה ע ה " ו ו ה פ כ נ ע ל צ ד ה ג מ ו ל ו ה ע ו נ ש ע ל ה ד רך ש כ ת ב נ ו :

(ב) רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים בשלום כל אדם כו'. הזהירו שיתאבה אצל הבריות, והוא שיכבדם ויקדים בשלומם, ואמר אח"כ והוי זנב לאריות ואל תהי ראש כו'. כוונתו בזה שישתדל להשלים עצמו במה שיוכל, ואל יראה עצמו נשלם וכבלתי צריך לזולתו, כל שהוא יודע

לשעלים: כא רבי יעקב אומר: העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא, התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס למרקלין:

זולתו חכם ממנו, ואמר שאם רואה בעצמו שיוכל ללמד לאחרים, אחר שרואה גם כן שיכול עדיין ללמוד מזולתו, ישתדל ללמוד עד תכלית מה שאפשר לו, וזהו ענין הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים, כלומר נוח לך להיות תלמיד לגדולים משתהיה רב לקטנים:

(א"ה) בספרי רבינו המחבר גרים בסיום המשנה הלזו אחר ואל תהי ראש לשועלים שנאמר [משלי י"ג כ'] הוֹלֵךְ אֶת חֻכְמֵי יֹחֲכָם וְרוּעָה כְּסִילִים יְרוּעַ, () והביא זה מאומרו הולך את חכמים יחכם, שמענו שהולך עמהם ואחריהם, ורועה כמילים ירוע, ומנהג הרועה ללכת ראשון והצאן אחריו:

(כ"א) רבי יעקב אומר העה"ז דומה לפרוזדור כו'. פרוזדור הוא בית שער, ומרקלין הוא ההיכל. וידוע שאדם צריך לטרוח בפרוזדור ולהשתדל שיכנס למרקלין, והמשל שהעה"ז דומה לפרוזדור, והעולם הבא הוא ההיכל, וצריך שיתקין עצמו בעה"ז ויטרח וישתדל בו שיכנס לעה"ב. והוא אומרם ז"ל (ע"ז ג' ע"א ועיין במדרש משלי סימן וי"ו מ"ש ע"פ לך אל נמלה עצל כו' יע"ש) העה"ז דומה לערב שבת, והעה"ב דומה לשבת, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, וההפך בהפך, וכן אמרו העה"ז דומה ליבשה, והעולם הבא דומה לים, מי שטרח ביבשה יאכל בים, ומי שלא טרח ביבשה מהיכן יאכל בים וכן אמרו לשוירא שהיתה מהלכת בדרך במדברות כיון שהיה מתחיל להחשיך היה הבורגני מכריז להם הכנסו בבורגן, מפני חיה רעה ומפני הליסטים, אומר לו אין דרכה של שוירא להתיירא ולהכנס בבורגן הלך לו הבורגן ובעל השוירא עומד באישון לילה ואפילה וחיות רעות ממשמשות ובאות ולסמים מחזרים ומזדיינים, נתיירא וחזר לו אצל הבורגני ובקש ממנו שיפתח לו ליכנס בבורגן. אומר לו לא אמרתי לך הכנס בבורגן ואמרת אין דרכה של שוירא ליכנס בבורגן מעתה אין דרכן של בורגן להפתח בלילה ואין מקבלין את האדם במחשכה, והוא שאמר שלמה [קהלת ט' י'] כֹּל אֲשֶׁר תִּמְצָא יָדְךָ לַעֲשׂוֹת בַּכַּחַךְ עֲשֵׂה, כִּי אֵין מַעֲשֵׂה וְחֵשְׁבוֹן וְדַעַת [וחכמה] בְּשָׂאוֹל אֲשֶׁר אֶתָּה הוֹלֵךְ שָׁמָּה, כלומר שאין אחר המות תוספות ושלמות וחסרון כלל, ומפני זה הזהירו

כג הוא היה אומר: יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה, מכל חיי העולם הבא, ויפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא, מכל חיי העולם הזה: כג רבי שמעון בן אלעזר אומר: אל תרצה את חברך בשעת כעסו, ואל תנחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו, ואל תשאל לו בשעת נדרו, ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו: כד שמואל הקטן אומר:

שישתדל בעולם הזה בקנין המעלות, ולא יוציא רגעיו לבטלה בהבלי העולם זולתי בהכרח הצריך:

(כ"ב) וּלְהַפְלִיגָת אזהרה זאת חזר ואמר גם הוא יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא, כלומר שאם יתמיד בקנין המעלות יודמן שיזכה לו לפעמים לקנין מעלה גדולה בשעה אחת שיוסיף בה מחיי העולם יותר ממה שלא זכה בהם בכמה, וענין מכל חיי העולם הבא עניינו מכל מה שנודמן לו לחלקו ליזכות מחיי העולם הבא ולברר דבריו אמר אח"כ ויפה שעה אחת של קורת רוח. ר"ל הנאת עצמו בהשיגה מכבוד כוראה מנותיה הראויות לה מכל חיי העולם הבא, ויש לפרש המאמר בחברו ולומר יפה שעה אחת בתשובה ומע"ם בעולם הזה מכל מה שישתדל בו לעולמים בעולם הבא, דאם ישתדל בו לעולם לא יועיל לו כלום כמו שביארנו. ויש גורסים יפה שעה אחת בתשובה ומע"ם בעולם הזה לחיי העולם הבא:

(כ"ג) רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן אֱלֵעָזָר אומר אל תרצה את חברך בשעת כעסו כו' כל אלו מוסרים והנהגות בחכמה לעשות כל דבר בעתו אמר שלא ירצהו בשעת כעסו מפני שידמה בעיניו שאינו חושש להפסדו. והוא הענין שלא ינחמהו בשעה שמתו מוטל לפניו, שיחשדהו כבלתי דואג למקרו, אבל שלא ישאל לו בשעת נדרו הוא שאם ימציא עצמו לשאלתו בשעת נדרו לא תהא נודר אלא על דעת כך או על דעת כך יאמר על פתח ופתח שאף על דעת כן הוא נודר מרוב שיחו וכעסו, וטוב להניחו עד יעבור זעם. ויש מפרשים דכשתראהו להוט לנדור אל תבא אתה לפניו שיתיר לך את נדרך שדי לו בצרתו ולא תסרדהו בשלך. ואמר אח"כ ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו, כלומר כשנודמן לו דבר שהוא מתבייש ממנו מפני שהוא מתבייש בראותו בני אדם:

(כ"ד) שְׁמוּאֵל הַקָּטָן אומר ב נפול אויבך אל תש מח כו' מקרא

בנפול אויבך אל תשמה, ובכשלו אל יגל לבך, פן יראה יי ורע בעיניו, והשיב מעליו אפו: כה אלישע בן אבויה אומר: הלומד ילד, למה הוא דומה; לדיו כתובה על ניר חדש, והלומד זקן,

כתוב הוא שאמרו שלמה [משלי כ"ד י"ז]. וכונת המאמר שהוא היה מוכיח תמיד בזה הענין ומוזהיר עליו כדי להרחיק ממיני השנאות שכמה מיני מות נמשכות אחריהם והרי הוא אומר על אויביו (א"ה ר"ל על אויביו של דוד שאמר הפ"ז ובצלעי כו') ש מ ח ו ו נ א ס פ ו ועל עצמו אמר [תהלים ל"ה, י"ג] ו א נ י ב ח ל ו ת ס ל ב ו ש י ש ק , וזה שאמר ו ה ש י ב מ ע ל י ו א פ ו , חוזר על הבורא ית' שלקנאתו בשמחתך, ושיב כעמו מאותו שכעם עליו. וי"א שאלו היה כן היה לו לומר חרון אפו ומפרשים שהוא חוזר על האויב, כלומר שתמור מעליו רעתו ואפו, [כך] פירושו, ואין צורך בכך:

(כ"ה) **אלישע** בן אבויה אומר הלומד תורה לילד למה הוא דומה כו' אמר שהלמד בילדותו הוא דומה לדיו כתוב על נייר חדש כלומר שהדיו מתדבק בו מאד ואינו נקל למחק, והלמד תורה כשהוא זקן דומה לדיו כתוב על נייר מחוק, ר"ל נייר ישן שכבר נכתב בו ונמחק מרוב יושנו שאין הדיו מתדבק בו כלל ונקל הוא לימחק ואף בברייתא של ר"ג הזכירו ענין זה בלשון נייר ישן, וכן אמרו חכמי המוסר „למוד החכמה בימי הנעורים כפתוח על האבן“, ולמוד החכמה בימי הזקנה כפתוח על החול“, ובברייתא של ר"ג (פכ"ג) אמרו הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין, והלמד בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן וכן אמרו הלמד תורה בילדותו דומה לבחור שנשא בתולה, היא הוגנת לו והוא הגון לת, והלמד בזקנותו דומה לזקן שנשא בתולה כו':

ומ"מ הזהירו בברייתא שאף על פי שלמד בילדותו יזהר שלא להתבטל ממנה, והוא שאמרו יכול ללמד אדם תורה בעשר שנים ולשכחה בב' שנים, כיצד אדם יושב ששה חדשים ואינו חוזר בה אומר על טהור טמא ועל טמא טהור, ישב שנים עשר חדש ולא חזר בה נמצא מחליף חכמים זה בזה. וישב ח"י חדשים נמצא משכח ראשי פרקים, ב' שנים משכח ראשי המסכתות ומתוך כך יושב ודומם ועליו הכתוב אומר [משלי כ"ד ל'] ע ל ש ד ה א י ש ע צ ל ע ב ר ת י , ועל כרם אדם חסר לב, ו ה נ ה ע ל ה כ ו ל ו ק מ ש ו נ י מ כ ס ו פ נ י ו ח ר ו ל י מ

למה הוא דומה; לדיו כתובה על ניר מחוק: כו רבי יוסי ברבי יהודה איש כפר הבבלי אומר: הלומד מן הקטנים, למה הוא דומה; לאוכל ענבים קהות, ושותה יין מגתו, והלומד מן הזקנים, למה הוא דומה; לאוכל ענבים בשולות, ושותה יין ישן: כז רבי מאיר אומר: אל תסתכל בקנקן, אלא, במה שיש בו, יש קנקן חדש מלא ישן, וישן, שאפילו חדש אין בו: כח רבי אלעזר הקפר אומר: הקנאה והתאוה והכבוד, מוציאים

וגדר אכניו נהרסה, כיון שנפל כותלו של כרם חרב כל הכרם. עוד אמרו שם דברי תורה קשים לקנותם כזהב ונוחים לאבדם ככלי זכוכית, דברי שמות ותפלות נוחים לקנותם, וקשים לאבדם כשק, אדם לוקח בשוק שק בסלע משתמש בו ארבע וחמש שנים:

(כ"ו) רבי יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי אומר הלומד תורה מן הגדולים כו' שהלומד תורה מן הזקנים דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן, כלומר שדעתו של אדם נוחה בהם. והלומד תורה מן הבחורים דומה לאוכל ענבים קהות ר"ל שאינן מבושלות שמקהות שיני האדם ושותה יין מגיתו שאף הוא מבלבל דעתו של אדם, כלומר שחכמת הבחורים אינה מזקקת שלא הספיקו עדיין לברר ממנה פסולת מתוך אוכל ודעתו של תלמיד קצה בו וכמעט שמשתכשת:

(כ"ז) רבי [מאיר] אומר כו' ורבי [מאיר] חלק בה לומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו שיש קנקן חדש מלא יין ישן, ויש קנקן ישן דאפילו חדש אין בו, ודעתו שאם הבחור מקבל מרבי מוכחק הרי הלמד ממנו כלמד מן הזקן. וכן יש זקן ריק מן החכמה או שחכמתו מבובלת והכל אמת:

(כ"ח) רבי אלעזר הקפר אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאים את האדם מן העולם. אמר שהקנאה ר"ל שאדם מתקנה בחכירו במיני השררות וההצלחות המדומות והתאוה שאדם נמשך אחר תאות היצר לבקשת הנאות הגופניות, והכבוד ר"ל היותו הומה אחר שרירות כלתי אמיתיות, כל אלו וכיוצא בהם מוציאים את האדם מן העולם, ר"ל מזה העולם שהכונות האלו מטרדיים אותו ומעכבין אותו מקנין מעלות המדות והמעלות השכליות וזה מכואר. וכא אח"כ גם הוא בעצמו להזהיר את האדם שאם נכשל בהם ובכיוצא בהם, משאר הדברים המביאים לידי עבירות עד שנכשל בעבירות לעת מותו ויבין לאחריתו ויתודה על חטאיו וישוב:

את האדם מן העולם: כט הוא היה אומר: הילודים למות, והמתים להחיות, והחיים לדון, לידע, ולהודיע, ולהודע שהוא אל, הוא היוצר, הוא הבורא, הוא המבין, הוא הדין, הוא העד, הוא בעל דין, הוא עתיד לדון. ברוך הוא, שאין לפניו, לא עולה, ולא שכחה, ולא משוא פנים, ולא מקח שחד, ודע שהכל, לפי

(כ"ט) הוא היה אומר הילודים למות, כלומר את שכבר נולדו מעותדים למות. ואין ראוי לאדם שישליכנה אחרי גוו, אבל שיזכור אותם תמיד. והמתים להחיות, כלומר שיתבונן כי תשובתו וטוב מעשיו תחיה נפשו ויתן לה בשלימות הנהגתו מהלכים בין העומדים. וכן שבעת התחיה יעמוד לגורלו לקץ הימין על הצדדים המקובלים כענין תחית המתים, כמו שבארנוהו על צד הדרכים הדתיים בסוף סנהדרין. ואמר והחיים לדון, כלומר שאפילו בעולם הזה ידונו בקצת עונש אעפ"י שתכלית העונש הוא לעוה"ב. ויש מפרשים החיים רומז אחר זמן התחיה. ולפי אחד מן הדעות המקובלות לקצת מאמינים שהרשעים יקומו לדון גופם עם נפשם, כענין הרמז במשל החגר והסומא. ואמר דרך כלל לידע, כלומר האדם לעצמו ולהודיע לבנו ותלמידו ולהנמשכים אחריו. ולהודע, כלומר לכל העולם שהוא אל כו'. וי"מ ג' מעלות אלו לענין ידיעה מבוררת להיות הענין מושכל בפועל עד שיחיה השכל והמשכיל והמושכל בענין אחד כדין כל שכל בפועל, ואמר המוכרח שהוא אל. ר"ל שהוא גבור קנא ונקם. הוא היוצר הוא הבורא, כלומר הוא היוצר בכל יום וממשיך היותו, כאומרם ז"ל בנוסח התפלה המחדש [ב]טובו בכל יום תמיד, והוא הבורא בתחילת הבריאה יש מאין, ומתוך כך יוכרח להאמין שהוא גומל ומעניש. הוא המבין, כלומר שידעיתו כוללת ומקפת, אין דבר נעלם ממנו. הוא הדיין. לדון כרצונו על אופני יושר, ומי יאמר לו מה תעשה. הוא העד שמשפטי יעידו על ענין האדם כאלו הוא מעיד עליו כענין שביארנו בחבור התשובה באומרו [תענית י"א ע"א] קורות ביתו של אדם מעידים עליו, כלומר שלפי העונש יבחן ענייניו, ואעפ"י שימצא צדיק ודע לו ורשע וטוב לו יודע מכל מקום כי לא לחנם. הוא בעל דין, כלומר כי לו לבדו יהיה החומא והוא בעל הריב ואוי מי יחיה. והוא עתיד לדון כל אדם וידע שאין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים אפילו הוא צדיק גמור שיעבור על שום חטא, ולא מקח שוחד ופי' בספרי שוחד מצות, כלומר שכל שעשה עבירה אחת אפילו עשה מאה מצות כנגדה

החשבון. ואל יבטיחך יצרך, שהשאל בית מנוס לך, שעל כרחך אתה נוצר, ועל כרחך אתה נולד, ועל כרחך אתה חי, ועל כרחך אתה מת, ועל כרחך אתה עתיד לתן דין וחשבון לפני מלך, מלכי המלכים, הקדוש, ברוך הוא:

לא תמחק העבירה, אלא יענש על העבירה ויגמל על הטובות, וי"ש, הכל לפי חשבון. ואל יבטיחך יצרך שיש בשאל בית מנוס, כלומר שתוכל להשתדל להנצל מגיהנם, שאין אחר המות שום השתדלות כמ"ש למעלה. ואמר שעל כרחך אתה נוצר כו' וזה אינו נקשר עם מה שסמוך לו אלא שהכונה לומר אל יבטיחך יצרך שיש בשאל בית מנוס, שאל כרחך אתה עתיד ליתן את החשבון. וע"ג זו הזכיר את כולם על הסדר ואמר שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן את החשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה. שכל אלו קצתם עניינים מכעיים וקצתם עניינים דתיים מקובלים בנתינת החשבון וכל אלו אינם ברשות האדם. ולא אמר על כרחך אתה חוטא או עושה דבר מצוה שהרי אותם תלויים בבחירת האדם כמו שביארנו למעלה, והוא אומרם ז"ל (ברכות ל"ה) הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים:

הפרק החמישי, וזה הפרק אינו ממין שאר הפרקים, שהפרקים הקודמים אמנם הם להורות מדות ומוסרים והדרכת האדם לתלמוד תורה, ובפרק זה יתערבו בו דברים אחרים אינם ממין זה, אלא שעל ידי דברים שבתלמידי חכמים ושבעות, נתגלגלו עניינים אלו. והתחיל בענין בריאת העולם שהוא יסוד הפנות התוריות, ועכשיו נחל בביאור עניניו בע"ה:

פ ר ק ח מ י ש י

א בעשרה מאמרות נברא העולם, ומה תלמוד לומר, והלא במאמר אחד יכול להבראות, אלא, להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, ולתן שכר טוב לצדיקים שמקימין את העולם שנברא בעשרה מאמרות: ב עשרה דורות מאדם ועד נח, להודיע כמה ארך אפים לפניו,

(א) בעשרה מאמרות נברא העולם כו'. סופר בתורה ענין בריאת העולם, והוא שתשעה פעמים נאמר שם ויאמר ופי' בתלמוד (מגילה כ"א ע"ב) בראשית נמי מאמר הוא, שנאמר [תהלים ל"ג ו'] כ ד כ ר ה' ש מ י ם נ ע ש ו . ומה ת"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות, כלומר שהיה אפשר לספרו במאמר אחד, ר"ל שיכלול כל מעשה בראשית במאמר אחד, והוא יהיו שמים וארץ ויקוו המים ותדשא הארץ כו' אלא דבר כאן על הברואה בעצמה שהרי הברואה כולה היתה ברגע אחד אלא שנגלו הדברים קצתם ביום ראשון וקצתם ביום ב' וכן יום אחר יום, כמו שנתבאר לחכמים עד שהמשילו הענין לזורע זרעים חלוקים בבית אחת ויצא קצתם ביום א' וקצתם ביום אחר וכן כלו ואף גלוי ובריאות יום אחר יום היה בששת ימים, אבל לא דבר בכאן על עצם הברואה אלא על הספירה והוא שהודיע שרמו כמה שאמרו בה בעשרה מאמרות להודיע כמה הוא גדול זה המציאות וכמה ראוי להפרע מן הרשעים שמאבדין אותו, כלומר שמשחיתין הוויתו ומפסידין סדרן. וכן ליתן שכר טוב לצדיקים שמקיימים את העולם, כלומר שכמו שהמפסידו מפסיד דבר גדול, כן המתקנו והמסדרו מתקן ומסדר דבר גדול, וראוי כן להגמל. כל זה הפלגת התורה לסדר בני אדם ולקיים הנהגת המציאות איש כפי הנהגתו ומעלתו. ויש לפרש המשנה ג"כ בעצם הברואה ר"ל על הגלות הדברים אחד אחד והיה הכל באפשר לגלות ביום אחד אלו היה רצון השם בכך, אעפ"י שהיה בששה ימים היה שם דברים נגלו זה אחר זה ביום אחד בספור המאמרות:

(ב) עשרה דורות מאדם ועד נח והם אדם א', שת ב', אנוש ג', קינן ד', מהללאל ה', ירד ו', חנוך ז', מתושלח ח', למך ט', נח י'. ואמר שהיתה כונת התועלת בספור הדורות, להודיע כמה ארך אפים לפניו, ר"ל כמה אריכות אפים לפניו, להמתין לבני אדם או לדורותיהם אם ישובו קודם

שכל הדורות היו מכעיסין ובאין, עד שהביא עליהם את מי המבול: ג עשרה דורות מנח ועד אברהם, להודיע כמה ארך אפים לפניו, שכל הדורות היו מכעיסין ובאין, עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כלם: ד עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלם להודיע כמה חבתו של אברהם אבינו ע"ה:

שיענישם בכליון חרוץ, שהרי כל הדורות היו מכעיסין לפניו עד שהביא עליהם את מי המבול. וז"ש שכל הדורות פירושו מאנוש ואילך כמו שביארנו בתחילת המסכת והמתין להם מלכלותם לגמרי עד המבול שהיה בזמנו של נח:

(ג) עשרה דורות מנח ועד אברהם והם: א' נח, ב' ארפכשד, ג' שלח, ד' עבר, ה' פלג, ו' רעו, ז' שרוג, ח' נחור, ט' תרח, י' אברהם, (א"ה עט"ר אדוני אבי נר"ו הרגיש בדברי רבינו המחבר דכפי המנין שמנה ר' המחבר בפרשות אתה מוצא שלא הזכיר במנין הזה לשם בן נח וא"כ הו"ל להו"א דורות ותני תנא יו"ד דורות, וע"כ דנח אינו מן המנין וצריך להתחיל משם בנו, והאמת שכן ראיתי להרשב"ץ ז"ל בס' מגן אבות דקא חשוב לשם במקום נח יע"ש, והכי צריך להיות דהא נח כבר נחשב בדורות ראשונות, וכמ"ש רבינו המחבר במתני' דלעיל דמאדם ועד נח. ומאי דתני עשרה דורות מנח ולא קתני משם, כבר נרגש מזה הרב תי"ט בזה. וכתב דה"ט לפי שסיים בנח פתח ביה יע"ש) ואמר אח"כ שהיתה כונת הספור בהודעת מנין הדורות להודיע ג"כ כמה אריכות אפים לפניו שכל הדורות היו מכעיסים ובאים, מלבד יחידים שהיו כגון שלח ועבר וסיעותיהם. והמתין להם עד שבא אברהם וקבל שכר כולם. כל' שדרש להם וקראם לעבודת ה' והשיבם מעון, ולזה ייחס לו שכר כולם כאלו הוא קבלו, כלומר שהכל יתייחס אליו ובו נתלה הכל, וקבל שכר מאת בוראו כראוי לו וכונת אלו שני המאמרים שספור התורה כולם יש בהם תועלת למשנים באיזה צד ואחר שנתגלגל בשמועות של חשבון. ר"ל עשרה מאמרות עשרה דורות האריך בכמה דברים שהם שמועות של חשבון. עד שבא מהם למידות האדם, כמידות הגולם והת"ת, וכן ד' מידות באדם. ד' מידות בדעות וכן כולם שזהו עיקר הפרק. ונשוב למח' שנתגלגל תחילה:

(ד) עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלן להודיע כו'. אמר שעשרה פעמים נתנסה אברהם אבינו כו', כלומר שלא תרהר אחר

ה עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים, ועשרה על הים. עשר

מדותיו יתברך באחד מהם וכולם הוזכרו בכתוב להודיע כמה חיבתו לפני המקום עד שילמדו ממנו הדורות כמה ראוי האדם וכמה הוא מחויב לעשות או לסבול או לטרוח לכבוד יוצרו ומספר הנסיונות א' נמרוד הרשע שבקש להורגו ונממן ויש לפרש שהשליכו באור כשדים וניצל, וזה מקובל. הב' שציוהו לצאת מארצו וממולדתו ללכת במקום לא ידעו. הג' שהראה לו בבין הבתרים גלות בניו הד' שהביא רעב בארץ כנען אחר שיעד לו לעשות [ו] שם לגוי גדול והזיקו לירד למצרים. הה' שנלקחה שם שרה לפרעה. הו' שבא עליו כדלעמר וחבריו והגלו את לוט אחיו והציל הכל. הז' שציוהו למול בעת זקנתו. הח' שנתיירא ממלך גרר ושלקחה אצלו שרה ג"כ. הט' שהזיקו לגרש את הגר ואת בנה. ואם היות הדבר רע בעיניו קבל מצותו ית' בזריות. היו"ד עקידת יצחק. וגדולי המחברים לא מנו בנסיונות ענין אור כשדים אחר שלא נכתב בתורה להדיא ולא מנו ג"כ בין הבתרים ומנו במקום הראשון לקחו הגר אחר התיאשו מלהוליד. וזה הדבר בלתי נראה להיות זה נקרא נסיון, אלא שאפשר שקראו נסיון בהכנסו בצער גידול בנים אחר התיאשו מלהוליד ובמקום אחר מנו גירושי הגר וגירוש ישמעאל בשתים. וכן יש מונים ביאת ד' מלכים וגלות לוט בב' ואינו נראה כי הכל היה בסיבת גלותו של לוט ועיקר הדברים כמו שכתבנו:

(ה) **עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר מכות הביא** הקב"ה כו' עשרה נסים אינם דבר אחר, רק הנצלים מי' מכות שהביא על המצריים שלא הוזקו באחת מהן כלל, וכמו שאמר במכת הדבר [שמות ט' ו'] וממקנה בני ישראל לא מת אחד, ובמכת החושך [שמות י' כ"ג] ולא כל בני ישראל לא היה אור במושבותם. ובכרד [שמות ט' כ"ו] רק בארץ גשן אשר שם בני ישראל לא היה ברד. ובערוב כתיב [שמות ח' י"ח] והפלתי ביום ההוא את ארץ גשן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב. ואף באותם לא התבאר בהדיא הנצלם מהם מ"מ נכתב ענינם במצריים לכו, כמו שביאר בדם [שמות ז' כ"א] ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור. ובצפרדע [שמות ז' כ"ט] ובכה ובעמך [ו' כ"ל עבדיך] יעלו הצפרדעים. ובשחין [שמות ט' י"א] כי היה

מכות הביא הקדוש ברוך הוא על המצרים, במצרים, ועשר

השחין בחרטומים ובכל מצרים. ואחר שפירש החרטומים נראה שאמרו בכל מצרים על המצריים לבד והארבה לא היה בגופות רק בעשבי הארץ ולא היה בארץ גשן. והכל מבואר זולתי מכת הכנים שנגעה בגופות האנשים, ולא התבאר שם שלא היה בישראל ופירש בתלמוד שהיו נמצאים אצלם ולא מזיקין אותם כלל:

ועשרה נסים שעל הים, אפשר לפרש ג"כ בדרך זה בעצמו, כלומר הנצלים מסביעת הים שנאמרו שם עשרה נקמות למצרים, כמו שנדרש במכילתא ביו"ד מכות שהביא הקב"ה על המצרים והוא שאמרו שהם יו"ד נפילות שאמרו על המצריים בפ' ויושע. [שמות ט"ו א'] א' רמה בים. ב' ירה בים. ג' טבעו בים סוף. ד' תהומות יכסימו. ה' ירדו במצולות. ו' תרעץ אויב. ז' תהרום קמין. ח' יאכלמו כקש. ט' כססוים. י' צללו כעופרת. אבל תבלעמו ארץ אינו מן המניין אדרבא טובה היא להם שניתנו לקבורה. ויש מפרשים (א"ה עיין בהרמב"ם ז"ל) ביו"ד נסים אלו מצד הקבלה שהראשון היה מצד בקיעת המים והפירוש צד מצד, כאמרו ויבקעוהמים. ב' מה שנאמר בחבקוק [ג' י"ד] נקבת במטיורא שפרזיו, כלומר שנעשו המים מסבין מן הצדדין ולמעלה מהם כעין גג המוטל בין שני כותלין ועוברים בהם כעובר בתוך הנקב. ג' שהמקום שדרכו בו רגליהם נתקשה ונקפה עד שהלכו בו בלא חמר ומיט, כאמרו הלכו בים שבתוך הים, הד' כשהמצריים הלכו אחריהם הלכו בחומר ומיט מדובק, כאמרו [חבקוק ג' ט"ו] חמרמים רבים, הה' שנבקע הים לשבילים רבים כמספר השבטים שנים עשר קרעים אחד בתוך חבירו כדמות זה הצורה ונכנס כל שבט ושבט בשביל אחד והקיף חלק מן הים ושבנו באותו הצד בעצמו, והוא אמרו [תהל' קל"ו] לגזורים סוף לגזרים. הו' שהמים שמצדיהם ושעליהם נקפאו שלא יתיראו מהיותם נגרים עליהם. הו' שלא נקפא כולו כאחד, שאלו היה כן היו מתייראים שמא יתך כאחד ויגרו עליהם, אבל היו חתיכות דקות כסדר אבנים דקות זו על גב זו, והוא אמרו [תהלים ע"ד, י"ג] אתה פוררת בעוזך ים, שהיה הנקפה כעין ספיר עד שהיו השבטים רואים זה לזה, כאמרו

על הים: ו עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקדוש ברוך הוא

[ש"ב, כ"ב י"ב] חשרת מים. הח' עבי שחקים. הט' שהיו נזולים מהם מים מתוקים ושותים אותם. היו"ד שאותם המים הנזולים המתוקים אחר שהיו שותים מהם די ספוקם היו חוזרים ונקפאים לשעתם עד שלא ירדו לארץ, והוא אומרו [שמות ט"ו א'] נצבו כמו נד נזולים. ואמר אח"כ שעשר מכות שהביא הקב"ה על המצריים במצרים, והם הידועות בחשבון דצ"ך עד"ש באח"ב ועשר על הים ופירושה במכילתא בעשר נפילות שנאמרו עליהם בפ' ויושע כמו שכתבנו למעלה:

(ו) עשרה נסיונות נסו אבותינו להקב"ה במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים כו' במס' תמורה פירשו מניינם (א"ה צ"ל במס' ערכין ט"ו ע"א) והם א' כשערערו על ים סוף ואמרו [שמות י"ד י"א] המביא לי איך קברים במצרים כו', (א"ה לע"ד קשה דכפי סוגית הש"ס שם בערכין נראה להדי' דשנים בים סוף. הא' המבלי אין קברים והב' מש"ה וימרו על הים בים סוף. וזאת גופא הביאה הש"ס בפסחים קי"ח ע"ב יע"ש וגם לא מנה הש"ס הא דמתאוננים ורבנו המחבר ז"ל הוציא מה שהמרו על ים סוף, והכנים במקומה מתאוננים שלא הוזכר שם בש"ס, ועיין להרמב"ם ז"ל בפ' משנתינו זאת ולהרב תוס' י"ט ז"ל ומהרש"א ז"ל בח"א שם בערכין ולהרב זרע יצחק שם). ב' במרה והוא מש"ה שם [שמות ט"ו כ"ד] וילונו העם על משה לאמר מה נשתה. ג' סמוך לזו כשיצאו מאלים ובאו למדבר סין ונאמר שם [שמות ט"ז ב'] וילונו כל עדת בני ישראל כו' ויאמרו כו' מיתן כו' בשבתנו על סיר הבשר כו' עד שהובטחו בירידת המן כדכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים כו' ד' שאמר להם איש אל יותר ממנו עד בקר וכתיב ולא שמעו כו' ויותירו אנשים ממנו כו' ויקצוף עליהם משה. הה' שבקשוהו ביום השבת אחר התראותו בהם שנאמר ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט. הו' ברפידים, כשיצאו ממדבר סין וחנו ברפידים וכתיב שם [שמות י"ז א'] ויחנו ברפידים ואין מים לשתות העם וירב העם עם משה ויאמרו תנה לנו מים ונשתה, וכתיב בסוף הפרשה ויקרא שם המקום מסה

במדבר, שנאמר: וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי:

ומריבה על ריב בני ישראל ועל גסותם את
ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין: וכל אלה הששה
הוזכרו בפ' בשלח. הו' בעגל בפ' כי תשא. הח' פ' בהעלותך במתאוננים
שנאמר [במדבר י"א א'] ותבער בם אש ה' כו' ויקרא שם
המקום [ההוא] תבערה, ולא הוזכר שם הענין במקרא ומתוך כך
פירשו קצת מפרשים שהם היו אותם שאמרו במשנה תורה [דברים א' כ"ב]
נשלחה אנשים לפנינו ויחפרו לנו את הארץ,
ולא האמינו בה' ובהכחיתו. וגדולי המחברים כתבו עליהם כביאור משנה
זו שהיו מסופקים במקום ההוא בהשגת האמת. ולדעתי זהו שדרשו רז"ל
(בספרי בפ' בהעלותך ורש"י ז"ל שם) [במדבר י"א ט"ז] אספה לי
שבעים איש מן בני ישראל. וכי זקנים ראשונים שנאמר
בהם [שמות כ"ד ט'] ויעל משה ואהרן כו' ושבעים (איש)
מזקני ישראל, היכן היו אלא מלמד שכולם נשרפו במתאוננים אלא
שהיתה שריפתם שריפת נדב ואביהוא, שאף הם הקלו ראשם בהר סיני
כשראו את השכינה, שנאמר [שמות כ"ד י"א] ויחזו את האלהים
ויאכלו וישתו, כלומר עם היותם עסוקים באכילה ושתייה ובשאר
הנאות. ומתוך שהקלו ראשם היו ראויים לישרף. ולמדת ששריפתם היה
שריפת נדב ואביהוא, ובאותו מעם עצמו ר"ל בדומה לו ר"ל על היותם
מקילים ראש במופלא מהם והשתבשם בו, כענין הרמזו לרבותינו ז"ל בהוא
ינוקא. (חגיגה י"ג ע"א) דדרש בחשמל יצא אש מחשמל ושרפו. והנה שעל
חיותו הארס במופלא ממנו אירעו כראשונים, והוא אומרם ז"ל בעדת קרח,
(והביאו רש"י ז"ל בחומש בסדר קרח) ג"כ וסם המות נתון בתוכו שבו
נשרפו נדב ואביהוא, כלומר מאותו המעם בעצמו על התנשאים במה שהיה
מופלא מהם, וחלקם באמת ובבעליו. הט' בפ' בהעלותך ג"כ סמוך
למתאוננים שהתאוו תאוה ונאמר שם [במדבר י"א ד'] וישו בו
ויבכו [גם] בני ישראל ויאמרו מי יאכלנו
בשר, עד שבא להם השליו. היו"ד בפרשת שלח לך במרגלים ושם נאמר
[במדבר י"ד כ"ב] וינסו אותי זה עשר פעמים, ולא
נתמנה בזה הענין מחלוקת קרח שלא היה לכלל האבות אלא למשפחה
סיוחדת. וכבר נמצא בכתוב במקומות אחרים תלונות אחרות אבל הם

ז עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש; לא הפילה אשה מריח בשר הקדש, ולא הסריח בשר הקדש מעולם, ולא נראה זכוב בבית המטבחים, ולא אירע קרי לכהן גדול ביום הכפרים, ולא כבו הגשמים אש של עצי המערכה, ולא נצחה הרוח את עמוד העשן, ולא נמצא פסול בעומר, ובשתי הלחם ובלחם הפנים, עומדים צפופים ומשתחווים רוחים, ולא הזיק נחש

מאותם שנזכרו כאן ויש שאין מונין מתאוננים אחר שלא הוזכר בפירוש והניחו במקומו עדת קרח. ויש מוסיפין וגורעין בדרך אחרת. ואף בברייתא של ר' נתן (פל"ד) נתבלבלו בה הדברים:

(ז) עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש כו' הא' שלא הפילה אשה מריח בשר הקדש, הב' שלא הסריח בשר הקדש מעולם, ופי' שלא הסריח, שלא סרח ולא התליע, אף על פי שהיו שם שלמים שהיו נאכלים לשני ימים ולילה אחת, ויש מפרשים לא הסריח שהוא יוצא לשני, כלומר שלא הסריח ידי הכהנים המשתמשים בה כשאר בשר של חולין שיד הטבחים מסריחות הימנה (א"ה עיין במדרש שמואל). הג' שלא נראה זכוב בבית המטבחים, כלומר להתאסף על הבשר, הד' שלא אירע קרי לכ"ג ביוה"כ ומ"ש (יומא י"ב ע"ב) ביוסף בן אלים שאירע בו פסול ומינו אחר תחתיו לא פסול קרי היה אלא טומאה אחרת כגון טומאת שרץ או צינורא של עם הארץ ולא טומאה היוצאת מגופו, שהיא טומאה מגונה. ויש מפרשים שמשנה זאת לא נאמרה אלא במקדש ראשון, ומעשה דיוסף בן אלים היה בבית שני ועיקר הדברים בפירוש הראשון. הה' שלא כבו הגשמים אש של עצי המערכה אעפ"י שהמזבח החיצון היה עומד מגולה באויר העזרה. חו' שלא נצחה הרוח את עמוד עשן המערכה, ר"ל לפזר את תמרתו, אלא שהיתה התמרה עולה ביושר ואין הרוח יכולה להפזרה. הו' שלא אירע פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים. בעומר שזמנו קבוע ביום י"ו בניסן ואלו אירע בו פיסול לא היו יכולים עוד להביאו ולא היה בידם כל כך שיוכלו להקריב אחרת תחתיה מיד אעפ"י שקצירתו דוחה שבת וי"ט שהרי בטורח גדול היו מוצאים ממנה בריחוק מקום. ובשתי הלחם אלו אירע פיסול אינם יכולים להביא עוד מהם אעפ"י שבנקלה היו מוצאים מהם הואיל וזמנן קבוע שהרי אין אפיתם דוחה י"ט ולחם הפנים ג"כ אלו אירע פיסול אפילו בחול היתה השלחן בלא לחם. הח' עומדים צפופים ומשתחווים רוחים, כלומר

ועקרב בירושלים מעולם, ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום שאלין בירושלים: ה עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות, ואלו הן; פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת, והמן,

כשהיו ישראל עולים לרגל עומדים בדוחק כאדם שצף ומגביה את עצמו מרוב הדוחק עד שאפילו רגליו אין יכולות לעמוד בקרקע על שמה ארכן ורחבן אלא שסומכין על גודלן. ואעפ"כ נעשה להם נס בשעת ההשתחויה ועומדין ד' אמות בין כל אחד ואחד כדי שלא ישמע אחד וידויו של חברו ויתבייש. המ' שלא הזיק נחש ועקרב בירושלים אעפ"י שהיו שם מצויים הרבה. הי' שלא אמר אדם לחבירו צר לי המקום כו', כלומר דוחק פרנסה או דוחק אכסניא אלך ואלין חוץ לירושלים אלא הכל היו נקלמין שם בריוח ובעדפה ופרנסה, ובראשון של יומא נזכרו שם נסים אחרים שלא הזכירו כאן כמו שביארנו שם:

(ה) עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות ואלו הן פי הארץ כו', כבר ידעת מדברי החכמים ז"ל שעם היות רצון הכורא יתברך שיונחו הדברים מעת הבריאה ואילך על טבעם. היה רצונו ג"כ לפי אמונת תורתנו הקדושה שישתנו הטבעים בעת מן העתים לרצונו ואין בשנוי הטבע ההוא שנוי רצון, וכאומרם ז"ל (בר"ר פ"ה סי' ד') אמר ר' יונתן תנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית עם הים שיהא נקרע לפני ישראל, הה"ד [שמות י"ד כ"ז] וי שב הים לפנות בקר לא יתנו, [לתנאין שהתנה עמו], אמר רבי ירמיה בן אלעזר לא עם הים כלכד התנה הקב"ה, אלא עם כל מה שנברא מששת ימי בראשית, כדכתיב [ישעיה מ"ה י"ב] א נ י י ד י נ מ ו ש מ י מ ו כ ל צ ב א מ צ ו י ת י . אני צויתי לים שיקרע, ואת האור שלא יזיק לחנניה מישאל ועזריה. ואת האריות שלא יזיקו לדניאל, ואת הדג שיקיא ליונה, וה"ה בכל המופתים היוצאים מדרך הטבע. ומתוך כך יש שפירשו משנה זו בענין זה, כלומר שנגמר הבריאה והוא המיוחס לבין השמשות, הושם בטבע אלו הדברים שישנו את תפקידם כונת המאמר שאמונת החדוש תמשיך אמונת שינוי הטבעים וכשנתחדש העולם יש מאין היה כל שנוי טבע מדרך המופת ראוי להאמין וכן חייב הרצון הקודם. ולפירוש זה הזכיר אלו העשרה. והם פי הארץ לבליעת עדת קרח. ופי הבאר להוציא מים לישראל כדכתיב בפרשת שירת הבאר, ופי האתון לדבר, והקשת שיהיה בענן לאות ברית שנאמין במציאות, ר"ל במציאות הקשת

והמטה, והשמיר, הכתב, והמכתב, והלוחות. ויש אומרים

שהיינו חייבים לעונש כליה והשם יתברך מעמידנו בחסדו ובזכות האבות. והמן שירד. והמטה שיפרח. והשמיר והוא שרץ קטן שחוצב את האבנים הגדולות מידי עוברו בהם. והכתב ר"ל ענין הכתב שהוא דבר הסכמי בזולת הטבע והמכתב והוא צורות האותיות והלוחות שנאמר בהם מעשה אלהים המה וי"א אף אילו של אברהם אבינו שנודמן בהשגחת השם יתברך לעת הצורך. וקברו של משה רבינו שנודמן לו בלא שום השתדלות שום אדם ויש אומרים אף המזיקים שהם דברים בלתי נמצאים מדרך הטבע ויש אומרים אף הצבת ר"ל דצבת העשויה ראשונה, כלומר אף הצבת שהנפח עושה ליטול בו את הברזל [החם] מאש לעשות ממנו מה שהוא רוצה. ובצבת העשויה הוצרך לעשותה, כלומר ונודמן לו כך ברצון הכורא. וכאומרים ז"ל צבתא בצבתא מיתעבדא ציבתא קמיתא במאי מיתעבדא, כלומר שעכ"פ בידי שמים נעשית. ויש לתמוה מפני מה לא מנה הים ש[נ]י קרע, והחמה שיעמוד ליהושע, והירדן שתחלק ליהושע, ולאלישע ולאליהו. אלא שקצת חכמים תירצו שכך היה אבל אלו הושמו כל אחת ביומו, קריעת הים והירדן על המים ביום השני, והעמידת השמש ביום הד', וכן הנפלאות, אבל אלו שהוזכרו כאן ייחס עליהם בין השמשות, שהרי פתיחת פי האתון אף הבהמות ביום הששי נבראו. ועדיין אני תמה א"כ היה לו לייחס פי הארץ ופי הבאר לעת שנברא הארץ. ואפשר שפי הבאר ופי הארץ עיקר מציאותם להעניש ולגמול בני אדם שנבראו בששי וכן שאר הדברים וכונת המאמר לקבוע בלבבות אמונת גמול ועונש אפילו ע"י שינוי הטבעים באין התחדשות רצון התחדשות הברואה שכן הונח מתחילת[ו] במבעי הדברים לשנות את תפקידם ברצון האומר והגוזר. ומ"מ אף באחרים ראוי לומר כן.

ועדיין ראוי לתמוה מה ענין לזאת הכונה הרכה דברים שהוזכרו כאן שאין בהם מופת ודבר יוצא מדרך הטבעי, כגון הקשת ואילו של אברהם וקברו של משה רבנו וכן השמיר אחר שהיה בטבעו או בסגולתו שיחצוב האבן. ואין לפרש שלא נזכר כאן רק הדברים שהם טבעיים מצד עצמן והמופת שבהם הוא המצאם לעת הצורך, והרי הוזכרו כאן פי האתון והמן והמטה. אלא שיראה לי שעם היות הדברים אמתיים מצד עצמן. משנה זאת לא כיוונה לענינים אלו. אבל ענין המשנה לדעתי הוא שכבר ידעת שכל

אף המזיקין, וקבורתו של משה, ואילו של אברהם אבינו, ויש

דבר שבו קיום והצלחה לאומה נכבדת יתייחס הענין שהמציאות כלו יתחזק וישמח לקיומו. אמר [ישעיה נ"ה י"ב] ההרים והגבעות יפצחו לפניהם. ואמר [ישעיה ס"ג ז'] חסדי ה' אזכיר כו', [ישעיה ס"ה ט"ז] כי נשכחו הצרות כו' כי הנני בורא שמים חדשים כו' וגלתי בירושלם כו':

ועל דרך זה הזכיר כאן הדברים שהם היו קיום האומה ותכלית ההצלחה קצתם מצד האמונה וקצתם מצד הטבע ומתוך כך ייחס בהם שהם נבראו בין השמשות, כלומר שאומר דרך הפלגה שאלולא הדברים לא היה קיום לזאת האמונה שבה וכדומה לה, תכלית השלימות שהוא בלי ספק תכלית כוונת זה המציאות ונמצאו אלו הדברים שהעמידו כוונת הבריאה על מכונה וענין בין השמשות הוא, כלומר שתיכף לבריאה התחייבו מצד הקבלה להאמין כן. והזכיר פתיחת פי הארץ להאמין בעונש הרעים, ופי הבאר להאמין בגמול הטובים, שהן פנות גדולות בדברי תורה. ורמז בפי האתון כל ענין בלעם, שאלולא השגחתו יתברך אבדו מכל וכל מצד המזל. כאומרו מיכה ע"ה [ו' ה'] עמי זכר נא מה יעץ בל ק כו' למען דעת צדקות ה', כלומר ואז תכיר צדקות ה' עם ישראל. וכאומרם ז"ל (ברכות ז' ע"א) שלא כעם באותם הימים, שאם היה כועס ח"ו לא נשתייר משונאיהם של ישראל שריד ופליט, והקשת שהיה לאות שהיה הכל נמחה בדור המבול לולא השגחתו יתברך, והמן שאין ספק שלא היה להם בזולתו יתברך מזון נאות כהתמדה גמורה, והמטה יראה לי שהוא כלל על מופתי מצרים, שאלולי הם לא יצאו ממצרים לעולם, והיו נממעים ומשוקעים באמונתם. והשמיר, ויראה לי שהוא רומז ג"כ על כלל בנין בית המקדש שהוא הראש לענין הדת, ומצד החכמות כתב והמכתב ר"ל הלשון ששניהם קיום מוציא ההנהגה כולם, ובזולתם אין נודד כנף פוצה פה ומצפצף. והלוחות וענינים על מתן תורה שהיא כלל הכוונה. ואמר אח"כ ויש אומרים אף אילו של אברהם, רומז על הצלת יצחק לבעבור השאירנו אחריו ברכה בקרב הארץ, וקבר של משה רבנו [ע"ה] ר"ל העלמו מכל אדם, כי זה היה צורך גדול לחששו בו קצת האבות בעצמם, כמו שהתבאר במדרשות כל שכן באשר לא קם כמוהו. ואמר אח"כ וי"א אף המזיקים רומז לדעתי על היצר הרע שהוא בצד מן הצדדים קיום

אומרים אף צבת בצבת עשויה: ט שבעה דברים בגולם

העולם כאומרם ז"ל (כב"ר פ"ט סימן ב') [בראשית א' ל"א] וירא אל הים את כל אשר עשה והנה טוב מאוד, זה יצר הרע וכי יצה"ר טוב אתמהא מלמד שאלמלא יצה"ר לא היה העולם מתקיים. ולהמשך הדברים צירף בה גם כן מענייני האומנות שהוא צורך העולם ואמר שהצבת הוא תחילת כל המלאכות וסבתם וזולתה לא יעשה ממלאכת הברזל רק בקושי גדול. וע"ז הכונה נ"ל שאמ' (פ"ד פסח' נ"ד ע"א) שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן ג"ע ותורה וצדיקים וישראל וכסא הכבוד וירושלים והמשיח, כלומר שהדברים האלו כולם פונים אל השלימות שהוא תכלית הכונה במציאות ואליהם היתה הכונה הרצויה בבריאה כאומרם ז"ל (כב"ר פ"א סי' ב') מלמד שהיה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, כלומר שהבטו תורה בענייניה ודעותיה השלמים היתה סיבת רצונו לברוא את העולם ושם (בפסחים) הוסיפו בה מן הדברים התוריים מערה שעמד בה משה ואליהו, ורומז בזה לדעתי לנבואה והזכיר משה ואליהו ששניהם [היו] מבחרי הנביאים, משה היה אדון הנביאים ואחריו היה אליהו במדרגה גדולה עד מאד, ואין ספק שקיום הדת והתמדת הצלחתו הוא בנבואה, והזכיר המערה להיות בה תכלית ההתבודדות שהוא עיקר לנבואה למוכנים לה כאשר יגיעם רצון אלהי בכך. וצירף בה שם מענייני העולם, האש שהוא התחלת המלאכות כולן:

(א) **שבעה** דברים בגולם ושבעה בחכם. חכם אינו מדבר כו' דע כי האיש שהוא חסר הידיעה אמנם עניינו על אחד מד' פנים הא' נקרא בור. והב' ריק. והג' יקרא עם הארץ. והד' יקרא גולם. הראשון הוא שאין לו שום מעלה לא מעלת שכלית ולא מעלה ממעלות המדות כלל וכן שאין לו במבטו שום הכנה לאחת מהם והוא כענין שדה בור שלא נזרע בו כלום. וכן שלא היה מוכן כלל לכך ואלו זריעתו שם היתה זריעתו לריק אחר שלא הוכן לכך ועל כיוצא בזה אמרו [ירמיה ד' ג'] ג' נירו לכו נירו ואל תזרעו [אל] קוצים. ועל זה אמרו אין בור ירא חטא. ומזה מתרגמינן [בראש' מ"ז י"ט] והאדמה לא תשם, לא תבור, והב' במבטו למעלות אם (הוא) שהוא מוכן לשכליות, אם למעלות המדות, אבל שלא הדרוך עצמו בהם לא בשכליות בלימודו ולא במדות בהנהגתו, והוא שדה ניר שהוא מוכן לזריעה, אלא שלא נזרע ולזה נקרא רק, כלומר שאלו

ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל ושבעה בחכם, חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה

היה נזרע היה מצמיח אלא שלא נזרע ונשאר בו הריקות. הג' הוא שקנה מעלות המדות בחברה ובהנהגה אבל לא קנה מעלות שכליות, וחברתו מתוקה ונאותה לעומקים כמלאכת הארץ ובקיום ענייניה והנהגת יושביה ולכן נקרא עם הארץ, כלומר שהם מכלל העם העוסקין בענייני הארץ ובכל הנהגת מדינית, ולזה אמרו ולא עם הארץ חסיד, כלומר שדיו ללכת בדרכים הממוצעים, לא שיטה לקצה האחרון בדבר מן הדברים, אחר שעיקר כוונתו אינה רק להצלת נכסיו, אלא דמ"ם הוא ירא חטא. ויש מפרשים מילת עם הארץ, עם כמו חשוד, מלשון כהה שתרגומו עמיא וארץ כמו תורה. מלשון [יחזקאל ל"ו כ'] עם ה' אלה ו מארצו יצאו, שתרגומו ומאורייתא נפקו, כלומר חשוד האור בתורה. ואין צורך בכך, אלא שיתכן לפרש כן בע"ה שאינו לא במקרא ולא במשנה ולא בדרך ארץ. הד' הוא שקנה מעלות שכליות וקצת מידות הברחיות ללמוד, ולא מלמל עצמו במעלות המדות בתכלית, ולא שנשאר בקצת מידות פחותות. וכבר ידעת דמעלות המידות קודמות בזמן למעלות השכליות. (א"ה וזהו כונת רז"ל) שאמרו דרך ארץ קדמה לתורה דהיינו מע' המידות דהם בד"א וק"ל) ומתוך שאין למעלות השכליות מהות לשלימות בזולת מעלת המדות בתכלית, נשאר למודו מעורבב ומבולבל. ולזה נקרא גולם שהוא נאמר על הכלי שנגמר צורתו ומלאכותיה אלא דחסר בו היפוי הנעשה בהם ליפותם [ו] לנאותם, וכ"ש בחולין (כ"ה ע"א) ואלו הן [גולמי] כלי עץ כל שעתידי לשוף לשבץ לגרר כו', כלומר דאעפ"י שבית קבול שלהם נגמר. ומתוך כך ייחס עליו הנה שמדותיו במשאו ומתנו כמה שלמד מסורפות, ונהפך מידות החכם, והוא האיש שקנה מעלות השכליות עם תכלית מעלת המידות, וייחס במידות, החכם שאינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה, כלומר שמידותיו ונועם מוסרו יביאוהו להכיר מעלתו עליו. וכל שכן אם הוא גדול בחכמה ובמנין ר"ל מנין תלמידים הגונים. וכן שאינו נכנס לתוך דברי חברו אלא שמקשיב לקולו עד שיסיים את דבריו, וכן שאינו נבהל להשיב עד שימקום דברי חברו לעצמו, ויתבונן מה שראוי להשיב עליהם וכן כשהוא שואל כענין, כלומר כראוי לשאול לפי ענין היום או הזמן שהוא בו וכשהוא שואל משיב

אחרון, ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ומודה על האמת, וחלופיהו בגולם: י שבעה מיני פרעניות באין לעולם, על שבעה גופי עברה; מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין, רעב של בצורת בא, מקצתן רעבים ומקצתן שבעים. גמרו שלא לעשר, רעב של מהומה ושל בצורת בא. ושלא לטול את

כהלכה ואינו מתעקש בסברות של נצוח כדי לנצח ולחלוק על האמת. ושואל כענין ומשיב כהלכה אינם מנויות אלא במדה אחת, ונמצא שהזכרנו ארבעה והחמישית והוא שאמרו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, כלומר אם הוקף בשאלות רבות, משיב על ראשון ראשון. והששית שעל שלא שמע אומר לא שמעתי, כלומר דאעפ"י שיש בידו להשיב בה מסברתו, מ"מ אינו רוצה לומר קבלו דעתי אלא אומר להם שלא קבל דבר מרבו. ואם יהיו שואלים אח"כ על סברתו אומר להם דעתו, והם יעשו כרצונם והשביעית הוא שמודה על האמת, אם בא אדם לחלוק עליו אעפ"י דאפשר לו להעמיד דבריו מתוך פלפולו דרך נצוח, וחלופיהו בגולם:

(י) **שבעה** מיני פורעניות באים לעולם על שבעה מיני עבירות כו'. כונת המאמר להיות האדם מפשפש במעשיו, ויתבונן על כל צרה שלא תבא לאדם, אמנם יהיה מצד העונש וייעד פרטי העבירות לפרטי הצרות מצד מדה כנגד מדה, אמר שכשבני אדם מקצתם מעשרין ומקצתן אין מעשרין, רעב של בצורת באה לעולם, כלומר מיוקר השער, כלומר שימטיר מקצת המקומות, ומקצתם [זכרי' י"ד י"ז] ולא עליהם יהיה הגשם, וזהו מקצתם רעבים וצמאים. גמרו כולם שלא לעשר, רעב של מהומה באה, כלומר שלא תמטיר על הארץ כלל, ויהיו כולם רעבים, אלא שנוונים בקצת דברים ואינם מתים, שעדיין זכות החלה עומדת להם. אבל כשגמרו שלא ליטול את החלה, רעב של כליה בא לעולם, כלומר שמתים ברעב. הא למדת דכל שהם מחסרים מה שראוי ליתן, הקב"ה מענישם והארץ משקרת, שלא להוציא מה שראויה להוציא. והוא שאמרו בדרש (מד"ר פרשת משפטים פל"א, י"ח) (במדבר ה' י') ואיש את קדשיו לוי יהיו, כלומר לעצמו הוא נותנם, שברכתו מתוספה בשבילם, מעשה באחד שהיה רגיל להכניס אלף כורים בכל שנה, והיה נותן מאה למעשר, פעם אחת פיחת מעשרותיו ועכב עשרה כורים ונתן תשעים, לשנה הבאה לא כנס אלא תשע מאות כחשכון הראוי למה שנתן, אף הוא פיחת עוד ולא נתן

החלה, רעב של כליה בא. דבר בא לעולם; על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לבית דין, ועל פירות שביעית. חרב באה לעולם; על ענוי הדין, ועל עוות הדין, ועל המורים בתורה שלא כהלכה. חיה רעה באה לעולם; על שבועת שוא,

אלא שמונים, לשנה הבא לא כינס אלא שמונה מאות, אף הוא פחת וכו' וכן בכל שנה עד שהגיע הדבר שלא כינס אלא מאה כשיעור המעשר שהיה נותן בתחילה, לבש שחורים ונתעטף שחורים עד ששמעו קרוביו ובאו אצלו, סיפר להם את המאורע, אמרו [לו] עד עתה [אתה] היית בעל הבית, והקב"ה כהן ועכשיו נעשה הקב"ה בעל הבית, ואתה כהן, הה"ד א י ש את קדשיו לוי יהיו :

ואמר אח"כ שדבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה שלא נמסרו לב"ד, כלומר שלא דנוהו במיתה הראויה לו מדין מיתת ב"ד, וזו היא ג' כ"כ מדה כנגד מדה וצירוף בה פירות שביעית ר"ל שאינו מפקירם שהוא גורם מיתה לעניים שאין להם מה לאכול, שהרי לא זרעו בני אדם ולא זכו למעשר ומתנות, ומתוך כך דבר בא לעולם מדה כנגד מדה, ושם תאמר והרי אתה מונה ז' מיני פורעניות וז' עבירות והרי בהם שתי עבירות לפורענות אחת, תדע שלא כיון בעל המשנה לפרוט עבירה אחת לפורענות אחת, אלא שכשיכלה חשבון הפורענות והעבירות יהי ז' לו', והרי שבראש המשנה מנה ג' פורעניות רצה לומר רעב של בצורת ושל מהומה ושל כליה ואינם אלא על עבירה אחת, שמקצתם אינם מעשרים וגמרו כולם שלא לעשר ושלא ליטול את החלה, מין אחד של עבירה הם. ובשניה מונה שתי עבירות ר"ל ביטול דין מיתת ב"ד ופירות שביעית לפורענות אחת, ר"ל דבר, והרי ג' עבירות וד' פורעניות ובשלישית הוא אומר חרב בא לעולם על ענוי הדין ר"ל שמשחין את הדין ומלינין אותו דרך עגון, וכן ועל עוות הדין ר"ל שמטין אותו, ועל המורים בתורה שלא כהלכה שאף זה גורם לעוות הדין, ואף אלו מדה כנגד מדה שהם גורמים לעשוק לכעוס העושקו שלא כדין ומתנכל להורגו, ומ"מ לענין החשבון ענוי הדין ועוותו והוראה שלא כהלכה מין עבירה אחת הם, והרי ד' עבירות וה' פורעניות. וברביעית הוא אומר חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא ועל חילול ה', שכשתיהם הוא פוגם את השם, והרי הוא אצל ה', כבהמה אצל אדם, ונמצא שהוא מדה כנגד מדה, הוא פוגם את השם במחשבתו, וחיה רעה שהיו למדרגת שלו

ועל חלול השם. גלות באה לעולם; על עבודת כוכבים, ועל גלוי עריות, ועל שפיכות דמים, ועל שמיטת הארץ: יא בארבעה פרקים הדבר מתרבה, ברביעית, ובשביעית, ובמוצאי שביעית, ובמוצאי החג שבכל שנה ושנה. ברביעית מפני מעשר עני שבשלישית. בשביעית, מפני מעשר עני שבששית. במוצאי שביעית, מפני פירות שביעית. במוצאי החג שבכל שנה ושנה,

כמדרגתו אצל השם פוגעת בו, על דרך [דברים ל"ב כ"א] ה ם ק נ א ו נ י ב ל א א ל , ו א נ י א ק נ י א ם ב ל א ע ם . ולענין המרי הרי אלו שתי עבירות ופורענות אחת, ונמצאו ששה פורעניות וששה עבירות. ובחמישית הוא אומר שגלות בא לעולם על ע"ז וג"ע וש"ד, דע"ז גורמת לסילוק שכינה מישראל, וכנגד מדתו יסתלק הוא ג"כ ממקום הראוי לו. וג"ע גורם לגרש אשה מכעלה, וכנגד מדתו להתגרש גם הוא ממקומו. וש"ד מסלקו ממקום הראוי לו עדין, וראוי הוא ג"כ שיסתלק ממקומו ויגלה. ושמיטת הארץ ר"ל כשאין נוהג בה ונתייעד בה בתורה גלות. כדכתיב [ויקרא כ"ו ל"ד] א ז ת ר צ ה א א ר צ א ת ש ב ת ו ת י ה כ ל י מ י ה ש ם ה . כלומר תשלים מה שחסרה משכיתתה כשהייתם עליהם ואף היא מדה כנגד מדה, לענין ע"ז וג"ע וש"ד אעפ"י שהם חלוקות נחשבות כאחד הואיל ושלשתן שקולות כאחת, ליהרג ושלא לעבור, וכמ"ש יהרג ואל יעבור. וכן שמיטת הארץ נכללת כענין פירות שביעית ונמצאו ז' פורעניות נגד ז' עבירות:

(י"א) בארבעה כו' וחזר לענין הדבר ואמר שבד' פרקים הדבר מתרבה. ומצא הסיבה שזכרנו בפירות שביעית שהם גורמים לעניים שימותו ברעב, ומתוך כך הדבר מתרבה, מדה כנגד מדה, וייעד בפרקים אלו שהם רביעית של שמיטה ושמינית והיא השנה ראשונה של שמיטה, ובמוצאי החג שבכל שנה. ופירש הסיבה הרביעית מפני מעשר עני שהיה להם ליתן בשלישית לשמיטה ולא נתנו, וגרמו לעניים למות ברעב, וכן כו' מזו הסיבה בעצמה מפני מעשר עני שהיה להם לתת בששית. שכן הוא סדר המעשרות שבשנה ראשונה וב' של שמיטה וכן בד' ובה' היו מפרישין מעשר שני אחר הוצאת תרומה ומעשר ראשון, והיו הבעלים אוכלים אותו בירושלים, המעשר שני או דמיו, אבל בשלישית וששית לא היו מפרישין מעשר שני, והיו גותנים במקומו מעשר עני. ובמוצאי שביעית מפני פירות שביעית

מפני גזל מתנות עניים: יב ארבע מדות באדם; האומר שלי שלי, ושלך שלך, זו מדה בינונית, ויש אומרים זו מדת סדם. שלי שלך, ושלך שלי, עם הארץ. שלי שלך, ושלך שלך, חסיד.

שלא הניחום להפקר וגרמו לעניים למות, כמו שביארנו למעלה ובמוצאי החג שבכל שנה מפני גזל מתנות עניים שלא הניחו להם לקט שכחה ופאה: (י"ב) ארבע מידות באדם. כלומר מדות האדם בענין היותו נהנה מאחרים או מהנה לאחרים חלוקה על ד' מדריגות, יש מהם שאומר שלי שלי ושלך שלך, שאינו רוצה להיות הוא נהנה מאחרים כלל, וכן אינו רוצה להיות הוא מהנה לאחרים, ואמר עליה תחילה שהיא מדה בינונית שכמו שממונו חביב [אצלו] שלא ליהנות ממנו שאר בני אדם, כך ממון שאר בני אדם חביב עליו שלא ליהנות הוא מהם, ונמצא שיש כאן זרות הדעה, מ"מ מדה בינונית היא שאין עינו צרה בשלו יותר משל אחרים. ויש אומרים בו שהוא מדת סדום ושתייהן אמת. והוא שאם במה שאינו רוצה שיהנו אחרים ממנו הוא דבר שאלו היה מהנה אותם בכך לא היה אצלו או אצל ממונו שום חסרון, זו היא מידת סדום, שכל [ש] מעכב הנאת חבירו במה שנהנה ממנו והוא אינו חסר כלום מדת סדום היא אבל הראשונה היא שאלו מהנהו יש אצלו או אצל ממונו קצת חסרון אלא שאף חברו מזמן לו כיוצא בה ועכבה זו הואיל ויש בה חסרון אינה מדת סדום, שאינו רוצה לחסר בשל אחרים, ולא להתחסר ע"י אחרים, אלה הן מדה בינונית. ויש מהם שאומרים שלי שלך ושלך שלי, כל' דרוצה שיהנו שכניו ממנו והוא יהנה משכניו, ואמר שהוא מדת עם הארץ ופי' ע"ה בכאן, הוא מה שפי' למעלה, שקנה מעלות המדות, ועיקר עניינו להתעסק בהנהגות מדיניות ולקיים הישוע, וידוע שהעוסקים בכך אין להם עמידה בזולת זו המדה, וכולם צריכים להעזר זה בשל זה, והיא מדה ממוצעת ראויה לרוב העולם ויש גורסין זו מדת כל אדם. ר"ל רוב העולם והכל אחד ויש מהם אומרים שלי שלך ושלך שלך. כלומר דרוצה שאחרים יהיה נהנים בשלו כשאר בני אדם, אבל הוא אינו רוצה ליהנות משום אדם. וזו היא מידת חסידות שאינו מקפיד אם הוא מתחסר ע"י אחרים. אבל הוא מדקדק על עצמו שלא לחסר ממון שום אדם. והחסיד הוא שנוטה מדרך הממוצעת לקצה האחרון וזו היתה מדת שמואל הרמתי (ברכות י"א) שנאמר [שמואל א', ז' יז] ונתת לי את שם ה' כי שם ביתו, כל מקום שהולך ביתו עמו. ויש מהם

שלך שלי, ושלי שלי, רשע: יג ארבע מדות בדעות: נוח
לכעוס ונוח לרצות, יצא שכרו בהפסדו. קשה לכעוס וקשה
לרצות, יצא הפסדו בשכרו. קשה לכעוס ונוח לרצות, חסיד.

אומרים שלך שלי ושלי שלי, כלומר שהוא רוצה ליהנות משל אחרים ואינו
מקפיד לחסרונם, ואינו רוצה שיהנה שום אדם בשלו דיתחסר ממנו על ידו
כלל. וזהו רשע שנוטה לקצה הראשון. זהו עיקר הביאור שבמשנה זו
לדעתי. ומ"ם יש מפרשים במדה שנית כל שלי שלך ושלי שלי שאמרו עליה
שהיא מדת עם הארץ שהיא נאמרת לפגם, כלומר מדת פחיתות וחסר
המדות אלא שאינו רשע, ואין נראה כן, אלא דמ"ם לדעת זה נראה לי לפרש
דזה האיש שהוא חסר המדות אחר שאינו רשע לגזול ולחמוס, יביאהו
פחיתותו וחסרון מדותיו לחמוד ממון אחרים ואינו מוצא עצמו לגזול ולחמס
אחר דאינו רשע אלא דמתוך חמדו חושב בלבו שממון זולתו שוה יותר
משלו, וכן בחפציו ורוצה ומשתדל שלו בשלו וכמה בני אדם תמצא בהם
זה החולי, ומוכים בזה החרב, עד שכמעט לא תמצא שני אחים או שני
שותפים אחר שחלקו בגורל שלא יקנא אחד בחלק חברו ושלו תמיד
מתחלף שלו בשלו, ועל דרך זה אמר נעים זמירות [ישראל] להפלגת שבח
תורתינו [תהלים ט"ז ו'] ח ב ל י ם נ פ ל ו ל י ב נ ע י מ י ם א ף
נ ח ל ת ש פ ר ה ע ל י , כלומר כשחלקתי עם האומות נפל גורלי
בנעימים, כלומר שבאה לחלקי, התורה התמימה, והאמונה היותר שלימה,
ואמר א ף נ ח ל ת ש פ ר ה ע ל י , כלומר שאף לאחר החלוקה, שפרה
עלי, ולא פקפק לבי ורעיני לקנא בחלק אחרים כלל, כמו שאר החלוקות.
ומתוך כך קרא זו המידה מדת ע"ה כשתפרשהו בחסר המדות. כי בעל
המדות לא יקנא בשל חברו כלל, אלא שישתדל בשלו להצליח כפי יכולתו,
ואמר אח"כ:

(י.) **ארבע** מידות בדעות כו', כלומר בענין הכעס והרצון. ואמר נוח לכעוס
ונוח לרצות יצא הפסדו בשכרו, כלומר דמה שפוגם בעצמו מצד
הפחיתות המגיעו על מה שהוא כועס בנקל. משביח במעלת מה שהוא
מתרצה בנקל גם כן, ובהפך זה קשה לכעוס וקשה לרצות יצא שכרו בהפסדו,
(א"ה עיין לרש"י והרמב"ם ורע"ב ורוב המפרשים ז"ל הגורסים להפך.
הרשב"ץ ז"ל בספר מגן אבות גרים כגירסת רבינו המחבר ז"ל יע"ש) קשה
לכעוס ונוח לרצות חסיד, ופי' הדבר לא שיהא קרוי חסיד בכך שהרי מדות

נוח לכעוס וקשה לרצות, רשע: יד ארבע מדות בתלמידים; מהיר לשמוע ומהיר לאבד, יצא שכרו בהפסדו. קשה לשמוע וקשה לאבד, יצא הפסדו בשכרו. מהיר לשמוע וקשה לאבד, זה חלק טוב. קשה לשמוע ומהיר לאבד, זה חלק רע: מו ארבע מדות בנותני צדקה; הרוצה שיתן ולא יתנו אחרים, עינו רעה בשל אחרים. יתנו אחרים והוא לא יתן, עינו רעה בשלן. יתן ויתנו אחרים, חסיד. לא יתן ולא יתנו אחרים, רשע: מז ארבע מדות בהולכי בית המדרש; הולך ואינו עושה, שכר הליכה בידו. עושה ואינו הולך, שכר מעשה בידו. הולך ועושה, חסיד. לא

אלו באות מצד הטבע, אלא שכך פירושו דזו המידה מכינה את בעליה להגיע למדרגת חסידות. או שאם הוא מרגיל בכך נקרא חסיד, ובהפך זה נוח לכעוס וקשה לרצות רשע ואמר אח"כ:

(י"ד) **ארבע** מידות בתלמידים מהיר לשמוע ר"ל שהוא מבין בנקל ומהיר לאבד מצד שהוא שכחן, יצא שכרו בהפסדו. ובהפך זה קשה לשמוע וקשה לאבד יצא הפסדו בשכרו מהיר לשמוע וקשה לאבד חלק טוב, קשה לשמוע ומהיר לאבד חלק רע. ואין ראוי לומר באלו חסיד ורשע שכל אלו הם עניינים באים מצד הכנות הטבעיות כמו שביארנו, ואמר אח"כ:

(ט"ו) **ארבע** מידות בנותני צדקה הרוצה שיתן משלו ושלא יתנו אחרים, עינו רעה בשל אחרים, כלומר שהוא שונאם ונוח לו שלא יעשו צדקה כדי שיצא עליהם שם רע ויתכבד הוא בקלונם, או שימעטו נכסיהם בעון קפיצת ידיהם מהצדקה. רוצה שיתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה בשלן, כלומר שחושש ומתירא שמא יחסר לו ודואג על מה שאינו יודע. יתן ויתנו אחרים חסיד דמתוך הרחמנות שבו לא די לו במה שהוא מרחם, אבל הוא (מתעורר) [מעורר] שירחמו אחרים ג"כ. לא יתן ולא יתנו אחרים רשע שזהו תכלית אכזריות, ואמר אח"כ:

(ט"ז) **ארבע** מידות בהולכים לבית המדרש, הולך ואינו עושה, כלומר שהולך וגולה למקום תורה ואינו עושה, ר"ל שאין למודו מצליח ואינו עולה בידו, מ"מ שכר הליכה בידו ונגמל עליה. עושה ואינו הולך, כלומר שאינו ממריח עצמו לילך למקום שמרביצין בו תורה, אבל מתעסק בתורה בביתו ועולה בידו אעפ"י שאם היה הולך למקום תורה היה עולה בידו יותר ויותר, מ"מ שכר מעשה בידו. הולך ועושה חסיד, שמתעמל כל כך לאהבת התורה.

הולך ולא עושה, רשע: יז ארבע מדות ביושבים לפני חכמים; ספוג, ומשפך, משמרת, ונפה. ספוג, שהוא סופג את הכל. משפך, שמכניס בזו ומוציא בזו. משמרת, שמוציאה את היין וקולטת את השמרים. ונפה, שמוציאה את הקמח וקולטת את

לא הולך ולא עושה רשע שמבזה התורה ומתרשל בלמודו. ואמר אח"כ: (י"ז) **ארבע** מידות ביושבים לפני חכמים ספוג ומשפך משמרת ונפה, ספוג שהוא כו'. פי' ספוג הוא צמר הים הנקרא איספונג"ה, ובולעת כל משקה שנכנס בה, כך יש בני אדם שיש להם בית קיבול רחב ומקבלים כל מה שהם שומעים, אבל אין להם בחינה לברור מה שהוא העיקר וזהו הנקרא גמיר ולא סביר. משפך שמכניס בזה ומוציא בזה, פירוש משפך הוא שדרך בני אדם לערות בו את היין לבקבוק, וכל מה שנכנס למעלה כך יוצא מלמטה כל עומת שבא כן יצא, כך יש תלמידים שהם בהפך אותם שזכרנו שאין להם בית קיבול כלל, אלא שומעים ושוכחים לשעתם, וזהו הנקרא לא גמיר ולא סביר. משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים, פירוש משמרת היא שמסננין בה את היין והשמרים נשארים בתוכה, כך יש תלמידים שמקבלים את הפסולת כגון פשמים ושמועות וקצת הגדות דרך שעשוע ושוכחים את העיקר, וזהו רוב המון העם. וחכמי המוסר אמרו על זה אמר החכם לתלמידיו „אני הקצב“, „והחכמה הצאן“, „ואתם הקונים“ „וההמון הכלבים“, כלומר שלא יבא לחלקם, רק עצמות וטפלים והדברים המושלכים, אבל התלמידים שייחס עליהם שהם הקונים יקנה כל אחד מהם כפי עושרו, ר"ל שיקבל כל אחד כפי שכלו, ואף זה בכלל לא גמיר ולא סביר. נפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הפסולת, פירוש נפה במקום זה לא נאמר על נפה סתם, שנפה סתם גם היא מוציאה את הקמח וקולטת את המורסן, אלא שלא נאמר אלא על הקרויה ביחוד „נפה לסולת“ והסולת הוא גם מן הקמח יותר, ועושים פת יפה מן הסולת יותר [מ]מן הקמח, וכן שהמנחות מביאין אותם מן הסולת הגס, עד שמעבירין אותו דרך נפה זו, ואותו הקמח דק נקרא אבק מנחות, כך יש תלמידים שלומדים ובוררים לעצמן את העיקר ומשכחים את הפסולת, וזהו המין המשוכח שבהם והוא נקרא [גמיר] וסביר. ובאבות דר"ן (פכ"ט) קראוהו גבור וכלי זיין בידו וזהו הנקרא ראוי לחוראה בכל מקום:

(י"ח) **כל** אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר כו', כלומר דאחר דאחבתו

הסולת: יח כל אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר בטלה אהבה, ושאינה תלויה בדבר, אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה שהיא תלויה בדבר, זו אהבת אמנו ותמר, ושאינה תלויה בדבר, זו אהבת דוד ויהונתן: יט כל מחלוקת שהיא לשם שמים, סופה להתקים, ושאינה לשם שמים, אין סופה להתקים. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים, זו מחלוקת הלל ושמאי.

אינה אלא לסיבה, כסור הסיבה יסור המסוכב, אבל כשאינה תלויה בדבר אלא שהיא אהבה מעולה אינה בטלה לעולם. ופירוש בה איזוהי אהבה שהיא תלויה בדבר זו אהבת אמנו ותמר שהיה אהבת להנאת גופו להתעלל בה, וכשעברה הנאתו ונסתלקה תשוקתו נתחדשה לו שנאה עליה כמו דמפורש בקרא, ושאינה תלויה בדבר כגון אהבת דוד ויהונתן שלא היתה בה שום סיבה אלא אהבה. מעולה לגמרי:

(י"ט) כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים כו'. יש לתמוה איך ראוי לומר על מחלוקת שיתקיים, והרי עכ"פ לא יתקיים אלא אחד מן הדעות שחלקו עליהם, ומילת מחלוקת כוללת הב' צדדים ואין ראוי לומר המחלוקת יתקיים. ומ"מ יראה לי שאין מחלוקת מיוחסת רק למשיב על הראשון ר"ל כשהאחד מתעורר לעשות איזה דבר, ואומר ראוי שנעשה כך או שישאלו לו איזה ענין יורה עליו שהוא כך, אין זה מחלוקת, אבל כשהשני ישיב ויאמר מה שאתה אומר שהוא ראוי שיעשה, אינו ראוי. או מה שהורית, אינו כמו שהורית אלא בהפך, וזה מחלוקת, ונמצא שאין המחלוקת כולל אלא אחד מן הצדדים והוא המשיב על הראשון ואמר שאם זה השני משיב וחולק שלא בדרך קנטור ונצוח אלא להודעת האמת סופו שיתקיימו דבריו, כי האמת יעשה דרכו, אבל כשאינה לשם שמים אלא דמשיב וחולק דרך קנטור ונצוח, אין סופה להתקיים אלא שיתקיימו דברי הראשון, וכ"ש מחלוקת שבדברים אחרים. והכונה שיתעורר האדם להשתדל בהעמדת האמת, ולחלוק על כל הבא לבטלו לא יגור מפני איש, ואפילו על כל מקנטר ילך לדרכו ועשה כרצונו, והגדיל ופירוש בה ואמר איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים, [זה] של הלל ושמאי, שהיה אחד מורה הוראה והשני חולק עליו להודעת האמת, ולא לקנטר ולא לנצוח, ולכן נתקיימו דברי החולק כשהיה האמת אתו. ואיזו היא מחלוקת שלא לשם שמים זו של קרח ועדתו, שבאו לקנטר על משה רבינו ע"ה, ועל הנהגתו

ושאינה לשם שמים, זו מחלוקת קרח וכל ערתו: כ כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים, אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה וזכה את הרבים, זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: צדקת יי עשה, ומשפטיו עם ישראל. ירבעם בן נבט חטא והחטיא את הרבים, חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: על חטאות ירבעם אשר חטא, ואשר החטיא את ישראל: כא כל מי שיש בו שלשה דברים הללו, הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים אחרים, הוא

מדריך קנאה וקנסור ונצוח ולא נתקיימה עצתו ושולח ביד פשעו. (ג) כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו כו', אמר שכל שהוא מזכה הרבים כו' ופירש בתלמוד יומא (ז) שהקב"ה גומלו בכך שלא יהיו תלמידיו בגן עדן והוא יורש גיהנם, וכדכתיב [תהלים ט"ז י'] כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת, ומה ענין שיהיה החסיד רואה שחת, אלא אחר דהוא חסיד אינך מניח לעשות עבירה עד שיראה מתוכה שחת ואין לך חסידות בעולם כמו המזכה את הרבים וכיוצא בזה. כל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה, ופי' בה ג"כ שלא יהא יורש גן עדן ותלמידיו גיהנם וכתיב [משלי כ"ה י"ז] אדם עשוק בדם נפש עד בור ינוס ואל יתמכו בו. וחזק את הטעם שאין ראוי לירד לגיהנם מי שזכות הרבים תלוי בו. וכן אין ראוי שיירש גן עדן מי שחטא הרבים תלוי בו. והוא שאמר, משה זכה וזיכה את הרבים, הרי זכות הרבים תלוי בו, וכן בדין אחר שהוא סבתו, וכדכתיב [דברים ל"ג כ"ב] צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל, כלומר שהשלים וקיים כל התורה הוא וכל ישראל עמו:

ירבעם חטא והחטיא את ישראל, והוא שהעביר את ישראל לעגלי זהב, כמו שמבואר בקרא, ולפיכך חטא הרבים תלוי בו, שנאמר [מלכים ב', י' ל"א] אשר חטא והחטיא את ישראל: (כ"א) כל מי שיש בידו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו כו' אמר דכל מי שיש בו ג' דברים הללו, ר"ל אותם שהוא מזכיר בסמוך הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ר"ל מן הנמשכים אחר הנהגתו שגם זה יקרא תלמיד. וכל שיש בידו שלשה דברים הללו, ר"ל

מתלמידיו של בלעם הרשע. עין טובה ורוח נמוכה, ונפש שפלה, מתלמידיו של אברהם אבינו. עין רעה, ורוח גבוהה, ונפש רחבה, מתלמידיו של בלעם הרשע. מה בין תלמידיו של אברהם אבינו לתלמידיו של בלעם הרשע. תלמידיו של אברהם אבינו,

שהוא מזכיר אחר אלו הראשונות בהפך הוא מתלמידיו של בלעם. ופי' אותם של אברהם אבינו עין טובה ר"ל ששמח בחלקו, ואין לבו הומה לממון יותר מדאי, עד שמתוך המייתו תהא עינו רעה ויקנא באחרים, וזו המידה נתפרסמה לאברהם באומרו [בראשית י"ד כ"ג] א מ ס ח ו מ ו ע ד ש ר ו ך נ ע ל ו א מ א ק ח מ כ ל א ש ר ל ך . ונפש שפלה, ר"ל בלתי מתאוה למותרות, אבל נוטה לקצת הזהירות ונתפרסם ג"כ באומרו לשרה [בראשית י"ד כ"ג] ה נ ה נ א י ד ע ת י כ י א ש ה י פ ת מ ר א ה א ת , ודרשו במדרש [ב"ר מ' ד'] שעד כאן לא נסתכל בה. וכן אמרו לו על הגר [בראשית ט"ז ו'] ה נ ה ש פ ח ת ך ב י ד ך , כלומר שלא היה נפתה אחריה כלל. וכן כשצותתו לגרשה מביתו לא אמר וירע בעיניו רק על אודות בנו לבד. ורוח נמוכה, ר"ל שפלות הרוח כאומרו [בראשית י"ח כ"ז] ו א נ ב י ע פ ר ו א פ ר , והפכן בבלעם הרשע עין רעה, כמו שתראה שנשכר לקלל האומה ופרח על זה מורח יתר לחמדת הממון ואמר [במדבר כ"ב י"ח] א מ י ת ן ל י ב ל ק מ ל א ב י ת ו כ ס ף ו ז ה ב , כלומר שאני מתעמל להרויח, ושהבטחתי לעשות רצונו בשכר גדול, א מ י ת ן ל י כו' ל א א ו כ ל כו'. נפש רחבה, ר"ל נפשותו אחר התאות, הוא נראה ממה שיעץ לבלק להפקיר כל נשי מלכותו, ולולא חפצו בזימה לא היה יועץ כן, כי עצת אדם נמשכת אחר טבעו, כמאמר [משלי י"ז ג'] מ צ ר ף ל כ ס ף ו כ ו ר ל ז ה ב , ו א י ש ל פ י מ ה ל ל ו , לפי אחד מפירושיו והוא שיש מי שפירש בו שמלת מהללו שב למה שהעולם מהללו ומספרים בשבחן, כלומר כמו שהכסף והזהב יש להם כור ומצרף לבחינת ענינם, כן האדם יש בו מצרף לבחון בו עניניו, והוא מה שיסכים החמון עליו לשבחן או בהפך וכמ"ש בדרוש [מדר"ד] [דברים ז' י"ד] ב ר ו ך ת ה י ה מ כ ל ה ע מ י מ , שיהיו כולם מסכימים לברכך (וכ"ש במדרש שו"מ מ"ח אין שבחה של מטרוניתא כשעבדיה ובני ביתה מקלסין אותה, אלא שהכל

אוכלין בעולם הזה, ונוחלין לעולם הבא, שנאמר: להנחיל אוהבי יש, ואוצרותיהם אמלא. אבל תלמידיו של בלעם הרשע, יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת, שנאמר: ואתה אלהים תורידם לבאר

מקלסין אותה, וכן בענין צור וירושלים, צור אמרה אני כלילת יופי, מתליא אמרו, „לא כמה דאימא אמרה, אלא כמה דאמרין מגידיא“. אבל ירושלים אפילו הרחוקים מתקלסין בה, הה"ד [תהלים מ"ה ג'] יפה נוף משוש כל הארץ, ומ"מ יש מפרשים המקרא בנמשך למה שאנו בו מצרף לכסף כו' ואיש לפי מה לו, כלומר כמו שהכסף והזהב יש להם מצרף לבחינת ענינם כך יבחן האיש לפי מהללו, כלומר לפי המידות שתראה שהוא משבחם ויועץ בהם תכיר בו שהוא בעל המדה ההיא כי „הלשון שליח הלב" ואחר שיעץ להפקיר כל נשי המלכות, הראה שלא היה ענין הזימה זר בעיניו. ורוח גבוה כמו שאמר [במדבר כ"ב י"ד] כי מאן ה' כו' להלוך עמכם, ואח"כ ייעד על אלו המידות שהם עיקר גדול, ואעפ"י שאפשר להם בלא גופי עבירות, מ"מ הם מידות רעות ימשכו העבירות עמהם המשכות תמיד. ומתוך כך ייעד שהנמשכים בהם אחר אברהם, אוכלים בעולם הזה אם אין בידם עון אחר [ש]ימנעהו, כמו שביארנו בענין צדיק ורע לו, וינחיל העולם הבא שהוא תכלית הגמול שנאמר [משלי ח' כ"א] להנחיל אוהבי יש, ר"ל בזה העולם וקראם „אוהבי" על שם זרע אברהם אוהבי. ואמר ואוצרותיהם אמלא, ר"ל לעולם הבא זהו ענין המקרא לפי מה שנדרש כאן אף על פי שיש לי פירוש אחר בו דרך פשט ראוי לכתבו בזאת המסכתא. והוא שממסר האדם ומשלימות מדותיו להיות רחב לב לאוהביו בממונו עד שיהיו כמורשים ממנו לחלוק ממנו בשלהם למקום שירצו ופירוש המקרא להנחיל אוהבי יש, ר"ל לצורכם ולא עוד אלא שאמלא אוצרותיהם, כלומר שנעשנו כשלהם לעשות ממנו כרצונם אפילו ליתן לאחרים לאיזה שירצו. וייעד לנמשכים אחר מידות בלעם שהם יורשים גיהנם ויורדין לבאר שחת, ואפשר שהביא מילות שונות בענין אחד כי גיהנם ובאר שחת הכל אחד. ולא הזכיר בהם העולם הזה מצד שאיזה זכות יאכילוהו ממנו די ספוקם על הרוב, או אפשר שכמו שהזכיר בהפכך אכילה בעה"ז ונחלת לעוה"ב, כן הזכיר באלו היפך שני הענינים. ופירוש יורש גיהנם בכאן הוא על צרות העוה"ז, כי רוב הצרות בעוה"ז יקראו גיהנם

שחת, אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם, ואני אבטח בך:
 כב יהודה בן תימא אומר: הוי עז כנמר, וקל כנשר, רץ כצבי,
 וגבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים: כג הוא היה אומר:
 עז פנים לגיהנם, ובשת פנים לגן עדן. יהי רצון מלפניך יי

דרך העברה, כאומרים ז"ל (יומא ע"ב) לא תירתו תרתי גיהנם, ר"ל בעה"ז
 ובעוה"ב. וכן רצו באומרים ז"ל מלמד שכנסת ישראל יורדין לגיהנם אלא
 שנעשו מלמנדרא, (א"ה עיין בחגיגה כ"ז ע"א) כלומר שירדו בגלות ויבערו
 באש הצרות אלא שהקב"ה בחסדו מעמידם דור דור, כנבואת [שמות ג' ב']
 ו ה ס נ ה א י נ נ ו א כ ל , שבאה למשל על האומה שפלה שהיתה
 כוערת באש הצרות של שעבוד ולא תכלה. וקרא אח"כ באר שחת ר"ל
 גיהנם הבא אחר המות, והביאה מאמרו [תהלים נ"ה כ"ד] ו א ת ה
 א ל ה י מ ת ו ר י ד מ ל ב א ר ש ח ת א נ ש י ד מ י מ כו'
 ו א נ י א ב ט ח ב כ . וכן מצינו בבלעם ודואג ואחיתופל שלא הגיעו
 לחצי ימיהם, ואין ספק שבלעם היה איש דמים, שהוא היה סיבת מיתת
 ישראל במגפה, וכן היה בעל מרמה ותחבולה כמו שהראה בהשתדלותו
 בקללת העם ועצתו לכלק כמו שזכרנו:

(כ"ג) **יהודה** ו' תימא אומר הוי עז כנמר כו', כלומר שתשתדל בכל כחך
 ובכל הכנותך לעבוד את בוראיך ויחס לו שכמו שיצטרך לו לעבודתו
 כח העמל יהא עז כנמר, וכדבר שיצטרך זריזות יהיה קל כנשר, ומה
 שיצטרך בו לגבורת הלב ואכירות יהיה גבור כארי, ורץ כצבי לעשות רצון
 אביך שבשמים, ומה שהזכיר קל כנשר ורץ כצבי הוא שכפל הענין במילות
 שונות, או אפשר לומר שהזכיר קל כנשר לענין למודו והשגתו, ורץ כצבי
 לענין צורכי גופו ההכרחי לנפש, שאף הם בכלל עבודתו יתברך אחר שמעשיו
 פונים אל התכלית כמו שביארנו:

(כ"ד) **הוא** היה אומר עז פנים כו'. במשניות ישנות ספרדיות גורסין כאן
 הוא היה אומר עז פנים כו' יהי רצון שתבנה עירך במהרה כימינו, כלומר
 שעזות הפנים תביאהו לשנאת המוכיחים ומיאוס בדרך הטוב, ובושת
 פנים יביאהו להמשך אחר הטובים והישרים, כי יבוש בעצמו ומאחרים אם
 יצא עליו שם רע בדבר מן הדברים:

ואמר יהי רצון שתבנה עירך במהרה כימינו, כלומר שמדת הכושה
 נתייחסה לזרע אברהם, כמ"ש (יבמות ע"ט) כל מי שהוא ביישן ורחמן

אלהינו ואלהי אבותינו, שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, ותן חלקנו בתורתך: כד' הוא היה אומר: בן חמש שנים למקרא, בן עשר שנים למשנה, בן שלש עשרה למצות, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמונה עשרה לחופה, בן עשרים לרדוף, בן שלשים

וגומל חסדים, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו ע"ה, ואמר כשם שחננתנו בזו המידה כך תחננו בכנין עירך או אפשר שהיה סיום המסכתא אלא שניתופסו בה אחר כך דברים. וכן יש גורסין כאן שמואל הקטן אומר בנפול אויבך כו'. וכבר הביאנוהו בפרק ד', וכן הוא במשניות ישנות, וכן אין גורסין במשניות ישנות הוא היה אומר בן חמש שנים כו' אלא אחר זו של עז פנים הביא זו של בג בג עד לפום צערא אגרא, והוא סיום המסכתא, אבל בספרינו אין גורסין זו של שמואל הקטן בפ"ד אלא כאן וגורסין אח"כ:

(כ"ד) הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא וכונת המאמר לחלק שנות האדם לזרז האבות ללמדם ספר בעתם הראוי. וצירף בו המקריים הנמשכים בפרקי הזמן מצד הטבע. והוא שאמר בן חמש שנים למקרא, יש מפרשים להכניסו ל[בית ה] ספר לאותיות. ומ"מ יש מפרשים שבן שלש שנים לאותיות, ומצאו להם סעד במדרש (ר' תנחומא ס' קדושים ובמ"ר ס' ויקרא שם) שדרשו דרך צחות והערה בפ' [ויקרא י"ט כ"ג] [ו] כי תבאו אל הארץ ונטעתם כו' וערלתם ערלתו את פריה, בפריה של תורה הכתוב מדבר, כד"א [משלי כ"ז י"ח] נוצרת אנה יאכל פריה. ורמזו בה שהעין הוא הולד וביאת הארץ הוא יציאתו אל אויר העולם. ואמר שכל שלש שנים ערלה, ובשנה הד' קדש הלולים, כלומר כשישלמו הג' שנים ויכנס לד' הקדישהו לה' ללמדו אותיות, ואמר אח"כ ובשנה החמישית להוסיף לכם תבואתו שיהיו מוסיפין בלמודו ויכניסוהו למקרא. בן עשר שנים למשנה ר"ל משניות בלא גמרא. בן י"ג למצות, כלומר שאז הוא גדול וחייב במצות. ומסכוהו במדרש מדכתיב [ישעיה מ"ג כ"א] עם זו יצרתי לי, וז' בגימטריא י"ג, בן ט"ו לתלמוד ר"ל לשנות הגמרא והוא התלמוד. בן ח"י לחופה רמזהו במד' מדכתיב [ויקרא כ"א י"ג] והוא אשה בביתו ליה יקח והו"א בגימטריא ח"י. ומ"ש (סנהדרין ע"ו ע"ב) להשיאם סמוך לפרקן, כלומר קודם זמן גדלותם אנו מפרשים סמוך לפרק זה האמור כאן. וכבר ביארנוהו

לכח, בן ארבעים לביתה, בן חמשים לעצה, בן ששים לזקנה, בן שבעים לשיבה, בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוה, בן מאה, כאלו מת ועבר ובטל מן העולם: כה בן בג בג אומר: הפך בה

בס' זה בס' דמנהדרין ר"ל פ' הנשרפין, בן כ' לרדוף, כלומר שאם לא נשא אשה עד כאן יהא רודף לישא ולא ימתין עוד בשום פנים שלא ישתקע בהרהורים רעים ובמעשים מגונים ככ"ש בפ"א דקידושין (כ"ט ע"ב):

בן שלשים לכח, כלומר שאז נתמלא כחו והוא בתכלית הכח יתבונן שלא יוציאנה רק לעבודת השי"ת כמו שנאמר בלויים שלא היו כשרים לעבודת משה אלא מבין שלשים ומעלה, בן ארבעים לביתה, כלומר שאז הוא בתכלית ההתבוננות, כאומרים ו"ל בן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו, כמו שביארנו בפתיחת המס', ובמסכ' ע"ז ה' ע"א אמרו [דברים ה' כ"ח] מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותו כי אמר משה לישראל כפויי טובה בני בשעה שאמר להם הקב"ה לישראל מי יתן כו' היה להם לומר אתה תן ואפילו משה רבינו ע"ה לא רמזה להם אלא לאחר ארבעים שנה, שנאמר [דברים כ"ט ד'] ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר, וכתוב [שם] ולא נתן ה' לכם לב לדעת כו' אמר רבא ש"מ לא קאי איניש אדעתא דרביה עד ארבעין שנין. בן חמשים לעצה, כלומר שעצתו ראויה כי העצה אמנם צריכה שני דברים, אחד מצד שכל האדם, ואחת מצד שראה מנסיונות הזמן כמ"ש חכמי המוסר „הימים יזקוק חכמות" וכשהגיע לחמשים כבר ראה מן הנסיונות הרבה. ועדיין הוא בתוקף שכלו, כלומר שלא נטה עדין שכלו לערוב ונמצאת עצתו מזוקקת מצד ב' הדברים הצריכים לה, בן ששים לזקנה וענייני העולם בורחים ממנו ומהירו שאז ישתדל בעבודת השי"ת ויבין לאחריתו. ואמר בן שבעים לשיבה, כלומר ואינו ראוי עוד לענייני העולם וישים כל השתדלותו בעבור השי"ת. בן שמונים לגבורה, כלומר שמצד הגבורות טבעו הגיע לכך ויוסיף אומץ לעבוד יוצרו ביראה, ובא במאמר [תהל' צ"י] ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה. בן תשעים לשוה, כלומר שהולך בשחיית הקומה ומואם לבני העולם ואין ראוי לשוט הנה והנה, אלא שיתכבד בביתו ויתפלל לה' [על] כל רגעיו והוא שיש שקורין זאת המילה בסבלת מלשון [בראשית כ"ד ס"ג] ל ש ו ח ב ש ד ה . בן מאה כאלו

והפך בה, דכלא בה, ובה תחוי, וסיב ובלה בה, ומנה לא תזוע,

מת ועבר ובטל מן העולם. וכל שכן שאם ישאר לו דעת שלא יוציאהו רק לתפלות ולתחינה ולבקשה:

(כ"ה) **בן** בג בג אומר הפוך בה כו' הזהירו שלא יספיק לו בתורה הקריאה הגסה לבד, אלא שיהא הופך ומהפך בה, כלומר כמה פעמים שאם יעשה כן הוא מוצא בה כל מה שמפקפק בלבו עליו, והוא ענין דכולא בה. וכן הזהירו שלא יבטח בזכרונותו וידיעתו, אלא יחזור בה תמיד ויזקין עמה ויבלה נפשו עליה ולא יסיר ממנה, כענין אומרם (חגיגה ט' ע"ב) אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים למי ששונה מאה ואחת, וזהו ענין סיב ובלה בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה הימנה:

בן הא הא אומר לפום צערא אגרא, פירוש אגרא הוא במקום פרי, כמו שפ' למעלה. כפי מה שיתעמל בתורה ימשך ממנה פרי נבחר, רצה לומר השגת האמת כי קריאת המנוחה והתענוג לא תרד חדרי בטן, ואמר ז"ל [קהלת ב' ט'] אף חכמתו עמדה לי, [ילקוט שם, א"ר חנינא בר פפא תורה] (חכמה) שלמדתי באף (עמדה) [נתקיימה] לי. ויש לפרש לפום צערא אגרא שהלמוד בצדקות ודומיהן הוא לפי ענין האיש ועמלו בפעולות הטובות, כמאמר כדבעי ליה לא עבד וכאומרם ז"ל (סוף מס' מנחות) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים. ובכרייתא של ר"ן (פי"ב) אמרו מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך פגע בבני אדם שהיו מביאין חטה אמר להם בכמה הסאה אמרו לו בב' דינרין, פגע באחרים אמר להם בכמה הסאה אמרו לו בג' דינרין, התחיל מתמיה עליהם אמרו לו לפום צערא אגרא, כלומר שאנו מביאין אותה [מ]יותר רחוק:

ובכאן נשלמו משניות המסכתא, אלא שבספרינו נתוספה ברייתא גדולה (עי' לקמן אריכות דברים בענין עפ"י כת"י ו' כ"ט) וצירפיה עם משנת בן בג בג עד שעשו ממנה עם אותה משנה פ"ו והברייתא היא בנוסח זה. תניא רבי יהודה הנשיא אומר עז פנים לגיהנם וכשת פנים לגן עדן, עז פנים רבי אליעזר אומר ממזר, רבי יהושע אומר בן הנדה, רבי עקיבא אומר ממזר ובן הנדה. רבי אלעזר בן יעקב אומר אף לא עמדו רגלי אבותיו על הר סיני. ובמס' כלה אמרו על זו של רבי עקיבא, אמרו לו לרבי עקיבא עקיבא היאך תנוח דעתך לחלוק על חברך, בין כך עבר אחד לפניהם בקומה

שאינ לך מדה טובה הימנע. בן הא הא אומר: לפום צערא אנרא:

זקופה, הלך רבי עקיבא אצל אמו אמר לה אם תגלה לי מה שאני שואל לך אני מביאך לחיי העוה"ב, אמרה לו השבע לי, נשבע לה וכטל בלבו, אמר לה מה טיבו של ولد זה אמרה לו כשנכנסתי לחופה פירסתי נדה ופירוש ממני בעלי, ובעלני שושבינו, קרא על עצמו [תהלים כ"ה י"ד] סו ד ה' ל י ר א י ו . התירו לעצמם דבר זה להזהיר האדם מאלו המדות, שהם סיבת המות הנצחי והאבדון, ויחוש כל אדם בעצמו שלא לבא לידי חשד כ"ש בדברים מכוערים, וזה חלק אחד מחלק לשון הרע המותרים, ר"ל למפר בגנות החוטא, לסיבת אוהרת האחרים שלא יכשלו בעון ההוא, כמו שביארנו בחיבור התשובה. ואמר אח"כ בכרייתא זו על כולם ר"ל על כל הפסולים כשאדם מתחתן בהם, אליהו כופתו והקב"ה חותם ואומר „או לו לפוסל את זרעו ופוגם את משפחתו ונושא אשה שאינה הוגנת לו“, מלמד שכל הנושא אשה שאינה הוגנת לו אליהו כופתו והקב"ה רוצעו. ולקח דרך משל אליהו להיותו מבחר האנשים אחר משה רבינו ע"ה ושנתפרסם לכל שעלה לשמים, (א"ה ולע"ד פי' עוד שני מעמים אחרים בחי' לקידושין לד"ע ע"ח י"ש) הכונה שנבחר המין יקוצו בו וירחיקו ממנו וישאר הדבר קיים לדורות והוא משל החתום ואמר אח"כ וכל הפסול פוסל ואינו מדבר בשבחה מעולם, ואמר שמואל במומו הוא פוסל. סוף אדם למות סוף בהמח לשחיטה הכל למיתה הם עומדים, תניא רבי יהודה אומר אשרי מי שגדל בתורה ועמל[ו] בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה בחכמתו [קהלת ז' א'] סו ב שם מ ש מן סו ב ו י ו ס ה מ ו ת מ י ו ס ה ו ל ד ו . למוד תורה הרבה ויתנו לך שכר הרבה, ודע מתן שכרן של צדיקים לע"ל: תושלב"ע.

רבי חנניא בן עקשיא אומר: רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות, שנאמר: יי חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר:

רבי חנניא בן עקשיא אומר כו' ופי' דברי ר"ח הוא שהאדם נמשך מאד אחר החומר האמור עליו [בראשית ח' כ"א] כ י י צ ר ל ב האדם רע מנעוריו. ואם יקרה בקצת יחידים ימלטו ממנו לטוב מזגם וקלות הבנתם עם רוב השתדלותם בלמוד, כענין באבות הקודמים ר"ל שם ועבר ונח ואברהם יצחק ויעקב, רוב העולם נמכרים בידו לצמיתות אין גואל, ולבחירת האבות רצה לזכות את הבנים והרבה להם תורה ומצות, והערות רבות ימלט בהם מידו ויבא לשלימות ושאר הדברים הם דברים פשוטים, וכן לא רציתי לפרש בה כלום אחר שאינו מן המסכתא. וכן מצינו בקצת מחזורים ברייתא אחרת קרויה פרקו של רבי מאיר והם דברים מעורבים מברייתא של דרך ארץ ומשאר ברייתות ורובם דברים פשוטים ג"כ אין בהם צורך לבאר כלל ואעפ"י שיש קצת דברים אפשר לגלגל עליהם כמה דברים משלימות המדות והמוסרים נמנעתי מזה אחר שאינו מן הברייתא. (זה נמצא בהוצאה ראשונה בסוף פ"ה ועפ"י יובנו דבריו פה).

פרק ששי הנקרא קנין תורה

שנו חכמים בלשון המשנה, ברוך שבחר בהם ובמשנתם: א רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו, כדאי הוא לו. נקרא ריע, אהוב, אהב את המקום, אהב את הבריות, משמח את המקום, משמח

שנו חכמים בלשון המשנה. אעפ"י שהיא ברייתא, והטעם שצרפיה לכאן כדי שיקראי בה לפני יום מתן תורה, ומטעם זה מתחילים פרקי אבות שבת אחר הפסח, כדי להסתגל במדות טובות ובדרך ארץ הקדמה לתורה, כי אין תורה לשמה נמצאת אלא כמי שהוא ריק ממדות רעות, ומוכתר במדות טובות, ולכן נקרא פרק זה, "קנין תורה" שמעורר על חשק התורה ואהבת עוסקיה.

(א) זוכה לדברים הרבה. ר"ל שזוכה בקנין גמור, כדדרשינן מתחילה, "בתורת ה" ואח"כ, "בתורתו" יהגה. פ).

לדברים הרבה. הם ש"י עולמות הגנוזים לצדיקים לעוה"ב, כמ"ש בערוכין כ"ב, ע"א, כתיב [דברים ו' י"א] היום לעשותם — ולמחר לקבל שכרם, כי כל טוב העולם הזה אין בו לשלם אפילו בעד מצוה אחת ק"ו בעד תורה לשמה, ומטעם זה אמרו בקדושין ל"ט, ע"ב, "שכר מצוה כהאי עלמא ליכא." כדאי הוא לו. כי תכלית בריאת העולם היתה בשביל התורה הנקראת ראשית, נמצא חלומד תורה לשמה משלים רצון קונו.

נקרא ריע אהוב. כמ"ש [משלי כ', כ"ה], "וצדיק יסוד עולם," ובזכותו הקב"ה מפרנס את העולם, כמ"ש בברכות י"ז, ע"ב, כל העולם כולו נוזנין בשביל חנינא בני. אהב את המקום. בזה שלומד תורתו ומקיים מצותיו. אהב את הבריות. שמשים שלום בין ישראל לאביהם שבשמים. בזה שמדריך בדרך ישרה, כדי שגם הם יזכו לרב טוב.

וזהו. פי' הכתוב, [ויקרא י"ט, י"ח] ואהבת לריעך כמוך אני ה'. כלומר עיקר הצווי שנצטוו לאהוב את ריעך — הוא לקרבו לתורה ולחודיע לו ש, "אני ה. מ).

ע"ל אהב את, "הבריות." אפילו הפשוטים שבעם והמקולקלין במדות, שאין לאהבן רק מפני שהם בריותיו של הקב"ה.

משמח את המקום. ע"י שלומדים תורתו העולם מתקיים וה' מלך עליהם.

את הבריות, ומלכשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק, חסיד, ישר, ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנו עצה ותושיה, בינה וגבורה, שנאמר: **לִי עֵצָה וְתוֹשִׁיָּה, אֲנִי בִינָה, לִי גְבוּרָה. וְנוֹתַנְתָּ לּוֹ מַלְכוּת, וּמִמְשָׁלָה, וְחֻקּוֹר דִּין, וּמִגְלִין לּוֹ רְצִי תוֹרָה, וְנַעֲשֶׂה כַּמַּעֲיָן הַמִּתְגַּבֵּר וְכֹנֶהֱר שְׁאִינוּ פּוֹסֵק, וְהוּא צָנוּעַ, וְאֶרֶךְ רוּחַ, וּמוֹחַל עַל עֲלֻבוֹנוֹ, וּמַגְדִּילָתוֹ**

משמח את הבריות. בזה שהם קשורים בהויה אחד ע"י הצדיקים שלומדים תורה עמהם.

ומלכשתו ענוה ויראה. סימן ללומדי תורה לשמה, שהוא ענותן עד שמגיע ליראה עילאה, והם אכן בוחן לתורה כמ"ש [משלי כ"ב, ד'] „עקב ענוה יראת ה'", ומשה רבינו נשתבח מפי הגבורה, כמדת הענוה ועל ידה זכה לקבל תורה „מסיני" שהוא נמוך מכל ההרים.

צדיק, חסיד, ישר. ר"ל ע"י המדות הקודמות של אהבה ויראה, הם מכשירים אותו להיות צדיק בעצם. וחסיד ישר המתחמד עם קונו.

ונאמן. שלא לגלות סודות התורה כי אם להראוים לבא בסוד ה' ליראיו.

ונהנין ממנו עצה. איך להזהר מלא תעשה והדומה לה. ותושיה. לקיים מצות עשה בכונתה הרצויה. בינה. איך להבין ולקיים המצות בכל עמקי

סודותיה. וגבורה. כיצד להתגבר על יצה"ר.

ונותנת לו מלכות וממשלה. דכתיב [משלי ה', ט"ו] „כִּי מַלְכִּים יִמְלֹכוּ" וכו'.

ובכן ניתן ג"כ להעוסקים בה לשמה, המלכות והממשלה להיות לו

למנה, לפי שנבחר למנהיג ומושל, ראוי שיהי' מאושר בכל המדות טובות

ושיהי' ג"כ בעל צדק ומישרים בכדי להיטיב ולהנהיג עדתו אל התכלית הטוב והשלמות בכל הענינים.

ומגלילין לו רצי תורה. כל הרצון והחכמות מהנהגה עליונה מרומים וצפונים

בהתה"ק אשר לזה אמרו חז"ל, ב"ב י"ב ע"א, „החכם עדיף מנביא",

כי השגת החכמה תופיע עליו ברוח תבונתו של העוסק בה לשמה. (ט).

ונעשה כמעין המתגבר. פעולת המעין שמימיו לא יכזבו ואינו פוסק לעולם

אשר כל הבאים שמה ירוו צמאונם ממימיו הנאמנים והמתוקים. ר"ל

הצדיקים העוסקים בתורה לשמה, ישועתם תעמוד לנצח לדורות עולם.

והוא צנוע. ר"ל התורה תסגל בו שימצא תמיד צנוע. וארך רוח. סבלן. ומוחל

על עלבונו. אם חבירו ביישו לא די בזה שישתוק לו אלא שימחול לו

ומרוממתו על כל המעשים: כ אמר רבי יהושע בן לוי, בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת: אי להם לבריות מעלכונה של תורה, שכל מי שאינו עוסק בתורה, נקרא נזוף, שנאמר: נזם זהב באף חזיר, אשה יפה וסרת מעם, ואומר: והלוחות מעשה אלהים המה, והמכתב, מכתב אלהים הוא, חרות על הלוחות, אל תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן

בפירוש, כדי שלא יענש חברו עליו, וכך אמר החכם מכל אדם [משלי י"ז כ"ו] גם ענוש לצדיק לא טוב. ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים. ר"ל אחר שזכה לכל המדות, אז התורה מרים אותו ומגדל שמו על כל המעשים.

(ב) שאינו "עוסק בתורה" נקרא נזוף. שנאמר: [יהושע א'] "והגית בו יומם ולילה." ומי יכול להנצל מעון ביטול תורה ולא יקרא נזוף? על זה מייעץ לנו ר' יהושע בן לוי באמרו: "וכל מי שעוסק בתלמוד תורה." ר"ל אחרי שהוא משתדל תמיד לעסוק בתורה גם יעסוק בהרבצת תורה ובחזיון לומדי תורה, לתמוך "בישיבות ובתלמוד-תורות." וכזה יושלם לו מה שהחסיר הוא בעצמו, ואז לא רק שלא יענש על בטול תורה כי אם מבטיחו שיעלה מעלה מעלה, כמ"ש [משלי ג'] "עץ חיים היא למחזיקים בה, ותומכיה מאושר." וכן מצינו ברבי חייא שלא הסתפק במה שעסק בעצמו בתורה, אלא גם עסק בתלמוד תורה. כמסופר בגמרא כתובות ק"ג, ע"ב, דאמר לרבי חנינא "אנא עבדי דלא משתכחה תורה מישראל, דאייתנא כיתנא ושדינא, ומגדלנא נישבא, וציידנא טביא, ומאכילנא בישראל ליתמא, ואריכנא מגילתא ממשכי דטביא, ומליקנא למתא דלית בה מקרי דרדקי, וכתיבנא חמשה חומשא לחמשי ינוקי, ומתנינא שיתא סדרי לשיתא ינוקי, לכל חד וחד אמרי ליה אתני סידרך לחברך, והיינו דאמר רבי "כמה גדולים מעשה חייא."

נזם זהב באף חזיר, אשה יפה וסרת מעם. משל לאדם שצוה לו המלך שימנה דגרי זהב מאוצר המלך במשך שתי שעות, וכמה שימנה נתון לו, והוא הולך וישן בזה הזמן — הלא שוטף יקרא האיש הזה, והוא נדמה לחמור שמעט תבן ומספוא שבאכוס בעליו הוא שמח, ואינו שמח באכנים טובות ומרגליות, ולכן נדמה לנזם זהב באף חזיר שהוא מלכלך את הנזם ואין לו צורך בו, כן האשה יפה, אבל סרת מעם ר"ל שיפיה היא מלכלכת בחיבוק זרים, כן מי שיכול לזכות בתורה, והוא מתבטל מתורה, וחובק זרים ר"ל חכמות ופולות העמים הרי הוא נמשל לחזיר וכאשה יפה וסרת מעם.

חורין, אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, וכל מי שעוסק בתלמוד תורה, הרי זה מתעלה, שנאמר: וממתנה נחליאל ומנחליאל במות: ג הלומד מחברו פרק אחד, או הלכה אחת, או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת, צריך לנהוג בו כבוד, שכן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומיודעו, שנאמר: ואתה אנוש כערכי, אלופי ומיודעי. והלא דברים קל וחומר, ומה דוד מלך ישראל שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו אלופו ומיודעו, הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד, או דבור אחד, או אפילו אות אחת, על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו כבוד, ואין כבוד, אלא תורה, שנאמר: כבוד

מי שעוסק, "בתלמוד תורה." ר"ל ע"י עסקו בתורה ובהפצת תורה כנ"ל ברבי חייא שלימד חמשה חומשא לינוקי — חרות על הלוחות. ר"ל אז הוא בן חורין שלא יקרא בשם נזוף, חירות מיצה"ר וחירות ממלח"מ. ומנחליאל במות. ע"פ אמרם ז"ל [עירובין נ"ד] וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל וכו' וכיון שנחלו אל עולה לגדולה. ר"ל בזה כי אז יסייעוהו מן השמים להעלותו על רום במתי הקדושה וישיג השגות נשגבות למעלה מטבעו ומדריגתו לאשר הוא נחלת שדי ממרומים (מ).

הלומד מחבירו כו' אפילו, "אות אחת." כבר עמדו בזה המפרשים מה ק"ו הוא על אות אחת מדוד שלמד שני דברים, אפשר לתרץ אם דוד מלך ישראל שלמד מאחיתופל הרשע רק שני דברים כבדו כ"כ עד שקראו רבי אלופי ומיודעי, ק"ו מי שלומד מחבירו שאינו רשע אפילו אות אחת ובוזה העמידו על האמת שצריך עכ"פ לנהוג בו כבוד, כי לפעמים מאות אחת שבמקרא או במשנה תוכל ללמוד כמה ענינים נשגבים והלכתא רבוותא, כמו שדרשו ז"ל [כתובות כ"ט] בתולה בתולות הבתולות, וכן בסוכה כ"א בסוכות בסכת, וכמו שמצינו בגמרא שדקדקו ז"ל במשנתן לבל ישנו אף אות אחת, אף שלכאורה אין נ"מ בהן לדינא, כמו, "כדי גמלא תנן או כדי גמיעה, ובפסחים אוממות — עוממות, והסבה שהקפידו חז"ל שלא לשנות אף אות אחת קמנה, כי אולי יצמיח מזה שום נפקא מינא לדינא, ויצא עי"ז משפט מעוקל. (מ). ואין כבוד אלא תורה. ר"ל אם ראית שלמדת מחברך דבר מה, אזי תתן לו הכבוד בזה שתשתדל עוד ללמוד ממנו.

חכמים ינחלו, ותמימים ינחלו טוב, ואין טוב אלא תורה, שנאמר: כי לקח טוב נתתי לכם, תורתִי אֵל תְּעוּבוּ: ד כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה, ועל הארץ תישן, וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל, אם אתה עושה כן, אשריך וטוב לך, אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם

ע"ל ואין כבוד אלא תורה. פי' דהכבוד שנוהגין בתלמידי חכמים כונתה צריכה להיות רק בשביל כבוד התורה, להגדיל תורה ולאדירה.

ואין טוב אלא תורה. פי' ע"י הכבוד שעושים ללומדי תורה ינחילו לאחרים גם כן תורה, וקנאת סופרים תרבה חכמה (ט)

(ד) פת במלח תאכל כו'. וכמ"ש חז"ל [שבת צ"ג] ע"פ זאת התורה אדם כי ימות באהל. אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית „עצמו" עליהן, כי על ידי מיעוט הנאה גופנית וסגופים מכניע את נפש הבהמית השולטת באדם השורה בחלל לבו השמאלי, ועוד עי"ז משלים הנפש השכלית השוכן בכבוד בחלל לבו הימני, ועליו אמר שלמה בחכמתו [קהלת י' ב'] לב חכם לימינו, ודחז"ל, זה משה. וכל ת"ח בדורו קרוי משה ע"ש חלק התורה שבו. וכן מצינו בסנהדרין ק' ע"א, אמר ר' תנחום בר חנילאי כל המרעיב עצמו על דברי תורה בעולם הזה, הקב"ה משביעו לעולם הבא שנאמר: [תהלים ל"ו, ט'] „יריון מדשן ביתך ונחל עדניך תשקם."

ע"ל פת במלח תאכל. ולא יבטל מהתורה לחפש מעדנים לנפשו, אבל אם ברכו השי"ת בעושר, יכול לאכול גם מאכלים טובים הנותנים לו כח ובריאות לעסוק בתורה הנקראת תושיה, ע"ש שמתשת כוחו של אדם [סנהדרין כ"ו, ע"ב].

אשריך בעולם הזה. כי מי שהוא להוט אחר תענוגי עוה"ז, תמיד הוא טרוד בעסקיו למלאות תאוותיו וזה מטרידו תמיד ומוציאו מן העולם קודם זמנו, אבל מי שמסתפק במה שחננו ה', וכן הוא מרגיל גם את בני ביתו, ביראת ה' ובהסתפקות, כדי שיוכל לעסוק בתורת ה' ובמצותיו, אז אשריו בעולם הזה ובעולם הבא.

ע"ל אשריך בעוה"ז. מי שאוכל ושותה במדה ובמשורה, חושך הרבה מחלות ומכאובים, ויוכל ללמוד תורה מתוך שמחה, לא כן הוא מי שממלא תאוותו באכילות מיותרות אז הם גורמים לו הרבה מחלות וזה פירוש מרבה בשר—מרבה רימה—בחיינו ממש.

הבא: ה' אל תבקש גדולה לעצמך, ואל תחמוד כבוד יותר מלמודך, עשה, ואל תתאוה לשלחנם של שרים, ששלחנך גדול משלחנם, וכתרך, גדול מכתרם, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך: ו' גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן

ושוב לו לעולם הבא. המסתפק במועט שחננו השי"ת, יכול להיות נזהר מחשש אבק-גניבה וגזילה והונאה, אבל מי שצריך הרבה סופו שמלסתם את הבריות, וכן מצינו שאמ' ז"ל בסנהד' ע"א, "בן סורר ומורה נידון על שם סופו" (ה) אל תבקש גדולה. אפש' בהקדם חכמי המוסר דבעיני הגוף מאכל ומשתה ובגדים, אין לאדם להסתכל במדרגה עליונה, להדמות לגדולי הדור, ולעשירים שאצלו, דעי"ז יאבד עולמו ולא ישבע, ותמיד יתאוה תאוה כל היום דוה לעלות במעלות שאינן כדאי לו, וכמ"ש הקנאה והתאוה והכבוד מציאין את האדם מן העולם, אלא ישים מכשו למטה הימנו. וכמ"ש בנדרים נ' דאמר רבי עקיבא לדביתחו חזי גברא דאפילו תבנא לית ליה, ועי"ז יהיה שש ושמת, רואה ושוכה, שוקט וכוסה.

ואולם לענין המעלות הרוחניות, עסק התורה ויראת חטא, ורוב הענוה וכיוצא בהן ישא את עיניו וכל מעיניו ורעיוניו לגדולים ממנו להיות עולה יום יום, במעלות וישים תמיד מכשו בגדולי ישראל לקנות מהם יום יום תוספות טובה על שלמות נפש, ובעיני עוה"ז יסתכל תמיד למטה ויהיה שמח בחלקו וגם אני שמעתי סימן לדבר, "בשמים ממעל" דכל דבר הנוגע לשמים ישתדל לעלות, "ועל הארץ מתחת" דבר הנוגע לארץ כל הנוגע בעיני ארציות תביט לארץ ר"ל למטה, ודפח"ח. ח).

אל תבקש גדולה, "לעצמך" ואל תחמוד כבוד. אם זכית לכתר תורה ועלית על כמתי המדע, ואם נתנו לך גדולה וכבוד קחהו לשם שמים, שעל ידי הגדולה והכבוד תשתדל להשפיע על החמון שילכו בדרך הישר. ואל תחמוד כבוד—יותר מלמודך. ר"ל אם למדת רק מסכת אחת אין לך לצפות לכבוד כמו מי שיודע כל הש"ס.

יותר מלמודך עשה. רצה בזה שיקיים המצות מעשיות יותר ממה שלמד. בהתאם למאמר כל שמעשיו מרוכין מחכמתו, חכמתו מתקיימת.

(ו) גדולה תורה יותר מן הכהונה, ומן המלכות. כהונה נתנה לזרעו של אהרן, מלכות נתנה לזרעו של דוד, אבל התורה ירושת כל ישראל היא, שנאמר: [דברים ל"ג, ד'] מורשה קהלת יעקב.

המלכות, שהמלכות, נקנית בשלשים מעלות, והכהונה נקנית בעשרים וארבעה, והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים. ואלו הן; בתלמוד, בשמיעת האזן, בעריכת שפתים, בבינת הלב, באימה, ביראה, בענוה, בשמחה, במהרה, בשמוש חכמים, בדקדוק חברים, בפלפול התלמידים, בישוב, במקרא, במשנה,

עי"ל גדולה תורה. כמ"ש בהוריות י"ג ע"א, חכם שמת אין לנו כיוצא בו, מלך שמת, כל ישראל ראויים למלכות.

גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות, שהמלכות נקנית בשלשים מעלות והכהונה ככ"ד. הל' מעלות של המלכות מפורשים בקרא, שמואל א', ח' ואלו הן; א' אשר ימלוך עליכם, ב' את בניכם יקח, ג' ושם לו במרכבתו, ד' ופרשיו, ה' ורצו לפני מרכבתו, ו' ולשום לו שרי אלפים, ז' ושרי חמשים, ח' ולחרוש חרישו, ט' ולקצור קצירו, י' ולעשות כלי מלחמתו, י"א וכלי רכבו, י"ב ואת בנותיכם יקח, י"ג לרקחות, י"ד ולמבחות, ט"ו ולאופות, ט"ז ואת שדותיכם, י"ז ואת כרמיכם, י"ח וזיתכם הטובים, י"ט ונתן לעבדיו, כ' וזרעכם, כ"א וכרמכם יעשור, כ"ב ונתן לסריסיו, כ"ג ולעבדיו, כ"ד ואת עבדיכם, כ"ה ואת שפחותיכם, כ"ו ואת בחוריכם הטובים, כ"ז את חמוריכם יקח, כ"ח ועשה למלאכתו, כ"ט צאנכם יעשור, ל' ואתם תהיו לו לעבדים, וכנגדן הן ל' מעלות במלך המפורשין במתניתין בפ"ב בסנהדרין. הגר"א). בתלמוד, הלומד מכל אדם, בשמיעת האזן, שיטה אנו לדברי רבותיו, שאם יאטים אנו מלשמוע לקול מוריו אפילו שעה אחת, אפשר שבאותו שעה יאבד ממנו מרגליות טובה. בעריכת שפתים, שיחזור תמיד ויוציא הדברים בשפתיו פעמים רבות, וכך אמרה ברוריא אשת רבי מאיר כי חיים הם למוצאייהם—בפה. בבינת הלב, הלומד בקול יזהר להבין, לא כמו אלו שמזמרים ועיקר הבינה חסרה באימה, שתהיה אימת שכונה ואימת רבו עליו. ביראה, יראת שמים כמ"ש ראשית חכמה יראת ה', ר"ל ע"י יראת שמים הקדומה יזכה לחכמה. בענוה, כי התורה נמשלה למים מה מים יורדת ממקום גבוה למקום נמוך, כן הוא קנינה של תורה. בשמחה, לפי שאין השכינה שורה מתוך צער אלא מתוך שמחה, שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב. במהרה, שיממה את עצמו ממחשבות רעים. בשמוש חכמים, שצריך לשמש את רבותיו ומזה יזכה לתורה וכן מצינו ביהושע ע"י שימש את משרבע"ה זכה שהתורה נמסרה לו. וכן כתוב כאלישע אשר „יצק מים" על ידי אליהו,

במעוט סחורה, במעוט דרך ארץ, במעוט תענוג, במעוט שנה, במעוט שיחה, במעוט שחוק, בארך אפים, בלב טוב, באמונת חכמים, בקבלת היסורין, המכיר את מקומו, והשמח בחלקו,

בדקדוק חברים, אפ"ל לדקדק שיקנה חברים טובים המחוננים במדות טובות ובהסברה. בפלפול התלמידים, ר"ל ע"י הפלפול עם התלמידים הם יקשו לו והוא יפרק להם, כזה יחכם יותר כמו שאמרו [מכות י', ע"א] ומתלמידי יותר מכלם. בישוב, ר"ל בישוב הדעת ובמתינות. במקרא, ת"ח צריך ראשית כל להיות בקי בכ"ד ספרים. במשנה, כי המשנה יסוד ההלכה. במיעוט סחורה, אין התורה נמצאת לא בתגרינן, ולא אמר בלא סחורה כ"א במיעוט סחורה, כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה במלה וגוררת עון. במעוט דרך ארץ, מלשון: את ענינו, זו פרישות דרך ארץ, שלא יהיה מצוי אצל אשתו כתרנגול ודי לו בזמני חז"ל. וע"ז תקן עזרא מבילה לב"ק ואעפ"י שדברי תורה אינם מקבלין טומאה שנאמר הלא כה דברי כאש. מכל מקום מחלישו ומחשיך מאור עיניו ובוטל מד"ת במיעוט תענוג, כי תאות האכילה הם יסוד לכל המחלות. במיעוט שיחה, ודי לו בח' שעות, וסימנך, ישנתי, "אז" ינוח לי במיעוט שיחה, וכן אמ' ז"ל: [חולין פ"ט] מה יעשה אדם בעוה"ז, יעשה עצמו כאלם שנאמר: האומנם אלם, יכול אף לדברי תורה ת"ל צדק תדברון, וכן דרשו חז"ל ודברת כם ולא בדברים בטלים במעוט שחוק, כי מצינו בגמרא שמביאין מלי דבדיחותא כי כזה מתרחבת דעתו כדי לחזור ללמודו, וע"ז הוא מזהיר במעוט שחוק, ע"י) בארך אפים, שיתרחק ממדת הכעס, שאמרו חז"ל כל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו כו', והוא כאלו עובד ע"ז. בלב טוב, האדם צריך לבער הלב רע מתוכו ויעשה לבו משכן לתורה. באמונת חכמים, שיאמין בכל מה שיאמרו חז"ל כאלו ניתנו למשה מסיני, ואם לא יאמין אף בדבר אחד מדבריהם לא יתגלו לו רזי תורה ע"י. בקבלת היסורין, באהבה ולכפרת עון, ולא לבטל מן התורה. (י)

(ו) המכיר את מקומו. לא יאמר סברתו בפני גדול ממנו בחכמה. (י).

והשמח בחלקו. ר"ל בעניני עולם הזה, אבל לא יסתפק במעוט למד לאמור ב"ה אני שמח בחלקי כזה שאני אומר תהלים, או לומד פרק משניות, אלא ישתדל בכל פעם להרכות בלמודים יותר גבוהים הצריכים יגיעה, כי מי שהוא שמח בחלקו כמה שלמד ואינו מתגעגע לידיעת התורה, אינו יכול לזכות לכתרה של תורה.

והעושה סיג לדבריו, ואינו מחזיק טובה לעצמו, אוהב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, אוהב את הצדקות, אוהב את המישרים, אוהב את התוכחות, ומתרחק מן הכבוד, ולא מגים לבו בתלמודו, ואינו שמח בהוראה, נושא בעול עם חברו, מכריעו לכף זכות, ומעמידו על האמת, ומעמידו על השלום, ומתישב לבו בתלמודו, שואל ומשיב, שומע ומוסיף, הלומד על מנת ללמד, והלומד על מנת לעשות, המחכים את רבו, והמכון את שמועתו, והאומר דבר בשם אומרו, הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם, שנאמר: ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי: גדולה תורה, שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, שנאמר: כי חיים הם למוצאיהם, ולכל בשרו מרפא, ואומר: רפאות תהי לשרך, ושקוי לעצמותיך, ואומר: עץ חיים היא למחזיקים בה, ותמכיה מאשר, ואומר: כי לוית חן הם לראשך, וענקים לגרגרותיך, ואומר: תתן לראשך לוית חן, עטרת תפארת תמגנך, ואומר: כי בי ירבו ימך, ויוסיפו לך שנות חיים, ואומר: אורך ימים בימינה, בשמאולה עשר וכבוד, ואומר: כי אורך ימים ושנות חיים, ושלום יוסיפו לך, ואומר: דרכיה דרכי נעם, וכל נתיבותיה שלום: ח רבי שמעון בן יהודה משום רבי שמעון בן יוחאי

והעושה פייג לדבריו, שמקדש עצמו במותר לו, וכן בלמוד התורה יעשה סייג—ובמופלא ממנו אל ידרוש, עד שימלא כריסו בש"ס ופוסקים. ואינו מחזיק טובה לעצמו. כי כל מה שהשיג הן בידיעת התורה והן בהנאת עוה"ו, הכל הוא מאת ה' וכן אמרה חנה [שמואל א', ב'] ה' מוריש ומעשיר, משפיל אף מרום, וכן אמר דוד [תהלים ע"ה] כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים.

וכן כתב הרמב"ן ז"ל לבנו. וזה לשונו. במה יתגאה לב האדם, אם בעושר ה' מוריש ומעשיר, ואם בכבוד, הלא לאלקים הוא שנאמר והעושר והכבוד מלפניך, ואיך יתפאר בכבוד קונו, ואם מתפאר בחכמה, מסיר שפה לנאמנים ומעם זקנים יקה, נמצא הכל שוה לפני המקום כי באפו משפיל גאים וכרצונו מגביה שפלים.

על השלום. שאינו מיישב בדיון אלא עושה פשרה ברצון ומתיישב בלמודו. (א).

אומר: הנז, והכח, והעשר, והכבוד, והחכמה, והזקנה, והשיבה והבנים, נאה לצדיקים ונאה לעולם, שנאמר: עטרת תפארת שיבה, בדרך צדקה תמצא, ואומר: עטרת זקנים בני בנים, ותפארת בנים אבותם, ואומר: תפארת בחורים כחם, והדר זקנים שיבה, ואומר: וחפרה הלבנה ובושה החמה, כי מלך יי צבאות בחר ציון ובירושלים, ונגד זקניו כבוד: ט רבי שמעון בן מנסיא אומר: אלו שבע מדות שמנו חכמים לצדיקים, כלם נתקמו ברבי ובבניו: י חמשה קנינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו, ואלו הן: תורה, קנין אחד. שמים וארץ, קנין אחד.

(ח) הנז. הצדיק צריך לילך בהדרת קודש של יופי וקדושה, במלבושים נקיים, והדרת פנים-זקן [פרש"י ב"מ פ"ד ע"א]
והנה מביאו להתמדת התורה. כי אדם חלש יש לו הרבה בטול תורה. וכאכילתכם כך עבודתכם.

והעשר. עוזר לו שלא יצטרך לחנוף לרשעים, ואז יכול להוציא משפט צדק וגם דבריו נשמעים וכן בדוד הוא אומר [שמואל ב', ח' ט"ו], „ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו משפט לזה וצדקה לזה.

והכבוד. שמנחילים לת"ח מגדיל ומחשיב ערך התורה בעיני ההמון. והזקנה והשיבה. כי זקני ת"ח כל זמן שמזקינים דעתם מתוספת עליהם. והבנים. והעיקר לצדיקים שיראו שיהי' להם בנים, ר"ל להדריך את בניהם בדרכי השי"ת, אז נאה לצדיקים, שהם ממשיכים את הדורות לתורה ומעשים טובים וע"י ישארו נצחיים, וכן אמרו חז"ל יעקב אבינו לא מת, ר"ל היות שהיתה ממתו שלמה וכלם היו צדיקים אוהזים בחבל הקדושה, הקשורה בכסא הכבוד, כדכתיב [דבר' ל"ב' ט'] „כי חלק ה' עמו, פ' עם ישראל הם חלק אלקי ממעל, יעקב חבל נחלתו, כמו שהחבל נארג ע"י שלשה חוטים כך יעקב אבינו ע"ה ע"י השלמת התורה סגל בעצמו כל השלשה עמודים, חסד מאברחם וגבורה מיצחק, ר"ל כח של מס"נ ותפלה. והחוט המשולש לא במהרה ינתק אם אנו אוהזים מעשה אבותינו אבות העולם, אז יעקב אבינו לא מת, ודוד מלך ישראל חי וקים, ע"י שאנו עושים צדקה ומשפט, ולומדים תורה לשמה, ומשגיחים על הבנים שילכו בדרך התורה והיראה אז הם מזכים אביהם, וכמ"ש „אל תקרא בנך אלא בוניך" רצה בזה שאם הבנים בונים אותך אז הם נקראים בנך. ה' יזכנו לבנים צדיקים, אמן.

אברהם, קנין אחד. ישראל, קנין אחד. בית המקדש, קנין אחד. תורה מנין, דכתיב: יי קנני ראשית דרכו, קדם מפעליו מאז. שמים וארץ מנין, דכתיב: כה אמר יי השמים כסאי והארץ הרום רגלי, אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי, ואומר: מה רבו מעשיך יי, כלם בחכמה עשית, מלאה הארץ קנינך. אברהם מנין, דכתיב: ויברכהו ויאמר, ברוך אברם לאל עליון, קנה שמים וארץ. ישראל מנין, דכתיב: עד יעבר עמך יי, עד יעבר עם זו קנית. ואומר: לקדושים אשר בארץ המתה, ואדירי כל חפצי בם. בית המקדש מנין, דכתיב: מכון לשבתך פעלת יי, מקדש אדני כוננו יריך. ואומר: ויבאם אל גבול קדשן, הר זה קנתה ימינו. יא אמר רבי יוסי בן קסמא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ופגע בי אדם אחד, ונתן לי שלום, והחזרתי לו שלום, אמר לי רבי, מאיזה מקום אתה, אמרתי לו מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני, אמר לי רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו, ואני אתן לך אלה אלהים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות, אמרתי לו, אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה, לפי שבשעת פטירתו של אדם, אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד, שנאמר: בהתהלךך תנחה אתך, בשכבך תשמור עליך, והקיצות היא תשיחך. בהתהלךך תנחה אתך, בעולם הזה. בשכבך תשמור עליך, בקבר. והקיצות היא תשיחך, לעולם הבא. וכן כתוב בספר תהילים על ידי דוד מלך ישראל: טוב לי תורת פיך, מאלפי זהב וכסף. ואומר: לי הכסף ולי הזהב נאם יי צבאות: יב כל מה שברא הקדוש ברוך הוא בעולם, לא בראו אלא לכבודו, שנאמר: כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו ואומר: יי ימלך לעולם ועד:

מקדש ח' כתנו יריך. איתא במכילתא שחביב בית המקדש שנברא בשתי ידי כביכול, ואלו העולם לא נברא אלא ביד אחת, ר"ל העולם נברא רק להתנהג ע"פ הטבע אבל בביהמ"ק מתנהג עמנו השי"ת גם ע"י ניסים שהם למעלה מהטבע. דו"ש).

BETH HABCHIRA

A commentary on the
Ethics of the Fathers

By
**RABENU MENACHEM
HAMEIRI**

Lived in the 13th century

Emunath Shmuel

By
Rabbi S. Waxman
of Jerusalem

הוצאת ירושלים לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חידושי ש"ס

1944